

T.C.

BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

NİKLAS LUHMANN'IN SİSTEM TEORİSİNDE SİYASET VE DEMOKRASİ

Sezai ZEYBEKOĞLU

DOKTORA TEZİ

DANIŞMANLAR

1. Danışman: Doç. Dr. Gökhan KALAĞAN

2. Danışman: Prof. Dr. Mustafa LAMBA

BURDUR – 2025

T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

NİKLAS LUHMANN'IN SİSTEM TEORİSİNDE SİYASET VE DEMOKRASİ

Sezai ZEYBEKOĞLU

DOKTORA TEZİ

DANIŞMANLAR

1. Danışman: Doç. Dr. Gökhan KALAĞAN

2. Danışman: Prof. Dr. Mustafa LAMBA

Üye: Prof. Dr. Murat KAYALAR

Üye: Doç. Dr. Serkan DORU

Üye: Doç. Dr. Emre SAVUT

Üye: Doç. Dr. Gökhan KALAĞAN

Üye: Dr. Öğr. Üy. Mücahit AVCI

BURDUR – 2025

T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

ETİK BEYAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'ne göre hazırlamış olduğum “Niklas Luhmann’ın Sistem Teorisinde Siyaset ve Demokrasi” adlı tezin hazırlanması sürecinde akademik ve etik kuralları ihlal etmediğimi, tezimin özgün olduğunu, başvurduğum kaynakları metin içinde, dipnotlarda ve kaynakçada eksiksiz ve bilimsel kurallara uygun olarak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Sezai Zeybekoğlu

TEŞEKKÜR

Luhmann’a göre sosyoloji ilk bakışın değil, ikinci bakışın öğretisidir. Sorular ve tereddütler, ancak ikinci bakışta açığa çıkar. Luhmann’ın Sistem Teorisinin anlaşılması için ise ikinci bakış bile yeterli olmamış, bazen üçüncü veya dördüncü bakışlar gerekmiştir. Bilhassa hafızamın artık eski tazeliğine sahip olmadığı bir dönemde felsefe, sosyoloji ve siyaset bilimi literatürüne vakıf olmak yoğun bir çabayı gerektirmiştir. Fakat öğrenmenin yaşı yoktur düsturuyla ve hocalarımın, ailemin ve dostlarımın desteğiyle literatüre katkı sağlayacağını düşündüğüm bir eser ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda; ilerleyen yaşıma rağmen beni akademik hayata dönme konusunda teşvik eden Prof. Dr. Adem KORKMAZ’a ve Prof. Dr. Erol ESEN’e sonsuz şükranlarımı sunarım. Beni Niklas Luhmann’a yönlendiren danışman hocam Doç. Dr. Gökhan KALAĞAN ve ikinci danışmanım Prof. Dr. Mustafa LAMBA, hiçbir desteği esirgememiş ve hassas dokunuşlarla bu çalışmanın ortaya çıkmasında önemli katkılar sağlamışlardır. Değerli danışman hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesinde farklı alanlarda çalışan ve sistem tartışmalarına katılan hocalarıma, her olaya sistemik bakış açısından getirdiğim yorumları sabırla dinleyen Uluslararası İlişkiler Koordinatörlüğü personeline ve metnin ilk okumasını yaparak kıymetli fikirlerini paylaşan Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÇATAL’a ve Öğr. Gör. Mustafa GÖRÜCÜLER’e teşekkür ederim.

Yok denecek kadar az Türkçe kaynak olan bir konuda tez yazmanın zorluklarından biri de kaynaklara erişim olmuştur. Kaynakların tedarik edilmesi için maddi destek sağlayan Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi BAP Koordinatörlüğüne ve personeline teşekkür ederim. Ayrıca Almanya Kütüphanelerinden kaynak temini için kıymetli vaktini harcayan ve Sistem Teorisini benimle birlikte çözmeye çalışarak değerli katkılar sunan dostum Mustafa SOYUPEK’e teşekkür ederim.

Nihayet bu dönemde ihmal etmek zorunda kaldığım; fakat manevi yokluğumu sabırla karşılayarak heyecanımı paylaşan eşim Hülya ve kızlarım Ebru ve Ada’ya teşekkür ederim.

Burdur, 2025

ÖZET

Günümüz toplumları, fonksiyonel farklılaşmanın farklı aşamalarında bulunmaktadır. Fakat kökleri sanayi devrimine kadar uzanan sosyolojik eylem teorilerinin günümüz toplumlarını açıklamakta yetersiz kalmasının yanı sıra, kurulu düzenlerin/sistemlerin meşrulaştırılmasına yönelik mevcut siyaset teorileri de modern toplumlardaki siyasi yapıları/sistemleri açıklayarak yorumlamaktan uzaktır.

Niklas Luhmann'ın bir sosyal sistem olarak incelediği toplumu ve fonksiyon sistemleri olarak ele aldığı siyaset gibi alt sistemleri açıklamaya yönelik olarak geliştirdiği Sistem Teorisi, modern toplumların fonksiyonel olarak farklılaşmış karmaşık yapılarına uygun olması yanında, yüksek bir soyutlama derecesine ve kavramsal zenginliğe sahiptir. Biyolojiden iktibas ettiği otopoiesis kavramıyla sistemlerin kendi kendilerini ürettiği varsayımından hareket eden Luhmann, evrensel bir teori geliştirdiğini ve geliştirdiği kavramlarla toplumun alt sistemleri olarak ele aldığı ekonomi, hukuk, eğitim, din, sanat ve siyaset gibi fonksiyon sistemlerinin açıklanabileceğini iddia etmektedir. Bu çalışmanın amacı, Luhmann'ın geliştirdiği Sistem Teorisinin incelenmesi ve Sistem Teorisinin kavramları aracılığıyla bir fonksiyon sistemi olan siyasi sistemin ve demokrasinin analiz edilmesidir.

Bu çalışmada, teorik ve nitel analiz yöntemleri bir arada sentezlenerek kullanılmıştır. Luhmann'ın Sistem Teorisine uygun şekilde ikinci dereceden ve üçüncü dereceden gözlemlerle çalışılmıştır. Yani Luhmann'ın kendi eserlerinde onun toplumu ve siyaseti gözlemlemesi ve ikincil literatürdeki diğer düşünürlerin Luhmann hakkındaki görüşleri incelenerek Sistem Teorisine göre siyasi sistemin ve demokrasinin nasıl çözümlenebileceği tartışılmıştır. Çalışma sonucunda, Luhmann'ın Sistem Teorisinin siyasi sisteme ve demokrasiye yeni bakış açıları sunabileceği ve böylece siyasetin ve demokrasinin daha realist bir çözümlemesine katkıda bulunulabileceği anlaşılmıştır.

“Bu Araştırma Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyon Başkanlığı tarafından desteklenmiştir. Proje Numarası: 0865-DR-23”

Anahtar Kelimeler: İletişim, otopoiesis, karmaşıklık, siyasi sistem, demokrasi.

ABSTRACT

Contemporary societies exist at varying stages of functional differentiation. However, sociological action theories —whose roots extend back to the industrial revolution— have proven inadequate for explaining modern societies. Similarly, existing political theories aimed at legitimizing established orders/systems fall short of interpreting and explaining political structures/systems in modern societies.

Niklas Luhmann's Systems Theory, which examines society as a social system and treats subsystems such as politics as functional systems, is characterized by a high degree of abstraction and conceptual richness that aligns with the functionally differentiated complex structures of modern societies. Working from the concept of autopoiesis, borrowed from biology, which assumes that systems produce themselves, Luhmann claims to have developed a universal theory. He argues that his conceptual framework can explain functional systems such as economics, law, education, religion, art, and politics, all of which he considers subsystems of society. The purpose of this study is to examine Luhmann's Systems Theory and analyze the political system as a functional systems and democracy through the concepts of Systems Theory.

This study employs a synthesis of theoretical and qualitative analysis methods. In accordance with Luhmann's Systems Theory, the research utilizes second-order and third-order observations. Specifically, the study examines Luhmann's observations of society and politics in his own works, as well as other thinkers' views on Luhmann in secondary literature, to discuss how the political system and democracy can be analyzed according to Systems Theory. The research concludes that Luhmann's Systems Theory can offer new perspectives on the political system and democracy, thereby contributing to a more realistic analysis of politics and democracy.

"This research was supported by the Scientific Research Projects Commission of Burdur Mehmet Akif Ersoy University. Project Number: 0865-DR-23"

Keywords: Communication, autopoiesis, complexity, political system, democracy.

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	i
TEŞEKKÜR	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar DİZİNİ	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİSTEM TEORİSİ

1.1. Sistem Kavramı	14
1.2. Sistem Teorisinin Kaynakları	14
1.2.1. Felsefi Kaynaklar / Yapısalcılık	15
1.2.2. Biyolojik Kaynaklar	17
1.2.3. Siberetik Kaynaklar	22
1.2.4. Psikolojik Kaynaklar	23
1.2.5. Sosyolojik Kaynaklar	24
1.2.6. Luhmann / Habermas Polemiği	27
1.3. Luhmann'ın Sistem Yaklaşımı	29
1.3.1. Fonksiyonel-Yapısal Sistem Teorisi	30
1.3.2. Sistem-Çevre Ayrımı	33
1.3.3. Gözlem	35
1.3.4. Sosyal Sistemlerin Operasyon Şekli / İletişim	39

1.3.4.1. Bilginin Seçimi	42
1.3.4.2. Bildirimin Seçimi.....	42
1.3.4.3. Anlamanın Seçimi.....	43
1.3.4.4. Luhmann'ın İletişim Tanımının Sonuçları	45
1.3.4.5. İletişimin İmkansızlığı / Çifte Olumsuzluk	51
1.3.5. Evrensel Medya Olarak Mana	56
1.3.6. İletişim Medyası	58
1.3.6.1. Dil	59
1.3.6.2. Yayma Medyası	62
1.3.6.2.1. Yazı	62
1.3.6.2.2. Kitap	67
1.3.6.3. Sembolik Genelleştirilmiş İletişim Araçları	71
1.3.7. Otopoiesis.....	77
1.3.8. Operasyonel Kapalı ve Dünyaya Açık Sistemler	80
1.3.9. Sistem Tipleri	83
1.3.9.1. Sosyal Sistemler.....	87
1.3.9.2. Sistem Çevre İlişkileri / Yapısal Bağlantılar	91
1.4. Sistem Farklılaşması ve Toplumsal Farklılaşma.....	95
1.5. Siyaset Biliminde Sistem Düşüncesi.....	101

İKİNCİ BÖLÜM

LUHMANN'IN SİSTEM TEORİSİNDE BİR FONKSİYON SİSTEMİ OLARAK SİYASİ SİSTEM

2.1. Otopoietik Bir Fonksiyon Sistemi Olarak Siyasi Sistem	106
2.1.1. Siyasi Sistemde Sistem-Çevre Ayrımı	106
2.1.2. Karmaşıklık	107

2.1.3. Öz Referans	109
2.2. Siyasi Sistemin Kapalılığı	111
2.2.1. Siyasi Sistemin Fonksiyonu	111
2.2.2. Siyasi Sistemin Aracı: Güç	113
2.2.3. Siyasi Sistemin Kodu	115
2.2.4. Siyasi Sistemin Programı	116
2.3. Siyasi Sistemin Açıklığı	117
2.3.1. Siyasi Seçimler	118
2.3.2. Kamuoyu	122
2.3.3. Siyasi Sistemin Yapısal Bağlantıları	125
2.3.3.1. Siyasi Sistem ve Hukuk Sistemi Arasındaki Yapısal Bağlantı	125
2.3.3.2. Siyasi Sistem ve Ekonomi Sistemi Arasındaki Yapısal Bağlantı	126
2.3.3.3. Siyasi Sistem ve Kitlel Medya Arasındaki Yapısal Bağlantı	128
2.4. Siyasi Sistemin Alt Sistemleri	129
2.4.1. Siyasi Sistemin Alt Sistemi Olarak Siyaset	130
2.4.2. Siyasi Sistemin Alt Sistemi Olarak İdare	132
2.4.3. Siyasi Sistemin Alt Sistemi Olarak Halk	134
2.5. Siyaset Sisteminin Alt Sistemleri Arasındaki İlişkiler	136

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİ SİSTEMİN DEMOKRASİSİ

3.1. Luhmann'ın Demokrasi Anlayışı	140
3.1.1. Evrimsel Bir Kazanım Olarak Demokrasi	144
3.1.2. Fonksiyonel Farklılaşma ve Demokrasi	149
3.1.3. Demokrasi ve Hukukun Rasyonelleşmesi	153
3.1.4. Demokrasinin Rasyonalitesi: Sistem Rasyonalitesi	155

3.2. Siyasi Sistemin Alt Sistemi Olan Siyasetin Yapı Kavramı Olarak Demokrasi	157
3.2.1. İktidar-Muhalefet Ayrımı: İkincil kod.....	158
3.2.2. Siyasi Partiler.....	162
3.2.3. Siyasi Sistem ve Demokrasi	164
3.3. Siyasi Sistemin Kendini Açıklama Formülü Olarak Devlet ve Demokrasi.....	167
3.3.1. Siyasi Sistemin Kendini Açıklama Formülü Olarak Demokrasi.....	167
3.3.2. Siyasi Sistemin Kendini Açıklama Formülü Olarak Devlet.....	169
3.4. Siyasi Sistemin Kendini Meşrulaştırma Aracı Olarak Demokrasi.....	171
3.5. Demokrasinin İçinde Bulunduğu Tehlikeler.....	176
3.5.1. Refah Devletinde Demokrasiye Aşırı Yüklenme.....	176
3.5.2. Demokrasinin Demokratikleştirilmesi.....	177
3.5.3. Demokrasinin Diğer Sistemlere İhracı	181
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	185
KAYNAKÇA.....	197
ÖZGEÇMİŞ	215

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Luhmann’a Göre Fonksiyon Sistemlerinin Nitelikleri..... 117

Tablo 2: Siyasi Sistemin Alt Sistemleri..... 130

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Luhmann’a göre Sitemlerin Tasnifi.....	85
---	----

GİRİŞ

Niklas Luhmann, yaklaşık 20 yıl boyunca çok verimli bir yazın hayatı geçirdikten sonra 1985 yılındaki bir röportajında, “şimdiye kadar yazdıklarımın tamamı, teori üretiminin sıfır serisidir” (Luhmann, 1987a: 142) diyerek herkesi şaşırtmış; fakat aynı zamanda kendi teorik çalışmasına yönelik beklentisini de gözler önüne sermiştir. Luhmann’ın Sistem Teorisinde söz konusu olan, evrensel boyutları olan bir teoridir; fakat o, bir dünya teorisi yazma gayretinde değildir yani geliştirdiği teorinin tek doğru teori olduğu ve tartışılmaz olduğu iddiasını ileri sürmemiştir. Onun iddiası, geliştirdiği kavramsal araçlarla muhtemel tüm sosyal ilişkileri yani sosyolojinin tüm konularının açıklanabilmesine yöneliktir.

Luhmann, teorisine yönelttiği bu yüksek beklentiyi okuyucularına da yöneltir. Sistem teorisi hakkında fikir beyan edenlerin “düşünceleri, teklifleri ve eleştirilerini, sadece onların bu prensibi (sistemik bakış açısını) benimsemeleri halinde” kabul edeceğini belirtir (Luhmann, 1984: 33). Luhmann’ın teorisinin anlaşılmasını kolaylaştırmayan düşünce tarzı, burada bile ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla sosyal bilimlerle meşgul olanların Luhmann’a bakışı, onun devasa mirasına hayranlık duyma ve onun sosyal fenomenlere farklı bakışına tereddütle yaklaşma arasında gidip gelmektedir.

Luhmann’ın diğer sosyoloji teorilerine bakışı için de aynı şey söylenebilir. Luhmann’ın sosyoloji biliminin en önemli temsilcilerinden olduğu tartışma götürmez bir gerçek olmakla birlikte, temsilcisi olduğu disiplininle sağlam bir ilişkiye sahip değildir. 1968 yılında Bielefeld Üniversitesine atandığı zaman, Luhmann’ın hangi bilim dalında çalışacağı başlangıçta belli değildir. Hukuk eğitimi alan ve kamuda hukukçu olarak çalışan Luhmann’ın sosyoloji kürsüsüne atanması, onun biyografisinin ve akademik kariyerinin tabii bir sonucu değildir. Luhmann, sosyoloji kürsüsüne atanması hakkında çok daha pragmatik sebepler sayar: “Sosyoloji kürsüsüyle bilhassa ilgiliydim, çünkü sosyolog olarak belirli bir alanda sabit kalmaksızın her şey yapılabilirdi” (Luhmann, 1987a: 141). Tahayyül ettiği evrensel teori, onun belirli bir alanda sabit kalmamasını, aksine muhtemel tüm sosyal ilişkilere temas edebilmesini gerektirmekteydi. “Sosyolojiden hareketle, hukuk sosyolojisi, organizasyon sosyolojisi, bilim sosyolojisi, din sosyolojisi, siyaset sosyolojisi vs. diyerek muhtemel tüm alanlarla meşgul olunabilirdi” (Luhmann, 1992b: 101).

Luhmann'ın kendi bilim dalıyla ilişkisi, klasiklerle ve ampirik sosyal araştırmalarla ilişkisinden de anlaşılabilir. Ampirik sosyal araştırmaları takdir eder, onların başarılı olduklarını ve bilgimizi artırdıklarını; fakat bilim dalı için genel bir teori geliştirmediklerini belirtir (Luhmann, 1984: 7). “Dünyanın karmaşıklığı, kendi elimizle üretilen verilerin hayret verici değerinde görölmektedir; fakat bu durumda sunulabilir sonuçlar elde etmek için teoriden çok hayat tecrübesi gerekmektedir” (Luhmann, 1992b: 370). Luhmann, ampirik sosyal araştırmaların nesnesine bakışını sadece metodik olarak geliştirip teorik olarak geliştirmedikçe, kendi elimizle ürettiğimiz bu verilerden kurtulamayacağımızı belirtir. Buna karşılık teorik sosyolojiyi de sadece eski metinlerle meşgul olmakla ve eski metinler hakkında yeni metinler üretmekle suçlar.

“Bu durumda vazife, zaten mevcut olan metinleri şerh etmek, tefsir etmek ve yeniden terkip etmekten ibaret kalmaktadır. İnsanın kendisinin başarmayı gözünün kesmediği şeyin mevcut olduğu varsayılmaktadır. Klasikler, klasik oldukları için klasiktir. (...) Dev isimlere yönelme ve bu tür isimler hakkında uzmanlaşma teorik araştırma olarak pazarlanmaktadır” (Luhmann, 1984: 7).

Tüm bunlar, Luhmann'a göre, “ilginçtir; fakat verimli değildir” (Luhmann, 1984: 8). Sosyolojinin sürdürölmesini sağlamakta; fakat Luhmann'ın gayret ettiği şeye yani bir sosyoloji teorisinin geliştirilmesine katkı sağlayamamaktadır. Luhmann, sosyoloji biliminin bir disiplin olarak sürmesi ve konsolide olması için çalışmaz. Bu, zaten Max Weber döneminde gerçekteşmiştir. “Burada söz konusu olan şeyin, ikinci bir teorik konsolidasyon ve sosyolojiye disiplinlerüstü genel bir teorik temel sağlamak olduğu söylenebilir. Bu, Weber ve Parsons'dan sonra denenmemiştir” (Luhmann, 1987a: 159 vd.). Yani Luhmann'ın sosyolojik düşünce için gayreti, klasiklere eklemlenmek değil, çözümleme ve yeniden terkip kabiliyeti modern toplumu daha iyi kavramaya yeterli olacak bir teori geliştirmektir (Kneer ve Nassehi, 1993: 9). Luhmann'ın bilimsel çalışmasındaki motivasyonunun ne olduğu sorusuna verdiği cevap bunu daha iyi açıklayabilir:

“Bunu nasıl ifade edebilirim bilmiyorum. Ama mutlaka ifade etmem gerekirse çok daha kavramsal ve teorik bir opsiyon olduğu söylenebilir. Mesela teorilere bir birlikle değil, bir farklılıkla başlamayı ve yine (uzlaşma manasında) bir birlikle değil, nasıl desem, daha iyi bir farklılıkla bitirmeyi daha verimli bulurum. Bu sebeple, mesela sistem ve çevre arasındaki ilişki ve farklı şeylerin birbiriyle kıyaslanması manasına geldiği için fonksiyonalizm benim için önemlidir. Yani temel hissiyatımı belirtmem gerekirse, mutlaka bu anlattıklarım olmasa bile bu türde bir şeyler söylemek isterim” (Luhmann, 1987a: 127).

1987 yılında Baecker vd. tarafından Luhmann'ın 60. doğum gününe armağan olarak yayımlanan eserin başlığı bunu çok güzel ifade etmektedir: Tutku Olarak Teori (Baecker vd., 1987).

Bu çalışmasının konusu, Niklas Luhmann'ın Sistem Teorisinin incelenmesi ve onun geliştirdiği kavramlarla bir fonksiyon sistemi olan siyasi sistemin ve demokrasinin analiz edilmesidir. Günümüz toplumları, fonksiyonel farklılaşmanın farklı aşamalarında bulunmaktadır. Luhmann'a göre sosyolojik eylem teorileri, günümüz toplumlarını açıklayabilecek bir karmaşıklığa sahip değildir. Mevcut siyaset teorileri ise kurulu düzenlerin meşrulaştırılmasına gayret etmekle yetinmekte ve modern toplumdaki siyaseti açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Luhmann'ın en büyük sosyal sistem olarak düşündüğü toplumu ve toplumun içindeki siyaset gibi fonksiyon sistemlerini analiz edebilmek ve açıklamak için geliştirdiği "Sistem Teorisi", modern toplumun karmaşıklığına uygun bir karmaşıklığa ve kavramsal zenginliğe sahiptir. Biyoloji, felsefe, kibernetik ve sosyolojiden aldığı bazı kavramları yeniden yorumlayarak sosyal sistemlere aktaran Luhmann, geliştirdiği kavramlarla toplumun ekonomi, hukuk, din, sanat, siyaset gibi fonksiyon sistemlerinin açıklanabileceğini öne sürmekte ve Sistem Teorisinin evrensel olduğunu iddia etmektedir. Luhmann, kendisinden önce ortaya atılan felsefi ve sosyolojik düşüncelerin birçoğunu, Eski Avrupa Düşüncesi olarak yaftalayarak reddetmekte, yeni kavramlar üretmekte ya da eski kavramlara farklı manalar yüklemektedir.

Bu çalışma, teorik ve nitel analiz yöntemlerinin sentezlenerek bir arada kullanılmasıyla yapılan bir çalışmadır. Luhmann'ın eserleri ve ikincil literatürde Luhmann'ın Sistem Teorisi hakkında yayımlanan eserler taranmıştır. Elde edilen bilgiler kullanılarak otopoietik bir sistem olarak siyasi sistem, siyasi sistemin kapalılığı ve açıklığı, siyasi sistemin alt sistemleri ve demokrasi konuları yorumlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, Sistem Teorisi kavramlarıyla siyasi sistem ve demokrasiye diğer siyaset ve demokrasi teorilerinden farklı bir bakışın mümkün olup olmadığının incelenmesidir.

Bu amaç etrafında bu çalışmanın hipotezi, Luhmann'ın Sistem Teorisinden hareketle bir demokrasi teorisi geliştirilebileceği şeklindedir. Bu bağlamda siyasi sistem, fonksiyonel farklılaşmış bir toplumda bulunan ekonomi, bilim ve eğitim sistemi gibi birçok sistemden biridir ve her ne kadar kolektif bağlayıcı karar alma fonksiyonu ile

donatılmış olsa da diğer fonksiyon sistemlerini ve toplumu yönetme gücüne sahip değildir. Bu düşünce, genel olarak toplumu yönetme gücüne sahip olduğu düşünülen siyasi sistemin diğer sistemler karşısında bir değer kaybına maruz kalmasına sebep olmaktadır. Luhmann'a göre, demokrasi ise fonksiyonel farklılaşmanın belirli bir aşamasına erişen toplumlarda kendiliğinden ortaya çıkmaktadır ki beşeri aktörlerin eylemlerinden ziyade sistemik şartlara bağlıdır. Demokratik bir siyasi sistemde siyasi sistemin kendini açıklama ve meşruiyet aracı olarak kullandığı demokrasinin konumu, sadece siyasi sistemle sınırlıdır ve demokrasinin diğer fonksiyon sistemlerine ihraç edilmesine yönelik çabalar, olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Demokrasinin ulaştığı seviyenin ölçülmesinde demokratik değerler yerine sistemin karmaşıklığının ölçülmesi daha faydalı sonuçlar doğuracaktır. Buna göre karmaşıklık ve demokratikleşme el ele yürüyen süreçlerdir. Karmaşıklık ne kadar artarsa demokratikleşme de o derece artacaktır. Çalışmada, Luhmann'ın Sistem Teorisinin, demokrasi teorisine etkilerinin tartışıldığı ana hipotezinin yanısıra, konu ile ilgili diğer teorik yan görüş ve tartışmalara da yer verilmiştir.

Luhmann'ın Sistem Teorisi, Almanca konuşulan bölgelerin dışına yaygın bir şekilde çıkamamıştır. Tabiatıyla az sayıda İngilizce yayın dışında konu hakkındaki tartışmalar Almanca ile sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla bu tez çalışmasının en önemli sınırlılığı kaynaklara ulaşma konusunda yaşanmıştır. 2023 yılında gerçekleştirilen iki Almanya seyahatinde kaynakların önemli bir kısmı kütüphanelerden tedarik edilmiştir. Ayrıca Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen bir araştırma projesi kapsamında kaynakların bir kısmı da satın alınarak tedarik edilmiştir. Diğer kaynaklara erişim ise kütüphanelere çevrimiçi erişim sayesinde sağlanmıştır. Dolayısıyla kaynaklara erişim sınırlılığı önemli ölçüde ortadan kaldırılmıştır.

Aşağıda Luhmann'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra, Birinci Bölümde Sistem Teorisi incelenmektedir. Luhmann, ilk veya tek sistem teorisini değildir ve Luhmann öncesinde de sistem düşüncesi farklı bilim dallarında kullanılmıştır. Sistem Teorisinin Kaynakları (Bölüm 1.2.) bölümünde, Luhmann'ın düşüncelerine kaynaklık eden, onun duruma göre olduğu gibi iktibas ettiği veya değiştirerek kullandığı düşünceler ele alınmıştır.

Luhmann'ın Sistem Teorisinin incelenmesi bizi ele alınacak konular açısından bir seçim yapmaya zorlamaktadır. Luhmann'ın sistem yaklaşımının bilindiği varsayılararak doğrudan onun siyasi görüşlerini ele almak alternatiflerden biri olabilirdi. Ancak Türkçe literatürde Sistem Teorisi hakkında neredeyse yok denecek kadar az sayıda yayın olması¹ öncelikle Luhmann'ın Sistem Teorisinin genel hatlarıyla ele alınması mecburiyetini doğurmuştur. Bu bağlamda; Luhmann'ın Sistem Yaklaşımı (Bölüm 1.3.) bölümünde, Luhmann'ın yüksek bir soyutlama derecesine sahip olan ve anlaşılma zorlukları içeren kavramları açıklanmaya çalışılmakta ve okuyucunun kabullenmekte zorlanacağı düşünülen kısımlarda söz Luhmann'a bırakılarak doğrudan alıntılarla ondan destek alınmaktadır. Dolayısıyla Sistem Teorisinin açıklandığı bu bölüm, kaçınılmaz olarak deskriptif bir yapıya sahiptir.

Yine başka bir seçme mecburiyeti, Luhmann'ın hangi eserlerinin inceleme konusu yapılacağına yöneliktir. Bielefeld Üniversitesinde göreve başladığı zaman kendisinden bir araştırma konusu belirtmesi istendiğinde Luhmann, araştırma konusu olarak toplum teorisini vermiş, süre olarak da 30 yıl öngörmüştür (Luhmann, 1998a: 111). Gerçekten de bu tarihten sonra ölümüne kadar geçen 30 yıllık sürede bir toplum teorisi geliştirmek için çalışmıştır. Luhmann, bu 30 yıllık sürede bazı teorik dönüm noktaları yaşamıştır ki bunlardan en önemlisi otopoiesis kavramını teorisine dahil ettiği 1980'li yıllardır. Bu çalışmada otopoietik dönüm noktasından itibaren yazılan eserlere ağırlık verilmiş, Luhmann'ın o tarihten önce yaşadığı teorik dönüşümler araştırma konusunun dışında

¹ Türkçe literatürde yayımlanan araştırmalar spesifik alanların sistemik bakış açısından incelenmesine değerli katkılar sunmaktadır. Fakat buradaki temel problem, Sistem Teorisinin temel felsefesinin, varsayımlarının ve işleyişinin anlaşılmasına katkı sunabilecek eserlerin yetersiz olmasıdır. Bu sebeple münferit araştırmacıların spesifik alanlarda yaptıkları değerli çalışmaların okuyucu tarafından anlaşılması imkansızlığını korumakta ve Sistem Teorisinin yaygın bir şekilde kullanılmasının önü açılmamaktadır. Türkçe literatürde Luhmann'ın Sistem Teorisi hakkında yazılmış en kapsamlı eser Yunus Yoldaş'ın Sistem Kuramı adlı eseridir (Yoldaş, 2019). Betül Can'ın yazdığı ve "Niklas Luhmann'ın Genel Sistem Teorisinde Din ve Toplum" başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Sistem Teorisi kavramlarıyla bir fonksiyon sistemi olan dini açıklamaya çalışmaktadır (Can, 2015). Yine Betül Can, Sistem Teorisinin ana argümanlarını ele aldığı bir makale yayımlamıştır (Can, 2022). Sistem teorisyle din kurumunu açıklamaya çalışan diğer iki makale ise Celaleddin Çelik (Çelik, 2007) ve Yunus Yoldaş ve Özlem Becerik Yoldaş (Yoldaş ve Becerik, 2006) tarafından yayımlanmıştır. Luhmann'ın Sistem Teorisi ile farklı alanları inceleyen makaleler de bulunmaktadır: Sağlık alanında (Ertong, 2011), sosyal hizmet alanında (Cankurtaran Öntaş ve Akçay, 2014), çeviribilim alanında (Mutlu, 2019; Kabukçik ve Torun, 2013) ve armağan değiş tokuşu konusunda (Kaya, 2021), Sistem Teorisini kullanarak ilgili alanların çözülmesine çalışmışlardır. Hale Nur Uyanık (Uyanık, 2024) Parsons ve Luhmann'ın sistem yaklaşımlarını kıyaslamış, Yunus Yoldaş (Yoldaş, 2010) Luhmann'ın demokrasi teorisi hakkında kısa bir inceleme sunmuş, Aydın Atılğan ise (Atılğan, 2024) anayasalar üzerinden kurulan yapısal bağlantıları incelemiştir.

bırakılmıştır. Zaten kendisi de o tarihten önceki eserlerini teori gelişiminin sıfır serisi olarak nitelendirerek yeni bir dönem başlatmıştır (Luhmann, 1987a: 142).

Luhmann'ın eserleri, Sistem Teorisi hakkında bir özet sunmak isteyen araştırmacıyı önemli zorluklarla karşı karşıya bırakmaktadır. Fakat böyle bir özetlemede nereden başlanacağı konusunda doğru veya yanlış denebilecek bir yaklaşım bulmak tamamen imkansızdır. Sistem teorisi hakkındaki her çalışma bu zorlukla baş etmek durumundadır (Wilke, 2005: 12). Luhmann'ın teorisinin esaslarının kavranabilmesi için aslında onun terminolojisinin eş zamanlı bir okuması gerekmektedir; fakat insan zihni sadece sıralı bir okumaya izin vermektedir ki hangi kavramdan başlanırsa başlansın, okuma anında diğer birçok kavram karanlıkta kalmak durumundadır². Luhmann'ın Sistem Teorisinin yapısı o kadar birbiri içine girmiştir ve unsurları o kadar birbirine bağlıdır ki Sistem Teorisi terminolojisinin kavramlarının açıklanmasında doğru veya yanlış bir sıralamadan bahsetme imkânı bulunmamaktadır. Sistem teorisinin kavramlarının bu çalışmadaki sıralaması da tamamen olumsal bir seçimdir ve başka türlü de yapılabilirdi.

Luhmann, kendisinden önce geliştirilen teorilerin eksiklerini tamamlama veya onları geliştirme amacını gütmemiştir, aksine farklı varsayımlarla yeni bir teorik bakış açısı geliştirmiştir. Birinci bölümde aktarılmaya çalışılan Sistem Teorisi kullanılarak İkinci Bölümde siyasi sistem ve demokrasi analiz edilmeye çalışılmıştır. Siyasi sistemde sistem-çevre ayrımı, siyasi sistemin karmaşıklığı ve öz referanslılığı, Otopoietik Bir Fonksiyon Sistemi Olarak Siyasi Sistem (Bölüm 2.1.) bölümünde ele alınmıştır. Luhmann'a göre sistemler operasyonel kapalı ve aynı zamanda dünyaya açıktır. Siyasi Sistemin Kapalılığı (Bölüm 2.2.) ve Siyasi Sistemin Açıklığı (Bölüm 2.3.) bölümlerinde, açıklık ve kapalılığın siyasi sistemde nasıl gerçekleştiği incelenmektedir. Daha sonra Siyasi Sistemin Alt Sistemleri (Bölüm 2.4.) ve alt sistemler arasındaki ilişkiler (Bölüm 2.5.) incelenmiştir.

Luhmann, siyasi sisteme yönelik yorumlarında demokratik olmayan sistemleri incelememiş, sadece demokratik siyasi sistemlere odaklanmıştır. Ona göre demokrasi,

² Armin Nassehi, aşağıdaki eserlerin Sistem Teorisine giriş mahiyetinde yazılmış eserler olduğunu belirtmiştir: Kiss, 1990; Fuchs, 1992; Kneer/Nassehi, 1993; Gripp-Hagelstange, 1995; Krause, 1996; Reese-Schäfer, 1996; Horster, 1997; Schuldt, 2003; Berghaus, 2004; Dieckmann, 2004; Runkel/Burkhart, 2005; Willke, 2006; Hohm, 2006; Gensicke, 2008 (Nassehi, 2012: 399).

toplumun fonksiyonel farklılaşmasının doğal sonucudur. Belirli bir farklılaşma seviyesine erişen toplumların siyasi sistemleri kendiliğinden demokratikleşmektedir. Fakat Luhmann demokrasiyi sadece siyasi sistemin alt sistemi olan siyasete yerleştirmiş ve demokrasinin demokratikleşmesinde ve demokrasinin diğer sistemlere ihraç edilmesinde demokrasi için tehlikeler görmüştür. Bu bağlamda üçüncü bölüm, Luhmann'ın Sistem Teorisinde demokrasiye ayrılmıştır. İlk olarak Luhmann'ın demokrasi anlayışı (Bölüm 3.1.) açıklanmış, arkasından siyasi sistemin bir yapı kavramı olarak demokrasi (Bölüm 3.2.) ve siyasi sistemin kendini açıklama biçimi olarak devlet ve demokrasi konuları ele alınmıştır (Bölüm 3.3.). Siyasi sistemin kendini meşrulaştırma sorumluluğunu demokrasiye yüklemesi (Bölüm 3.4.) ve demokrasinin karşı karşıya kaldığı tehlikeler (Bölüm 3.5.) hakkında yürütülen tartışmalarla demokrasi hakkındaki açıklamalar sona ermektedir. Sonuç ve Değerlendirme bölümünde ise çalışmanın hipotezlerinin ne ölçüde doğrulandığına yönelik bir tartışma yürütülmüştür.

Niklas Luhmann (1927-1998), biyografilerin tesadüflerden ibaret olduğunu belirtmiş ve kendi özel hayatı hakkında fazla bilgi vermemiştir. Buna rağmen verdiği üç röportajda özel hayatına yönelik bazı cevaplar bulmak mümkündür (Luhmann, 1987a; 1997a; 2004c). Luhmann, 8 Aralık 1927 tarihinde Almanya'nın kuzeyindeki Lüneburg kentinde doğmuştur. Bira fabrikası işleten bir babanın ve İsviçre'de otelcilik sektöründe çalışan bir aileden gelen bir annenin üç çocuğundan biridir. Büyükbabası ise Lüneburg'da senatörlük yapmıştır. 1937-1946 yılları arasında Lüneburg'daki Johanneum Lisesi'nde³ öğrencidir. 1943 yılından itibaren Hava Kuvvetlerinde yardımcı personel olarak eğitim görmüş ve 1944 sonunda savaş hizmetine alınmıştır. Savaşın sonunda Amerika Birleşik Devletleri Ordusuna esir düşmüştür (Nitsche, 2011). Amerikan esaretinden kurtulduktan sonra 1946-1949 yılları arasında Freiburg'da Hukuk Fakültesinde okumuş ve 1953 yılına kadar avukatlık stajını yapmıştır. Avukatlık stajı sırasında Luhmann, danışma organları hakkında doktora tezi yazmaya başlamış; fakat sonuçlandırmadan bırakmıştır (Luhmann, 2004, 25). Mezuniyet sonrasında Lufthansa'da hukuk müşaviri olarak çalışmak istediye de bu arzusu yerine gelmeyince Lüneburg Yüksek İdare Mahkemesi Başkanının asistanı olarak çalışma hayatına girmiş (1954-55) ve yayımlanmamış mahkeme kararlarını içeren bir kütüphane kurmakla görevlendirilmiştir. 1956 yılında raportör olarak Kültür

³ Johanneum Lisesi, Antik Çağ'ı ve Hümanizm'i merkeze alan, Latince ve Yunanca öğretilen, Homer'den Goethe'ye kadar şiirlerin incelendiği, Kant ve Hegel gibi filozofların okunduğu bir kurumdur.

Bakanlığına geçmiş, 1962 yılına kadar bilhassa Nasyonal Sosyalist dönemde yaşanan haksızlıkların tazmini ile ilgilenmiştir. Bu dönemde Holderlin, Descartes, Malinowski, Radcliffe-Brown ve Husserl okumalarına yoğunlaşmış ve hayatı boyunca kullandığı kartoteklerden (Zettelkasten)⁴ ilkinin oluşturmaya başlamıştır. Ursula von Walter ile 1960 yılında evlenen Luhmann ailesinin üç çocuğu doğmuş; fakat eşi 1977 yılında genç yaşta ölen Luhmann, çocuklarıyla birlikte ölünceye kadar yaşadığı Oerlinghausen kentine taşınmış ve bundan sonra bir daha evlenmemiş, çocuklarını yalnız büyötmüştür.

Amerikan Hükümetinin gelişmekte olan ölkelerin idari kadroları için açtığı bir bursu kazanan Luhmann, 1960/61 yıllarında Harvard Üniversitesi'ne gitmiş ve yönetim bilimleri bölümünde okumuştur. Burada Talcot Parsons ile tanışmış ve onunla birlikte çalışmış, özellikle fonksiyon kavramı hakkında fikir alışverişinde bulunmuştur. Amerika'dan döndükten sonra 1962-1965 yılları arasında Speyer İdari Bilimler Yüksekokulu Araştırma Merkezinde raportör olarak çalışmıştır. Helmut Schelsky tarafından 1965 yılında Münster Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Merkezine bölüm başkanı olarak atanmış ve 1966 yılında bu üniversitede Devlet ve Hukuk Bilimleri alanında doktorasını ve sosyoloji alanında da doçentliğini almıştır.

1964 yılında yayımladığı “Şekli Organizasyonların Fonksiyonları ve Sonuçları” (Funktionen und Folgen formaler Organisationen) (Luhmann, 1964) ve 1968 yılında yayımladığı “Amaç Kavramı ve Sistem Rasyonalitesi: Sosyal Sistemlerdeki Amaçların Fonksiyonları Hakkında” (Zweckbegriff und Systemrationalität: Über die Funktionen von Zwecken in sozialen Systemen) (Luhmann, 1968) isimli kitaplarıyla daha ziyade yönetim ve organizasyon sosyolojisi alanında tanınmaya başlamıştır.

Münster Üniversitesi'nde 1967 yılında yaptığı “Sosyolojik Aydınlanma” (Soziologische Aufklärung) başlıklı konuşması, onun ölümüne kadar sürdürdüğü araştırma projesinin başlangıcı ve 6 cilt olarak yayımladığı kitabının (Soziologische Aufklärung 1-6) başlığı olmuştur (Luhmann, 1991b; 2005; 1981b; 1987c; 1990b; 1995b). Bu araştırma projesi, toplumu kendi öz tasvirinden (Selbstbeschreibung) farklı ve

⁴ Kartotek (Zettelkasten), bilimsel çalışmaların üretilmesinde kullanılan bir yardımcı araçtır. Okuma sırasında önemli addedilen fikirler, kaynak belirtilerek not kağıtlarına yazılıp kutularda muhafaza edilir. Luhmann, 90.000'i aşkın karta yazdığı notlarında çok sayıda kavramı birbiriyle ilişkilendirerek bu sistemi karmaşık bir mükemmeliyet seviyesine taşımıştır. Ölümünden sonra Bielefeld Üniversitesi'nde yıllarca süren bir çalışma sonucunda Luhmann'ın atıf sistemi çözülmüş ve kartlar dijitalleştirilerek araştırmacıların kullanımına sunulmuştur.

toplumun karmaşıklığına başka bir bakış sunan ve bu karmaşıklığın azaltılmasına imkan tanıyan bir gözlem perspektifiyle donatmaya yöneliktir (Baecker, 2012: 1). Luhmann, 1968 yılında yeni kurulan Bielefeld Üniversitesine sosyoloji profesörü olarak atanmış ve 1993 yılında emekli oluncaya kadar bu görevini sürdürmüştür. Dünyanın farklı yerlerindeki çok sayıda üniversiteden davet almasına rağmen, kartotekini yolculuklarda tehlikeye atamayacağını öne sürerek kabul etmemiştir.

Luhmann, 1968/69 kış döneminde Frankfurt Üniversitesinde Theodor W. Adorno'yu temsilen bir seminer sunmuş ve “Sistem Teorisi ve Aşkın Sosyolojisi” konusunu işlemiştir. Bu seminerin notları, daha sonra “Aşk: Bir Deneme” (Liebe: Eine Übung) başlığıyla yayımlanmıştır (Luhmann, 2022). Luhmann'ın Jürgen Habermas ile birlikte yayımladığı ve Luhmann'ın Frankfurt Okulu ile tartışmasını içeren “Toplum Teorisi veya Sosyal Teknoloji: Sistem Araştırmaları Neye Yarar?” (Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie: Was leistet die Systemforschung?) isimli eseri (Habermas ve Luhmann, 1970), Luhmann'ın aniden ün kazanmasını sağlamıştır.

Luhmann, 1970-1973 yılları arasında Kamu Yönetiminde Reform Komisyonu üyesidir ve 1974'den itibaren Ren-Westfalya Bilim Akademisinde üye olarak görev yapmıştır. 1975-76 yıllarında New York'taki Sosyal Araştırmalar Yeni Okulundaki Theodor-Heuss Kürsüsünü üstlenmiştir. 1970'li yılların sonuna doğru ise Hristiyan Demokratlar Birliği Partisine refah devletinin geleceği konusunda danışmanlık yapmış (Luhmann, 1981); fakat seçimlerde taraf olması beklenince bu görevi bırakmıştır. 1980 yılında Kanada'nın Edmonton Üniversitesinde misafir profesör olarak bulunmuş ve yine aynı yıl katmanlı toplumdan modern topluma geçiş aşamasında toplumun kendini tasvirindeki anlam kaymasının tarihi analizini yaptığı “Toplum Yapısı ve Semantik: Modern Toplumun Bilim Sosyolojisi Hakkında Araştırmalar” (Gesellschaftsstruktur und Semantik: Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft) isimli dört ciltlik eserinin birinci cildini yayımlanmıştır (Luhmann, 1993a; 2016b; 2012a; 2012b). Yine 1980 yılında İtalya'ya gitmiş ve Lecce Üniversitesindeki Toplum Teorisi dersleri için hazırladığı notlar “Toplum Teorisi” (Teoria della società) (Luhmann, 1992c) başlığıyla İtalyanca yayımlanmıştır.

Luhmann, 1984 yılında ilk fahri doktora unvanını Gent Üniversitesinden almış ve daha sonra Macerata, Bologna, Recife ve Lecce Üniversiteleri de Luhmann'a fahri

doktora unvanları vermiştir. 1986/87 kış s6mestrinde Humberto R. Maturana, Bielefeld 6niversitesine misafir profes6r olarak gelmiş ve Luhmann ile birlikte bir seminer sunmuştur. Maturana, Luhmann'ın Sistem Teorisini geliştirmesinde faydalandığı 6nemli d6ř6n6rlerden biridir. Bu rol6, 1950'li yıllarda Husserl⁵, 1960'lı yıllarda Parsons, 1970'li ve 1980'li yıllarda ise Maturana'nın yanında Heinz von Foerster ve nihayet 1990'lı yıllarda George Spencer Brown 6stlenmiştir. Luhmann, 6 Kasım 1998 tarihinde hayata veda etmiş ve Oerlinghausen kentinde defnedilmiştir.

Luhmann'ın 1998 yılında 6l6m6nden bu yana, hakkında bir biyografi yazılmamıştır. Kendi 6zel hayatı hakkında konuşmak istememesi ve bilgi vermemesi, biyografi eksikliğinin sebebi olarak g6r6lebilir. Bir biyografiden beklenen, eserleriyle bilinen bir yazarın nasıl bir insan olduğunun, onun d6ř6nce d6nyasının arkasında neler olduğunun, onun yetiştiği ortamın sosyalleşmesine ve d6ř6ncelerine nasıl etki ettiğinin anlaşılmasına y6nelik bir katkı sunmasıdır yani bu eserlerin arkasında ne vardır sorusuyla ilişkilidir (Can, 2022: 390). Luhmann'nın bu soruya cevabı, "hiçbir şey yoktur" şeklindeyir. "... eğer bir kimse yazdıklarımı anlamak için buna (biyografik bilgiler) ihtiyaç duyuyorsa, o zaman k6t6 yazmışım demektir" (Luhmann, 1987a:19). Luhmann, biyografilere karşıdır, 6nk6 biyografilerde s6z konusu olan 'kim' sorusu, 'ben'in ve 'kendi'nin ontolojisine, s6jeye bağlılığa işaret eder ki Luhmann, daha sonra g6r6leceği 6zere ontolojiye ve s6jeye bağlılığa daima karşı çıkmıştır (Fuchs, 2012: 4).

Niklas Luhmann, 20. y6zyılın en 6nemli ve en verimli sosyologlarından biridir. 1960'lı yılların sonlarından itibaren her sene en az bir kitap ve çok sayıda makale yayımlamıştır ki 6l6m6nden sonra yayımlananlarla birlikte yaklaşık 50 kitabı ve 500 makalesi bulunmaktadır (Krause, 2001). Çok sayıda eseri de hala yayımlanmayı beklemektedir. Bir r6portajında bu verimli yazın hayatını neye borçlu olduğuna y6nelik bir soruya ř6yle cevap vermiştir: "Ben her şeyi kendim d6ř6nm6yorum, aksine bunlar kartotekle birlikte oluyor. (...) Verimliliğim, b6y6k 6l6de kartotek sistemiyle açıklanabilir" (Luhmann, 1987a: 142).

Sistem Teorisine giriş kitabı olarak g6r6lebilecek olan "Sosyal Sistemler: Bir Genel Teorinin Temeli" (Soziale Systeme. Grundriş einer allgemeinen Theorie), 1984 yılında yayımlanmıştır (Luhmann, 1984). Bu eserle birlikte "şimdiye kadar yazdıklarımın

⁵ Luhmann, mana, ufuk ve seçim kavramlarını Husserl'den almıştır.

tamamı, teori üretiminin sıfır serisidir” (Luhmann, 1987a: 142) diyerek Sistem Teorisinin olgunlaşma dönemine girdiğini ifade etmek istemiştir. Luhmann’ın isimlendirmesiyle devam etmek istersek, onun “Sosyal Sistemler” isimli kitabı teori üretiminin 1. serisidir denebilir. Sistem Teorisinin temel kavramları, oldukça soyut bir şekilde olmakla birlikte bu eserde tasvir edilmiştir: Sistem, çevre, mana, çifte olumsallık, iletişim gibi kavramlar tanımlanmıştır.

Luhmann’ın Sosyal Sistemler’den sonra yazdığı ve Genel Sistem Teorisinin somut toplumsal alanlara yani fonksiyon sistemlerine uygulanmasına yönelik eserleri ise teori üretiminin 2. serisi olarak ifade edilebilir. Modern toplumda, siyaset, hukuk, ekonomi ve bilim gibi farklı toplumsal görevler, spesifik fonksiyon sistemleri tarafından üstlenilmektedir. Fonksiyon sistemlerinin kıyaslanabilirliği, Sistem Teorisinin başarısı için büyük öneme sahip olacaktır:

“Eğer bilim ve hukuk, ekonomi ve siyaset, kitlesel iletişim ve mahrem ilişkiler gibi heterojen fonksiyon alanlarının kıyaslanabilir yapılara sahip olduğu gösterilebilirse ve bu fonksiyon sistemleri Sistem Teorisinin araçlarıyla incelenebilirse Sistem Teorisinin uygulanabilirliği ortaya çıkmış olacaktır” (Luhmann, 1998a: 12).

Bu bağlamda 1988 yılında “Toplumun Ekonomisi” (Die Wirtschaft der Gesellschaft) (Luhmann, 1996), 1990 yılında “Toplumun Bilimi” (Die Wissenschaft der Gesellschaft) (Luhmann, 1992b) ve 1995 yılında “Toplumun Sanatı” (Die Kunst der Gesellschaft) (Luhmann, 1997b) isimli eseri yayımlanmıştır.

Teori üretiminin 1. serisinde teorinin genel hatlarını çizen ve 2. serisinde spesifik fonksiyon sistemlerini inceleyen Luhmann, nihayet 3. seride bakışını tekrar bütüne çevirmiştir. Bu serinin ürünü olan ve 1997 yılında iki cilt olarak yayımlanan “Toplumun Toplumu” (Die Gesellschaft der Gesellschaft) (Luhmann, 1998a; 1998b) isimli eserinde Luhmann, kendi toplum teorisini daha kapsamlı ve daha az soyut bir şekilde sunmuştur. Bu eserine Toplumun Toplumu gibi tuhaf bir isim vermesi ise sistemik bakış açısından bakıldığı zaman tutarlı bir isimlendirme olarak görülebilir. Ona göre, içinde yaşadığımız toplum hakkındaki anlayışımız, toplumun ürünüdür yani toplumsal gözlem ve toplumsal açıklamanın ürünüdür. Dolayısıyla toplum, toplumun kendisi tarafından üretilmiştir ve toplumun toplumdur (Luhmann, 1998a: 15; 1998b: 886).

Çernobil kazasının meydana geldiği 1986 yılında “Ekolojik İletişim: Modern Toplum Ekolojik Tehlikelere Ayak Uydurabilir mi?” (Ökologische Kommunikation:

Kann die moderne Gesellschaft sich auf ökologische Gefährdungen einstellen?) (Luhmann, 2004b) isimli eserinde Luhmann, modern toplumun ekolojik tehlikelere hem çok fazla hem de çok az tepki gösterdiğini belirtir. Kitlesele iletişim araçları ve ahlak çok fazla tepki verirken, fonksiyon sistemlerinin konuya daha sakin yaklaştığını belirtir. Ekolojik İletişim'deki açıklamalarını, 1991 yılında yayımlanan “Risk Sosyolojisi” (Soziologie des Risikos) (Luhmann, 1991a) isimli eserinde ekonomi, siyaset, eğitim, bilim, hukuk ve dindeki organizasyonlara aşırı yüklenmeye işaret ederek destekler.

Hayattayken yayımlayamadığı birçok eseri ölümünden sonra yayımlanmıştır. Fakat hala yayımlanmamış çok sayıda eseri bulunmaktadır. Ölümünden sonra yayımlanan en önemli eserleri, “Organizasyon ve Karar” (Organisation und Entscheidung) (Luhmann, 2000), “Toplumun Siyaseti” (Die Politik der Gesellschaft) (Luhmann, 2019), “Toplumun Eğitim Sistemi” (Das Erziehungssystem der Gesellschaft) (Luhmann, 2002a) ve “Toplumun Dini” (Die Religion der Gesellschaft) (Luhmann, 2002b) isimli eserlerdir. Spesifik fonksiyon sistemlerine yönelik olan bu son 3 eser de teori üretiminin 2. serisi eserlerindendir.

Luhmann'ın eserleriyle ilgilenmeye başlayanların ortak tarafı Luhmann'ı anlamakta zorlanmalarıdır. Onun eserleri tabii dilden o kadar uzaktır ki ilk okumada anlamak hemen hemen imkansız gibidir (Can, 2022: 398). Diğer birçok teoninin temel amacı, dili ve yaklaşımı, en azından akademik dile ve konulara aşına okuyucular için anlaşılabilir bir mahiyettedir. Fakat Luhmann'ın eserlerini kavrayabilmek için okuyucunun öncelikle onun kavramlarına ve labirentvari ifade şekillerine hakim olmasını gerektirmektedir ki bu da okumayı, okuyucunun anlamıyor olsa da okumasını gerektirmektedir. Ta ki bir gün eserler kendini okuyucuya teslim etsin ve anlaşılmaya başlasın.

Luhmann'ın eserlerindeki dilin karmaşıklığı ve yabancılığı, usta yazarın okuyucularını anlayanlar ve anlamayanlar gibi iki gruba ayırmak gibi bir tuhaflıktan veya onun dahiyane bir oyunundan kaynaklanmamaktadır. Aslında böyle bir oyun, “her eserime bir saçmalık yerleştiririm ki okuyucu uyanık olsun” (Luhmann, 1992b: 103) diyen ustadan beklenebilirdi. Fakat Luhmann'a göre eserlerinin anlaşılmaızlığının mantıklı bir sebebi vardır ki bu sebep teoninin teşekkülünde yatmaktadır. Öncelikle Luhmann'ın anlaşılmayarak bir gizem yaratma arzusu gibi bir kompleksi yoktur. “Kim

konusur veya yazarsa, kendini anlaşılır bir şekilde ifade etmelidir. Bu ilk bakışta anlaşılabilir bir taleptir. Yoksa, anlaşılmak istemeyen neden kendini ifade etmek istesin” (Luhmann, 1981b: 170). Fakat Luhmann arkasından şöyle devam eder: “Fakat sosyoloji, ilk bakışın değil, aksine ikinci bakışın öğretisidir. Ve sorular ve tereddütler ikinci bakışta açığa çıkar. Söylenen her şey aynı şekilde anlaşılabilirlik kırbacının altına mı sokulmalıdır?” (Luhmann, 1981b: 170). Burada Luhmann, ilk bakıştaki anlaşılmazlığın ikinci bakışı mecbur kıldığını ifade etmek ister. Onun teori dili bilhassa bu sebepten verimli ve şeffaftır, zira onun dili günlük hayatın kavramsal manalarına kontrol edilebilir bir anlaşılabilirlik sunar; fakat bu anlaşılabilirlik başlangıçtaki zorlukla ödenmelidir. Yani Luhmann’ı kendine has bir dil ortaya çıkaran karmaşık bir kavramsallığa götüren teori tekniğine dair bir problemidir.

Luhmann, kavramları yabancılaştırarak teorisinin anlaşılmasını sağlamak ister: “Problem şudur: Karmaşık konuların eş zamanlı varlığını dilsel araçlarla nasıl yeteri kadar açıklayabilirim ve böylece konuşma ve anlamayı takip eden hareketlerin yeterli derecede kontrolünü nasıl sağlayabilirim?” (Luhmann, 1981: 175). Luhmann’ın teorisinin temeli buradan anlaşılmaktadır: Her türlü sosyal iletişim ve aynı zamanda bilimsel iletişim, hakkında iletiştiği dünyayı kendi seçimiyle üretir. Aynı şey, gördüğü şeyi kendisinin üretmesi gerektiğini ve çevresinde zaten mevcut olan bir gerçekliği tasvir etmediğini kavramak zorunda olan sosyoloji için de geçerlidir. Burada Luhmann’ın teorisine henüz girilmeyecektir ve sadece Luhmann’ın eserlerindeki anlaşılma zorluklarının Luhmann’ın seçimi olduğuna vurgu yapılmak istenmiştir. Fakat Luhmann’ın kendisine bu minvalde yöneltilen eleştirilerden etkilendiği ve bilhassa 1986 yılından sonra yazdığı eserlerinde konsantre yazma şekli ve anlaşılır olma arasında bir uzlaşma gayretinde olduğu anlaşılmaktadır (Luhmann, 1992b: 10).

BİRİNCİ BÖLÜM

SİSTEM TEORİSİ

Günümüzde sistem teorisinden bahsedildiği zaman sadece sosyolojik sistem teorisi kastedilmez. Sistem teorisi ifadesiyle kastedilen, daha ziyade sistem kavramını esas alan çok katmanlı, heterojen ve disiplinlerarası bir çerçevedir. Sistem kavramının sosyolojiye ve bilhassa Niklas Luhmann tarafından sosyal sistemler teorisine uyarlanması ele almadan önce sistem teorisinin kapsadığı alanı kısaca ele almak faydalı olacaktır. Bu maksatla aşağıda genel sistem teorisi hakkında bir özetleme yapılmaktadır.

1.1. Sistem Kavramı

Sistem kavramı, aslında unsurlarına kıyasla birleştirilmiş bir bütünlüğü ifade eder. Parçalarının toplamından daha fazlasını ifade eden birlik manasında bir bütünlüğe yöneliktir. Parçalarının toplamından daha fazlasını ifade eden bütünlük ibaresi bile hem belirli unsurların hem de bu unsurların kendi aralarındaki ilişkilerin bütünlüğü olarak sistem kavramına işaret etmektedir. Geleneksel felsefede tam da bu tarife uyan sistem kavramı, Fichte'nin karşıtlıkların mutlak birlikte toplanması tezinde görülmektedir (Fichte, 1997: 35). Hegel ise Ruhun Fenomenolojisinin önsözünde “hakiki olanın sadece sistem olarak gerçek olduğu”⁶ derken, sistem kavramını bütünün şifresi olarak kullanılır (Hegel, 1998: 21) ki sistemin münferit unsurları, sadece bütünün unsurları olarak anlaşılmalıdır. Bu örnekler, sistem kavramının kullanımı hakkında bir intiba uyandırmak için verilmiştir. Fakat bu örneklerin günümüzde sistem teorisi olarak ifade edilen teoriyle tek alakası, sistem kavramının, unsurları belirli bir ilişkiye sahip bir bütünlüğe işaret etmesidir.

1.2. Sistem Teorisinin Kaynakları

Sistem yaklaşımı, ilk olarak Luhmann tarafından geliştirilmemiştir. Bu bölümde Luhmann öncesinde var olan, Luhmann'ın yerine göre faydalandığı yerine göre eleştirdiği öncülerin görüşlerine yer verilmektedir.

⁶ Bu bölüm Aziz Yardımlı çevirisinde şu şekilde ifade edilmektedir: “Gerçeğin yalnızca dizge olarak edimsel olduğu” (Hegel, 2022: 17).

1.2.1. Felsefi Kaynaklar / Yapısalcılık

Tek bir sistem teorisinden söz edilemeyeceği gibi tek bir yapısalcılıktan da bahsedilemez, aksine birbirinden farklı yapısalcılık akımları ve biyoloji, antropoloji, biliş araştırmaları, sibernetik, psikoloji, psikiyatri ve sosyoloji gibi farklı disiplinlerde farklı yapısalcı yaklaşımlar mevcuttur (Reich, 2001: 361). Yapısalcı düşüncenin kökleri de felsefi öncülerinden günümüz modern yapısalcılarına kadar farklılık göstermektedir (Mittelstrass, 2008).

İnsanın eşyanın tabiatına nüfuz edip edemeyeceği sorusu Sokrates öncesi filozoflar tarafından da sorulmuş ve buna şüpheyile bakılmıştır. Mesela Ksenofanes (MÖ. 570-480), her şeye bir görünüşün hakim olduğunu ve insanın onların aslını bilemeyeceğini söyler. Demokritos (MÖ. 460-380) ise şeylerin gerçekte nasıl yaratılmış olduğunu bilemeyeceğimize işaret eder (Capelle, 2012). Bir İtalyan tarih ve hukuk filozofu olan Giambattista Vico (1668-1744) sadece kendi yaptıklarımızı bilebileceğimizi varsayar. İrlandalı aydınlanma filozofu ve teologu George Berkeley (1685-1753) ise varlıkların mevcudiyetinin onların algılanmalarına bağlı olduğunu ifade eder. Ona göre şeyler, mutlak olarak algılanmaz. Tüm bu düşünceler, objektif bir gerçeklik olduğunu varsayan John Locke (1632-1704) gibi düşünürlerle tezat oluşturmaktadır (Berkeley, 2004). Immanuel Kant (1724-1804), algıladığımız şeylerden bahseder ve bunları gerçekten anlayamayacağımızı yani onların özünde ne olduğunu kavrayamayacağımızı belirtir. Ona göre bilgi tecrübeyle başlar. Fakat bu tecrübe sayesinde katı bir genellemeye ulaşamaz. Algılanan şeyler ancak zihin sayesinde kavramsal olarak belirlenip bir birlik haline getirilebilir. Fakat bu süreçte sübjektif bir tesir vardır ki buna göre objeler onları anlayan tarafından yaratılmaktadır (Kant, 1969: 461).

İnsanın eşyanın tabiatını gerçekten anlayıp anlayamayacağına yönelik bu bilgi teorisi problemi, yukarıda belirtildiği üzere Sokrates öncesi dönemden günümüze kadar farklı düşünürler tarafından ifade edilmiştir. Bu problem, modern yapısalcı yaklaşımların köklerini oluşturmaktadır. Bu yaklaşımlara göre insan, kendi sübjektif algılarından bağımsız olarak dünyayı yaratıldığı şekliyle anlayamaz. Bu düşünceye bağlı olarak farklı yapısalcılık ekolleri geliştirilmiştir. Bu tez çalışması kapsamında tüm yapısalcılık akımlarının ele alınması imkanı bulunmamaktadır. Fakat aşağıda bunlardan en katı görüşlere sahip olan radikal yapısalcılık yaklaşımı incelenecek ve Luhmann'ın

yapısalcılık yaklaşımı ve radikal yapısalcılıktan ayrıldığı noktalar daha sonra Fonksiyonel-Yapısal Sistem Teorisi bölümünde ele alınacaktır.

Bilim teorisi olarak radikal yapısalcılık 1960'lı ve 1970'li yıllarda geliştirilmiştir. Amerikalı bir filozof ve iletişim bilimci olan Ernst von Glasersfeld (1917-2010) ve Avusturyalı fizikçi, sibernetikçi ve filozof Heiz von Foerster (1911-2002) radikal yapısalcılığın kurucuları olarak bilinmektedirler. Radikal yapısalcılık yaklaşımı, yukarıda belirtilen s ve biliş biyolojisi hem de nörobiyoloji ve psikoloji, şeylerin hakikatini kavrama konusunda radikal yapısalcılığa önemli kaynaklar sunmuştur. Bilhassa Jean Piaget'in erken çocuklukta sosyalleşme hakkındaki araştırmaları radikal yapısalcılığın gelişiminde önemli bir rol oynamıştır (Rusch ve Schmidt, 1994). Glasersfeld, Piaget'in genetik bilgi teorisinden ve bireyin çevresine uyumu kavramından etkilenmiştir (Von Glasersfeld, 2000: 17).

Şilili biyologlar Humberto R. Maturana ve Francisco J. Valera, otopoietik kapalı sistemler teorisiyle beynin bilişsel çalışma şeklini açıklamaktadır (Maturana ve Valera, 1987). Onlara göre bilmek (erkennen), sübjektif sinir sistemi ağı çerçevesinde kapalı bir operasyondur. Sübjektif beynin yapısı, münferit kişilerin bilmesi ve algılanan şeyi işleminin ön şartıdır. Bu bakış açısından gerçeklik, süjeye bağlı bir tasarımdır. Süjeler algılamalarında otonom olmakla birlikte, çevreye muhtaç olduklarından dolayı otarşik (kendi kendine yeten) değildir. Fakat çevre, süjelerin bu muhtaçlığına rağmen onların otopoietik operasyonlarını etkileyemez. Yaşayan sistemler, öz organizasyon prensibiyle çalışmakla birlikte otarşik değildir. Çevreyle yapısal bağlantılara sahiptir ve çevreye sürekli uyum sağlamak zorundadır. Bunu nasıl yapacaklarını ise kendi iç yapıları belirlemektedir. Böylece sistemlerin öz organizasyonu prensibi, radikal yapısalcılığın temel esasıdır (Schmidt, 1994: 12).

Buradaki radikallik, arkasındaki nörobiyolojik konseptte yatmaktadır. Bilmek hakkında söylenen her şey, felsefi değil, bilişsel bir perspektiften gerçekleşir. Buradaki soru, bilme araçlarımız vasıtasıyla gerçekliğin fenomenlerini oldukları gibi bilip bilemeyeceğimizdir. Radikal yapısalcılığın buna cevabı olumsuzdur. Algı, nörolojik beyin süreçleriyle ilgilidir ve sübjektif durumlara bağlıdır. Buna göre dünya, sadece beyin süreçlerinin filtresinden geçmiş haliyle bilinebilir. Bu düşünceyle radikal yapısalcılık, beşeri algıdan bağımsız olarak bilinebilir olan bir gerçekliğin mevcut olduğunu varsayan

geleneksel felsefi bilim teorisinden ayrılmaktadır. Radikal yapısalcılık, şeylerin arkasında bir gerçeklik olmadığını varsayar. Mevcut olan şeyler bizim tasarımıdır. Dünya hakkındaki tecrübelerimiz, o tecrübelerden bağımsız bir şekilde mevcut olan bir dünyayla uyum içinde değildir. Heinz von Foerster'in ifadesini kullanmak istersek, "Algıladığımız şekliyle çevre, bizim icadımızdır" (von Foerster, 1999: 40). "Radikal yapısalcılık, bilhassa gelenekle bağını kopardığı ve bilginin artık objektif, ontolojik gerçeklik olmadığı, aksine sadece yaşadığımız dünyadaki tecrübelerin düzeni ve organizasyonuna ilişkin olan bir bilgi teorisi geliştirdiği için radikaldır" (von Glasersfeld, 2000: 23).

Heinz von Foerster, gözlem kavramına özel bir önem vermiştir. Beyin araştırmalarına dayanarak, insanların algılayan gözlemciler olduğunu belirtmiştir. Gözlemci ve gözlemlenen yani süje ve obje birbirine bağlıdır. Buna göre gözlem döngüsel bir şekilde gerçekleşmektedir. Gözlemleyen ve gözlemlenen birbirine bağlı olduğundan nötr bir gözlem mümkün değildir. Von Foerster, Jean Piaget'e atıf yaparak şunu belirtir: "Sadece gözlem yapmayız, aynı zamanda gerçekliği yapılandıran faaliyetleri gerçekleştiririz, zira gerçeklik bu faaliyetlerle birlikte ortaya çıkar" (von Foerster, 1987: 141-142). Yani gözlemci, gerçekliği yapılandırır ve tasarlar. Von Foerster'e göre tüm insanlar gözlemcidir. Humberto Maturana'nın "Söylenen her şey bir gözlemci tarafından söylenmiştir" sözünü hatırlatarak "Söylenen her şey bir gözlemciye söylenmiştir" der (von Foerster, 1993b: 84-85).

Radikal yapısalcılık, farklı disiplinlerin ilgisini çekmiştir ve bilhassa sosyal bilimlerde takip edilen bir bilim teorisi haline gelmiştir. 1980'li yıllardan beri bilhassa psikoloji, psikiyatri, pedagoji ve sosyoloji, radikal yapısalcılığı veya yapısalcılığın farklı türlerini konseptlerine dahil etmektedir. Niklas Luhmann da yapısalcılığı benimsemiş; fakat bazı noktalarda radikal yapısalcılıktan ayrılmıştır. Luhmann'ın operasyonel yapısalcılık olarak adlandırdığı kendi yapısalcılık anlayışı daha sonra Fonksiyonel-Yapısal Sistem Teorisi bölümünde incelenecektir.

1.2.2. Biyolojik Kaynaklar

Dar manadaki sistem teorisi, bilimsel gelişimin geç doğmuş bir ürünüdür ve 1930'lu yıllarda doğmuştur. Sistem teorisi, dünyanın bilimsel gözlemi açısından klasik analitik araştırmalara göre temelden farklı bir bakış açısı ortaya koymuştur. Gözlemin şeklindeki bu dönüşüm, bilhassa biyoloji biliminin fizik bilimine yönelttiği eleştirilerle

başlamıştır. Fizik bilimi, özellikle Newton fiziği, dünyayı tümdengelim yöntemiyle matematiksel olarak açıklayabilme iddiasındaydı. Tümdengelim yöntemi, genel kanunlardan hareketle somut münferit fenomenleri açıklama yöntemidir. Bir dik üçgende dik kenarların uzunluklarının karelerinin toplamının hipotenüsün karesine eşit olduğunu ifade eden Pisagor Teoremi, bu manada her yerde ve her bir dik üçgen için geçerlidir. Dünyaya Newtoncu bir bakış, tabii kanunların statik geçerliliğinde ifadesini bulan bir istikrarı temsil eder. Ne zaman ve nerede olunursa olunsun, bir bütünlük veya münferit fenomenler söz konusu olsun, kainatın ebedi kanunlarıyla karşılaşılır. Dünyaya böyle bir bilimsel bakış, anlaşılacağı üzere dünyayı parçalarına ayırmaya teşebbüs eder. Münferit fenomenleri birbirinden ayırarak ve laboratuvarındaki gibi tekrarlanabilir deneyler yaparak tabiatın kanunlarını keşfetmeye çalışır.

Bu tür bir yöntem fizikte ve teknik bilimlerde oldukça verimli sonuçlar üretmiş ve son iki yüzyılın sınai ve bilimsel devrimlerinde önemli bir rol oynamıştır. Fakat biyoloji bilimi, araştırma konusunun gözleminde bambaşka bir taleple karşılaşmıştır. Tabiatın temel kanunlarını keşfetmeye çalışan fizik biliminin taleplerine göre canlı hayat yalıtılmış bir şekilde açıklanabilir; fakat biyologlara göre canlı hayat, gerçekte organizmanın hiçbir zaman yalıtılmış bir şekilde tek başına ortaya çıkmayan fiziki ve kimyasal süreçlerine indirgenemez (Yoldaş, 2019: 16). Bu eleştiri, şüphesiz bilimsel bir devrim niteliğindedir. Buna göre biyoloji bilimi, araştırma konusu olan hayatı klasik bilim anlayışıyla incelemekten mahrumdur ve eğer hayatı yaşam gücü ve yaratılış gibi bilimin dışındaki kategorilerle belirlemek istemiyorsa, bilimsel gözlemin yeni şekillerini aramalıdır.

Bu eleştiri, biyolojide münferit fenomenlerden sisteme doğru yani münferit fenomenlerin birbirine bağlanmasına doğru bir paradigma değişikliğine götürmüştür. Yukarıda bahsi geçen sistem tanımı burada yeniden görülmektedir. Bu tanım, bir bütünlüğün yani hayatın yalıtılmış unsurlarına değil, aksine bu unsurların yani sistem olarak canlı organizmanın birbirleriyle ilişkilerine odaklanmaktadır.

Bu paradigma dönüşümü, bilhassa hayvan fizyoloğu Ludwig von Bertalanffy'nin (1901-1972) çalışmalarıyla sağlanmıştır. Von Bertalanffy, biyolojik araştırmalar için sadece bir metot geliştirmemiş, aynı zamanda disiplinlerarası bir Genel Sistem Teorisine de öncülük etmiştir. Von Bertalanffy, sistem düşüncesini sadece kendi çalışma alanı olan hayvan fizyolojisinde yaymaya çalışmamış ve aynı zamanda eski Newtoncu dünya

görüşünü ikame edemese bile disiplinler arası bir Genel Sistem Teorisiyle tamamlamaya çalışmıştır.

“Ancak nüfus bilimi ve sosyolojinin yanında biyolojinin geniş alanları gibi fiziki-kimyasal kanunlara tasnif edilmeyen bilimlerde, uygun şekilde seçilmiş model tasavvurlarıyla erişilebilecek kesin kanunlar vardır. Bunlar, genel sistem karakterlerinden doğan mantıklı homolojilerdir ve bu sebeple şekli olarak benzer türdeki ilişkiler farklı alanlarda geçerlidir ve farklı bilim dallarındaki paralel gelişmeleri gerektirirler” (von Bertalanffy, 1951: 127).

Von Bertalanffy'nin 1951 yılındaki bu ifadesi, güncel araştırmalarla tasdik edilmektedir: Sistem teorisinin bakış açısı, ekonomi, sosyoloji, pedagoji, siyaset bilimi, psikoloji, tıp, nöroloji ve psikiyatri ve hatta meteoroloji ve astronomi gibi çok farklı bilimsel disiplinlerde kullanım alanları bulunmaktadır. Gerçi von Bertalanffy'nin kesin kanunların disiplinlerarası paralel gelişim göstereceği konusundaki tahmini gerçekleşmemiştir; fakat sistem teorisi bakış açısıyla çalışılan tüm bu disiplinlerde yapısal bir müştereklik görülmektedir. Bu disiplinlerde sistem teorisi bakış açısıyla çalışan araştırmacılar, bütünlükler içindeki unsurların karşılıklı ilişkileriyle meşgul olmaktadır. Bu bağlamda von Bertalanffy'nin 1951 yılında yaptığı sistem tanımının günümüzde dahi geçerli olduğu varsayılabilir. Matematiksel araçlarla ifade edilecek olursa “bir sistemi, $p_1, p_2, \dots, p_n$ gibi karşılıklı ilişki içinde olan ve sayısal kütleleri $Q_1, Q_2, \dots, Q_n$ ile karakterize edilen unsurların sayısı olarak tanımlarız. Böyle bir sistem, eşitliklerin çok çeşitli sistemleri tarafından belirlenmiş olabilir” (von Bertalanffy, 1951: 115). Bir sistemin matematiksel hesaplarla tasvir edilip edilemeyeceği ayrı bir konudur; fakat bir sistem, bir unsurun başka bir unsurla basit ilişkisi tarafından değil, aksine sadece karşılıklı ilişkilerin bütünü olarak karakterize edilir. Ayrıca her bir sistem; sistem ile yani sistemin unsurları ve ilişkileri (sistem) ile sistemin çevresi yani sisteme ait olmayan her şey (çevre) arasına bir sınır çeker.

1956 yılında yayımladığı bir makalesinde ise von Bertalanffy şunları belirtir:

“(...) Klasik bilim; istatistik, değişim kanunları ve nihayet termodinamiğin ikinci kanunundan⁷ kaynaklanan organize olmayan karmaşıklığın teorisinin geliştirilmesinde çok başarılıydı. Bugünkü temel problemimiz ise organize karmaşıklıktır. Organizasyon, bütüncüllük, teleoloji, kontrol, öz ayarlama, farklılaştırma ve benzer konseptler, konvansiyonel fiziğe yabancıdır. Fakat bunlar; biyolojide, davranış bilimlerinde ve sosyal bilimlerde her yerde görülmektedir ve

⁷ Termodinamiğin ikinci kanunu, ısımanın sadece sıcak kütleden soğuk kütleye doğru hareket edebileceğini ifade eden fizik kanunudur.

canlı organizmayla ve sosyal gruplarla çalışmada hakikaten kaçınılmazdır” (von Bertalanffy, 1956: 2).

Organize karmaşıklık, münferit unsurların birbirine sadece doğrusal mantıkla bağlanmış olmadığı, aksine onlar arasında karşılıklı ilişkiler olması halinde mevcuttur. Münferit unsurların toplamının birliği hakkında bir tasavvur; ancak karşılıklı bağlantıların şartlarına dair açıklama ile elde edilebilir. Buna göre organize olmayan karmaşıklık, münferit unsurların doğrusal zincirlemesi olarak açıklanabilir: A, B’yi doğurur; B, C’yi doğurur. Buna karşılık organize karmaşıklık, bu basit modele göre tasvir edilemez. Zira A ve B karşılıklı olarak birbirinin ön şartıdır. Yani ne A, B’yi doğurur ne de B, A’yı doğurur, daha ziyade A ve B, müteakıbetleriyle, doğrusal olarak tasvir edilemeyen ilişkileriyle mevcuttur. Buna göre sistem teorisinin belirleyici olan konusu, münferit unsurlar arasındaki karmaşık karşılıklı ilişkilerin organizasyon şekli olarak ifade edilebilir.

Organize karmaşıklığın ve organize olmayan karmaşıklığın açıklanması yanında bir ayrım daha von Bertalanffy’nin hanesine yazılmaktadır ki hem biyoloji bilimlerinin hem de sistem teorisiyle çalışan diğer disiplinlerin işine yarayan bu konu, kapalı ve açık sistemler ayrımıdır. Kapalı sistemlerin ayırt edici özelliği, homeostatik olması yani kendini istikrarlı tutması ve bir denge durumuna ulaştıktan sonra değişmemesidir. Böyle bir sistem, çevresiyle bir alışverişte bulunmaz ve bu sebeple “zamandan bağımsız bir denge durumuna” (von Bertalanffy, 1951: 122) geçmelidir. Böyle bir sistemde organize bir karmaşıklık mevcut değildir, zira sistemin denge durumundaki unsurları birbirlerine karşı matematiksel olarak belirli bir şekilde davranır ve sistemin kapalılığı sebebiyle çevre şartlarındaki değişikliklerden etkilenmez. Buna karşılık açık sistemler, mutlaka böyle bir denge durumuna ulaşmazlar, daha ziyade sadece anlık olarak bir denge durumunda olabilirler. “Giriş ve çıkışın ve böylece kendisini oluşturan unsurların bir değişiminin gerçekleştiği sistem, açık bir sistemdir” (von Bertalanffy, 1951: 121). Sistem ve çevresi arasındaki değişim süreci ve unsurlarının iç ilişkisindeki değişim becerisi, açık sistemlerin, değişikliklere rağmen, unsurlarının yok olmasına ve yeniden üretilmesine rağmen kendini muhafaza etmesine imkan tanır. Böylece hem sisteme dahil olan unsurlar düzeyinde hem de bu unsurlar arasındaki ilişkilerin organize şekli düzeyinde bir dinamizm oluşur. Von Bertalanffy, bu durumun açıklanması için akıcı denge (Fließgleichgewicht) kavramını kullanmayı teklif eder (von Bertalanffy, 1951: 122). Yani

açık sistemler, çevreleriyle değişim süreçleri sayesinde bir dinamizm geliştiren ve çevre şartlarının değişmesiyle birlikte sistem yapılarını hemen değiştirmek mecburiyetinde kalmaksızın becerilerini uyarlayabilen sistemlerdir.

Yani açık sistemlerde sistem ve çevre arasında çevreden gelen belirli bir tahrikin sistemin sadece belirli tek bir tepkisine sebep olabileceği manasında doğrusal bir nedensellik bulunmaz. Açık sistemlerin özelliği, daha ziyade değişen çevre şartları karşısında kendi iç organizasyonlarını kendilerinin değiştirebilmesi ve dışarıdan nedensel olarak gerektirilmemesi ve doğrusal olarak belirlenmemesidir. Kara kutu (black box) kavramı, bu durumu açıklayabilmek için sistem teorisine dahil edilmiştir. “Kara kutu, belirlenmesinin mümkün olduğu varsayılan meçhul bir makinedir; fakat içindeki belirlenebilir olan mekanizma gözlerden ıraktır” (Glanville, 1988: 100). Açık bir sistemin içine girdi olarak giren ve o sistemden çıktı olarak çıkan şeyler görülebilir; fakat girdi ve çıktı arasındaki ilişkinin nasıl organize olduğu görülemez. Bu ilişki doğrusal nedensellik mantığıyla veya matematiksel olarak hesaplanabilir bir bağlamda açıklanabilirse kara kutu kara olmaktan çıkar ve şeffaflaşır yani kutunun içi görülür hale gelir. Aksi durumda kara kutu kara kutu olarak kalır. İşte burada çıktıyı belirleyen girdi olmadığı, aksine sistemin yani kara kutunun kendisinin olduğu kabul edilmelidir. Bu tür uyarılma ve değişim süreçlerinde daima sistemin kendi operasyonları söz konusu olduğu için, açık sistem teorileri öz organizma paradigması altında toplanmaktadır. Bu tür teoriler, unsurların sistemle bağlantısını çevre faktörleri bağlamında açıklayabilme iddiasındadır.

İlk nesil sistem teorisyenlerinin temel problemi organize karmaşıklık iken, daha sonraki sistem teorisyenleri, öz organizasyonda olduğu gibi organizasyonun spesifik kendine odaklanma (autologics) cihetine yoğunlaşmıştır. Öz organizasyon kavramındaki öz, artık münferit bir fenomen olarak değil, bir sistem olarak yani münferit unsurların ve onların kendi aralarındaki ilişkilerin bütünü olarak anlaşılmaktadır. Öz organizasyon konseptinin ve böylece sistemlerin kendi kendini muhafaza ettiği ve iç süreçlerini kendi dinamiklerine ve iç durumlarına göre idare ettikleri düşüncesinin en bariz şekilde görülmesini ise Humberto R. Maturana und Francisco Valera isimli iki biyoloğun geliştirdiği otopoiesis konseptine borçluyuz (Maturana ve Valera, 1987; 2010). Niklas Luhmann’ın kendi Sistem Teorisine doğrudan dahil ettiği otopoiesis konsepti de Maturana ve Valera’nın teori konseptidir ve daha sonra ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

1.2.3. Sibernetik Kaynaklar

Öz organizasyon paradigması, sistemlerin çevreleri tarafından doğrusal olarak yönlendirilmediği, daha ziyade çevre şartlarındaki değişikliklere kendi iç mantıklarına göre reaksiyon gösterdikleri düşüncesine işaret etmektedir. Klasik mantığın doğrusal nedensellik tasavvuruyla yani A'nın B'yi doğurduğu düşüncesiyle kavranamayacak olan işte bu iç dinamiktir. Bu sebeple matematik alanındaki öz organizasyonlu sistemler hakkındaki teoriler, gittikçe artarak sibernetik modeller kullanmaktadır. Sibernetik, kontrol eden ve kontrol edilen arasındaki ilişkiyi açıklamaya yöneliktir. Bu ilişki, sıkça kullanılan termostat örneğiyle açıklanabilir: Evlerde kullanılan su ısıtıcılarında, kaloriferlerde veya otomobillerin motor soğutma sistemlerinde termostatlarda kullanılır. Mesela araçlardaki termostadı ele alacak olursak; her araç motorunun bir ideal çalışma sıcaklığı vardır ki bunun birçok araçta 91 derece olduğu bilinmektedir. Eğer sıcaklık bu derecenin altındaysa, termostat su dolaşımını kapatarak motor soğutma suyunun ısınmasını sağlar. Su sıcaklığı bu derecenin üstüne çıktığı zaman ise su dolaşımını açarak suyun devir daim yaparak soğumasını sağlar. Böylece termostat yani kontrol eden, suyun sıcaklığını yani kontrol edileni kontrol eder ve su sıcaklığının sabit bir dereceye mümkün olan en yakın seviyede durmasını sağlar. Görüldüğü üzere termostatın hareketi, su sıcaklığından aldığı bilgiye göre belirlenmektedir yani kontrol edilen kontrol edenin davranışını etkilemektedir. Bu durum, klasik sibernetikte 1. derece sibernetik (first-order-cybernetics) olarak ifade edilmektedir.

İkinci derece sibernetik (second-order-cybernetics) ise kontrol eden ve kontrol edilenin birbirinden keskin bir şekilde ayıramadığını, aksine farklı unsurların, mesela yukarıdaki örnekteki termostat ve su sıcaklığının, karşılıklı olarak birbirlerini kontrol ettiklerini göstermeye çalışır. Glanville'nin ifadesiyle “kontrol edilen (kendisine kontrol edilme rolü isnat edilen), aynı zamanda kontrol edeni (kendisine kontrol etme rolü isnat edileni) kontrol eder” (Glanville, 1988: 205). Burada açıkça ortaya çıktığı üzere, kontrolün karşılıklı olması durumu, klasik nedensellik öğretisiyle açıklanamamaktadır. Öz organizasyonlu bir sistem, daha ziyade kendi kendine odaklanma eğilimindedir ve böylece münferit fenomenlerin ve süreçlerin gerçekleştiği çevre şartlarını kendi kendine üretme eğilimindedir. Buna göre; klasik fizik tarafından tasvir edilebilecek süreçler aynı çevre şartlarını varsayar ve bu çevre şartları tabiat kanunları tarafından açıklanabilir ki bu sayede bu süreçler öngörülebilir, hesaplanabilir ve planlanabilir. Buna karşılık öz

organizasyonlu süreçler, başlangıç şartlarını kendi süreçleriyle üretir. Heinz v. Foerster bu durumu rekursiv süreçler (rekursive Prozesse) yani kendini kendinden hareketle tanımlayan süreçler olarak adlandırmıştır (Foerster, 1987: 149). Sibernetik düşünce modeli, sürecin bütünü münferit fenomenlerin birbirinden yalıtılmış nedensel ilişkilerine indirgemeksizin, dinamik ve kendi kendini güçlendiren süreçleri tasvir etmeye çalışır.

1.2.4. Psikolojik Kaynaklar

Psikoloji ve psikiyatri biliminin doğuşundan beri bireysel semptomlarda bilhassa ilgili bireyleri tedavi etmeye, bireysel ruhları etkilemeye ve şifalandırmaya çalışılmıştır. Gerçi erken dönem sosyal çalışmalarda ve sosyal psikolojide, bireysel davranışların bu davranışların görüldüğü sosyal şartlara bağlı olduğu görülmüştür; fakat buna rağmen sadece ilgili bireyle çalışarak bu davranışa etki etmeye çalışılmıştır. Özellikle 1940'lı ve 1950'li yıllarda bilhassa ABD'de bireysel davranış şekillerinin sosyal ilişkilerle bağlantılı olduğuna işaret eden alternatif bir bakış açısı gelişmiştir. Bu bağlamda özellikle iletişim bilimci Gregory Bateson'un (1904-1980) araştırmalarına temas edilmelidir. Bateson, insanların şizofren davranış şekillerinin geçmişinin, insanlar arasındaki sağlıklı ilişki sistemlerinde yani çelişkili iletişimlerin hakim olduğu aile sistemlerinde yattığını ifade etmiştir. Onun buradan çıkardığı sonuç şu şekildedir: Eğer bireysel davranışların anlaşılması isteniyorsa bu davranışların hangi bağlamda edinildiğine ve ilk olarak hangi bağlamda görüldüğüne bakılmalıdır. Eğer bu yapılırsa sözde delice bir davranışın, anlaşılamayan bir davranışın bile bir manaya, edinildiği ve görüldüğü bir bağlamda bir manaya sahip olduğu keşfedilecektir.

Bateson'un araştırmalarının sonuçları, özellikle Paul Watzlawick'in iletişim terapisinde ve teorisinde ve yine önemli ölçüde Paul Watzlawick'in çalışmalarına dayanan aile terapisinde kullanışlı hale getirilmiştir. Aile terapisinde bireysel semptomlar ve problemler, bütüncül bir ailevi bağlamda ele alınır. Bireysel davranışlar, aile sisteminin bir parçası olarak görülür ve bu semptomların ve problemlerin manası ve fonksiyonu aranır (Watzlawick, 1969).

Ayrıca farklı bir ortamda mesela yataklı bir tedavi kurumunda semptomları azalan ya da problemlerini çözebilen hastaların semptomlarının, başka bir bağlamda mesela aile ortamında yeniden nüksettiği görülmüştür ki bu tecrübe, insanların katıldığı ve

septomlara sebep olan daha büyük sistemlerin de çalışmaya dahil edilmesi gerektiği düşüncesini doğurmuştur. Böylece sistem bakış açısı yani insanlar arasındaki ilişkilerle meşgul olan ve bireysel davranışları daima sosyal ilişki sisteminin bir parçası olarak gören perspektif, psikolojide ve psikiyatride de uygulanır hale gelmiştir

1.2.5. Sosyolojik Kaynaklar

Sosyoloji teorisi, başlangıcından bu yana bir tartışma etrafında şekillenmiştir ve bu tartışma günümüzde de sürmektedir. Mesela Anthony Giddens, “sübjektivizm ve objektivizm arasında kökleri derinlere giden bir düalizm” görmektedir (Giddens, 1988: 34). Burada bir tarafta daha çok süjeye, diğer tarafta ise daha çok objeye odaklanan iki metodik yaklaşım söz konusudur (Can: 2022: 395). Bu tartışmaya girmek bu çalışmanın bir parçası değildir; fakat kısaca temas ederek Sistem Teorisinin bu yaklaşımlara getirdiği eleştiriye geçiş yapmak yerinde olacaktır. Bu iki yaklaşım için sosyolojinin iki klasik öncüsü olan Max Weber (1864 – 1920) ve Emil Durkheim (1858-1917) ele alınabilir.

Weber, sosyolojiyi “sosyal eylemi yorumlayarak anlamak (deutend verstehen)” ve onu “gelişiminde ve etkilerinde nedensel olarak açıklamak (ursaechlich erklæren) isteyen bir bilim” olarak tanımlamaktadır (Weber, 1922: 16). Weber, bu tanımla sosyoloji bilimini kültürel fenomenleri ortaya koymak, yorumlamak ve ortaya çıktıkları bağlamlarda anlamak isteyen idiyografik ruh bilimleri ve münferit fenomenleri açıklamaya yönelik genel geçer kanunlar arayan nomotetik tabii bilimler arasında konumlandırmaktadır. Yani ona göre sosyoloji, ne ruh bilimleri gibi saf idiyografik bir bilim ne de tabii bilimler gibi saf nomotetik bir bilimdir. Böylece kültür fenomenlerini, münferit kişilerin yaratıcılığının ve çabalarının sonucu olan yalıtılmış fenomenler olarak düşünmekten kaçınmak ister. Weber’e göre sosyoloji, bireysel kültür faaliyetlerinin birbiriyle ilişkilendirildiği ve bu kültür faaliyetlerinin sosyal eylemler olarak gerçekleştiği yerde başlar. Weber’de belirleyici olan hareket noktası, insanların eylemlerine yükledikleri “sübjektif kastedilen mana”dır (Weber, 1922: 22). Buna göre sosyoloğun işi, sübjektif eylem durumlarını anlayarak tasvir etmek ve eylemin sosyal pozisyonuna göre kanunlar aramaktan ibarettir. Bu sebeptendir ki Weber tarafından kurulan sosyolojik düşünme tarzı anlayıcı sosyoloji olarak ifade edilmektedir.

Durkheim’ın hareket noktası ise Weber’den tamamen farklıdır. O, sosyolojik düşünce tarzını eylemi gerçekleştirenin psikolojik gerçekliğine sıkıştırılmaktan

kurtarmak ister. Yani ona göre sosyal olanın temel unsuru, eylemlerin “sübjektif kastedilen manası” değil, aksine sosyal olguların karşılıklı etkileridir. Durkheim için en önemli sosyal olgu, eylemde bulunanlar arasındaki toplumsal ilişkilerin ifadesi olarak dayanışmadır. Ona göre bir sosyal düzen, sadece süjelerin eylemlerini birbirleriyle ilişkilendirebilecekleri bir şeyin mevcut olması halinde mümkündür (Durkheim, 2013: 180 vd.) ki böylece sosyal düzen kolektif bilincin bir ürünüdür (Durkheim, 1988: 128). Durkheim’a göre, eğer sosyal düzen, sadece eylemde bulunan süjelerin sübjektif kastedilen manalarına isnat edilirse, bu durumda bir sözleşme gibi basit bir işlem bile açıklanamaz hale gelir. Bir sözleşme, sözleşmeye taraf olanların sözleşmeye karşılıklı riayetini, sözleşmenin akdinden evvel mevcut olması gereken müşterek bir mutabakata yani psikolojik bir olguya değil sosyal bir olguya borçludur. Dolayısıyla bir sosyal ilişki hakkındaki kolektif konsensüsü üreten sözleşme değildir, aksine sözleşmeyi mümkün kılan o kolektif konsensüstür (Durkheim, 1988: 450)⁸.

Durkheim, dayanışmanın farklı tiplerini⁹ incelerken, psikolojik bir ruhsal durumu değil, o psikolojik olgunun mümkün olmasının şartı olan sosyal bir olguyu göz önünde bulundurmaktadır. Dayanışma psikolojik bir hadise değildir ve sosyal düzenin şartı olarak dayanışma fenomenini inceleyebilecek bilim de psikoloji değildir. “Böylece dayanışmanın incelenmesi sosyolojinin konusudur. Dayanışmada söz konusu olan, sosyal etkilerle tanınabilecek sosyal bir olgudur” (Durkheim, 1988: 114). Durkheim manasındaki sosyoloji, eylemde bulunanın sübjektif kastedilen manasını esas alarak hareket edemez, aksine sosyal olguların hangi mevcut formlarının bu tür eylem tiplerini doğurduğunu araştırmalıdır.

Weber ve Durkheim’ın kısaca temas etmeye çalıştığımız düşünce tarzları, sosyal eylemin tabiatını açıklamaya çalışmaktadır. Weber’in kurduğu anlayıcı sosyoloji ile Durkheim’ın bireysel fenomenler yerine bu bireysel fenomenleri gerektiren ve mümkün

⁸ Durkheim’ın modern toplumlardaki sosyal düzenin paradigmatik şekli olarak sözleşmeye itirazı, onun sosyal düzeni süjelerin serbest sözleşmelerinin ifadesi olarak gören sözleşme teorisi modellerini kabul etmediğine işaret etmektedir. Bunların en meşhuru şüphesiz Jean-Jacques Rousseau’nun sosyal sözleşmesidir (krş. Rousseau, 2020).

⁹ Durkheim’ın dayanışma türlerini incelemek bu çalışmanın kapsamını aşacaktır. Fakat kısaca belirtmek gerekirse Durkheim, dayanışmayı mekanik ve organik olmak üzere ikiye ayırmıştır. Mekanik dayanışma benzerliklere dayanırken, organik dayanışma farklılıklara ve iş bölümüne dayanır (Durkheim, 2013: 179). Ona göre toplumsal gelişme, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru bir gidiştir (Durkheim, 2013: 181).

kılan karşılıklı sosyal ilişkileri inceleyen holistik (bütünlükçü) sosyoloji arasındaki fark ise yukarıdaki açıklamalarımızla aleniyet kazanmış olmalıdır. Şimdi bu kısa açıklamalar sistem kavramının önceki bölümde açıklanmaya çalışılan tanımıyla birlikte düşünülürse, münferit unsurların birleştirilmesinin sosyolojide de bilimsel bir problem olduğu açığa çıkmaktadır. Münferit eylemleri veya bu eylemleri gerçekleştirenleri ele alıp sübjektif saiklerin ve sebeplerin mantığından hareketle süjeleri birbirine bağlayan müşterek noktalara ulaşmaya çalışılabilir. Ya da münferit sosyal eylemler, sosyolojinin asıl konusu olan karşılıklı etkileşim ilişkisinin ifadesi olarak anlaşılabilir.

Genel Sistem Teorisinin geleneksel bilim tasavvuruna yönelttiği eleştiri, daha önce de belirtildiği gibi geleneksel tasavvurun münferit fenomenleri birbirinden yalıtması ve bunların karşılıklı olarak birbirleri için gerekliliklerinin incelenmemesidir. Sosyal ilişkilerin sıradan gözlemi bile, eylem zincirlerinde neler olduğunu, onların artık tek başına idare edemeyecekleri kendilerine has bir dinamik geliştirdiğini açığa çıkarmaktadır. Sosyal gerçekliğin münferit unsurların toplamından daha fazlasını içerdiği burada da geçerlidir. Sosyolojide sistem teorisi düşüncesi, sosyal eylemlerin bir sosyal bağlamın münferit unsurları olarak tasavvur edilmesiyle başlamaktadır. Hangi varyasyonu olursa olsun sosyolojik sistem teorisi, münferit eylemleri ilgili sistem bağlamından hareketle açıklar. Eylemlerin bütünlüğünü organize eden, sosyal süreçlere bir şekil ve yön veren, bir yapı kazandıran, sosyal sistemlerdir yani toplumlar, aileler, dernekler, organizasyonlar, partiler, parlamentolar, şirketler veya dini cemaatlerdir.

Yapı kavramı, Luhmann'ın hocası olan Talcot Parsons'un 1930'lu yıllardan itibaren geliştirdiği yapısal-fonksiyonel sistem teorisinin merkezinde yer almaktadır. Yapı kavramı, "sistem-çevre ilişkisindeki kısa dönemli çalkantılardan bağımsız olan sistem unsurlarıyla ilişkilidir" (Parsons, 1976: 168). Parsons, fonksiyon kavramını yapı kavramından ayırmıştır. Fonksiyon kavramı, bir sosyal sistemin dinamik taraflarını yani değişen bir çevrede sistem yapılarının muhafazasını ve istikrarını sağlayacak olan sosyal süreçleri ifade eder. Bu tür bir sosyoloji, sistemin muhafazası için ifa edilmiş olması gereken fonksiyonları belirlemek için öncelikle bir sosyal sistemin yapısını inceler. Yapısal-fonksiyonel teori, eylem sürecini yönetecek olan yapısal çerçeveyi çizer ve sistemin muhafazası için hangi eylemlerin fonksiyonel ve hangi eylemlerin disfonksiyonel olduğuna fonksiyonel analizlerde karar verir. Sosyolojinin konusu olan

şey yani sosyal olan, burada da münferit kişilerin yalıtılmış eylemleri değil, aksine bu eylemlerin ilgili sosyal sistem bağlamındaki yapısal ve fonksiyonel taraflarıdır.

Parsons, sosyal bağlamların yapısal ve fonksiyonel analizi için, yapı muhafazası için gerekli olan fonksiyonları gösteren bir şema geliştirmiştir. İlgili kavramların İngilizce isimlerinin ilk harflerinin birleştirilmesiyle AGIL tablosu olarak bilinen bu tabloya göre tüm sosyal sistemler, şu dört temel fonksiyonu ifa etmelidir: a) Uyum (Adaptation), b) Hedefe ulaşma (Goal attainment), c) Bütünleşme (Integration) ve d) Yapı muhafazası (Latent Structure Maintenance). Uyum fonksiyonu, sistemin çevresinden gelen kaynakların ve enerjilerin alınmasını ve hazır tutulmasını kastetmektedir. Mesela kişisel yeterlilik, bilgi ve para bunlara örnek olarak verilebilir. Hedefe ulaşma fonksiyonu, eylemlerin hedeflerinin teleolojik oryantasyonudur. Bütünleşme fonksiyonu, toplum oluşturma ve normatif oryantasyondur ve nihayet sistem muhafazası fonksiyonu, kültürel kanaatlerin müşterekliğinin sağlanmasını ifade etmektedir (Parsons vd. 1953: 189).

Parsons'un yapısal-fonksiyonel sistem teorisi hakkındaki açıklamaları genişletmek bu çalışmanın kapsamını aşacaktır¹⁰; fakat Luhmann'ın Parsons'dan etkilendiği ve özellikle ayrıldığı noktalara daha sonra temas edilecektir. Parsons'dan öğreneceğimiz, bu tür bir sosyolojinin temel sosyal birimleri yani sosyal eylemleri, iletişimleri, etkileşimleri yalıtılmış biçimde ele almadığı, aksine bir sistem bağlamının yapısal ve fonksiyonel çerçevesine yerleştirdiğidir. Bu durumda eylemler, bu eylemlerin tesis edildiği sistem bağlamının sonuçlarıdır. Görüldüğü üzere sibernetiğin yukarıda ele alınan karşılıklı gerektirme ve mümkün kılma modeli burada yine karşımıza çıkmaktadır.

1.2.6. Luhmann / Habermas Polemiği

Luhmann, kendisinden önce temsil edilen teorilerin ve günlük hayatın düşünme şekillerinin genel kabullerini reddeder. Bu açıdan bakıldığında zaman, Luhmann'a karşı ileri sürülen muhafazakarlık ve antihümanistlik eleştirisi pek yerinde değildir. Bu siyasi ve ahlaki eleştiri, onun Frankfurt Okulunun Eleştirel Teorisiyle ve bilhassa Jürgen Habermas ile yaptığı tartışmalar sırasında ileri sürülmüştür ki bu tartışmalar, “Luhmann-Habermas Tartışmaları” olarak bilinmektedir.

¹⁰ Parsons'un AGIL Şeması hakkında geniş bilgi için bak. (Yoldaş, 2019: 19-36).

Luhmann ve Habermas, Frankfurt'ta birlikte ders vermiş, Toplumun Teorisi veya Sosyal Teknoloji (Habermas ve Luhmann, 1970) isimli ortak bir eser yayımlamış ve eserlerinde birbirlerine daha ziyade eleştirel atıf yapmış olan iki düşünürdür. Her iki düşünür de Max Weber ve Talcot Parsons gibi ortak fikir babalarına sahip olmakla birlikte, teorilerini farklı yönlerde geliştirmişlerdir. Bilimin görevi hakkında çok farklı tasavvurlara sahiptirler ve kullandıkları sistem ve iletişim gibi temel kavramlara çok farklı manalar yüklemişlerdir. Habermas'ın Luhmann'dan etkilendiği onun eserlerinde açıkça görülür. Mesela Habermas, sistem kavramını temel eseri olan İletişimsel Eylem (Habermas, 1981) isimli eserine dahil etmiş; fakat bunu bazı kısmi sistemlerle yani eleştirel olarak değerlendirdiği ekonomi ve siyaset ile sınırlandırmıştır. Kamusal hayat, hukuk veya bilim gibi pozitif değerlendirdiği sistemlerde ise yaşam dünyası (Lebenswelt) kavramını kullanmıştır. Luhmann ise bütün toplumu sistem veya kısmi sistemler olarak görmektedir.

Yine iletişim kavramı da her iki düşünürün teorisinde merkezi bir konuma; fakat farklı manalara sahiptir. Habermas'ın iletişimsel eylemi eylemde bulunan sùjelerle ilgilidir ve normatif taleplere ve ahlaki değerlendirmelere sahiptir. Luhmann ise iletişimi eylemde bulunan sùjelerle değil, aksine sosyal sistemlerle ilişkilendirir ve ahlaki hükümler vermekten kaçınır. Habermas, kendisini toplumun eleştirmeni olarak görürken, Luhmann kendisini toplumun analisti veya gözlemcisi olarak, hatta toplumun ikinci dereceden gözlemcisi olarak görür ve eleştiriden kaçınır. Luhmann'ın eleştiriden kaçınması onun hiçbir şeyi eleştirmediği manasında anlaşılmamalıdır. Elbette teorideki veya günlük hayatta karşılaştığı yanlışlıkları eleştirir; fakat ona göre eleştiri, teorik olarak olgunlaşmış bir yaklaşım değildir. Buna, kriterler yani eleştirmenlerin hangi ayrımlarla çalıştıkları da eklenmelidir (Luhmann, 1997b: 163 vd.)

Luhmann insanı reddetmez ve insan düşmanı değildir; ancak insan kavramını sosyolojik bir kategori olarak esas almayı reddeder. Bu sebeple antihümanist olarak eleştirilmektedir (Luhmann, 1995b: 265-274). Habermas, Luhmann'ı sùjeden sisteme geçmiş olmakla suçlar (Habermas, 1985:431). Luhmann ise Habermas'ın pozisyonunu, toplum hakkında bilgi kazanmak için verimli bulmaz. Habermas'ın eleştirel teorisinin siyasi-ahlaki yönelimi ve eylemi beşeri sùjeye atfetmesi, Luhmann'a göre onun bilimsel sınırlılığının sebebidir:

“Frankfurt okulunun teori konseptiyle -zaten böyle bir şey varsa- bilimsel olarak çalışılmayacağını düşünüyorum. Bu, ümitsizliğe sevk eden bir davranış provoke etmenin dışında bir şey başarmak için (...) yeteri kadar karmaşık olmayan ve yeterli varyasyon zenginliğine sahip olmayan bir pozisyonudur. Habermas’ın buradan çıkış yolu yani farklı teorileri tartışmak ve sentezlemek, şimdiye kadar kendine has sistemik bir pozisyona götürmemiştir. (...) Habermas’ın problemi, onun toplum teorisinin ahlaki bir yükümlülük etrafında organize edilmiş olmasıdır. Bu, bu teoriye özel bir çekicilik sağlamakta; fakat aynı zamanda onun sınırlarını da göstermektedir” (Luhmann, 1987a: 288 vd.).

1.3. Luhmann’ın Sistem Yaklaşımı

Sistem Teorisi günümüzde oldukça yaygın bir şekilde kullanılan bir teoridir ve sosyolojide, iletişim bilimlerinde, psikolojide, ekonomide, biyolojide, siyasette ve diğer birçok disiplinde gün geçtikçe daha önemli hale gelmektedir. Her bir bilim dalı, kendi objelerini sistemler olarak görmektedir. Biyoloji bilimi; organizmaları, hücreleri ve fiziki bedenleri sistemler olarak düşünmektedir. Ekoloji biyotopları ve psikoloji bilinçleri sistemler olarak algılamakta, psikoterapi aile sistemleriyle, sosyoloji ise sosyal sistemler olarak toplum ve toplumsal kısmi sistemlerle meşgul olmaktadır. Sistem Teorisi bilimsel disiplinlerin dışında, mesela reklam ve halkla ilişkiler alanlarında da moda haline gelmiştir. Luhmann’ın birçok disiplinin faydalandığı Sistem Teorisi hakkında “Sistem teorisi oldukça etkileyici bir süper teoridir” (Luhmann, 1984,19) demesi yadırganmamalıdır. Otuz yılı aşkın bir sürede yaptığı araştırmalarında Luhmann, kendisini daima bir sistem teorisyeni olarak görmüştür. Tek sistem teorisyeni değil, Sistem Teorisini kendine has bir tarzda geliştirmiş olan bir sistem teorisyenidir (Luhmann, 1984, 12).

Sistem Teorisi evrensellik iddiasındadır (Luhmann, 1984: 13). Fakat bu evrensellik iddiası, farklı disiplinlerin Sistem Teorisini kullanmaları ve bu disiplinlerin birleşerek bilim dallarının ve alanların bir evrenini oluşturdukları şeklinde yüzeysel olarak anlaşılmamalıdır. Luhmann’nın evrensellik iddiası daha kapsamlıdır. Bir sosyolog olan Luhmann’ın temel konusu toplumdur; fakat biyoloji, sibernetik ve antropoloji gibi farklı disiplinlerdeki gelişmelerden faydalanarak Genel Sistem Teorisinin sadece sosyal sistemler için değil aynı zamanda biyolojik ve psikolojik sistemler için de geçerli olduğunu ileri sürdüğü kavramlarını tanımlamıştır. Yani Sistem Teorisinin evrensellik iddiası, “gerçekliğin tüm alanlarını kapsama”ya yöneliktir (Luhmann, 1984: 9).

Buradaki evrensellik; i) kapsamlı sosyal alanı, ii) bütün dünyayı ve nihayet iii) teorinin kendisini de kapsamak olarak anlaşılır: i) Toplumun bütünü, toplumsal kısmi

alanlar ve toplumsal olgular, Sistem Teorisinin kapsamı içindedir. ii) Aynı zamanda dünyanın bütünü de Sistem Teorisinin kapsama alanındadır: Çünkü sosyal sistemler çevrelerine nispetle operasyon yaptığından, sistem ve çevrenin toplamı mutlaka dünyayı oluşturmaktadır. Ayrıca Sistem Teorisinin dünya tasavvuru, onun bir tasarım olduğu şeklindedir. Çünkü dünya hakkında bilgi olarak ifade edilen her şey, gözlemlerin ve açıklamaların sonucu olmakla sosyal olarak kazanılmıştır (Luhmann, 1987a: 164). iii) Evrensellik iddiasındaki bir teori kendisini de açıklayabilmelidir, zira teorinin kendisi de toplumun bir parçasıdır. “Gözlemcinin ve gözlem araçlarının gözlem nesnesine dahil edilmesi, evrensel teorilerin spesifik bir niteliğidir” (Luhmann, 1987a: 164). Dolayısıyla Sistem Teorisinin kendisi de teoriye dahildir ve Sistem Teorisinin toplum teorisi kendine de uygulanmalıdır.

Sosyoloji toplumun bir parçasıdır ve kendisinin de dahil olduğu toplum hakkında bir öz açıklama (Selbstbeschreibung) yapar yani toplum kendi kendini açıklar. Toplumun kendi kendini açıklaması döngüsel ve paradoks bir durumdur ki Luhmann’a göre bu durum yeterince dikkate alınmamaktadır. Bu sebeple Luhmann’ın Sistem Teorisi, sistemler gibi “öz referanslıdır” (selbstreferentiell) yani kendisine ilişkindir (Luhmann, 1984, 30; 1998a: 25; 1998b: 1128 vd.).

Ancak Sistem Teorisinin evrensellik iddiası, bütün gerçekliğin aynası olmak manasında değildir. Aynı zamanda diğer teorileri yok sayarak tek doğru teori olma iddiasında da değildir (Can, 2022: 392). Luhmann’a göre Sistem Teorisi elbette eleştirilebilir, geliştirilebilir veya başka teorilerle ikame edilebilir (Luhmann, 1987a: 163 vd.).

1.3.1. Fonksiyonel-Yapısal Sistem Teorisi

Luhmann’a göre sistemler gerçeklikte reel bir şekilde mevcuttur. Onun amacı, “gerçek dünyadaki reel sistemleri” analiz etmek ve açıklamaktır (Luhmann, 1984: 30). Her bir araştırmacı gibi Luhmann da bir bilinç sistemidir ve reel olarak mevcuttur, aksi takdirde ne gözlem yapabilir ne bilgi kazanabilir ne de kazandığı bilgileri ifade edebilirdi. Ancak bu, onun yaşamasını ve bir biyolojik sistem olarak bedeninin işlemlerini şart koşmaktadır. Siyaset sistemi de aynı oy isteyen siyasetçiler veya oy veren vatandaşlar gibi reel olarak mevcut olan bir sistemdir. Buna göre Sistem Teorisi, sadece basit bir düşünme yöntemi değildir ve gerçeklikteki sistemlere işaret etmektedir. Burada bazı

gerçeklik iddiaları ortaya atılmaktadır. Birincisi, dünyada bir gerçeklik vardır. İkincisi, bu gerçeklikte sistemler vardır.

Luhmann, sistem teorisyeni olmanın yanında bir yapısalcıdır. Yapısalcılar, daha önce belirtildiği gibi harici realitenin anlaşılabilirliği hakkında tereddütlere sahiptirler. Bilhassa Felsefi Kaynaklar bölümünde (1.2.1.) ele aldığımız radikal yapısalcılığa göre gerçeklik yoktur ve realite hakkındaki ifadeler sadece tasarımlardır. Luhmann ise bir taraftan harici gerçeklik hakkındaki ifadeleri tasarımlar olarak görürken, diğer taraftan sistemlerin gerçek hayatta reel olarak mevcut olduklarını ifade etmektedir. İlk bakışta çelişki gibi görünen bu durum (Torres Morales, 2002: 114-115) açıklanmaya muhtaçtır.

Yapısalcılık, harici realitenin dünya hakkında bilgi olarak resmedilmesinin imkansız olduğu varsayımına dayanan bir biliş teorisidir. Felsefi Kaynaklar bölümünde belirtildiği gibi farklı disiplinlerde farklı varyasyonlara sahiptir. Luhmann, kendi yapısalcılık anlayışını “operasyonel yapısalcılık” olarak ifade etmekte ve biyoloji, felsefe ve psikoloji gibi bazı bilim dallarındaki düşünürlere dayandırmaktadır (Luhmann, 1991c: 73).

“Yapısalcılığın realizmi gerçekten sağlam temeller üzerinde durmaktadır, zira ne Jean Piaget ve Heinz von Foerster, ne de Humberto Maturana ve Ernst von Glasersfeld, burada gerçek işleyen sistemlerin tasarımlarının söz konusu olduğu hakkında en küçük bir tereddüde mahal vermektedir” (Luhmann, 1990b: 9).

“Dış dünyanın mevcudiyeti hakkında hiçbir şüphe yoktur” diyen Luhmann, dış dünyayı reddetmez. Fakat dünya ve bilgi arasındaki tasvir ilişkisini reddeder (Luhmann, 1990b: 40). Bilgi gerçekliğin tasviri değil, aksine gözlemdir ve böylece tasarımdır. Gözlem ise psikolojik sistemlerin ve sosyal sistemlerin operasyonlarıdır ki onun operasyonel yapısalcılık olarak adlandırdığı yapısalcılık anlayışı buna dayanmaktadır. Gözlem, mutlaka gözlemcinin yaptığı ve dış dünyada bu haliyle bulunmayan ayrımlara dayanır. Gözlemcinin harici realite hakkındaki ifadeleri, başka gözlemcilerin başka ifadeleri ile kıyaslanabilir; fakat realite ile kıyaslanamaz. “Bütün realite, ayrımlar üzerinden tasarlanmalıdır ve böylece tasarımdır. Tasarlanmış realite de kastettiği realite değildir” (Luhmann, 1990b: 50). Yani burada söz konusu olan, tasvir edilen realite hakkındaki ifadeler değil, gözlemci tarafından tasarlanan realite hakkındaki ifadelerdir¹¹.

¹¹ “Çiftçi için çalılık olan orman, kereste tüccarı için bilmem kaç metreküp kereste, avcı için av sahası, ormancı için işyeri ve koru, kaçaklar için sığınak, şair için ilham kaynağı, gezintiye çıkanlar ve sakinler için tabiat, botanik bilgini için karma ormandır” (Plessner, 2024: 96).

Bir taraftan gerçekiğin reel olarak mevcut olduğu ve diğeri taraftan realite hakkındaki ifadelerin tasarım olduğu, ilk bakışta birbirine zıt ifadeler gibi görünmektedir. Fakat tasarlanmış realite, realite hakkında keyfi olarak tasarlanmış ifadeler manasında anlaşılmalıdır. “Operasyonel yapısalcılığı bilgide bir keyfilikle suçlamak (...) saçmalıktır” (Luhmann, 1994b: 8). Tasarımlar, realiteye uygun olmalıdır ki bu elbette test edilebilir: Tasarımlar, dayanıklı olmalıdır ve realitede farklı açıklamalara karşı “direnc” gösterebilmelidir (Luhmann, 1998b: 1126). Mesela Luhmann’ın “Denizanası susuz kalınca bitkin düşer” ifadesini ele alalım. Bu ifade şüphesiz isabetli bir ifadedir ve gerçeğe uygundur. Fakat buna rağmen tasarımdır, zira realitede bu haliyle mevcut olmayan ayrımlar yardımıyla yapılan gözlemlere dayanmaktadır. “Susuz” ifadesi realitede bulunmayan bir niteliktir, zira dış dünya olumsuzluk tanımaz. Sulu-susuz ayrımı, dünyanın bir unsuru değil aksine gözlemcinin bakışına dayanmaktadır. Gözlem, bir şeyin o şey olduğuna ve onun dışında başka bir şey olmadığına işaret etmek için daima bir ayrımın kullanılması manasındadır (Luhmann, 1992b: 138).

“Denizanası susuz kalınca bitkin düşer. Ancak bunu görmek, sulu-susuz; bitkin değil-bitkin gibi ayrımları gerektirir. Bu ayrımların kendisi bilgiye özel kodlamalardır ve çevrede bunlara eşdeğer şeyler olmadığı ve olamayacağı ölçüde çevreye kayıtsızdır (uyarıya özgü değildir)” Luhmann, 1990b: 50).

Realite hakkındaki tüm açıklamalar, gözlemcinin ayrımlarına dayanır yani tasarımdır. Ancak tasarımın ilgili olduğu malzeme dünyada reel olarak mevcut olmalıdır. Ayrım belirli kategorileri kullanır ve onlar dışındaki başka kategorileri kullanmaz. Başka kategoriler kullanılınca başka sonuçla verir. “Neden bu kategori ve diğeri kategoriler değil? sorusunu kaçınılmaz olarak sorarız” (Luhmann, 1993c: 363). Buradaki soru realitenin tasarlanıp tasarlanmadığı değil, nasıl tasarlandığıdır. Buna göre, nasıl tasarlandığının incelenmesi için “ne sorularından nasıl sorularına geçiş” gereklidir (Luhmann, 1990b: 14)

Luhmann’a göre bilgi arayışı bir ayrımla başlar; fakat hangi ayrımın yapılacağı gözlemcinin elindedir. Luhmann’ın ayrımı ise sistem ve çevre ayrımıdır. Sistem kavramı, bu teorinin en soyut kavramıdır. Sistem, unsurları belirli bir ilişkiye sahip olan bir bütünlüktür, bir şekilde düzenli işleyen karmaşık bir yapıdır. Luhmann’ın ifadesiyle sistem, “bir düzenin seçimiyle işleyen organize karmaşıklılıktır”. Bir sistemin faaliyeti; “organize etmek”, “seçmek” ve “işlem yapmaktır”. Sistemler şeylerden oluşmaz, aksine

operasyonlardan oluşur ve operasyonlar sistemlerin “nihai unsurlarıdır” (Luhmann, 1984: 46 vd.; 73).

Bir sistemin mevcut olduğundan söz edilmesi, o sistemin operasyon yapmasıyla aynı şeydir. Yine Luhmann’ın denizanası örneği ele alınırsa: Bir biyolojik sistem olarak denizanası maddi bedeninden değil, aksine o bedende süren canlı operasyonlardan (işlemler) oluşur. Maddi bedeni, biyolojik sistem olarak denizanasının ön şartlarından. Operasyon, sistemlerin belirleyici olan faaliyetlerine yönelik genel kavramdır. Luhmann bu kavramı sistemler için yapıcı olan yani “sistemin kendi kendini ürettiği ve yeniden ürettiği” faaliyet türü için kullanmıştır (Luhmann, 1995b: 26). “Sadece bir sistem operasyon yapar ve sadece operasyonlar bir sistem üretebilir” (Luhmann, 1995b: 27).

Biyolojik, psikolojik ve sosyal sistemlerin karakteristik operasyon şekilleri birbirinden farklıdır. Biyolojik sistemlerin karakteristik operasyon şekli yaşamaktır. Psikolojik sistemlerin karakteristik operasyon şekli; algı, düşünme, isteme gibi bilinç süreçleridir. Nihayet sosyal sistemlerin karakteristik operasyon şekli ise iletişimdir. Ne kadar farklı olursa olsun bu üç sistem tipinin operasyonları aynı temel prensiplere tabidir ki bu prensipler, sistem- çevre farkı ve otopoiesisdir.

1.3.2. Sistem-Çevre Ayrımı

Sistem çevreden farklı olandır. Bir sistemin çevresi ise sabit bir büyüklük değil, aksine sadece belirli bir sistemle ilişkisinde var olandır. Çevre, sistemin kendi operasyonlarıyla yani sistem tarafından belirlenir. Mesela çevre problemlerinden bahsedildiği zaman reel bir dünyanın var olması gerektiği Luhmann tarafından reddedilmez; fakat bu reel dünya sistemin parçası değil, ön şartıdır. Hava, su, yerçekimi, gıda maddeleri gibi fiziki materyaller veya uygun bir klima gibi fiziki şartlar elbette mevcut olmalıdır. Bunlar, sistemlerin ve sistemlerin çevrelerinin var olabilmesinin ön şartlarıdır. “Fiziki, kimyasal, organik, psikolojik realiteler, şart koşulan karmaşıklığın temelini” oluşturur (Luhmann, 1984: 245). Fakat reel dünya hakkındaki bilgiye doğrudan erişim mümkün değildir, bu bilgi ufuk gibi erişilmezdir¹². “Geniş imkanlar dünyasının ufkunda çevre” vardır (1984: 251-252). Dünyaya sadece bir sistemin bakış açısından görülen çevre olarak erişilebilir. Temsil edilen bu pozisyon “dünyanın kaybını doğurmaz”. Yani bu tez, “‘dünyanın kaybına’ götürmez, realitenin mevcudiyetini

¹² Luhmann, ufuk kavramını Husserl’den almıştır.

tartışmaz. Fakat dünyayı bir nesne olarak değil, fenomenoloji manasında ufuk olarak yani erişilmez olarak şart koşar” (Luhmann, 1996a: 18).

“Şeylerden, cevherlerden, düşüncelerden teşekkül eden mevcut bir dünyadan hareket edilemez ve dünya kavramıyla onun bütünlüğü (universitas rerum) ifade edilemez. Mana sistemleri için dünya, durumlardan durumlar üreten ve böylece sistemleri kendi belirleyen devasa bir mekanizma değildir. Aksine dünya sürprizler için sınırsız bir potansiyeldir, bilgi üretmek için veya daha doğrusu seçilen iritasyonlara bilgi manası yüklemek için sistemlere muhtaç olan sanal bilgidir” (Luhmann, 1998a: 46).

Luhmann’ın yapısalcılığı dünyanın mevcudiyetini tartışmaya açacak kadar radikal değildir. Ona göre dünya, bilgi açısından erişilemez olmakla birlikte mevcuttur, tahayyülümüzün gerçekleştirdiği bir tasarım değildir. Fakat bir sistem dünyayı çevresi olarak kendine yakınlaştırdığı zaman ise dünya o sistemin bir tasarımıdır. Dünya sadece gözlemciden uzak var olabilir. Bir ayırım yapıldığı zaman bu ayırımı yapanın bir müdahalesi söz konusudur ki işte o zaman dünya hemen çevre haline gelir. Böyle bir ayırım yapmadan dünyayı kavramak, ancak her şeyi kapsayan Tanrı düşüncesiyle mümkün olabilir. Ayırım yapılabilmesi için bir şeyin potansiyel olarak dünyada mevcut olması elbette gereklidir. Bu manada çevre, sistemin tasarımıdır; fakat herhangi bir tasarımı değil, potansiyel olarak dünyada mevcut olan bir tasarımıdır. Dünya hakkındaki ifadeler, sadece sistemlerin çevreleri olarak dünya hakkında yapılabilir ki böylece sistem-çevre ayırımı Sistem Teorisinin kılavuzu gibidir. “Teori, (...) sistem-çevre ayırımı ile başlar” (Luhmann, 2004a: 67).

Sistem-çevre ayırımının bu şekilde vurgulanması, önceki sistem teorisyenlerinin sistemin parçalardan oluşan bir bütün olduğu şeklindeki eski düşüncüyü değiştirmektedir. Bu eski düşünce statik bir düşüncedir ve dikkatleri sistemin içine çekmektedir. Luhmann ise dikkatleri sistemin sınırlarına yöneltmektedir. “Bu sebeple sistem teorisinin birincil nesnesinin (...) sistem olmadığına, aksine sistemin çevreden farkı olduğuna işaret etmek için sürekli sebeplerimiz olacak” (Luhmann, 1984: 115-116). “Sistemlerin ve çevrelerin bu şekilde kati bir ayırımı, ancak sistemlerin artık kendi kendine var olan ve çorbanın üstündeki yağ tabakası gibi dünyada dolaşan objeler olarak maddi manada kavranmaması halinde mümkündür” (Luhmann, 1995b: 10). Önce bir çevrenin var olduğu ve sistemin kendini o çevreye uyarladığı şeklindeki düşünce de Luhmann’a göre doğru değildir. Sistem ve çevre, daha ziyade bir madalyonun iki yüzü gibidir ve birbirinden bağımsız düşünülemez. Bir sistemin çevresinden farkı dikkate alınmadan, çevresi ile sınırı dikkate

alınmadan o sistem hakkında ifadeler üretmek doğru değildir. Sistem, “sistemin çevreden farklıdır” (Luhmann, 1984: 115), sistemin dış tarafıdır. Çevre, sadece sisteme nispetle vardır ki her sistem için farklıdır yani her sistem için o sistemin bakış açısından dışarıda olandır. Mesela bir yumurta döllendiği ve biyolojik bir sistem olarak yaşamaya başladığı zaman ortaya çıkan tek hücreli embriyo kendini annenin vücudundan ayırır. Kendi dışındaki her şey, hatta yaşamak için muhtaç olduğu anne vücudu bile onun için çevre haline gelir. “Sistem, diğer her şeydir” (Luhmann, 1984: 249). Sistem operatif kapalıdır, zira kendi operasyonlarıyla yaşar. Yani embriyo yaşadığı sürece bir sistemdir.

Aynı şey psikolojik ve sosyal sistemler için de geçerlidir. Psikolojik bir sistem olarak bir kişi, algıladığı her şeyi kendi çevresi kılar. Bir sosyal sistem, mesela bir fakülte kurulu toplantısı, kendi dışındaki her şeyi çevresi haline getirir. Bir siyaset sistemi, hakkında karar verdiği toplumu çevresi haline getirir. Sistemler operasyon yaparak “bir sistem ve çevre farkı üretir. İki tarafı olan bir form üretir; bir iç taraf -ki bu sistemdir-, bir de dış taraf -ki bu da çevredir” (Luhmann, 1995b: 27). “Sistem-çevre farkı ontolojik bir fark değildir ki anlaşılmasındaki zorluk burada yatmaktadır. Bu fark, realitenin bütünü burası sistem ve orası çevredir gibi iki parçaya ayırmaz” (Luhmann, 1984: 244).

Dolayısıyla her sistem operatif kapalıdır ve kendi operasyonlarıyla kendi çevresini üretir. Biyolojik bir sistem olarak embriyo için kendi hücresinin dışındaki her şey onun çevresidir. Bir insanın psikolojik sistem olarak bilinci için onun düşündüğü, dünyada algıladığı her şey onun çevresidir. Hatta o bilincin kendi bedeni bile onun için çevredir. Onun psikolojik sistem olarak katıldığı iletişim ve sosyal temaslar da aynı şekilde çevredir. Bir sistem olarak ekonomi için siyaset, bilim, hukuk ve ekonomi dışındaki her şey çevredir. Siyaset sistemi için siyaset dışındaki her şey; çalıştığımız şirket, ekmek aldığımız fırın, çocuğumuzun gittiği okul, yolda ayağımıza takılan taş çevredir.

Çevre sistemden daha büyük ve daha düzensizdir. Çevrede başka sistemler de olabilir; fakat bir sistem için onların tamamı çevredir. Bir sistemin bakış açısından çevre daima karmaşıktır. “Her sistemin çevresi, o sistem için karşılıklı sistem-çevre ilişkilerinin karışık ve karmaşık bir yapısıdır” (Luhmann, 1984: 37).

1.3.3. Gözlem

Sistemlerin operasyonlarıyla var olduklarını ve bu sayede çevrelerine karşı bir fark ürettiklerini belirtmiştik. Operasyonun yanında bir faaliyet vardır ki Luhmann bunu

“gözlem” olarak adlandırmıştır. Aslında gözlem operasyonun bir alt kategorisidir, zira sistemler sadece operasyonlardan oluşur. Gözlem ise çok karmaşık bir operasyon şeklidir. “Gözlem, (...) ayırım yapmak ve nitelemektir”; günlük hayatta kullanıldığı gibi pasif değildir, aksine “farkına varmayı (Erkennen) ve eylemi de (Handeln)” içerir. Farkına varma ve eylem birlikte operasyonu ifade eder (Luhmann, 1998a: 69; 1997b: 99). Gözlem de sistem-çevre farkı için belirleyicidir. Sistemler, gözlemlerinde sistem-çevre farkını yani dış sınırlarını bir kere daha kendi içine kopyalar ve bu dış sınırı, yaptığı tüm ayırımlar ve nitelemeler için temel kategori olarak kullanır. Luhmann, sistem ve çevre arasındaki sınırın sisteme bu şekilde yeniden dahil edilmesini, George Spencer Brown’dan aldığı “re-entry” kavramıyla ifade eder. Bu fark boyunca ortaya çıkan ayırımı ise “iç referans-dış referans (Selbstreferenz- Fremdreferenz) olarak adlandırır. “Sistem-çevre farkı, iki kere mevcuttur: 1) Sistem tarafından üretilen fark olarak ve 2) sistemde gözlemlenen fark olarak (Luhmann, 1998a: 47). 1) “Yani sistem önce operasyon yapmalı ve operasyonlarını sürdürmeli yani mesela yaşamalı veya iletişimlidir ki daha sonra 2) bu şekilde üretilen fark, kendi içinde ayırım olarak ve böylece kendi gözlemlerinin şeması olarak kullanılabilir” (Luhmann, 1996a: 24). Yani bir sınırlandırma yapmadan dünyayı kavramak mümkün olmaz. Bu, sadece Tanrı kavramına mahsus bir durumdur. Burada daima sisteme nispetle sınırlandırılmış bir çevre söz konusudur. Bu sınırlandırma, iki aşamada gerçekleşir: İlk olarak sistem, kendi varlığıyla yani operasyonu ile kendini çevreden sınırlar. İkinci olarak ise sınırlanmış olma durumunu (gözlem, ayırım ve niteleme) kullanarak sınırlar.

Tüm sistemler, operasyon yapar ve kendini diğer her şeyden ayırır. Biyolojik sistem olarak tek hücreli canlı bile kendini mekânsal olarak sınırlayarak kendi ve kendi olmayan her şey arasında ayırım yapar. Psikolojik ve sosyal sistemler, bu ayırımı “ben kendim” ya da “biz kendimiz” ve “ben değil” ya da “biz değil” referanslarıyla gerçekleştirir ki bu gözlemdir. Buna göre gözlemci, günlük hayatta aşına olduğumuz gibi sadece psikolojik sistemler yani kişiler değildir, aynı zamanda sosyal sistemler de gözlemci olabilir. Mesela Türk toplumu bakış açısından diğer tüm toplumlar çevredir. Ya da bilim sistemi bakış açısından bilim dışındaki her şey onun çevresidir. Her bir sistem, kendi (iç referans) ve diğerleri (dış referans) arasında ayırım yaparak işlem yapar.

Sistem çevre arasındaki farkın yani sistemin dış sınırının sisteme kopyalanması (re-entry) ve temel gözlem kategorisi olarak kullanılması bazı önemli neticelere sahiptir.

Bu, karmaşıklığı artırmanın ilk adımıdır ve sistemin sahip olduğu ayırım yapma, gözlemlleme, farkına varma ve açıklama imkanları buna bağlıdır. Bilginin bir tasarım olduğu görüşünün mantıki açıklamasıdır. Çünkü sistem-çevre farkı, dünyada ontolojik olarak önceden belirlenmiş bir sınır olarak sistemin dışında bir yerde mevcut değildir, aksine sistem tarafından üretilir.

“Eğer bütün bilgi iç referans ve dış referans ayırımına dayanarak kazanılmak zorundaysa, bu durumda bütün bilginin (ve böylece bütün realitenin) bir tasarım olduğu kabul edilmelidir. Çünkü bu iç referans – dış referans ayırımı, elbette sistemin çevresinde değil (o zaman ben ve ben olmayanın ne anlamı kalırdı?), aksine sadece sistemde mevcut olmalıdır” (Luhmann, 1996a: 16-17).

Bu durumda “ontolojik sabitelerin yerine (...) gözlemciye bağlı bir ayırım geçecektir” (Luhmann, 1998a: 95).

Dünyada neyin ve nasıl gözlemleneceği dünya tarafından objektif bir şekilde sunulmaz. Dünya, muhtemel ayırımlar için sınırsız bir potansiyel sunmaktadır. Fakat bu imkanlardan hangisinin dikkate alınıp gerçekleştirileceği ve hangilerinin kenarda bırakılacağı kararını veren gözlemcidir. Böylece gözlemci, gözlemlediği şeye kendi gözlem kategorilerini eklemekte ve kendisinin önemsiz gördüğü şeyleri gözlemlediği şeyden çıkarmaktadır. Fakat çıkarılan taraf dolaylı olarak hala mevcuttur. Bir demir parmaklıkta demir çubuklar yanında çubukların arasındaki boşluklar gibi mevcuttur. Çünkü ayırım yapılırken sadece “şu” ayrılmaz, aksine “şu ve başkası değil; bu değil, şu” şeklinde ayırım yapılır (Luhmann, 1997b: 99). Ayrıca gözlemci, daima gözlemlenen şeyin içindedir (Luhmann, 2004a: 142). Bu durum, mutlaka bir “kör nokta” üretildiğini ifade eder (Luhmann, 1998a: 69-70). “Bir ayırım yaparken daima bir kör noktaya ya da arkanızda bir görünmezliğe sahip olursunuz” (Luhmann, 2002b: 146).

Sistem-çevre farkı öz gözlemin de temel farkıdır. Çevreyi gözlemllemek öz gözlemden pek farklı değildir. Kendine nispetle başkalarında dikkate şayan olan şeyler dikkate alınır.

“Tüm çevre gözlemleri, iç referansla dış referansın sadece sistem içinde kararlaştırılabilen (başka nerede olsun?) ayırımını şart koşar. Bu, aynı zamanda tüm çevre gözlemlerinin iç gözlemi tahrik etmesini ve her bir mesafe kazanımının kendine ilişkin, kişiliğine ilişkin soruyu ortaya atar” (Luhmann, 1998a: 92).

Fakat gözlem sadece mevcut gözlem kategorilerine göre yapılabilir. Bunu seyahatlerde gidilen yerlerde görmek daha kolaydır. Mesela Burdur gibi kaldırım kültürü olmayan bir yerde yaşayan bir kişi başka bir şehre gittiği zaman neden

Burdur'da kaldırım yapılmadığını düşünmeye başlar. Benzer gözlemleri özellikle Avrupa ülkelerine seyahat edenlerin sıkça yaptığı bilinmektedir.

Dünyanın doğrudan bilgi edinimine açık olmaması ve her şeyin gözlemcinin bakışına göre idrak edilebildiği düşüncesi önemli sonuçlara sahiptir. Buna göre eski ontoloji bir kenara bırakılmalıdır. Yani dünyanın şu veya bu şekilde yaratılmış olduğu ifadesi yerine bir gözlemci, “bilinç ya da başka bir şeyin mevcut olduğu ve onun dünyanın şu veya bu şekilde yaratılmış olduğunu iddia ettiği” ifadesine geçilmelidir (Luhmann, 2004a: 139).

“İşte şimdi gözlemci ortaya çıkar. Şimdi her şey değişir. Bununla bütün teori yapısı değişir. (...) Gözlemci dahil edilince (...) ontoloji nispileştirilir. Durumun ne olduğu söylenmek isteniyorsa bir gözlemci düşüncesi gerçekten dikkate alınmalıdır yani bir gözlemci gözlemlenmelidir. Dünya hakkında ifadeler verilecekse bir gözlemci belirlenmeli ve bir sistem referansı işaret edilmelidir. Bu teori eşiği bir kez aşılmış, artık hiçbir şey eskisi gibi olmaz” (Luhmann, 2004a: 138 vd.).

Yani gözlem ayırımı yapmaktır, Luhmann'ın yaklaşımı ayrımları gözlemlemektir. Luhmann, teoriye birlikle değil, ayrımla başlar (Luhmann, 1984: 112). Onun teorisi, ayırma, farka ve gözleme dayanır (Luhmann, 2004a: 298). Onun teorik sorusu, en genel şekliyle modern toplumun hangi ayrımlarla kendini ve dünyayı gözlemlediği ve açıkladığı şeklinde ifade edilebilir.

Birinci dereceden gözlem olarak ifade edilen realitenin gözleminin önüne ikinci dereceden gözlem geçer ki bu sayede gözlem sonuçları kıyaslanabilir. Fakat gözlem kaçınıcı dereceden olursa olsun her gözlemci bir kör noktaya sahip olacaktır, çünkü her gözlemci gözlemlenen nesnenin bir unsurudur. Şimdiye kadar elde edilen bilgiler özetlenirse: 1) Harici bir realite mevcuttur. 2) Realitede sistemler vardır. 3) Realite, realitede mevcut olmayan, aksine bir gözlemci tarafından dünyaya eklenen ayrımlarla görülebilir ve açıklanabilir. 4) Bu sebeple realiteye yönelik tüm açıklamalar tasarımdır.

Bir gözlemci, kendi kör noktasını göremez; fakat başka birisi yani Luhmann'a göre gözlemcinin gözlemcisi, ilk gözlemcinin kör noktasını görebilir. Seçmen davranışlarını gözlemleyen kamuoyu araştırmalarının gözlemleri birinci dereceden gözlemdir. Kamuoyu araştırmalarının seçmen davranışlarını nasıl gözlemlediğini gözlemleyen siyaset bilimcilerin gözlemi ise ikinci dereceden gözlemdir. Siyaset bilimcilerin ikinci dereceden gözleminin avantajı, kamuoyu araştırmalarının birinci dereceden gözlemlerinin kör noktasını da görebilmesidir. Çünkü onlar, birinci dereceden

gözlemcilerin ayrımlarını da görebilirler. Fakat ikinci dereceden gözlem de kaçınılmaz olarak kendi kör noktasına sahiptir. İkinci dereceden gözlemin kör noktasını ise üçüncü dereceden bir gözlemci görebilir. Ancak kaçınıcı dereceden olursa olsun her bir gözlemin kendi kör noktasını üretmesi kuralından kurtuluş yoktur (Luhmann, 1997b: 92-93).

Bu sonu olmayan bir döngüdür. Herkes diğer gözlemleri gözlemleyebilir ve onları kıyaslayabilir. Her gözlemci başka bir şeyi göz önüne alabilir; fakat hiçbirisi her şeyi göremez. Her şeyin görülebildiği nihai bir merci, “bir zamanlar sadece Tanrı’ya rezerve edilmişti” (Luhmann, 1998b: 1178). Tüm gözlemler ve sonuçları, sisteme nispet edilen bir bakış açısından tasarımlardır ki bu durum, dünya hakkındaki açıklamaların sürekli düzeltililebilmesini ve eleştirilebilmesini gerektirmektedir. Buradan bir çıkış yolu bulunmamaktadır.

“Yani operasyonel yapısalılık tezi bir dünya kaybına yol açmamaktadır, realitenin mevcudiyetini tartışmamaktadır. Fakat dünyayı bir nesne olarak değil, aksine fenomenoloji manasında bir ufuk olarak yani erişilemez olarak şart koşmaktadır. Bu sebeple realiteyi tasarlamak ve belki de gözlemcilerin realiteyi nasıl tasarladıklarını gözlemlemekten başka bir imkan kalmamaktadır” (Luhmann, 1996a: 18-19).

1.3.4. Sosyal Sistemlerin Operasyon Şekli / İletişim

Her sistem türünün, kendine ve sadece kendine has bir operasyon şekli vardır. Bu tipik operasyon şekli; biyolojik sistemlerde yaşamak, psikolojik sistemlerde düşünmek ve hissetmek gibi algı süreçleri, sosyal sistemlerde ise iletişimdir. Tüm sosyal sistemler iletişimle var olur. İletişimin olduğu yerde mutlaka bir sosyal sistem vardır. İletişim yoksa sosyal sistem mevcut değildir. Luhmann’ın iletişim tanımı, iletişimi göndericiyle başlatan geleneksel tanımlardan farklıdır. Bu bölümde Luhmann’ın iletişim tanımı ele alınmaktadır.

Tüm sosyal sistemler, otopoietik bir şekilde ve sistem-çevre farkında operasyon yapar ve yine otopoietik bir şekilde ve sistem-çevre farkında iletişimlidir. Yani iletişim, sosyal sistemlerin kendilerini otopoietik bir şekilde oluşturdukları, muhafaza ettikleri ve çevrelerinden ayırdıkları operasyon şeklidir. İletişim; bütün toplumun, organizasyonların, sosyal grupların, etkileşimlerin ve her türlü sosyal temasın temelidir. Bütün çeşitliliğiyle ve tarih içindeki gelişimiyle sosyal varlığın “kalı bela”dan bugüne kadar tek bir iletişim sürecine dayandırılması çok iddialı bir görüş gibi görünmektedir. Fakat nasıl biyolojik sistemler tek hücreli canlılardan en karmaşık yapıya sahip memelilere kadar tarih içindeki

sayısız farklılaşmalarına rağmen tek bir operasyon şekliyle yani yaşamak ile açıklanabiliyorsa, sosyal sistemler de tüm bu gelişim aşamalarında iletişim temelinde açıklanabilmektedir. İletişim, henüz dillerin gelişmediği toplumlardan itibaren farklı aşamalardan geçerek bilgisayar çağının tüm tekniklerinin kullanıldığı günümüze kadar toplumun temeli olan çok sağlam; fakat aynı derecede esnek bir araçtır.

“Ne olursa olsun, ister borsada kriz çıksın, savaş çıksın veya başka bir şey olsun iletişim, başarılı olmak için otopoietik açıdan yeteri kadar sağlamdır. Bunlar hakkında daima konuşulabilir, tekrar tekrar yorumlanabilir. Nüfusun büyük çoğunluğu yok olsa bile kalanlar hala konuşabilir ve yaşananlara üzülebilir. İletişim, hayat gibi dayanıklıdır, otopoiesis sayesinde evrimin yüksek şekli elastisiteye sahip bir icadıdır” (Luhmann, 2004a: 278).

Luhmann’ın iletişim tanımı, “üç seleksiyonun (...) yani bilgi, bildirim ve anlamının sentezidir” şeklindedir (Luhmann, 1998a: 190). Bu iletişim tanımı ile Luhmann, günlük hayatta veya iletişim bilimlerinde kullanılan iletişim kavramından tamamen ayrılmaktadır. Aşağıda Luhmann’ın iletişim kavramının nasıl anlaşılması gerektiği ve ne gibi sonuçlar doğurduğu incelenmektedir.

İletişim için karakteristik olan seçiciliktir (Selektivität). İletişim, farklı ihtimaller arasından birini seçmek zorunda olmaktır. Fakat her seçim kararı “olumsaldır” (kontingent) yani “başka türlü de mümkündür” (Luhmann, 1984: 47). Olumsuzluk¹³ ve Luhmann’ın bir sosyal düzenin nasıl ortaya çıktığı konusunda kullandığı çifte olumsuzluk kavramları, aşağıda İletişimin İmkansızlığı bölümünde (1.3.4.5.) incelenecektir. Burada söz konusu olan, iletişimin olumsal seçimlerden oluşmasıdır. “İletişim; bilgi, bildirim ve anlamının sentezidir. Bu unsurların her biri, kendi içinde olumsal bir vakadır” (Luhmann, 1998a: 190). Bu olumsal seçimler hem karar verme mecburiyetini hem de bu mecburiyetin yanında geniş bir seçenek serbestisini içermektedir. Bir kişinin eşine “bugün çok güzelsin demesi”, bunun dışında birçok ihtimali mesela “saçların çok güzel”, “bugün neden yemek yapmadın” veya “sakın gözüme görünme” gibi diğer sonsuz sayıda alternatif bir kenara bırakmış olması demektir. Bu kişinin akşam arkadaşlarıyla buluşup kahve sohbeti yapması; bir eğlence mekanında eğlenme, kızıyla yürüyüş yapma ya da kahvede maç seyretme gibi sonsuz alternatifin karşısında bir seçim yapmış olması demektir. Ya da bu kişi hiç dışarıya çıkmayabilirdi, eşiyle hiç konuşmayabilirdi ve yatıp

¹³ Olumsuzluk, bazı kaynaklarda “zorunsuzluk” şeklinde de kullanılmaktadır. Bir örnek için bak (Yoldaş, 2019: 84).

uyuyabilirdi. “İletişim, başka türlü de olabilecek bir bilgiyi bildirmek için vardır” (Luhmann, 1998a: 190).

İletişim, teorik olarak sonsuz sayıda alternatif arasında bir seçim yapar; fakat bu alternatifler pratikte “mana” tarafından sınırlandırılmıştır. Çünkü teorik olarak sınırsız sayıdaki her alternatif her zaman manalı bir şekilde iletililemez, söylenebilecek veya yapılabilecek her şey her zaman bir manaya sahip değildir. Eşiyle kavga eden bir kişinin kavga sırasında seni seviyorum demesi beklenen bir durum değildir. Bu teorik olarak mümkündür; fakat cümlelerin içerdiği mana o ortama uygun değildir. Ya da o kişinin eşiyle hoş sohbet ederken aniden senden nefret ediyorum demesi için de aynı şey geçerlidir. Neyin bir manaya sahip olduğu, dışarıdan değil, iletişimin içinde belirlenir. Fakat mana tarafından kısıtlanmasına rağmen olumsallık, her zaman çok sayıda alternatife işaret eder.

“Mana kavramından hareket edilirse, ilk olarak iletişimin daima seçici bir olay olduğu açığa çıkar. Mana seçmekten başka bir alternatif bırakmaz. İletişim, ilgili durumda güncel olan atıf ufkundan (Verweisungshorizont) -ki bunu da kendisi tasarlar- bir şeyi öne çıkarır ve diğerlerini bir kenara bırakır” (Luhmann, 1984: 194).

İletişim teorisinde genel kabul gören tanımlara göre iletişim bir bilgi aktarımı sürecidir ve iki eylemden oluşur: Gönderme ve alma. Buna uygun şekilde iletişimde iki aktör bulunur: Gönderen ve alıcı (Karcı, 2010: 6-21). Fakat Luhmann, iletişimi iki aktörlü ve üç eylemli bir süreç olarak tanımlar. Aktörleri, genel kullanım şekliyle gönderen ve alıcı şeklinde ifade eder. “Bilgi işleyen en azından iki işlemcinin mevcut olması gerekir” (Luhmann, 1984: 191). Her iki aktör de psikolojik sistemler veya sosyal sistemler olabilir (Luhmann, 1984: 195). Geleneksel iletişim teorisinde iletişimi gönderen başlatır ve bu sebeple gönderen Ego (ben) olarak; alıcı ise Alter (diğeri) olarak adlandırılır. Luhmann’ın iletişim kavramında ise belirleyici olan gönderen değil alıcıdır. Bu sebeple Luhmann, bu iki kavramı ters çevirerek alıcıyı Ego, göndereni ise Alter olarak adlandırır. “Sosyal boyutta Ego ve Alter’in ayrılması söz konusudur; fakat biz bir iletişimi anlayanı Ego ve iletişim isnat edileni Alter olarak ifade ederiz” (Luhmann, 1998b: 1136-1137).

Luhmann, en az iki aktör arasındaki iletişimi üç eylemli bir seçim süreci olarak tanımlamaktadır: 1) Bilginin seçimi, 2) bildirimin seçimi, 3) anlamının seçimi. Bilgi ve bildirim kısmı gönderenin (Alter), anlama ise alıcının (Ego) uhdesindedir. İletişim, “üç farklı seçimin sentezi olarak teşekkül eder yani bilginin seçimi, bildirimin seçimi ve bu bildirimi ve bildirimin bildirdiği bilgiyi seçici bir anlama veya yanlış anlama” (Luhmann,

1995b: 115). Burada iki aktör ve üç eylem gözlemlenmekte ve açıklanmaktadır. Fakat iletişim bölünmez bir bütündür yani “bir sosyal sistemin en küçük birimidir”, “nihai unsurdur” ve “toplumun temel operasyonudur”. Bu sebeple iletişim beşeri aktörlerden ve eylemlerinden oluşamaz. Sosyal sistemlerin insanlardan ve bilinç süreçlerinden oluşmadığını daha önce belirtmiştik. Fakat iletişimin gözleminde farklı aktörler ve eylemler görülmektedir. Luhmann’a göre bunlar, iletişimin sonradan yani gözlem aşamasında parçalanmış unsurlarıdır (Luhmann, 1984: 192-193).

“Bu teori, eylemlerle değil, iletişimle ilgilidir. Eylemleri gözlemleyen, tipik olarak çok sayıda sistem aidiyeti tespit edecektir. Eylemde bulunanın kendisinin bedenen ve zihnen dayanak noktası olması bile bunun için yeterlidir. (...) Kim eylemden hareket ederse sistem farklılaşması teorisini anlamakta zorlanacaktır” (Luhmann, 1998b: 608).

1.3.4.1. Bilginin Seçimi

Luhmann’a göre bilgi, çevrede hazır bir şekilde bekleyen ve alınıp başka birisine aktarılabilir bir şey değildir (Luhmann, 1984: 193-194). Bilgi daha ziyade bir gözlemci tarafından tasarlanır. “Bilgi, sistem içi bir üründür” (Luhmann, 1995b: 166). Gözlemleyen sisteme, dış dünyadan bazı iritasyonlar, gürültüler ve rahatsızlıklar gelir. Gözlemci bunlardan bazılarını bilgi değeri yüklerken bazılarını dikkate almaz. “Dünya, sürprizler için sonsuz bir potansiyeldir, sanal bilgidir”. Gönderen ise bu potansiyelden bazı şeyleri gerçekliğe taşır ve sanal bilgidan yani mümkün olan bilgidan gerçek bilgi üretir (Luhmann, 1998a: 46; 1984: 145). Dünya, düzensiz ve belirsiz bir malzeme potansiyeli sunmaktadır. Gözlemci ise bunlardan bazılarını diğerlerinden ayırmakta ve sadece onlara bilgi değeri yüklemektedir ki buna göre bilgi bir tasarımdır (Luhmann, 2004a: 294). Fakat bilgi sistemin bir icadı olarak görülmemelidir, zira bilgi potansiyeli dünyada mevcut olmalıdır. Dünya sınırsız bilgi potansiyeli sunar. Gözlemci kendi bakış açısından bunlardan bazılarını seçer ve onlara bilgi değeri yükler, diğerlerini ise dikkate almaz. Bu açıdan bilgi, sistemin bir tasarımıdır (Luhmann, 2004a: 294).

1.3.4.2. Bildirimin Seçimi

İletişimin bilginin seçilmesinden sonraki ikinci aşamasını bir bildirimin seçimi takip eder. Bu sebeple gönderen (Alter), elindeki bilgilerden istediğini başka birisine veya başka bir sisteme bildirebilir. Bildirimin seçimi diğer iletişim teorilerinde de benzer şekilde düzenlendiği için büyük bir farklılık bulunmamaktadır. Zira bildirimsiz bir

iletişim zaten mümkün değildir. “şimdiye kadar hiç kimse iletişimi muhtemelen bildirim olmaksızın tasavvur edememiştir” (Luhmann, 2004a: 296).

Bilgi gibi bildirim de bir seçime dayanır. Bildiren, bildirebileceğinden çok daha fazla bilgiye sahiptir ve bu bilgilerden sadece bazılarını bildirebilir. “Algılanan şeylerden sadece çok azı iletişime dahil edilebilir” (Luhmann, 1998b: 815). Bu sebeple neyin bildirileceği konusunda bir seçim yapılmalıdır. Bir bildirimin seçilmesi, hiçbir bildirim yapmamanın ve çok sayıdaki diğer muhtemel bildirimlerin seçilmemesi demektir. Yani gönderende bilginin seçimi ve bildirimin seçimi arasında mutlaka bir ayırım yapılmış olmalıdır.

Bildirimin seçimi neyin bildirileceği ile ilgili olduğu kadar o bilginin nasıl bildirileceği ile yani bildirimde kullanılacak araç ile de ilgilidir. “İkinci olarak bu bilginin bildirildiği bir davranış seçilmelidir” (Luhmann, 1984: 195). Bir bildirim, yazılı veya sözlü yapılabileceği gibi jest ve mimiklerle ya da resim veya video ile de yapılabilir. Bu sebeple bildirim, muhtemel bildirim araçlarından birinin seçilmesini ve diğerinin seçilmemiş olmasını gerektirir.

1.3.4.3. Anlamanın Seçimi

İletişimin unsurlarından bilginin ve bildirimin seçimi gönderenin hanesine yazılırken, üçüncü unsur olan anlama, alıcının (Ego) tarafındadır. Buradaki seçim, alıcının kendisine yapılan bildirimi anlaması veya anlamaması manasındadır. “Sadece bilgi ve bildirim değil, aynı zamanda anlama da bir seçimdir” (Luhmann, 1995b: 116). Anlama eylemi iletişimin en önemli aşamasıdır. İletişim bilginin veya bildirimin gerçekleşmesiyle değil, ancak anlamanın gerçekleşmesiyle teşekkül eder (Luhmann, 1998a: 259). İletişim, genel iletişim teorisinde olduğu gibi bildirimden hareketle değil, anlamadan hareketle meydana gelir. “İletişimi bildirim eyleminden değil, aksine anlama eyleminden hareketle anlarız” (Luhmann, 1998a: 291).

Luhmann’ın anlama kavramıyla kastettiği de ilk akla gelebilecek düşünceden farklıdır. Bildirimin anlaşılması ifadesinde bildirimin içeriğinin anlaşılmasını veya o içeriğin kabul veya ret edilmesi düşünülebilir. Fakat Luhmann’ın burada anlamanın seçimiyle kastettiği, bir bildirim yapıldığının anlaşılmasıdır. Bildirimin içeriğiyle veya hangi manaya yönelik olduğuyla ilgili değildir. Anlama eyleminde alıcı (Ego), gönderenin davranışını bir bildirim olarak algılar. O davranışı mesela gayrı ihtiyari bir

hareket veya istenmeden çıkarılan bir ses olarak değil, kendisine yönelik bir bildirim olarak anlar. Bildirenin kendisine bir şey bildirmek istediğini anlar. O kişi kendi kendine mırıldanıyor da olabilir. İşte buradaki anlama, alıcının kendisine bir şey bildirildiğini anlamasıdır. Alıcının bildirimin içeriğini anlaması ikincil bir konudur ve Luhmann'ın iletişim tanımını için bir öneme sahip değildir.

Bir ses veya davranış bildirim olarak algılandığı zaman, bildirenin bilgisi ve bildirimi arasında bir farkın mevcut olduğu anlaşılır. Yani alıcı; gönderenin 1) birçok bilgiye sahip olduğunu, 2) bu bilgilerden sadece bazılarının ve sadece belirli bir bildirim şeklini seçtiğini ve 3) böylece diğer birçok bilgiyi ve bildirim şeklini seçmediğini ve bildirmediğini anlar. İletişimin münferit kişilerin eylemlerinin toplamı olmadığı aksine üç seçimin sentezi olduğu burada daha açık görülmektedir. Birinci seçim yani bilginin seçimi, bir psikolojik sistemin, bir bireyin sadece bir algı eylemi olarak anlaşılabilir. İkinci seçim yani bildirimin seçimi bireysel bir faaliyet olarak görülebilir. Üçüncü seçim yani anlamamanın seçimi ise gönderenin (Alter) birinci ve ikinci seçimi arasında bir fark olduğunu anlamak olarak bütün süreci içermektedir. Buna göre iletişim, iki aktörün üç eyleminin toplamı değil sentezidir (Luhmann, 2004a: 300). Luhmann'ın göndereni Alter yani “diğeri” olarak ifade etmesi bile onun asli unsur olmadığını, bundan sonra asli unsurun yani Ego olarak ifade ettiği “ben”in gelecek olduğuna bir işarettir.

Dolayısıyla bildirimi anlamak farkı anlamak demektir. Bildiren neden bu bilgiyi ve bu şekilde bildirmiştir? Neden başka bir şeyi başka bir şekilde bildirmemiştir? Neleri kendine saklamıştır? Bununla neyi amaçlamaktadır? Belki de doğru gözlem yapmamıştır, belki de önemsiz bir şeyi, yanlış bir yorumu bildirim olarak seçmiştir. Belki de en önemli şeyi bildirmemiştir veya unutmuştur. Farka dayalı bir anlamada bu tür riskler mutlaka mevcuttur. Bu riskler, bir taraftan rahatsızlık yaratmakta; fakat diğer taraftan iletişimin devamlılığına katkıda bulunmaktadır. “Fakat iletişim, sadece bilgi ve bildirim arasında ayırım yapılması ve bu ayırımın anlaşılmasıyla teşekkül eder” (Luhmann, 1998a: 97).

Burada kişinin kendi algıladığı bilgilerle, bildirilen bilgiler arasında bir ayırım yapılabilir. “Basit algı ve bildirim davranışlarının algılanması yani iletişime katılım ayrılabilir” (Luhmann, 1995b: 195). Her psikolojik sistem doğrudan algılayarak dünya hakkında bilgiler elde edebilir. Daha doğru bir ifadeyle çevreden algıladığı iritasyonlara bilgi değeri yükleyebilir. Kişi, bunları kendi duyu organlarıyla algıladığı için elbette

onların doğru olduğu kanaatine sahip olur. Sana mı inanayım gözümle gördüğüme mi? Bildirilen bilgi de yine algılanmış olmalıdır; fakat başka birinin ayrımlarına dayanır. Başka birinin ayrımlarına dayanan bu bilgiler yine başka birinin istediğı kadarıyla ve istediğı yöntemle bildirilmiştir. Onun hangi ayrımlara dayanarak bu bilgiyi tasarladığı ve tasarladığı bilgilerden hangisini, hangi yöntemle ve hangi amaçla bildirdiğı konusunda bir güvence yoktur. “Bilgilendirici hadiselerin basit algısından farklı olarak iletişim, alıcının (Ego) iki seçimi ayırt edebilmesi ve bu farkı kendisinin kullanabilmesiyle teşekkül eder” (Luhmann, 1984: 198).

Dünyayı gözlemleme yöntemleri olarak doğrudan algı ve bildirimin algılanması, iletişimin katılımcıları için tamamen farklıdır. İletişim bunlardan sadece ikincisine ilişkindir. Buna göre “iletişim, dünyayı gözlemlemenin bilgi ve bildirimin spesifik bir ayrımına dayanan belirli bir türüdür” (Luhmann, 1998a: 72). Üçüncü seçim yani anlamının seçimi, birinci ve ikinci seçimleri yani bilginin ve bildirimin seçimini de ihtiva etmektedir ki bu sebeple iletişimde belirleyici olan üçüncü seçimdir. Anlamının seçimi, üç fiilden bir eylem yani bir operasyon üretmektedir ki bu operasyon iletişimdir. İletişim, ancak alıcının farkı anlamasıyla meydana gelmektedir. Luhmann’ın genel kullanımın aksine alıcıyı Ego (Ben) olarak adlandırmasının sebebi budur. Gönderen ise zaman açısından önce olmakla birlikte diğeri (Alter) olarak ifade edilmektedir. Gerçekleşme zamanı açısından seçimler sırasıyla bilginin (birinci seçim), bildirimin (ikinci seçim) ve anlamının seçimi (üçüncü seçim) şeklinde gerçekleşirken; bu sürecin iletişim olması, anlamının seçiminden (üçüncü seçim) başlayarak geriye dönük olarak gerçekleşmektedir. “Belirleyici olan, üçüncü seçimin bir ayrımına yani bilginin ve bildiriminin ayrımına dayanabilmesidir. Bu belirleyici olduğı için ve iletişim sadece buradan hareketle anlaşılabilceğı için, alıcıyı (alşılmamış olsa da) Ego ve bildireni Alter olarak adlandırırız” (Luhmann, 1984: 195).

1.3.4.4. Luhmann’ın İletişim Tanımının Sonuçları

Luhmann’ın fark ve ayrım odaklı iletişim kavramı kolayca anlaşılabilir olmakla birlikte önemli sonuçlara sahiptir. Günlük hayatta veya farklı bilim dallarında kullanılan iletişim kavramından tamamen ayrılmaktadır. İletişim, geleneksel manada gönderen ve alıcının eylemlerinin toplamı olarak anlaşılmakta ve gönderen ve alıcının insanlardan oluştuğı düşünülmektedir. Fakat insan, Luhmann’ın iletişim tanımının bir parçası değil,

sadece ön şarttır. İnsan biyolojik bir varlık olarak bedene ve psikolojik bir varlık olarak zihne sahiptir ve bunlar iletişimin ön şarttır; fakat iletişimin unsurlarından değildir. Burada “metinde; iletilen şeyde yazardan neyin mevcut olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Mesela metni yazdığı anda beynine kan pompalayan dolaşım sistemi elbette yoktur” (Luhmann, 2004a: 261). Fakat insanlar arasında gerçekleşmeyen bir iletişim tasavvuru, ancak sistemik bir bakış açısı kazanıldıktan sonra aşılabilen zorluklar doğurmaktadır.

Diğer taraftan geleneksel iletişim teorisinde iletişim, “bilgi aktarma” olarak tasavvur edilmektedir. Buna göre bilgi, dünyada hazır halde bulunan ve gönderen tarafından paketlenip alıcıya gönderilen bir nesne gibi düşünülmektedir. Luhmann bu tasavvuru kabul etmez. Ona göre “bilgi aktarma mecazı” kullanışlı değildir. Çünkü bir kalemi başkasına veren, artık o kaleme sahip değildir; fakat gönderen bir bildirim yaptığı zaman kendisinden bir şey eksilmez (Luhmann, 1984: 193-194). “Bu sebeple, iletişimin mana içeriklerinin bunlara sahip olan bir psikolojik sistemden başka bir psikolojik sisteme aktarımı olduğu şeklindeki klasik mecazı terk etmeliyiz” (Luhmann, 1998a: 104).

Geleneksel iletişim tasavvurunda belirleyici olan gönderendir; gönderen aktif, alıcı ise pasiftir. Luhmann bu anlayışı tersine çevirmektedir. Zira ona göre iletişimde belirleyici olan bilginin veya bildirimin seçimi değil, anlamının seçimidir. İletişim, ancak alıcının kendisine bir bildirim yapıldığını anlaması ile teşekkül eder. “Eğer alıcı bilgi ve bildirim arasında bir fark gözlemlemeyi başarır, iletişim bildirim niyeti olmadan da mümkündür” (Luhmann, 1984: 208). Böylece gönderenin iletişimdeki baskın rolü alıcıya geçmektedir. Eğer alıcı bir bildirimi bildirim olarak anlarsa iletişim gerçekleşmiştir. Alıcı bildirim olarak kastedilmeyen bir şeyi bildirim olarak anlarsa iletişim yine gerçekleşmiş demektir. Fakat bildirim olarak kastedilen bir şey alıcı tarafından bildirim olarak anlaşılmıyorsa iletişim gerçekleşmiş olmaz.

Fakat anlama, içeriğin anlaşılması veya içeriğin kabul edilmesi manasında değildir. Gönderen ve alıcının içerikten anladıkları farklı şeyler olabilir. Gönderenin bugün hava çok güzel demesini alıcı bugün hava çok kötü olarak anlayabilir veya gönderenin bugün hava çok güzel demesini alıcı da bugün hava çok güzel olarak anlayabilir; fakat aynı fikirde olmayabilir. Ancak alıcının içeriği anlaması veya yanlış anlaması ya da anlayıp farklı fikirde olmasının hiçbir önemi yoktur. İletişimde belirleyici

olan alıcının bildirimi bildirim olarak anlaması ve bilgi ve bildirim arasında fark olduğunu anlamasıdır. Gönderen ve alıcı aynı fikirde olmak zorunda değildir. İletişim uzlaşmaya öncelik tanımaz. Birinin evet veya hayır demesi de dil için tamamen önemsizdir (Luhmann, 1998a: 229). “Dilimizde hayır kelimesi niçin var?” (Luhmann, 2004a: 303). Habermas’ın konsensüsü amaçlayan iletişim kavramıyla Luhmann’ın uyumu veya uyuşmazlığı önelemeyen iletişim kavramı arasındaki fark burada bir kere daha ortaya çıkmaktadır. Luhmann’ın iletişim tasavvuru uyuma veya uyumsuzluğa yönelik değildir; sadece bilgi ve bildirim arasındaki farkın anlaşılmasıdır. Aynı şekilde iletişim sadece konsensüs üretmesi halinde başarılı değil, uyum veya uyumsuzluk olsun, iletişimin devam etmesi halinde her durumda başarılıdır. Bu, “gelenekle derin bir kırılmadır. Önemli olan ne hedeflerdir ne de iyi düşüncelerdir ne iş birliği ne de çatışmadır ne uyum ne de uyuşmazlıktır ne kastedilen mananın kabulü ne de reddidir” (Luhmann, 1998a: 90).

İki kişi arasında geçen bir konuşmada konsensüs aranıyor olabilir, kişiler birbirlerini anlayabilir veya yanlış anlayabilir. Bu durum psikolojik sistemleri ilgilendiren bir durumdur. Fakat sosyal sistemler için önemli olan iletişimin devam etmesidir. Bu sebeple sosyal sistemlerdeki iletişim konsensüse bağımlı olmamalıdır. Eğer iletişim sadece konsensüse yönelik olmalıysa konsensüs sağlandıktan sonra iletişim de sona ermelidir. Bu sebeple Luhmann’a göre konsensüs iletişim tanımına dahil olmamalıdır.

“İletişimin bir amacı yoktur. (...) İletişim vardır veya yoktur, iletişim hakkında söylenebilecek tek şey budur (...) Bunun dışındaki her düşünce, sistemin amaçlarına ulaştıktan sonra neden devam etmesi gerektiğini açıklamak zorundadır. (...) Aksi halde ölümün hayatın amacı olduğu söylenmelidir” (Luhmann, 1995b: 119).

Luhmann’ın iletişim kavramının günlük hayatta veya diğer bilim dallarında kullanılan iletişim kavramına taban tabana zıt olduğu burada tamamen açığa çıkmaktadır. Geleneksel iletişim kavramı anlaşmayı, uzlaşmayı ve birliği amaçlarken, Luhmann’ın iletişim kavramı farkı öne çıkarmaktadır; müşterekliği değil farklılığı vurgulamaktadır. Bir şey söylendiği zaman alıcı, söylenen şeyin olumsal olduğunu, başka şekillerde söylenmesinin de mümkün olduğu bilir ve ondan her zaman şüphe edilebilir. Pazardaki satıcı istediği kadar domatesi alış fiyatına sattığını söylesin, müşterisi bundan her zaman şüphe duyacaktır. Bir siyasetçi istediği kadar toplumun refahı için çalıştığını söylesin, bundan hep şüphe duyulacaktır. Çünkü her şey iletişilebilirken dürüstlük iletişilemez. “Modern toplum, artık hiçbir şeyin iletişilemez olmadığı bir sınıra ulaşmış gibi

görülmektedir. Bunun o eski tek istisnası dürüstlüğün iletişimidir” (Luhmann, 1998a: 311). Fakat sosyal sistemler bu şüpheyi katlanabilmelidir ve sosyal sistemlerin farklılaşması için güven oluşturunucu tedbirler gereklidir.

Luhmann’ın iletişim kavramını analiz edebilmek için şimdiye kadar tek bir iletişim eyleminden bahsedildi. Fakat gerçek hayatta iletişim hiçbir zaman tek bir eylem olarak bulunmaz. Tüm sistemler gibi sosyal sistemler de sonraki operasyonların eklemlenmesine uygun şekilde hareket eder. Yani sosyal sistemler iletişimin devamlılığını sağlayacak şekilde davranmak zorundadır. İletişim bir operasyondur ki bu operasyon sayesinde sosyal sistemler, otopoietik olarak kendi kendini üretir ve muhafaza eder. Eğer otopoiesis işleyecekse iletişim de sürmelidir. Nasıl biyolojik sistemler yaşamayı bıraktığı zaman artık mevcut olamazsa, iletişim koptuğu zaman da sosyal sistemler mevcut olamaz. “Böylece bilinç sistemleri ve iletişim sistemleri, operasyonları devam etmediği zaman sona erer” (Luhmann, 1995b: 41). Yani tek bir iletişim eylemi, realitedeki iletişim zincirinin sadece bir halkasıdır. “Her bir iletişim bir önceki iletişimden doğar ve bir sonraki iletişimi hazırlar. Hatta sonraki iletişim halkalarını garanti etmelidir” (Luhmann, 1998a: 190).

İletişimin üçüncü aşamasında gönderenin bildiriminin alıcı tarafından olumsal bir seçim olarak anlaşıldığını ve bunun iletişimi geriye dönük olarak meydana getiren en önemli aşama olduğunu belirtmiştik. Bu aşamada anlayan sadece bilgi ve bildirim arasında fark olduğunu yani başka türlü de olabileceğini anlamaktaydı ve bildirimin içeriğinin anlaşılması henüz bir rol oynamıyordu. İletişim açısından önemli olan onun sürmesiydi. Fakat iletişime katılan psikolojik sistemler, bildirim bir mana yüklerler ve bildirimin içeriğinin anlaşılmasını isterler. Bir konuşma esnasında ‘beni anlıyor musun?’ veya ‘sizi doğru anlıyor muyum?’ gibi sorularla sıkça karşılaşılır. İşte bunlar iletişimin devamlılığını sağlar. Bildirimin manasının anlaşılması, Luhmann’a göre bir sonraki iletişimin başlangıcıdır. Luhmann, bunu açıklamak için iletişime dördüncü bir seçim eklemiştir.

“İletişim üç seçimin sentezi olarak, bilgi, bildirim ve anlamının birliği olarak anlaşılınca, bu durumda anlama gerçekleşince iletişim meydana gelmiştir. Bundan sonrakiler, ‘temel iletişim biriminin dışında’ gerçekleşir. Bu, bilhassa dördüncü bir seçim yani bildirilen mana teklifinin kabulü veya reddi için geçerlidir” (Luhmann, 1984: 203).

Bildirimin içeriği, gönderenin alıcıya iletmek istediği bir mana teklifidir. Akşam eve gelirken ekmek al diyen eşin, öğrencilerine şu kitabı haftaya kadar okuyun diyen öğretmenin veya meclise bir kanun teklifi veren siyasetçinin bu bildirimleri bir manaya indirgenmiştir. Tüm bunlar olumsuzluk içermektedir. Akşam eve gelirken ekmek al diyen eş, ekmek yerine su da isteyebilirdi. Öğretmen başka bir kitabın okunmasını isteyebilir veya hiç okuma metni vermeyebilirdi. Burada önemli olan, gönderenin mana teklifini alıcının bir şekilde anlaması veya yanlış anlamasıdır.

Bildirimin anlaşılmasında iki aşama ayırt edilmelidir. Birincisi yani bilgi ve bildirim arasında fark olduğunun anlaşılması, birinci iletişimde anlamının seçimi olarak belirttiğimiz aşamasıdır. İkinci aşama yani bildirimin mana içeriğinin anlaşılması ise bir nevi dördüncü seçimdir ve artık ilk iletişimin değil, sonraki iletişimin parçasıdır. “Birinin anlamış olması gerekir, yoksa iletişim gerçekleşmiş olmazdı. (...) İçeriği kabul edip etmediği başka bir konudur. Bu konuda yeni bir iletişim başlatılabilir” (Luhmann, 2004a: 260). Bildirimdeki mana içerikleri alıcı tarafından kabul veya reddedilebilir, gönderenin kastettiği manada veya başka türlü anlaşılabilir. Tüm bunlar bir sonraki iletişimin parçalarıdır. Eğer alıcı, bildirimdeki mana içeriğini bilgi olarak kullanarak başka bir bildirimde bulunursa yeni bir iletişim söz konusudur. Fakat artık alıcı gönderen durumuna geçmiştir. Yani Luhmann’ın bahsettiği dördüncü seçim, bir sonraki iletişimin ilk aşamasıdır. Akşam eve gelirken ekmek al diyen eş, olumsal bir tercih yapmış ve mesela pirinç de isteyebilecekken ekmek istemiştir. Bu bilgiyi yine olumsal bir şekilde yani mail ile veya SMS ile bildirebilecekken telefonla bildirmiştir. Diğer eş ise eşinin kendisine bir şey bildirmek istediğini, onun bilgisi ve bildirimi arasında bir fark olduğunu anlamış ve birinci iletişim tamamlamıştır. Eşin bildiriminin içeriğini yani kendisinden ekmek almasının istendiğinin anlaşılması ise bir sonraki iletişimin ilk unsurudur ve bunun üzerine mesela kaç tane ekmek alması gerektiğini sorarak iletişimi sürdürebilir. Böylece anlamada olduğu gibi anlamama veya yanlış anlama da iletişimin devamlılığına katkı sağlayabilir.

Sistemlerin hem işlemsel kapalı hem de çevreye açık olduğunu daha önce belirtmiştik. Sosyal sistemler de hem işlemsel kapalı hem de çevreye açık olarak operasyon yaparlar yani iletişimlidir. İşlemsel kapalılık ve çevreye açıklık iletişimdeki üç seçimde açıkça görülebilir. Çevreye açıklık iletişimin birinci aşaması yani bilginin seçimi üzerinden gerçekleşir. İşlemsel kapalılık ise iletişimin ikinci aşaması yani sistemin

kendisine ilişkin olan bildirimin seçimi üzerinden gerçekleşir. “Sistem, bildirim üzerinden kendi kendisiyle ilişkilir. (...) Buna karşılık sistem bilgiler üzerinden çevreye referans verir” (Luhmann, 1998a: 97). Üçüncü seçimde yani anlamamanın seçiminde ise bilgi ve bildirim arasındaki fark anlaşılır ve sentezlenir. Sistem önce bu farkı uygular ve daha sonra uygulamayı kaydeder. “Anlama, anladığını anlar” (Luhmann, 2004a: 300).

Burada sistem-çevre farkının ve iç referans-dış referans farkının iki katmanı yeniden ortaya çıkmaktadır: Bunlardan biri operasyondur ki operasyon, sistemin kendi kendini sistem-çevre farkında üretmesidir yani sosyal sistemlerin iletişmesi ve sürekli iletişmesidir. İkinci katman ise gözlemdir ki bu katman, birinci katmanın üzerine biner. İç referans ve dış referans arasında ayırım yapmaktır yani sosyal sistemlerde bilgi ve bildirim farkının refleksif (reflexiv)¹⁴ olarak anlaşılmasıdır. Sosyal sistemler, aynı zamanda iletişimlerini gözlemleyebilir ve bunu konu edinebilir. “İletişim, iletişimini daima iletir” (Luhmann, 1998a: 14). Aslında iletişim kendisinden ziyade başka bir şey hakkında iletir; iletişimin konusu hangi takımın şampiyon olacağı veya akşam yemeğinde neyin olduğudur. Fakat Luhmann’a göre “sistem, bilginin seçimi üzerinden tipik olarak çevreyi referans alır”. İletişim hakkındaki iletişimde ise iletişimin kendisi bilgidir. Yani bu durumda iletişim refleksifdir. “Refleksif süreçler, kendine uygulanabilen süreçlerdir. İletişimde bunun manası, iletişim hakkında iletişilebilmektir” (Luhmann, 1984: 210).

Her iletişim daha fazla iletişim doğurur. İletişilen her şey, daha fazla iletişimde yorumlanabilir ve eleştirilebilir. Böylece sosyal sistemler daha fazla farklılaşır ve toplumun karmaşıklığı gittikçe daha da artar. İletişime dair iletişim, tüm toplumsal süreçlerde görülür. Bir siyasetçinin attığı tweet, başka siyasetçilerin tweetlerinin veya siyasi sohbetlerin konusu olur, yorumlanır, eleştirilir. Gazeteler, dergiler, raporlar veya arkadaş sohbetlerinin konusu yine gazeteler, dergiler veya başka arkadaş sohbetleridir. Tüm bunlar iletişim hakkında iletişimdir ve toplumun kendi kendini gözlemlemesidir. Yazılı olarak ifade edildiğinde de toplumun kendi kendini açıklamasıdır.

Günlük hayatta iletişimin başarısı, iletişimin uzlaşma üretmesiyle eş anlamlı görülür. Başarılı bir iletişimin sonucunda bir mutabakatın doğması beklenir. Fakat Luhmann’a göre iletişimin mutabakat sağlamak manasında bir “uzlaşma amacı” yoktur

¹⁴ Refleksif, kendi hakkında düşünebilme manasında kullanılmaktadır.

(Luhmann, 1998a: 229). Yani uzlaşma iletişimin başarısı için bir kriter değildir. Aslında iletişimin devam etmek dışında bir amacı da yoktur. İletişimin devamlılığı ise hem uzlaşmayla hem de uzlaşmazlıkla aynı şekilde sağlanabilir. İletişimin hangi yönde devam ettiğinin iletişim için bir önemi yoktur. İletişime katılan aktörler olarak iletişimlerimizde uzlaşma sağlamayı elbette isteriz. Bu, bir aktörün bakış açısından elbette tutarlı bir düşüncedir. Fakat bu, bir bireyin eyleminden hareketle düşünülmektedir. Ancak burada sosyal sistemi ve iletişimi merkeze almak durumundayız ki Luhmann'ın iletişim kavramı, seçimlere yani kabul veya ret arasında sürekli gerçekleştirilen ayrımlara dayanır. Sosyal sistemlerdeki iletişimin devamlılığını sağlayan farktır ki sosyal sistemler sadece iletişimden oluştuğu için iletişim onların varlık sebebidir. Buna göre Luhmann manasında başarılı iletişim, nasıl olursa olsun devam eden iletişimdir. “Eğer iletişimin manası sonraki davranışların ön şartı olarak alınır ve bu manada iletişim diğer iletişimlerle sürdürülürse, iletişim başarılıdır” (Luhmann, 1998a: 337).

İletişimin gönderen ve alıcının her biri olumsal olan üç seçiminin sentezi olduğunu daha önce açıklanmıştı. Bu üç olumsal yani başka türlü de mümkün olan seçimin birbiriyle bağlantı kurup iletişimi meydana getirmesi neredeyse imkansızdır. Buna rağmen iletişimin gerçekleşmesi, meydana gelen uzlaşma veya uzlaşmamadan bağımsız olarak kendi başına bir başarıdır. Fakat iletişim, olumsallığı sebebiyle aslında imkansızdır. İletişimin başarısını muhtemel kılan bazı yardımcı araçlar vardır. “İletişimin imkansızlığı problemiyle doğrudan bağlantılı” olan bu özel araçları Luhmann, “başarı araçları” veya “sembolik olarak genelleştirilmiş iletişim araçları” olarak adlandırmaktadır (Luhmann, 1998a: 316). İletişimin imkansızlığı ve bu imkansızlığa rağmen gerçekleşmesini sağlayan bu araçlar aşağıda incelenmektedir.

1.3.4.5. İletişimin İmkansızlığı / Çifte Olumsallık

Luhmann'a göre iletişim aslında imkansızdır (unwahrscheinlich)¹⁵ (Luhmann, 1998a: 193). Günlük hayattaki anlayışımıza göre bu ifadeyi anlamak oldukça zordur. Zira iş hayatında, özel hayatta, okulda, sokakta iletişimin sürekli gerçekleştiğine şahit olmaktayız. Hatta insan bazen iletişimden uzak sakin bir ortamın özlemini çeker. Fakat

¹⁵ Luhmann'ın kullandığı “unwahrscheinlich” sıfatı, aslında ihtimal dışı manasında olmakla birlikte Türkçe kullanımda daha uygun olacağı düşünülerek “imkansız” olarak çevrilmiştir. Daha sonra sıkça kullanılan ve aynı kelimenin isim hali olan “Unwahrscheinlichkeit” kelimesi için de aynı şey geçerlidir. Tam çevirisi “ihtimal dışılık” olması gerekirken “imkansızlık” olarak kullanılmıştır ve imkansıza yakın bir ihtimal olarak anlaşılmalıdır.

Luhmann, buna rağmen iletişimin imkansız olduğunu belirtmektedir. “İletişim imkansızdır. Onu her gün tecrübe etmemize ve onsuz yaşayamayacak olmamıza rağmen imkansızdır. Öncelikle görünmez hale gelmiş bu imkansızlık kavranmalıdır” (Luhmann, 1981b: 26). “Görünmez hale gelmiş olan bu imkansızlık”, yine sistemik bakış açısından anlaşılabilir. Dünyanın ontolojik olarak hazır nesnelerden, bilgilerden, niteliklerden meydana geldiğini düşünen geleneksel tasavvura göre dünya, bu kategorilerle gözlemlenebilir ve anlaşılabilir. Önceden tanımlanmış ve gözlemciden bağımsız olan bilgiler alınıp başka birine bildirilebilir. İletişimi bilgi aktarımı olarak tasavvur eden bu bakış açısı kendi içinde tutarlıdır. Fakat bu ontolojik bakış açısı Luhmann’a göre yanlıştır (Luhmann, 1997b: 166). Luhmann’ın iletişim kavramında hem bilgi hem bildirim ve hem de anlama olumsaldır yani başka türlü de mümkündür. “İletişimsel bir operasyonun imkansızlığı, meydana gelmesi için ifa edilmesi gereken taleplerde açıklığa kavuşturulabilir. İletişim, üç seçimin sentezidir. Bilgi, bildirim ve anlamadan teşekkül eder. Bu unsurların her biri, kendi başına olumsal bir hadisedir” (Luhmann, 1998a: 190). İşte imkansızlık problemi burada ortaya çıkmaktadır. “İletişimdeki iki aktörün üç olumsal seçimi ontolojik kategorilerle sınırlandırılmamışsa bu seçimlerin birbirine uyması nasıl mümkün olacaktır? Bu durumda sosyal düzen nasıl mümkündür?” (Luhmann, 1984: 165).

İletişimde asgari iki aktörün bulunması ve bunlardan her birinin diğerinin seçimine uygun şekilde hareket etmesi gerekmesi, buradaki olumsallığı çifte olumsallık haline getirmektedir. Çifte olumsallığın imkansızlık problemini artıracak beklenemez; fakat çifte olumsallık Luhmann’a göre problem çözücü bir etki doğurmaktadır. Çifte olumsallık¹⁶ olumsallığı bertaraf etmektedir, zira bu, bir problem çözme sürecini tetiklemektedir. Bu problem çözücü süreç şu şekilde açıklanabilir: Sosyal sistemler, aynı psikolojik sistemlerde olduğu gibi, birbirleri için “kara kutular” gibidir. Gönderen ve alıcı, birbirleriyle ilişki halinde eylemde bulunur, birbirlerini tecrübe eder, gözlemler ve gözlemlendiklerini gözlemlerler. “Birbirleri için şeffaf ve hesaplanabilir değildirler”; fakat birbirlerini etkileyebileceklerini düşünürler. “Kara kutular, birbirlerine çarptıklarında tabiri caiz ise bilgelik üretirler”. Yani eksi ile eksi çarpımı daha eksi

¹⁶ Çifte olumsallık problemi yani iki tarafın birbirini bloke etmesi problemi Talcot Parsons tarafından da bir problem olarak ele alınmıştır. Fakat Luhmann, çifte olumsallığı sadece bir problem olarak değil, aynı zamanda çözümün kaynağı olarak görmektedir (Luhmann, 1984: 148).

değil artıdır (Luhmann, 1984: 156). Aktörlerin “Benim istediğimi yaparsan ben de senin istediğini yaparım” demeleri, statik durumda herkesin herkesi bloke ettiği bir kısır döngüye sebep olur. Fakat zamanı sürece dahil ettiğimiz zaman bu döngüsellik asimetrik olarak kırılmaktadır. “Önce davranan, en hızlı olan, inisiyatifi eline alır” (Luhmann, 1998a: 336). Böylece “çifte olumsuzluk, mecburen sosyal sistemlerin oluşumunu sağlamaktadır” (Luhmann, 1984: 177)¹⁷.

Burada olumsuzluğun nasıl bertaraf edileceği yani gönderen ve alıcının seçimlerinin birbirine uygun olabilmesi ve imkansızlık probleminin çözümü için onların seçimlerindeki rastgeleliğin nasıl sınırlandırılabilirdiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Bunun için Luhmann, “beklenti yönlendiren ihtimaller” olarak adlandırdığı araçları (Medien) geliştirmiştir (Luhmann, 1998a: 195). Araçlar, belirli bir görevi ifa etme fonksiyonuna sahiptir. Seçim imkanlarını kısıtlamaksızın seçim alanını sınırlandırır ve bu sayede seçimlerin birbirine uyumlu olması ihtimalini yükseltir. Birçok şey araç olarak görülebilir: Mesela “mekan ve zaman objelerin ölçülüp hesaplanması aracı olarak” ve “ışık görme aracı olarak” hizmet eder (Luhmann, 1997b: 179;186). Mana, psikolojik ve sosyal sistemlerin evrensel aracı, dil iletişim aracı, yazı iletişimin yayılmasının aracıdır. Araçlar, “imkansızı mümkünle dönüştüren kazanımlardır” (Luhmann, 1981b: 32). Araçlar seçim alanını sınırlandırır (Luhmann, 1984: 168). Mesela dili ele aldığımız zaman, dilin devasa boyutta; fakat buna rağmen sınırlı bir kelime hazinesine sahip olduğunu, sınırlı bir gramer imkanının bulunduğunu ve belirli bir çerçeve içinde serbest karar verilebileceğini görürüz. Bir dilde konuşurken, bu dilde bulunan belirli kelimelerin belirli gramer yapıları veya ünlemler kullanılabilirken, bu dilin dışında olan kelimeler veya gramer yapıları kullanılamaz. Fakat o dilin çerçevesi içinde geniş bir hareket serbestliği bulunmaktadır. Yani dil, bir taraftan seçim alanını daraltırken diğer taraftan o dil içinde farklı şekiller oluşturularak seçim imkanlarını genişletmektedir. Araçlar, elimizdeki bir kil parçasına

¹⁷ Thomas Hobbes’un sosyal düzenin nasıl mümkün olduğu sorusuna Luhmann çifte olumsuzlukla cevap verir. “Eğer herkes olumsal davranırsa yani herkes başka türlü de davranabilirse ve herkes kendisinin ve başkalarının böyle davranacağını bilip buna uygun hareket ederse, bu durumda kişinin kendi hareketlerinin başkalarının hareketlerinde bir bağlantı noktası bulması imkansızdır. Zira kişinin kendisini sabitlemesi, başkalarının kendilerini sabitlemesini şart koşardı ve bunun tersi de geçerlidir. Fakat bu konsept, sosyal düzenin imkansızlığıyla birlikte sosyal düzenin tabiliğini de açıklamaktadır. Çünkü çifte olumsuzluk şartı altında her bir kendini sabitleme, hangi tesadüflerle ortaya çıkmış ve nasıl hesaplanmış olursa olsun, başka davranışlar için bilgi değerine ve bağlantı değerine sahiptir. Özellikle böyle bir sistem, kapalı ve öz referanslı oluşturulduğu için, yani A, B tarafından ve B, A tarafından belirlendiği için, her bir tesadüf, her bir tahrik ve her bir hata verimli hale gelir” (Luhmann, 1984: 165).

benzetilebilir. Bu kil parçasıyla yapabilecek şeyler, o kil miktarıyla sınırlıdır; fakat o kil miktarıyla sınırsız sayıda farklı şekil elde edilebilir. Kullanılmayan araç şekilsizdir ve gözlemlenemez. Mesela bir dil, kullanılmadığı zaman gözlemlenemez; ancak dilsel ifadeler ve cümlelere büründüğü zaman gözlemlenebilir. Dilsel ifadeler kullanılır ve yok olur; fakat dil kullanılarak yok olmaz, aksine zenginleşir (Luhmann, 2002a: 84).

Araç seçim alanını sınırlandırırken şekil seçim imkanını genişletir. “Araç gevşek bağlantılı unsurlardan oluşur, buna karşılık şekil ise bu unsurları katı bağlantılar olarak birleştirir” (Luhmann, 1998a: 198). Araç tarafında seçim alanı daralırken, şekil tarafında seçim imkanı genişler. Araç tarafında imkansızlık azalırken, seçim tarafında imkansızlık artar. Yine bir dili ele alırsak; bir dilde konuşurken sadece o dilin imkanlarından faydalanılabilir. O dilin dışındaki kelimeler ve gramer yapıları kullanılamaz. Bu açıdan dil seçim alanını daraltıcı ve imkansızlığı azaltıcı etkiye sahiptir. Fakat bu dil içinde geniş bir kelime hazinesi ve gramer yapısı vardır ki bunlarla sonsuz şekiller oluşturulabilir. Sonsuz sayıda cümle üretebilme imkanı ise seçim imkanını genişleterek imkansızlığı artırmaktadır. “Araç, devasa olmakla birlikte sınırlı bir imkan alanı sunar. İletişim, geçici olarak belirli içeriklere sabitlendiği zaman, bu imkan alanından şekiller seçebilir” (Luhmann, 1998a: 481).

Araç ve şekil ilişkisi mesela futbol oyunuyla daha anlaşılır bir şekilde açıklanabilir. Futbol (araç) sınırlı bir saha üzerinde belirli uzunların kullanılmasıyla ve belirli kurallara riayet edilerek oynanan bir oyundur. Bu sahanın dışına çıkılamaz veya topa elle müdahale edilemez. Fakat bu saha içinde ve kurallar dahilinde farklı manevralar (şekil) yapılabilir. Yani futbol oyunu (araç) belirli kurallar dahilinde oynandığı için seçim alanını sınırlandırırken, bu kurallar dahilinde yapılabilir olan sonsuz sayıda manevra (şekil) seçim imkanını artırmaktadır. Eğer futbolun kuralları olmasaydı yani seçim imkanları sınırlandırılmasaydı, sahadaki 22 kişinin seçimlerinin birbirine uyum sağlaması neredeyse imkansız olurdu. Bir sporcu topa vurmaya çalışırken diğer bir sporcu ona çelme takmaya çalışabilirdi. Diğer taraftan bu kurallar dahilinde seçilebilecek sonsuz sayıda manevrayla (şekil) seçim imkanı artmaktadır. Bu arada seçilen her bir şekil, seçilmeyen diğer şekillere işaret eder. Çünkü “şekil prensip olarak iki taraflı bir şeydir” (Luhmann, 1997b: 54). Futbolda sağ kanattan yapılan hücum, sol kanattan veya ortadan yapılmayan hücumla hatta hiç hücumla geçmeyip defansta kalmaya işaret eder. Oyuncu bu alternatifleri düşünüp sağ kanattan hücumla karar vermiştir. Geleneksel şekil kavramı, bir şeye işaret

olarak anlaşılır. Mesela oturak dediğimiz zaman üzerine oturulan nesneye işaret anlaşılır. Fakat Luhmann'ın şekil kavramı da öz referanslıdır yani oturak kavramı, üzerine oturulan nesneye değil, seçilmeyen diğer şekillere mesela sandalye, koltuk gibi alternatiflere işaretler. Luhmann'ın şekil kavramı, gerçekleşen ile potansiyel olarak mümkün olan arasındaki farka işaretler.

Araç ve şekil arasındaki ayrım gözlemci tarafından üretilir. Bu ayrım, bilgide olduğu gibi gerçekliğin bir niteliği değil, aksine tasarımıdır. Ancak yine bilgide olduğu gibi realitede potansiyel olarak mevcut olmalıdır. “Araçlar ve şekiller sistem tarafından tasarlanır. Yani bunlar daima bir sistem referansını şart koşar. Mutlak olarak mevcut değildir. Böylece araç ve şekil ayrımı, bununla bağlantılı olan bilgi kavramına benzer şekilde tamamen sistem içi bir üründür” (Luhmann, 1997b: 166).

Medya sistem içinde üretildiği için birçok şey medya olarak ve bu medya (araçlar) içinde farklı şekiller kullanılabilir. Bu çalışmanın ana teması sosyal sistemler olduğu için, bizi özellikle iletişimdeki imkansızlık problemini azaltan medya araçları ilgilendirmektedir. Luhmann, “imkansız mümkün hale getirme” fonksiyonunu farklı medya araçları için tanımlamıştır (Luhmann, 1984: 220-222). Buna göre mana, psikolojik ve sosyal sistemlerin ortak kullandıkları evrensel medyadır. Sosyal sistemlerin spesifik iletişim şekli olarak iletişimin mümkün hale getirilmesini sağlayan medya araçları ise üç kategori halinde incelenmiştir: 1) Dil, 2) Yayma medyası ve 3) Sembolik olarak genelleştirilmiş iletişim medyası ya da diğer adıyla başarı medyası (Erfolgsmedien). Bu üç iletişim medyası üç farklı imkansızlığı mümkün hale getirme fonksiyonuna sahiptir. Dil, algı alanının dışında olan bir bilgiyi anlaşılır bir şekilde bildirme fonksiyonuna sahiptir. “İletişimi algılanabilir olanın ötesine götüren medya dildir” (Luhmann, 1984: 220). Yayma araçları; iletişimi sözlü iletişimden, mevcutlar arasında etkileşimden ve hafızaya bağımlılıktan kurtarır. “Dil temelinde yayma medyası yani yazı, baskı ve telsiz geliştirildi. (...) Bununla iletişim süreçlerinin menziline devasa bir genişlemeye ulaşıldı” (Luhmann, 1984: 221). Sembolik olarak genelleştirilmiş iletişim medyası ise iletişim teklifinin kabulünü motive eden yani “başka türlü elde edilemeyecek olan bir şeyi elde etmek için” kullanılan medya araçlarıdır (Luhmann, 2004a: 308). Dil ve yayma medyası toplumun genel iletişimini mümkün kılarak, sembolik olarak genelleştirilmiş iletişim medyası; eğitim, bilim ve siyaset gibi spesifik

fonksiyon alanlarındaki iletişime yöneliktir. Aşağıdaki bölümde evrensel medya olarak mana ele alındıktan sonra diğer üç iletişim medyası incelenmektedir.

1.3.5. Evrensel Medya Olarak Mana

Psikolojik sistemler ve sosyal sistemler, birbirinden farklı operasyonlarla çalışır. Psikolojik sistemlerin operasyon şekli algı, düşünme ve isteme gibi bilinç süreçleridir. Sosyal sistemlerin operasyon şekli ise iletişimdir. Fakat her iki sistem de mana üreten sistemler olduklarından yani operasyonlarında mantıklı davrandıkları için bir evrensel medya olan manayı kullanırlar (Luhmann, 1998a: 51). Evrensel medya, her şeyi kapsayan manasında kullanılmaktadır. “Mana, evrensel ve yanlışlanamaz bir medyadır” (Luhmann, 1997b: 61).

Psikolojik sistemlerin ve sosyal sistemlerin tüm operasyonları, her bir düşünme, her bir gözlem, söylenen her bir söz, dünyaya ve kendine her bir bakış bir mana ile yüklüdür. Psikolojik sistemlerin düşünmesi ve algılaması, sosyal sistemlerin iletişimi, kitle iletişim araçlarının toplumu gözlemlemesi veya bir siyasetçinin kitle iletişim araçlarını gözlemlemesi, daima bir mana ile ilişkilidir. Söylenen her şey veya yapılan her şey, anlamlı bulunduğu için söylenir veya yapılır. Anlamsız bulunsaydı zaten söylenmez veya yapılmazdı. Bu manada anlamsız denilebilecek hiçbir şey yoktur. Artık üniversitede okumakta bir mana göremiyorum diyen bir öğrenci veya yaşamakta bir mana göremiyorum diyen bir kişi dahi bu ifadeleri manalı buldukları için kullanırlar. Üniversite okumanın manasız olması veya yaşamamanın manasız olması ifadeleri de mana yüklüdür. Bu sebeple tüm psikolojik ve sosyal sistemler “mana mecburiyetine” (Sinnzwang) tabidir. Yani mana ne reddedilebilir ne de ondan imtina edilebilir (Luhmann, 1984: 95). “Mana yanlışlanamaz bir kategoridir, zira (...) bu medyanın dışına çıkamayız” (Luhmann, 2004a: 233).

Evrensel medya olarak mana yanlışlanamaz ve imtina edilemez olmakla birlikte bu medyanın münferit formları yanlışlanabilir, reddedilebilir. Mesela ben akşam evde televizyon seyretmeyi manalı-mantıklı bulurken, eşim akşam serinliğinde yürüyüş yapmayı manalı bulabilir. Medya ve şekil ayrımı burada da geçerlidir. Dünya, reddedilebilecek veya kabul edilebilecek sonsuz sayıda mana formlarına sahiptir (Luhmann, 1984: 96). Dünyanın yaşamaya değer bir yer olmadığı ifadesi de bir mana formudur. Reddedilebilir veya kabul edilebilir; fakat manasız olduğu söylenemez.

Manaya yönelik bazı formlar gerçekleştirilir veya Luhmann'ın tabiriyle “güncellenir”, diğer formlar ise gerçekleştirilmez veya “güncellenmez”. Gerçekleştirilmeyen mana formları yok olmuş değildir, aksine “potansiyel” veya “sanal” olarak belki başka bir yerde ve zamanda gerçekleştirilmek için varlığını sürdürür. Yani mana hem güncel olarak gerçekleştirilmiş olanı hem de potansiyel olarak mevcut olanı içerir. Buna göre mana, “güncel ve potansiyel olanın birliği”, “güncel ve mümkün olanın birliğidir” (Luhmann, 1998a: 50 ve 55; 1984: 100-101). Mana, manalı ve manasız karşıtlığını içermez. Eşim bugün televizyon seyretmeyi manasız bulmuş ve beni yürüyüş yapmaya ikna etmiş olabilir; fakat eşimin televizyon seyretmeme yönündeki kararı yani televizyon seyretmeyi bugün gerçekleştirmemesi, onun televizyon seyretme kararını yok ettiği manasına gelmez. Televizyon seyretme, potansiyel olarak hala mevcuttur ve yarın veya başka bir gün mantıklı bulunarak gerçekleştirilebilir, güncellenebilir. Yani mana hem televizyon seyretmemeyi güncel olarak hem de televizyon seyretmeyi potansiyel olarak içermektedir. Gerçek hayatta mümkün olan birçok alternatiften sadece biri seçilir; fakat diğer ihtimaller de potansiyel olarak mevcuttur.

Diğer tüm medyada (araçlarda) olduğu gibi mana da seçimleri yönlendirir yani mana, dünyada hazır halde mevcut değildir, aksine gözlemciler tarafından isnat edilir. “Buna göre mana; bir yaratılışa, birinin bağışlamasına, bir kaynağa muhtaç olan bir dünya niteliği değil, manayı kullanan operasyonların bir ürünüdür” (Luhmann, 1998a: 44). Buna göre manalı ve manasız ya da iyi ve kötü gibi bazı şeylerin dünyada zaten mevcut olduğu düşüncesi terk edilmektedir. Luhmann'a göre bu “ontolojik tuzağa” düşülmemelidir. Bazıları için en tehlikeli terör örgütü olan Hamas, başkaları için Filistin'in Kuvayı Milliyesi olabilir. Bu örgüte terörist veya vatan savunucusu niteliklerini atfedene gözlemcilerdir. “Kimlerin iyi ve kimlerin kötü olduğunu” basından her gün öğrenmekteyiz (Luhmann, 1996a: 142).

Mananın dünyada mevcut olmayıp seçimler tarafından üretilmesi, dünyaya zenginlik katmaktadır. Zira dünyada mevcut olduğu varsayılan sınırlı sayıda manaya nispetle her bir yeni ayrımla her bir yeni seçimle alınabilecek potansiyel kararlar, çok daha geniş imkanlar sağlamaktadır. “Her şeyin gözleme ve ayrıma muhtaç olması, dünyadaki mana zenginliğini açıklamaktadır. Zira işaret edilen şey, sürekli yeni ayrımlara tabi tutulmak suretiyle teşhis edilebilir” (Luhmann, 1998a: 56).

Dünyada sonsuz sayıda gözlemci olması ve onların sonsuz sayıda ayırım imkanına sahip olması, bir şeyi manalı bulmak için sonsuz sayıda ihtimali mümkün kılmaktadır. Fakat Luhmann, mana isnat ederken “mana boyutları” (Sinndimensionen) olarak ifade ettiği üç temel ayırma işaret etmektedir: Madde boyutu (Sachdimension), zaman boyutu (Zeitdimension) ve sosyal boyut (Sozialdimension). Madde boyutunda ayrımlar, iç ve dış şeklinde yapılır. Yani neyin içeride neyin dışarıda olduğu, hangi konunun dahil olduğu hangisinin dahil olmadığı şeklinde bir ayırım yapılır. Zaman boyutunda gerçekleştirilen operasyonlarda önce ve sonra ya da geçmiş ve gelecek arasında ayırım yapılır. Sosyal boyutta ise gözlemcinin kendi perspektifi ve başkalarının perspektifi arasında ayırım yapılır (Luhmann, 1998b: 1136-1137). Mana boyutlarının bu ayırımı sadece analitik olarak yapılmaktadır. Aslında bir mana isnat edilirken bu üç boyutun tümü hem de evet ve hayır olmak üzere çift taraflı içerilmektedir. Tüm psikolojik ve sosyal sistemler, operasyonlarını, gözlemlerini ve dünyayı açıklamalarını bu mana boyutlarına göre gerçekleştirir.

1.3.6. İletişim Medyası

Sosyal sistemlerin temel operasyon şekli iletişimdir; fakat Luhmann’a göre iletişim imkansızdır. İletişimin bu imkansızlığa rağmen mümkün olması, iletişim medyası sayesinde gerçekleşmektedir. Psikolojik ve sosyal sistemlerin müşterek iletişim medyası olan manadan sonra sosyal sistemlerin “en temel iletişim medyası (...) dildir” (Luhmann, 1998a: 205). Luhmann’a göre dilin doğması ve toplumun doğması evrimin aynı aşamasında gerçekleşmiştir. Önce konuşma dili doğmuş ve arkasından uzun bir süre içinde yazı, baskı, elektronik medya ve kitle iletişim medyası doğmuştur. Toplum da bu gelişmeye paralel olarak farklılaşmış, ilkel toplumdan, önce konuşan toplumlara, arkasından yazıyı kullanan yüksek kültürlerle ve günümüz modern toplumuna doğru bir gelişim aşamasından geçmiştir. İletişim formlarındaki gelişme ile toplum formlarındaki gelişme birbirine paralel ve birbirine bağımlı bir seyir izlemiştir. İletişim medyası, aşağıda dil, yayma medyası ve sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası olarak üç kategoride incelenmektedir. Yayma medyasına dahil edilebilecek olan elektronik medya Luhmann tarafından incelenmediğinden bu çalışmada ele alınmamıştır; fakat elektronik medyanın da Sistem Teorisine dahil edilmesi için çalışmalar yapılmaktadır (Berghaus, 2011: 174-188)

1.3.6.1. Dil

Konuşma dili ses ve manadan teşekkül eder ve konuşmada ortaya çıkan sesler dikkat çekicidir. Seslerin ve ses gruplarının sürekli tekrarlanarak kullanılmasıyla konuşma dili ortaya çıkmıştır. Konuşma dilinin dikkat çekiciliği, dildeki iletişim amacının açıkça görülmesini sağlamaktadır.

“Dil, neredeyse imkânsız bir ses türüdür ki bu imkânsızlık sebebiyle yüksek bir dikkat değerine ve çok karmaşık bir ayırt etme değerine sahiptir. Konuşulduğu zaman, mevcut olan bir bilinç, bu sesi diğer seslerden ayırt edebilir ve süren iletişimin büyüünden kendini kurtaramaz” (Luhmann, 1998a: 110).

Konuşmak, sesin ve mananın aynı anda üretilmesidir ki Luhmann, konuşma dilini mana için akustik işaretlere sahip medya olarak tanımlar. “Dil, kendini işaret kullanmakla karakterize eden bir medyadır. Mana için akustik ve optik işaretler kullanır” (Luhmann, 1984: 220).

Dil de mana gibi hem psikolojik hem de sosyal sistemler tarafından kullanılır. Aslında birbirinden tamamen farklı operasyon yapan bu iki sistem arasındaki bağlantı dil sayesinde gerçekleşir. Luhmann’ın tabiriyle dil, bilinç ve iletişim arasında yapısal bir bağlantı sağlar. “Bilinç sistemleri (zihin) ve iletişim sistemleri (sosyal sistemler) arasındaki düzenli yapısal bağlantı, kolayca görülebileceği gibi dil sayesinde mümkün olmaktadır” (Luhmann, 1984: 137). Fiziki dünya, bireyler üzerinden iletişime dahil olabilir (Luhmann, 1998a: 114). Fakat ne bilinç ne de iletişim süreçleri mutlaka dile muhtaç değildir. Dil ise bilinç ve iletişime muhtaçtır. Buna göre dil, psikolojik ve sosyal sistemlerin operasyonlarında kullanılan bir medyadır ve kendi başına bir sistem değildir (Luhmann, 1998a: 112)¹⁸.

Dilin “en temel iletişim medyası” olduğu yukarıda belirtilmişti (Luhmann, 1998a: 205). Zira dilin dikkat çekici olması, dil ile bir şeyin bildirilmek istendiğini açıkça göstermektedir. Bu sayede; iletişimdeki üçüncü seçimle yani bilgi ve bildirim arasındaki farkın anlaşılmasıyla iletişim ortaya çıkmaktadır. “Dilsel iletişimdeki iletişim niyeti tartışma götürmez” (Luhmann, 1984: 209). Dil dışındaki iletişim araçlarında mesela işaret diliyle iletişimde ise iletişim amacı açıkça görülmeyebilir. Bu tür hareketler, gayrı ihtiyari davranışlar olarak da değerlendirilebilir. Bilgi ve bildirim arasındaki farkın anlaşılması

¹⁸ Dil bilimciler dili bir sistem olarak tasavvur ederken gramer gibi yapıları kastetmektedir. Yani dil bilimciler farklı bir sistem kavramıyla çalışmaktadırlar (Luhmann, 2004a: 279-280).

iletişimin gerçekleşmesi için mutlaka gerekli olduğu ve bu fark ancak dil ile alenen görülebilir olduğu için, Luhmann'a göre iletişim konuşma dilinin ortaya çıkmasıyla mümkün hale gelmiştir. "Dilin evrimci şartı, otopoietik rekursif bir toplum sisteminin ortaya çıkmasının şartıdır" (Luhmann, 2002a: 85). Buna göre sosyal sistemlerin ve toplumun ortaya çıkışı konuşma dilinin kullanılmasıyla mümkün olmuştur¹⁹.

Dilsiz iletişimde hazır bulunmak zorunda olan gönderen ve alıcı mevcut olan bir nesne hakkında iletişebilirler. Dilsel iletişimde ise hazır bulunan gönderen ve alıcı, mevcut olmayan hatta var olmayan bir nesne veya kavram hakkında da iletişebilirler. Yani dilsel işaretler, dış dünyanın realitesinden bağımsız kendine has bir realite üretir. Dil vasıtasıyla "ikinci bir realite" üretilir. "İkinci bir iletişim dünyası, (...) birinci dünyanın üstüne eklenir" (Luhmann, 1998b: 213). Luhmann'ın dilin kendine has ikinci bir realite üretmesi hakkındaki tasavvuru, geleneksel dil tasavvuruna tezat teşkil etmektedir. Geleneksel dil tasavvuruna göre dünya dilde temsil edilir ve kelimelerle kelimelerin işaret ettiği şeylerin birliği söz konusudur. Luhmann ise kelimelerle şeyler arasındaki birliği değil, farkı öne çıkarmaktadır. Luhmann'ın fark odaklı yaklaşımı, iletişim tanımında olduğu gibi burada da içerik uyumunu, uzlaşmayı değil, aksine farkı merkezine alır. Dilsel işaretler, "sıkça varsayıldığı gibi dış dünyanın konularının sistem içinde temsiline hizmet etmez" (Luhmann, 1998a: 208-209). Gerçek realitenin yanına bundan farklı tasarlanmış bir dilsel realite eklenir. Fakat bu, gerçekliğin dildeki aynası şeklinde algılanmamalıdır. Sanki dış dünyada mevcut bir bilgi varmış ve bu bilgi dilsel olarak ifade ediliyormuş gibi düşünülmemelidir. Aksine önce dilsel nitelikler üretilir ve bu nitelikler gerçek realiteye taşınır. Dünyanın düzenini sağlayan bu dilsel müdahaledir. "Bunun manası, gerçek realite ve dilsel realitenin bu ayrımının dünyaya aktarılacak zorunda olduğudur ki bununla bir şey -mesela dilsel realite- gerçek olarak belirtilebilsin" (Luhmann, 1998a: 222). Yani bununla dünyanın gözlemlenmesi ve açıklanması için gerekli olan mesafe oluşturulmuş olur. Böylece reel olarak var olmayan bir şey de dilsel

¹⁹ Dil öncesi iletişim formlarıyla iletişim elbette mümkündür. Mesela Doğu Karadeniz Bölgesinde kullanılan ıslık dili günümüzde bile hala kullanılmaktadır. Fakat Luhmann manasında iletişim bilgi ve bildirim arasındaki farkın anlaşılmasıyla ortaya çıktığından, ıslık dilinde bu farkın anlaşılma imkanı yok denecek kadar azdır. "Eğer alıcı bildirim amacını ve böylece bildirim ve bilgi arasındaki farkı anlıyorsa ve kendisi de iletişimle reaksiyon gösteriyorsa dilsiz davranış da elbette iletişim olabilir" (Luhmann, 1995b: 196).

olarak ifade edilebilir. Hava güneşli olsa bile, hava yağmurlu denebilir. Dil buna engel değildir.

Dil, dış dünyadaki realitenin yanında ikinci bir dilsel realite üretmenin dışında, ikinci bir zaman ve mekan üretir. Dilsiz iletişimde iletişim, ancak eş zamanlı ve eş mekânlı gerçekleşebilir. “Basit algı medyası, algılamının ve algılananın eş zamanlılığına bağlıdır” (Luhmann, 1998a: 214). Yani hazır bulunan gönderici ve alıcı arasında mevcut şeyler hakkında ve sadece o an için iletişim gerçekleşebilir. Dil ise o anın yanında geçmişte kalan veya gelecekte olacağı düşünülen şeyler hakkında iletişime de imkan tanır. “Eş zamanlılık ön şartının kırılmasını ancak dil mümkün kılar” (Luhmann, 1998a: 215).

Sözlü iletişimde gönderen ve alıcı hazır bulunmalıdır; fakat doğrudan algılanamayan ya da geçmişte veya gelecekte olan bir şey hakkında iletişebilirler ve iletişim gerçek zamandan daha hızlı veya daha yavaş gerçekleşebilir. Bir yıl 365 gün sürer; fakat ‘bir yıl 365 gün sürer’ demek için birkaç saniyelik bir zamana ihtiyaç vardır. Ya da yaşanılmış kısa bir anda hissedilen şeyler saatlerce anlatılabilir. Gerçek realitenin zamanından ve mekanından ayrılışı, yazının icadıyla daha ileri gidecektir. İletişim sistemlerinin gerçek realitenin zamanından ve mekanından ayrılarak kendi zamanını ve mekanını üretmesiyle sürekli yeni şeyler üretilip söylenebilir ki böylece toplumun farklılaşmasına katkıda bulunulur.

Kendi zamanına ve mekanına sahip olan dilsel realite, ifade imkanlarının ikiye katlanmasını sağlar. Dil, söylenebilecek her şeye evet ve hayır şeklinde iki alternatif sunar (Luhmann, 1995b: 120). “Dilin iletişimin otopoiesisini yapılandırıldığını varsayarsak, radikal ve basit bir yapı öne çıkar. Bunu, dilin ikili (binaer) kodlaması olarak adlandırırız. Bu, dilin söylenebilecek her şeye bir pozitif bir de negatif alternatif sunmasından ibarettir” (Luhmann, 1998a: 221). Yani dil ikili koda sahiptir. Olan bir şey ile olmayan bir şey arasındaki ayrım, algılanan bir realitede değil, sadece dilsel realitede mümkündür. Zira dış dünya olumsuzluk tanımaz. Ancak dil bir ayrım yaptıktan ve nitelikleri belirledikten sonra hayır imkanı doğar. “Denizanası susuz kalınca bitkin düşer” ifadesi, ancak dilin sulu-susuz ayrımını yapmasından sonra mümkündür (Luhmann, 1992b: 138).

Dilin en temel iletişim medyası olduğu ve iletişimin seçimlerden teşekkül ettiği yukarıda belirtilmişti. Dilin ikili kodu da bir seçimi zorlamaktadır. Dilsel olarak olumlu

veya olumsuz bir seçim yapılmalıdır ki bu da iletişimin kabul veya reddedilmesiyle uyumludur (Luhmann, 1998a: 113). Hava yağmurlu denilebildiği gibi hava yağmurlu değil de denilebilir. Bunun dil için bir önemi yoktur. “Dil tüm kelimelere aynı şekilde muamele eder” (Luhmann, 1984: 224). Yağmurlu bir havada hava yağmurlu değil denebilir. Bu, bir hata sonucu söylenmiş olabilir veya bilinçli olarak aldatma amaçlı olabilir. Evet diye düşünürken hayır da denebilir yani dil yalan söylemeye de imkan tanır. Tüm bunlar gerçek realite ve dilsel realite farkını açıkça ortaya koymaktadır. “Dil, hayır deme imkanına ve onun gizlenmesine yani yalana, aldatma ve yanıltıcı sembol kullanımına imkan tanır” (Luhmann, 1984: 513). Dil ile olumlu veya olumsuz her şey söylenebildiği için ve her şey tasdiklenebildiği gibi aynı zamanda reddedilebileceği için, her şey doğru veya yanlış olabilir. Böylece dil; yoruma, itiraza, şüpheyeye, inkara ve yalana alan açmaktadır. Ayrıca hakikati bulma, ispatlama veya reddetme gayretlerini geliştirerek iletişimin devamlılığını ve toplumun farklılaşmasını tahrik etmektedir.

1.3.6.2. Yayma Medyası

Luhmann, yazı ve baskıyı “yayma medyası” (Verbreitungsmedien) olarak adlandırmaktadır. Yayma medyası, mevcutlar arasındaki yüz yüze iletişimin sınırlarını kaldıran iletişim araçlarıdır ve aşağıda yazı ve baskı başlıkları altında incelenmektedir. Yayma medyası, ayrı bir fonksiyon sistemi olan kitle iletişim araçlarından farklıdır. Bir fonksiyon sistemi olarak siyaseti inceleyeceğimiz bu çalışmada kitle iletişim araçları incelenmemektedir.

1.3.6.2.1. Yazı

Önceki bölümde (1.3.6.1.) dili, mana için akustik ve optik işaretler kullanan medya olarak tanımlamıştık. Akustik işaretler konuşma dilinde kullanılırken, optik işaretler yazı dilinde kullanılır. Yazı, “akustik medyadan optik medyaya aktarılmış dildir” (Luhmann, 1998a: 110). Her ne kadar yazı başlangıçta iletişim amaçlı kullanılmamış olsa da²⁰ sonraki gelişim aşamalarında bir iletişim medyası olarak kullanılmıştır. Konuşma dilinde açıkça görülür olan bilgi ve bildirim arasındaki fark, yazıda daha berrak hale

²⁰ Yazının başlangıçta dini veya ekonomik amaçlarla kullanıldığı bilinmektedir. Daha ziyade kutsal metinlerin ve mal stoklarının kaydı için kullanılmıştır. “Yazı, iletişim amacıyla icat edilmemiştir” (Luhmann, 1993c: 350).

gelmektedir. Dilsel realite ve gerçek realite arasındaki ayrım da yazıyla daha açık hale gelmiştir.

İletişim araçları içinde yazı, ilk yayma medyasıdır ve “iletişim süreçlerinin menziline devasa bir genişleme” sağlamıştır (Luhmann, 1984: 221). İletişimin daha geniş bir alana yayılmasını ifade etmek için seçilen “yayma medyası” (Verbreitungsmedien) kavramı, iletişimin alıcılarının sayısının artışına işaret etmektedir. İletişim, artık dilsiz ve sözlü iletişimde olduğu gibi sadece mevcutlar arasında değil, mekandan ve zamandan bağımsız olarak mevcut olmayanlar arasında da gerçekleşebilir (Luhmann, 1998a: 269). “Alfabeleştirilmiş yazı, iletişimin mevcutların zaman ve mekanla sınırlanmış çevresinin dışına taşınmasına imkan tanır” (Luhmann, 1984: 219). Yazının bir iletişim medyası olarak kullanılmasıyla birlikte toplumlar da büyümüş ve farklılaşmıştır. Yazı, iletişimi daha zengin ve daha farklılaşmış bir hale getirmiş ve iletişimin devam etmesine de daha fazla katkı sağlamıştır. “Bir kere yazı, öncelikle bir toplumun kullanabildiği, muhafaza edebildiği ve hatırlayabildiği ayrımların sayısını artırır. Buradan dünyadaki işaret edilebilir şeylerde ve bakış açılarında artış meydana gelir” (Luhmann, 1998a: 254).

Yazı sadece iletişime katılanların sayısında değil aynı zamanda iletişimin niteliğinde ve toplumda bir değişikliği de beraberinde getirir. “Yazının etkileri, sadece alıcıların sayısındaki basit bir artışta değil, (...) aynı zamanda zamanın ve kültürün yeni bir düzeninde görülür” (Luhmann, 1998a: 269). Luhmann, toplumsal gelişimi üç temel aşamada değerlendirmiştir. Bu aşamalar, daha sonra Sistem Farklılaşması ve Toplumsal Farklılaşma (1.4.) bölümünde incelenecektir. Fakat burada iletişim süreçlerindeki değişime paralel olarak gelişen bu aşamalar kısaca şu şekilde özetlenebilir: İlk aşama olan toplum, zaten dil ile birlikte doğmuştur. İnsanlık tarihi elbette dilden önce de vardır. Fakat Luhmann’ın iletişim tanımına göre iletişimin gerçekleşmesi alıcının bilgi ve bildirim arasındaki farkı anlamasıyla başlaması sebebiyle dilsiz iletişim bu tanıma uygun değildir. Yazının iletişim süreçlerinde kullanılmaya başlamasıyla birlikte yüksek kültürler doğmuş, kitapla birlikte ise üçüncü aşama olan dünya toplumuna doğru bir geçiş başlamıştır.

Önceki bölümde dilin kullanılmasıyla birlikte yaşanan dönüşümler ele alınmıştı. Yazının kullanılmasıyla birlikte bu dönüşümlerin daha belirgin bir hal aldığı ifade edilebilir. Bu dönüşümler aşağıda dört nokta halinde ele alınmaktadır:

i) Dilin kullanılmasıyla birlikte bilgi ve bildirim arasında anlaşılır hale gelen fark, yazının kullanılmasıyla birlikte daha keskin hale gelmiştir. İletişimin kriteri, her zaman iletişim tanımındaki üçüncü seçimdir. Yani alıcının bilgi ve bildirim arasındaki farkı anlamasıdır. Dilin bu farkı anlaşılır kıldığı önceki bölümde ele alınmıştı. Yazı ise bu farkı, dile göre daha belirginleştirmiş ve keskinleştirmiştir. Bu fark, Luhmann’a göre ancak yazı ile şüphelerden arınmıştır. “Bilgi ve bildirim arasında yanlış anlamaya fırsat tanımayan farkı, ancak yazı mecbur kılar” (Luhmann, 1984: 223). Sözlü iletişimin hakim olduğu toplumlarda bilgi ve bildirim arasında sürekli fark üretmek için gerekli olan yeni bilgi akışı zaten yeterli değildir. Bu tür toplumlardaki iletişimin hakim şekli, bilginin bildiriminden ziyade rıza göstermektir ki Paul Watzlawick, bunu iletişimin “ilişki ciheti” olarak adlandırmaktadır (Watzlawick vd. 1969: 53-54). İletişimin içerik ciheti ise ancak yazıyı kullanan toplumlarda öne çıkmıştır.

“Burada ilave edilmelidir ki bilhassa mevcutlar arasındaki etkileşimde ve sadece bu iletişim şeklini tanıyan toplumlarda bildirimin bilgi değeri marjinalleştirilebilir. Bu durumda söylenecek bir şey olmadığında da konuşulabilir, zira iyi niyet ve aidiyet sadece iletişime katılarak ifade edilebilir ve aksi halde kötü niyet şüphesi ortaya çıkabilir” (Luhmann, 1996a: 38).

Mevcutlar arasında sözlü iletişimde iletişim, bilgi ve bildirim arasındaki farkın dışındaki diğer şartlardan da etkilenebilir. Mesela konuşmacının ses tonu, fiziki görünümü veya sosyal bağlam da iletişime etki edebilir. Fakat yazılı iletişimde başı ve sonu belli olan bir metin söz konusudur ve bu metin yazarından ve yazıldığı ortamdan ayrılmıştır. Yazar ve yazının yazıldığı sosyal bağlam etkisizleşir ve bildirim öne çıkar. Yazara kişisel bağlantı zayıflar ve kişisel olmayan bilgi değeri ve içerik değeri öne çıkar. İletişim, yazıyla birlikte daha nesnel, mesafeli ve soyut bir karakter kazanır. Konuşanın otoritesi kişisel karizmasına dayanabilirken, yazarın otoritesi bilgisine bağlıdır.

Luhmann’ın bu düşüncesi yine önemli sonuçlara sahiptir. Geleneksel iletişim anlayışına göre mevcutlar arasında yüz yüze yapılan sözlü iletişim hakiki iletişimdir. Buna göre yazılı iletişimin iletişim karakteri bile şüphelidir. Fakat Luhmann’a göre “Yazı ve baskı, iletişimi tesis eden fark tecrübesini mecbur kılar: Bu manada yazı ve baskı, iletişimin daha iletişimsel formlarıdır” (Luhmann, 1984: 224).

ii) Dilin kullanılmasıyla birlikte üretilen ve gerçek realiteden farklı olan bir dilsel realiteye başka gerçeklik düzeyleri eklenmiştir. Dilin gerçek realitenin dışında kendine has yeni bir dilsel realite ürettiği daha önce açıklanmıştı. Yazıyla birlikte bu dilsel gerçeklik sözlü ve yazılı formlar şeklinde ayrılır. Bu, dilin sözlü-yazılı ve evet-hayır şeklindeki ikincil kodlamasıyla gerçekleşir. “Burada söz konusu olan, dilin iki algı formunda yani akustik ve optik formda ikiye katlanmasıdır” (Luhmann, 1993c: 358). Yani burada söz konusu olan, gerçeklik düzeylerinin bir kere daha çoğalmasındır. Birincisi; yazı, sözlü iletişimde olduğu gibi gerçek realiteden ayrılır; fakat yazıdaki bu ayrılma, sözlü iletişime göre daha belirgindir. “Yazının kullanılmasıyla birlikte işarete bağlılık, kelimeye bağlılık, kelimelerin mesafesi ve kombinasyonları (gramer), kısaca dünyaya mesafe problem haline gelir” (Luhmann, 1998a: 256). İkincisi; yazı, sözlü iletişimin realitesinden de ayrılır. “Sözlü ve yazılı iletişimde noktası noktasına bir eşdeğerlik yoktur” (Luhmann, 1998a: 255). Buradaki “değişim o kadar derindir ki sözlü iletişimi yazılı bir metin formuna dönüştürmek (bir dildeki metinleri başka bir dile tercüme etmenin imkansız olduğu gibi) imkansızdır” (Luhmann, 1998a: 254).

iii) Dilin kullanılmasıyla birlikte eş zamanlılık prensibi terk edilmiş ve yeni bir iletişim zamanı ve mekanı üretilmiştir. Yazı ile birlikte gerçek realitenin zamanından ayrılma yoğunlaşmıştır. Yazı, yeni bir zaman anlayışı, yeni bir mekan tasavvuru ve yeni bir sosyal hafıza türü üretmiştir. Sözlü iletişimin katılımcıları aynı zamanda ve aynı mekanda bulunmalıdır; fakat yazılı iletişimin katılımcıları için aynı şey geçerli değildir. Onlar farklı mekanlarda ve farklı zamanlarda bulunabilirler. İletişim tanımındaki ikinci seçim olan bildirim (burada yazı) ve üçüncü seçim olan anlama (burada okuma) farklı zamanlarda ve farklı mekanlarda gerçekleşebilir. “Yazı, bilgiyi mekandan ve zamanda az çok bağımsız kılar” (Luhmann, 1993c: 364). Yazılı iletişimde bildirim ve anlamanın farklı zamanlarda gerçekleştiği dikkate alındığında iletişimin ne zaman gerçekleştiği sorusu akla gelir. Fakat sistemik bakış açısından bu konuda tereddüde mahal yoktur. İletişim, tanımı gereği bilgi ve bildirim arasındaki farkın anlaşıldığı anda yani okuma anında geriye dönük olarak gerçekleşir. “Biriniz Rabbiyle konuşmak isterse Kur'an okusun” (İmam Suyuti, 360). Yazılı iletişimin gerçekleşmesi için yazma yeterli değildir ve yazılan metnin okunması da gereklidir. “Yazılı bildirimler için yazarın yaşaması bile gerekli değildir” (Luhmann, 1998a: 276). İki bin yıl önce dünyanın farklı bir yerinde yazılmış olan bir metni bugün burada okuyorsak, iletişim bugün gerçekleşmiş demektir.

“Yazılı iletişimin aslında ne zaman gerçekleştiğine karar verilmelidir. Yazıldığı zaman ve okunduğu zaman denebilir. Fakat bunlar eş zamanlı olarak gerçekleşemez. İletişim gerçekten anlamada son bulmasıyla meydana gelir” (Luhmann, 1998a: 259).

Yazı, anda yaşama mecburiyetini kırmış; yazıyla birlikte yeni bir zaman anlayışı gelişmiştir. Yazılı kültürlerde zaman kaydedilmiş ve daha önemli hale gelmiştir. Zaman, takvim ve saatle ölçülmeye başlanmış ve geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek daha keskin çizgilerle ayrılmaya başlamıştır. Geçmiş bireysel hafızalara bağımlılıktan kurtularak ve sosyal hafıza haline gelerek önem kazanmıştır. “İletişim, yazı sayesinde, yaşayan hafızadan bağımsız olarak muhafaza edilebilir hale gelmiştir” (Luhmann, 1984: 127). Neyin unutulacağı ve neyin hatırlanacağı artık bilinçli kararların sonucu haline gelmiştir. Sosyal hafıza tarih yazımına dayanmaktadır ki böylece tüm iletişimler gibi tarih yazımı da seçimi, yanlış karar verme ve hata ihtimalini ve şüpheyi beraberinde getirmektedir.

iv) Dil hayır deme ihtimalini üretirken yazı, belki deme, olabilir deme ve bana göre şöyledir deme ihtimalini doğurmuştur. Dil ile birlikte şüphe, yorum, hata, aldatma imkanı doğmuştu. Yazı ise aldatmanın, yorumun, eleştirinin ve reddetmenin çok daha gelişmiş hallerine imkan tanımıştır. Genişleyen zaman ve mekan anlayışı bunu tahrik etmiştir. Yazıyla birlikte geçmişte veya gelecekte uzak mekanlarda yaşandığı veya yaşanacağı düşünülen hayaller üretilmeye başlanmıştır. “Realite, kendi imkanları temelinde görülür ve kısmen gereklilik, kısmen olumsal gerçekleşme, kısmen de sadece ihtimal olarak düşünülür” (Luhmann, 1998a: 277). Bilimsel çalışmalarda, dini yorumlarda, siyasi yazılarda ve edebiyatta gerçekten gözlemlenen şeyler yazılabilir. Bunun dışında yaşanan gerçekliğin dışında mümkün olduğu düşünülen şeyler de yazılabilir. Tüm bu gözlemler, başkaları tarafından gözlemlenip yorumlanabilir. Tüm bunlar sürekli tartışmalarla iletişimin devamlılığını sağlar. Fakat gözlemlerin yazılı hale gelmesi onların kontrol edilebilirliğini de sağlar. Muhtemel tutarsızlıklar tespit edilebilir ve yeni iletişimlerin konusu olabilir. “Yazı-okuma potansiyeli, aşıkardır ki belirli bir güvensizliği de artırır ve yorum ihtiyacını uyandırır. Güven problemi, bir güvensizlik potansiyeli haline gelir” (Luhmann, 1993c: 360).

Yazılı iletişim, bildirimlerin reddedilmesi imkanını da artırmıştır. Mevcutlar arasındaki etkileşimde alıcıya sosyal bir baskı uygulanabilir. Gönderen ve alıcı arasındaki kişisel ilişki, gönderenin konumu ve karizması, gönderenin bildirimlerinin

reddedilmesini zorlaştırır. Fakat belki birbirini tanımayan veya birbirinden çok uzakta olan kişiler arasında bildirimlerin reddedilmesi çok daha kolaydır. Bu durum, internet çağında ortaya çıkan klavye şövalyelerinin davranışlarında çok daha açık görülebilir. Bu sebeple eleştiri ve reddetme önündeki engeller, yazılı kültürlerde önemli ölçüde azalır. “Yazılı metin, eleştirel tutumlara, başka metinlerin tanınmasına ve eleştiri için zamanı hesaba katmalıdır. Daha bilgili okuyucuları hesaba katmalıdır” (Luhmann, 1998a: 276).

Yazıyla birlikte güvensizlik ve şüphe de artar. Bir bildirim doğru anlamaya olan güven azalır. Bir bildirimin hakikatliğine olan güven ve gönderenin inandırıcılığı azalır. “Yazı, bilhassa kastedilen mananın anlaşılmasına dair güvensizliği artırır” (Luhmann, 1998a: 269). Böylece yazıyla birlikte eleştiri, şüphe, savunma ve reddetme artar. Daha sonra kitap ve elektronik medyanın kullanılmasıyla bu eğilimler daha güçlenecektir.

1.3.6.2.2. Kitap

Dillerin gelişmesinden sonra yazının icadı çok uzun bir zaman almış olmasına rağmen, matbaanın icadı ve kitap baskısı, yazının icadından itibaren insanlık tarihi için kısa bir süre olan iki bin yıl içinde gerçekleşmiştir. Kitap ile birlikte iletişim ve toplum yeniden köklü bir değişime uğramıştır. Dil ve yazıyla birlikte yaşanan dönüşümler, kitap baskısıyla birlikte yeni boyutlara ulaşmıştır. “Alfabenin kullanılmasından iki bin yıl sonra kitap baskısı, yazının devasa bir yayılmasını ve genişlemesini beraberinde getirmiştir” (Luhmann, 1998a: 291).

Matbaayla birlikte ortaya çıkan dönüşümlerin en önemlisi iletişimdeki sayısal artıştır. “Öncelikle elbette daha geniş zamanlarda daha fazla alıcı söz konusudur” (Luhmann, 1984: 581). Bu artış, hem gönderen (yazar) tarafında hem alıcı (okuyucu) tarafında hem de bildirim tarafında gerçekleşmiştir. Fakat bu dönüşüm sadece sayısal bir artışla yetinmemiş, aynı zamanda toplumsal iletişimde bir devrimi de beraberinde getirmiştir. “Her hâlükârda sadece kitapların ve okuyucuların zaten Yüksek Orta Çağ’da başlamış olan yalın sayısal artışı değil, aynı zamanda sayıdan niteliğe bir dönüşümden haklı olarak bahsedilebilecek vakalardan biri söz konusudur” (Luhmann, 1998a: 291).

Kitap, aslında gönderen tarafında kullanılan bir teknolojidir. Fakat daha çok kitabın basılması ve daha uygun fiyatlara satılabilmesi, okur yazarlık oranlarında devasa bir artışa sebep olmuştur “Baskı teknolojisi ilave bir okuma teknolojisini geliştirmiştir” (Luhmann, 1998a: 293). Toplumsal dönüşümü sağlayan da matbaanın icadı ve

kullanılması değil, okuyucunun icadıdır. Bu durum iletişimi üçüncü seçimden yani alıcının bilgi ve bildirim arasındaki farkı anlamasından hareketle tanımlayan Luhmann'ın anlayışına da uyundur (Luhmann, 1998a: 291-292). Luhmann'ın iletişim tanımına göre basılan kitapların okunduğu şeklinde bir anlayış doğru değildir. Aksine okunacağı ve satılacağı düşünülen kitaplar basılmaktadır yani kitap baskısında belirleyici olan okuyucu ve okuyucunun zevkleridir. “Kitap baskısı, piyasa şartlarına göre bir dağıtıma imkan tanıyan bir yeniden üretim hacmini yani talep odaklı ve böylece yazarın veya yazdırmanın kendi ilgisinden bağlarını koparan metinlerin üretimini mümkün kılar” (Luhmann, 1993c: 292).

Luhmann'ın iletişimi alıcı tarafından tanımladığını daha önce belirtmiştik. Dil ve yazıda da geçerli olan bu durum kitap baskısında da aynı şekilde geçerlidir; fakat bu durum kitap baskısıyla birlikte keskinliğini artırmaktadır. Okuyucu, yazarın bilgisi ve bildirimi arasında fark olduğunu, başka şeyleri başka şekillerde de bildirebileceğini daha iyi fark etmektedir. Gerçi bu durum el yazısıyla yazılmış bildirimlerde de geçerlidir; fakat el yazısında yazar ve okuyucu arasında bir bağlantı vardır; yazar kime yazdığını bilmekte, okuyucu da kimin yazdığını bilmektedir. Kitapta ise yazar ve okuyucu arasına teknik girmiştir. Artık yazar iletişim eyleminin dışındadır ve yazdıklarının kimler tarafından okunduğunu bilmemektedir. “Kitap baskısı, okuyucunun anonimleşmesidir” (Luhmann, 1997b: 296).

Yazar ve okuyucu arasında dönüşen ilişki, toplumdaki otorite yapısını da dönüştürmüştür. Artık yazar merkezi bir güce dayanan bir otoriteye değil, okuyucular üzerindeki etkisine dayanan bir otoriteye sahiptir. Dini içerikli kitaplar basılıp okunabildiği gibi, dine karşı kitaplar da yazılabilmekte ve okunabilmektedir. Farklı dünya görüşlerinin veya ideolojilerin propagandasını yapan kitaplar yazılabildiği gibi onları eleştiren kitaplar da yazılabilmekte ve okunabilmektedir “Buradaki problem, İncil'i okuyabilen okuyucunun başka metinleri de okuyabilmesidir” (Luhmann, 1998a: 292). Böylece dini veya siyasi otoritelerin geleneksel kanalları zayıflamış ve geleneksel hiyerarşiler etkisini kaybetmiştir²¹. “Yayma medyasının evriminde hiyerarşik düzenden heterarşik düzene bir yönelim görülmektedir” (Luhmann, 1998a: 312). Her şeyi

²¹ Merkezi otoriteler, bu zayıflamayı önlemek için sansür gibi yöntemlere başvurmuşlardır; fakat bu tedbirler de sansüre karşı basın özgürlüğü mücadelesini tetiklemiştir ki tüm bunlar, toplumsal farklılaşmayı ve iletişimin devamlılığını sağlayan etkiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

okuyabilen ve eleştirebilen bir kamuoyu ile çoğulcu değerler ve bireysellik ortaya çıkmıştır. “Kitap baskısının icadından beri artık sadece saraya hizmet şeklinde bir siyaset değil, aynı zamanda kamusal etki yaratmak için fikirlerin belirsiz alıcılara yayılması şeklinde bir siyaset vardır” (Luhmann, 1997b: 431).

Kitap baskısının bir diğer etkisi de zamanın bir düzen prensibi haline gelmesidir. Mevcut bilgiler önce ve sonra şeklindeki zaman birimlerine göre tasnif edilmiş ve zaman değer kazanmaya devam etmiştir. Yazıyla birlikte ortaya çıkan doğrusallık, nedensellik ve düşüncenin düzeni kitap baskısıyla birlikte önemini artırmayı sürdürmüştür.

“Kitap baskısı, gelenekteki uyumsuzlukları el yazılı ve sözlü aktarıma dayanan kültürden daha fazla açığa çıkarmakta ve böylece dolaylı olarak çelişkilerin anlamsal temizliğini sağlamaktadır. Buna mesela farklı şeyleri zamansal yerleştirmelerle ayırmayı ve tarihsel olarak uyumlu hale getirmeyi mümkün kılan zamanın belirlenmiş bir doğrusallaştırılması yardım etmektedir” (Luhmann, 1998a: 298).

Kitap baskısıyla birlikte zaman kavramı değişime uğramıştır. Artık zaman, geçmişten gelen ve geleceğe giden bir hareket, bir çizgi olarak tasavvur edilmeye başlanmıştır. Kitap baskısından önceki toplumlarda zaman bir döngü olarak tasavvur edilmekteydi. Gün ve gecenin, mevsimlerin, doğum ve ölümün bir döngüsü olarak düşünülmekteydi. Şimdiki zaman bir alana bir genişliğe sahipti. Zamanın tam olarak ölçülmesine gerek yoktu. Randevular, ‘gün doğmadan görüşürüz’ şeklindeydi. Fakat kitap baskısıyla birlikte tüm bunlar değişmiştir. Bir kere şimdiki zaman önemini kaybetmiş ve erimiştir. Geçmiş ve gelecek arasında bir noktaya indirgenmiştir, bir alana, bir süreye sahip değildir. Modern toplumun insanı artık sürekli bir zamansızlık problemiyle karşı karşıyadır. Bütün toplum huzursuz, güvensiz ve acelecidir (Luhmann, 1993a: 264-265; 1990b: 111-112).

Diğer taraftan geçmiş ve gelecek değer kazanmıştır. Geçmişin tasnif edilmesi ve arşivlenmesi, aynı zamanda geleceğe odaklanmayı da beraberinde getirmiştir. Yani geçmişe yönelimin yanına bir de geleceğe yönelim eklenmiştir. Yeni olan değerli hale gelmiştir. Yenisi varken kimse eski bir kitabı okumak istememektedir. Dünün gazetesi artık kimsenin ilgisini çekmemektedir. “Zaman anlayışındaki gizli devrim sayesinde yeni bir yenilik anlayışı ortaya çıkmaktadır” (Luhmann, 1997b: 323).

Bilginin yazıyla birlikte bireysel hafızalara bağımlılıktan kurtulduğu ve sosyal hafızaya yerleştiği yukarıda belirtilmişti. Kitap baskısı ise bu bağımsızlığı pekiştirmiş,

sosyal hafızanın daha kapsamlı, daha sistematik ve kütüphaneler vasıtasıyla herkesin erişimine açık bir şekilde sunulmasını sağlamıştır (Luhmann, 1998a: 299-300).

Luhmann'a göre modern toplumun karakteristik özelliği gözlem yapmaktır. Gözlem ise olayları, eylemleri, nesneleri ve sistemleri belirli ayrımlarla görmektir. Fakat burada söz konusu olan gözlem, dünyanın ve dünyadaki olayların, eylemlerin, nesnelerin ve sistemlerin doğrudan yani birinci dereceden gözlemi değil, başkalarının yaptıkları gözlemlerin gözlemlenmesi yani ikinci dereceden gözlemdir.

“Modern toplumdaki gözlemcilerin gözlemcilerinin realite bilincini açıklamaların açıklamalarına ve başkalarının söylediklerini veya söylemediklerini algılamaya kaydırmalarının, dünyayı algılamamanın gelişmiş türü haline geldiğini varsaymak için sebepler vardır. Bu, tüm önemli fonksiyon alanlarında, bilimde olduğu gibi ekonomide ve sanatta olduğu gibi siyasette de geçerlidir” (Luhmann, 2004a: 140-141).

Baskı tekniği, bu tür gözlemleri teşvik etmektedir. Çünkü basılı eserler, yüz yüze durumlarla karşılaşmaksızın iletişime katılma imkanı sağlamaktadır. Okuyucu artık bir eylemde bulunmak zorunda değildir. Okuduğu şeyi gözlemlemeye ve değerlendirmeye yoğunlaşacaktır. Böylece kitap, bir taraftan mevcutlar arasındaki etkileşimdeki eylemle okumadaki gözlemi ayırırken (Luhmann, 1984: 409) diğer taraftan etkileşimle (Interaktion) toplumu birbirinden ayırır. Mevcutlar arasındaki etkileşimde de iletişilir ve gözlem yapılır. Fakat tüm katılımcılar olayın içinde olduklarından dolayı yapılan gözlemler kesin olamaz ve sadece alenen ortada olan yapılar fark edilebilir. Gizli yapıları, ancak bu sosyal durumun parçası olmayan bir gözlemci fark edebilir.

“Mevcutlar arasındaki bir etkileşimde şu gerçekleşir: Herkes -aynı anda olmasa bile seri bir değişim halinde- eylemci ve gözlemci olarak hareket eder ve her iki pozisyonu da iletişim sürecine dahil eder. Bu iki pozisyon etkileşim sistemlerinde pek ayrı tutulamaz. Yazı ve baskının icadından sonra toplum bunları elbette ayrı tutabilir. (...) Bu durumda baskı, toplumun iletişilemez olanı iletişmesi ve gizli yapıların ve fonksiyonların bulunması imkanlarının da ön şartıdır” (Luhmann, 1984: 468).

Yani kitap baskısı, ayrı bir gözleme imkân tanıyarak iletişilemez olanın iletişimini mümkün kılar. Bu durum şöyle açıklanabilir: Etkileşim sistemi doğrudan kendisiyle iletişebilir. Ancak toplum, iletişimden teşekkül ediyor olsa da kendi kendisiyle iletişemez. Toplumun birliğini buna rağmen iletişimle gerçekleştirmek için, toplum sisteminin öz gözlem ve öz açıklama formunda mekanizmaları vardır. Toplumdaki sayısız olayın, durumun ve iletişimin gözlemlenmesi ve açıklanması için sistemin kendi kendini işaretlediği metinler basılmakta ve yayımlanmakta ve bunlar gözlemlenmekte yani

okunmakta ve yorumlanmaktadır. Tüm bunlar, ikinci dereceden gözlemin malzemeleridir. Böylece toplumla iletişilemezken, toplum hakkında iletişilebilir (Luhmann, 1998b: 867). Öz gözlemler ve açıklamalar, “toplumla iletişimi değil; fakat toplum hakkında iletişimi mümkün kılar” (Luhmann, 1998b: 866).

Fakat basılı öz açıklamalar sayesinde aslında imkansız olan toplumla iletişim ve iletişilemez olanın iletişimi mümkün hale gelir ki bu da sonraki gözlemleri ve iletişimleri tahrik eder. Buna göre dışarıdan gözleme, mesafe bırakmaya ve ikinci dereceden gözleme imkan sağlayan baskı tekniğidir. İletişimin önceki aşamalarında ilk önce dil hayır demeyi ve aldatmayı mümkün hale getirmişti. Yazı buna hayal ve eleştiriyi eklemişti. Baskı ise tüm bunların yanında daha fazla gözlem ve iletişilemez olanın iletişimi imkanını sağlamıştır. Böylece modern toplumun karakteristik özelliğinin onun gözlemci tutumu olduğu söylenebilir.

1.3.6.3. Sembolik Genelleştirilmiş İletişim Araçları

Yukarıda ele alınan dil ve yayma medyası bir toplumun iletişimini genel olarak belirlemeye yönelik araçlardır. Sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası ise toplumun spesifik fonksiyon alanları ile ilgilidir. Farklı fonksiyon sistemleri, birbirinden farklı sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası üretmiştir veya daha doğrusu bunlar, evrim sürecinde fonksiyon sistemleriyle birlikte gelişmiştir. Başarı medyası (Erfolgsmedien) olarak da ifade edilen sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası (symbolisch generalisiertes Kommunikationsmedien)²², iletişimin kabulünü motive etmeye ve iletişimin kabul edilme ihtimalini artırmaya yöneliktir.

Bu kavramın kaynağı da Luhmann’ın birçok kavramında olduğu gibi Talcott Parsons’dur (Luhmann, 1990a: 182). Parsons için bu kavram, bir mana içeriğinin iki farklı aktörü koordine etmesine yöneliktir. Her iki aktör de aynı sembolle ilişki kurar. Sembol kelimesinin kökeni ise Yunanca “symbolon” kelimesidir ki birleştirmek manasındadır. Eski Yunan’da “symbolon” iki parçaya ayrılmış bir metal para veya çömlektir. Birbirinden uzun süre ayrı kalacak olan iki arkadaş, bir metal parayı veya çömleği kırarak iki parçaya ayırır. Tekrar buluştuklarında parçaları birleştirerek

²² Sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası kavramsallaştırmasıyla Luhmann, hemen anlaşılabilir bir kavram seçmemiştir. Helmut Wilke, kendi bağlamında otopoietik sistemlerin operasyonlarına müdahale edilebilecek yönetim araçları (Steuerungsmedien) kavramının daha isabetli olacağını ifade eder (Wilke, 1995: 147).

birbirlerini tanırlar. Yani dostluk her ikisi tarafından da kabul edilen bir değerdir ve ellerindeki parçalar bu dostluğun işaretidir (Luhmann, 1990a: 189). “Genelleştirilmiş” kavramı ise Parsons’da bu tür sembollerin farklı durumlara uygun olması mecburiyetine işaret eder. Bu tür semboller, sadece bir kere değil, genel olarak kullanılabilir (Parsons, 1980).

Sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası, imkansızlığı imkânlılığa dönüştürerek iletişimin başarı ihtimalini yani gönderenin seçiminin alıcı tarafından kabul edilme ihtimalini artıran spesifik yapılardır. Siyasette güç, bilimde hakikat ve ekonomide mülkiyet bu tür iletişim araçlarındandır. Dilin bu şekilde kodlanması, anlama ihtimalini artırmakta; fakat aynı zamanda iletişimin reddedilmesini de engellemektedir.

Alıcı, gönderenin seçimini, mesela bir ricasını ya da emrini reddedebileceğinden dolayı, iletişimin başarı ihtimali düşüktür. İletişimin sadece sözlü olarak gerçekleştiği toplumlarda bir iletişimin kabul veya reddedilmesi; müşterek dünya tecrübesine, müşterek hafızaya ve mevcutlar arasındaki uyum baskısına göre gerçekleşir. Fakat tüm bunlar, iletişimin kabulünü zorlaştıran yazı ve kitap gibi yayma medyası gibi iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte ortadan kalkmıştır. Uzaktan iletişim, bilhassa mevcutlar arasında gerçekleşmeyen iletişimdir ve bilinmez bir gelecekteki gelişmelere bağlıdır. Gönderen ve alıcının birbirini tanımadığı bu durumda reddetme ihtimali artmaktadır. Tanımadığımız bir insanın teklifini neden kabul edelim, böyle birinin bir mal değişimi talebini veya bir emrini neden yerine getirelim?

Bu durumlarda alıcı, gönderenin seçimini kabul etme konusunda bir motivasyona sahip değildir. Alıcının gönderenin seçimini kabul etmesi ihtimali düşüktür. İşte sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası bu problemin çözümü için gelişmiş araçlardır. Alıcı, gönderenin emrini yerine getirir, çünkü gönderen güç sahibidir. Alıcı, gönderenin dünyanın güneş etrafında döndüğü şeklindeki bildirimini kabul eder, çünkü bu ifade bilimsel bir hakikattir. Alıcı, gönderenin evlilik teklifini kabul eder, çünkü onu seviyordur. Tüm bunlar, alıcının gönderenin seçimini kabul etmesini motive eden araçlardır. Eğer seçimin kabulü somut durumdan bağımsız ise, sembolik genelleştirilmiş bir iletişim medyası fonksiyonunu yerine getiriyor demektir. Önemli olan münferit seçimlerin etkisi değil, aksine seçimlerin koordinasyonuna yönelik genelleşmiş bir düzenlemenin varlığıdır. Genelleşmeyle kastedilen ise atıfların çokluğunun bir birlik

olarak görülmesidir. Spesifik bir iletişimin manası sadece o iletişimden ibaret değildir, aksine o mana; başka durumlarda, başka zamanlarla ve başka partnerlerle kurulan ilişkilerde dayanan biçimler olarak yoğunlaşır. Mananın genelleşmesi, referansların çokluğunda bir birlik oluşturmaya izin veren sembollerle gerçekleşir. Medya, bu sembolik genelleşme sayesinde evrensel geçerlilik kazanır. Aşk; partnerin kişiliğinden bağımsız olarak, tanışılan durumdan bağımsız olarak aşktır. Fakat medya, spesifik durumu belirlemeksizin düzenleyebilir. Her farklı bir durumda; başka bir partner, başka bir zamanda ve durumda farklı sevillebilir. Partnerin seçimi sağlam bir bağlantıya sahiptir; fakat bu bağlantı duruma göre farklılık gösterir.

Sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası şu şekilde işler: Belirli şartların mevcut olması durumunda, iletişimi kabul etmek için motivasyon da mevcut olacak ve iletişimin sürmesi garanti edilecektir. Böylece medya, spesifik iletişim yapıları olarak da tabir edilebilir. Mesela para, sadece tekrar harcanabileceği için kabul edilir. Maaşını alan bir işçi, hayır ben para istemiyorum, aksine para yerine şu anda ihtiyacım olan şeyleri istiyorum demez. Paranın problemsiz bir şekilde tedavülünün şartları, içinde yaşadığımız toplumda sağlanmışır. İnsanlar, parayı ihtiyaçlarını karşılamak için kullanabileceklerini bilirler.

“Yani sembolleştirme sayesinde farkta birlik olduğu ve ayrılmış olanların birbirine ait olduğu ifade edilir ve böylece iletişimsel olarak ele alınabilir kılınır. (...) Buna göre ‘sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası’ kavramı bağlamında ‘sembolik’ (Parsons’daki gibi) ifadesiyle bu medyanın bir farkın zorluklarını aştığı ve iletişimi kabul şansı ile donattığı kastedilir” (Luhmann, 1998a: 151).

Bu medyanın genelleştirilmiş olmasının sebebi, işçinin maaş ödemesi olarak parayı kabul ettiği anda henüz bu paranın ne için harcanacağı hakkında bir bilginin mevcut olmamasıdır.

Daha önce belirtildiği gibi dil, söylenebilecek her şeye evet ve hayır şeklinde iki alternatif sunar ve bunlardan birini özellikle tercih etmez. Yani evet veya hayır denilmesinin dil için bir önemi yoktur. “Sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası, hayır ihtimallerini mükemmel bir şekilde evet ihtimallerine dönüştürür – mesela elde edilmek istenen mal ve hizmetler için ödeme teklif etmekle” (Luhmann, 1998a: 152). Ödeyebilen, elde etmek istediği şeyi elde eder; ödeyemeyen elde edemez (Luhmann, 1998a: 152). Yani parayı veren düdüğü çalar.

Toplumların evrim sürecinde karmaşıklığının artmasıyla reddetme imkanları da artmıştır. Bu tür sembolik genelleştirilmiş iletişim medyasının ortaya çıkması, iletişimin koordinasyonunun gerçekleşebilmesi için gerekli hale gelmiştir. “Daima söz konusu olan şey, ilave kabul şanslarıyla cesaretlendirmek ve mümkün kılmaktır” (Luhmann, 1998a: 152).

Sembolik genelleştirilmiş iletişim medyasına diğer bir örnek de hakikattir (Luhmann, 1968: 209). Metodik olarak doğru bir araştırma yapıldığı zaman, yapılan araştırmanın sonuçları doğru kabul edilir. Sonuçlar günlük hayattaki anlayışımıza göre yanlış görülse bile hakikat kabul edilir. Mesela bir araştırmacı araştırmasını doğru metotlarla gerçekleştirip dünyanın küre şeklinde olduğu sonucuna vardığı zaman, bu sonuç, günlük hayatta kabul edilmesindeki zorluğa rağmen bilimsel bir hakikat olarak kabul edilir. “Hakikat, (tüm sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası gibi) sadece belirli hedeflere uygun bir araç değil, dünya tasarımının bir medyasıdır. Sadece bilginin seçiminin katılımcılardan birine isnat edilememesi halinde hakikatten bahsedilir” (Luhmann, 1998a: 164). Yani bir kişinin kişisel tecrübelerine dayanan bilgiler, bilimde iletişimin kopmasına sebep olur. “Ne de olsa bu hakikattir, çünkü ben öyle istiyorum veya ben öyle teklif ediyorum denemez” (Luhmann, 1998a: 221). Sadece kabul edilmiş araştırma yöntemleriyle elde edilen bilgiler, sürekli bir iletişimin temelidir (Luhmann, 1998a: 9).

Sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası farklılaşmıştır. Onun farklılaşması ise ilgili fonksiyon sisteminin farklılaşmasını gerektirmektedir ve toplumun evrimi sürecinde iletişimin başarı ihtimalinin azalmasıyla birlikte gelişmiştir. Yani sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası, toplumun evriminin bir ürünüdür ve modern topluma geçişle birlikte gelişerek fonksiyon sistemlerinin ortaya çıkmasını tetiklemiştir. İlgili problem alanlarının farklılaşması, araçların farklılaşmasıyla eşgüdüm içinde gelişmiştir (Horster, 2005: 137-138).

Sembolik genelleştirilmiş iletişim medyasının en önemli özelliği ikili (binaer) koda sahip olmasıdır. Bu kod, medyanın şeklini belirlemektedir, çünkü iki değer arasında bir ayrım üretmektedir: Mesela ödeme ve ödememe arasında (para) veya hakiki ve gayrı hakiki arasında (hakikat) olduğu gibi. Sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası, bu iki kod değerinin ayrımı sayesinde her bir olaydan ve durumdan bir şey hakikidir veya gayrı

hakikidir ya da ödeme var veya ödeme yok gibi bilgi kazanır. Kod, sosyal tercihlere göre pozitif veya negatif değere sahiptir. Kod, seçimler arasındaki olumsuzluğu ortadan kaldırmaz; hala bir güce karşı gelinebilir veya bilimsel bir hakikat hala reddedilebilir. Fakat kodun avantajı, bu olumsuzluğu medyanın koyduğu yönetime bağlamaktır. Yani olumsuzluk, ilgili koda yani güç, hakikat veya paraya nispetle vardır. Bu ise teklif edilen seçimin başarı şansını artırmaktadır.

Pozitif ve negatif kod değerleri arasındaki geçişin kolaylaştırılması teknikleştirme olarak adlandırılır. Bu teknikleştirme, bir ikincil kodun geliştirilmesiyle kolaylaştırılabilir. Mesela para, mülkiyetin ikincil kodudur ve hukuk gücün ikincil kodudur. Bir medyanın ikincil kod üretmemesi ve onu sevgi ve sanatta olduğu gibi fonksiyonel eşdeğerlerle ikame etmesi de mümkündür. Teknikleştirme daha yüksek bir bağlantı yeteneğine izin verdiğinden dolayı, toplumsal kısmi sistemlerin daha kolay farklılaşmalarına izin verir. Bir kodun teknikleşmesi gerçekleştiyse, bu durumda sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası fonksiyon sisteminin otopoiesisini sağlar. Kod, bu tür durumlarda sistemin otopoietik birliğini yapılandırılmasını sağlayabilir.

Sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası, ahlaki bakış açılarını nötrleştirir. Sembolik genelleştirilmiş iletişim medyasının diğer özellikleri şu şekilde özetlenebilir. Mesela aşk medyasında bir kişi herkesin sahip olması gereken ahlaki niteliklerinden dolayı değil, bireyselliğinden dolayı sevilir. Mülkiyet de ahlaki değerlerden dolayı talep edilmez. Elde edilen mülkiyet ve kazanılan paranın ne için kullanılacağı veya harcanacağı önemsizdir. Ahlaki değerler için kullanılabileceği gibi şahsi zevklerin tatmin edilmesi için de kullanılabilir. Sanatta da neyin güzel olduğu, bilhassa 16. yüzyıldan itibaren ahlaki değerlerden kopmuştur (Luhmann, 1998a: 520-521). O zamana kadar güzellik ahlaki değerlerin bir ürünüydü ve ahlaki olan güzel olarak görülürdü. Hakikat konusunda da benzer bir durum geçerlidir. Hakikat da bir zamanlar ahlak ile sıkı bir bağa sahip idi. Agustinus'a göre bir ifadenin hakikat olması, o ifadenin sahibinin ahlaki değerlere sahip bir insan olmasına bağlıydı (Horster, 2005: 139). “Bir lafa bakarım laf mı diye bir de söyleyene bakarım adam mı diye”.²³ Fakat fonksiyonel farklılaşmış toplumlarda iyi ahlaklı bir insan olmaksızın iyi bir bilim adamı olunabilmektedir (Luhmann, 1990a: 9).

²³ Genellikle Mevlana'ya ve bazen de Ömer Hayyam'a atfedilen bu sözün kaynağı bilinmemektedir. Fakat kime ait olursa olsun, geleneksel toplumun hakikat/değer ve ahlak ilişkisini tasvir etmesi bakımından önemlidir.

Medyanın kodu refleksifdir, yani bu kod, kodun kendisine de uygulanabilir. Hakikate ulaşmak için gerekli yöntemlerin kriterleri belirlenip, hakikat hakkındaki araştırmalar bu kriterlere göre gerçekleştirilir. Metodik olarak doğru araştırma yapmak, sonucun hakikat olmasının kriteridir. Bu refleksiflik, bir medya olarak parada ve güçte daha kolay görülür: Para, para ile kazanılır. Para ile para satın alınabilir. Güç güçle kazanılır. Aşkta da yine aynı şey geçerlidir. Aşka aşık olunabilir. Bu, kodun kendi kendine uygulanmasıdır.

Sembolik genelleştirilmiş iletişim medyasının kodu nötrdür. Her iki kod değeri de aynı şekilde kullanılabilir olmalıdır.

“Yani pozitif değer ve negatif değer tasnifinin hangi şartlar altında doğru veya yanlış olduğunu tespit eden başka şartlar mevcut olmalıdır. Bu şartları programlar olarak adlandırmak ve buna göre kodlama ve programlamayı tüm sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası için ayırt etmek isteriz” (Luhmann, 1990a: 197).

Hakikat arayışına yönelik olan bilimdeki programlar, teoriler ve metotlardır. Hukuktaki programlar, kanunlar ve mahkeme kararlarıdır. Ekonominin kodu olan paranın programları, yatırım ve tüketim programlarıdır. Aşkın programı ise ortak bir geçmiş hatırlamadır (krş. Luhmann, 1998a: 187).

Kod ve program ilişkisi bilim sisteminde kolayca görülebilir: Newton mekaniği esas alınarak kazanılan bilgiler nasıl hakikat ise Einstein’ın izafiyet teorisine dayanarak kazanılan bilgiler de hakikattir. Burada kod (hakikat-gayrı hakikat) aynı kalmakla birlikte program (Newton mekaniği-izafiyet teorisi) değişmiştir. Evrimci bir seçimde program değişmekle birlikte kod aynı kalmıştır (Luhmann, 1990a: 578). Hangi programdan kazanılmış olursa olsun “bilgi hakikatse daima hakikattir” (Luhmann, 1990a: 703)

Sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası (araçları) birbirinden bağımsız değildir. İlişkiler, bilhassa kodun niteliklerine bağlıdır. Her bir medya, kodunun sınırlı bir alanda geçerli olması sebebiyle genelleştirilmiş bir geçerliliğe sahiptir. Mesela para sadece ekonomik geçerliliğe sahiptir; fakat bütün toplum için ekonomik iletişimi mümkün kılmaktadır. Sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası, ayrıca bir medyanın kod değerlerine atfa yönelik somut şartların başka bir medyanının şartlarını etkileyen programların edimlerine bağımlıdır. Mesela ekonomik yatırımlar (para) bilimsel araştırmaları (hakikat) gerçekleştirebilir. Fakat medya (araçlar) arasında geçişli veya

hiyerarşik ilişkiler olamaz. Para, doğrudan hakikate veya güce dönüştürülemez ya da güç paraya, sevgi hakikate dönüştürülemez.

İletişim, “iletişime katılan psikolojik sistemlerin bilinçleriyle yapısal bağlantı içinde operasyon yapar” ki Luhmann, bunu simbiyotik semboller olarak adlandırır. “Yapısal bağlantı, katılımcıların yaşayan bedenlerini de angaje eder”. Mesela etkileşimin katılımcıları bedensel olarak da mevcut olmalıdır. “İletişimde bedenselliği dikkate alma gerekliliği, *simbiyoz* olarak ve ilgili ifade aracı da *simbiyotik sembol* olarak adlandırılabilir” (Luhmann, 1990a: 230; 1998a: 187). Mesela bir medya olarak aşka cinsellik de dahil edilmelidir. Para, ihtiyaçlarla simbiyotik bir ilişkiye sahip olmalıdır. “Güçteki simbiyotik sembol ise fiziki şiddettir” (Luhmann, 1998a: 189).

Medyanın kullanılmasında enflasyonist ve deflasyonist durumlar ortaya çıkabilir. “İletişimin güven potansiyelini aşırı kullanması yani üretebileceğinden daha fazla güven şart koşması durumunda enflasyon meydana gelir. Bunun tersi durumda yani mevcut güven kazanma imkanlarının kullanılmaması durumunda ise deflasyon meydana gelir”. Mesela hakikat, üretebileceğinden daha fazla güven vaadinde bulunursa enflasyona maruz kalmış olur. Uygulayamayacağı şeyleri vaat eden siyaset de enflasyona maruz kalmış olur (Luhmann, 1998a: 191-192). Mevcut güç potansiyelinin kullanılmaması ise deflasyonist bir durum ortaya çıkarır (Luhmann, 1968: 207).

1.3.7. Otopoiesis

Sistemler, çevreden farkını gözeterek otopoietik olarak işlem yaparlar. Luhmann, kendi Sistem Teorisini “kendi kendini üreten, otopoietik sistemler” olarak ya da “otopoietik, öz referanslı, operatif kapalı sistemler teorisi” olarak tanımlar (Luhmann, 1984: 28; 1998a: 79). Başka türlü bir sistem anlayışını doğru bulmaz. Geleneksel tanıma göre mesela cep telefonu sistem olarak düşünülebilir, zira birbiriyle ilişki içinde işleyen sistemik unsurlardan, mekanik, elektronik unsurlardan ve yazılımlardan oluşmaktadır. Fakat bir cep telefonu kendi kendini üretmemiştir ve nasıl çalışacağı kendisi tarafından değil, dışarıdan belirlenmiştir. Otopoietik kavramıyla kastedilen, bu şekilde dışarıdan belirlenmiş olmama durumudur²⁴. “Otopoiesis, sistemin kendi unsurları temelinde

²⁴Otopoiesis kavramının karşıtı, kendisini üretmek ve yeniden üretmek için çevreye bağımlı olan manasındaki allopoiesis kavramıdır (Yoldaş, 2019: 39).

kendini üretmesidir” (Luhmann, 1995b: 189). Otopoiesis (Autopoiesis) kavramı “auto” (kendi) ve “poiein” (yaratmak, üretmek, organize etmek) kelimelerinden oluşmaktadır ve şu şekilde tanımlanır: “Kendini oluşturan unsurları, kendini oluşturan unsurlardan hareketle kendisi üreten ve yeniden üreten sistemleri otopoietik sistemler olarak ifade etmek isteriz” (Luhmann, 1995b: 56). “Böylece otopoiesis, sistemin kendi kendini üretmesidir” (Luhmann, 1998a: 97)

Bir cep telefonu kendini üretmez ve yeniden üretmez. Fakat mesela biyolojik bir organizmada durum farklıdır. Luhmann da bu kavramı, biyolojiden hareketle geliştiren Humberto R. Maturana’dan almıştır. “Hayatın kendisi, herhalde otopoiesis olarak kavranabilir. Yani hayat üretir, kimse dışarıdan hayat ekleyemez” (Luhmann, 1995b: 271). Otopoiesis kavramının biyolojik bağlamda anlaşılması zorluk çıkarmaz. Bitkisel, hayvansal ve beşeri bedenler, bitkisel, hayvansal ve beşeri bedenlerden üretilir ve operasyon yaptıkları sürece yani yaşadıkları sürece sistemdirler. Biyolojik bir sistem olan ceviz ağacı cevizden olur, kelaynak kuşu kelaynaktan olur ve insan insandan olur.

Fakat Luhmann bu konsepti biyolojik olmayan sistemlere aktarmıştır (Luhmann, 1995b: 12-13; 1984: 60; 1998a: 65). Bilinç süreçleri sadece kendinden oluşur ve kendini sadece aynı bilinç içinde yeniden üretir. İletişim de aynı şekilde iletişim süreci içinde oluşur ve kendi kendini üretir. Otopoiesis her sistemde sürer ve her sistemin kendisi tarafından sürdürülür. Çevre buna müdahil olamaz. Çevre; bir canlıya hayat katamaz, bir bilincin içine düşünce sokamaz ve bir iletişime dışarıdan iletişim sokamaz. Fakat çevrede gerçekleşenler otopoiesinin ön şartıdır. Bu sebeple çevre, sistemin varoluş şartlarını bozabilir veya tahrip edebilir. “Çevre, sistemin yeniden üretimine katılamaz, (fakat) yeniden üretime yönlendirici değil, aksine yok edici bir şekilde etki edebilir” (Luhmann, 1997b: 86).

Otopoiesisin temel operasyonu hep aynıdır ve sistemlerin statik olarak şeylerden değil, aksine dinamik olarak operasyonlardan oluşması düşüncesinde zaten bulunmaktadır. Sistemler operasyon yapmalı ve sürekli operasyon yapmalıdır, aksi takdirde mevcut olamazlar. Yani sistemler, sonraki operasyonların bağlantı kurabileceği şekilde operasyon yapar. Sistemin kendini sürekli yeniden üretmesi gerekliliği,

“ölen parçaların ikamesini aşar ve çevre şartlarına işaretlerle yeteri kadar açıklanamaz. Burada söz konusu olan, uyum değildir, madde değişimi değildir, aksine tuhaf bir otonomi mecburiyetidir ki bu mecburiyet, sistemin oluştuğu anlık

unsurların bağlantı kurmaya uygun şekilde donatılmış olması ve sistem kendini yeniden üretememesi halinde, sistemin en uygun çevre şartlarında bile var olamayacağı olgusundan doğmaktadır” (Luhmann, 1984: 28).

Bu, tüm sistemler için ve toplum için de geçerlidir. Siyaset için, bilim için ve kitle iletişim araçları için de geçerlidir. Toplumsal iletişim, toplumun oluşmasına ve devamlılığına yöneliktir.

Mesela kitle iletişim araçları birbirine eklenen unsurlar olarak çalışır. Sürekli yeni sayısı çıkmayan bir gazete veya dergi, her gün yayın yapmayan bir televizyon kanalı ya da günlük haber vermeyi bırakan bir haber programının var olduğundan artık bahsedilemez. Kitle iletişim araçları, sürekli yayın yaparak veya sürekli yeni sayılar çıkararak bağlantı kurulabilirliklerini garanti altına alırlar.

“Sistem zaman ayırır ve tüm operasyonları başkalarının o operasyonları takip edebilecekleri şekilde düzenler. Böylece kitle iletişim sistemleri de kendi iletişimlerinin bir saat veya gün sonra sürdürüleceği varsayımıyla çalışır. Her bir yayın başka bir yayını vaat eder” (Luhmann, 1996a: 26).

Operasyonlarına bağlantı kurulabilmesini garanti altına almak için biyolojik sistemler ve hatta tüm otopoietik sistemler, operasyonlarını sonuçları açısından kontrol etmeli ve uygun yapılar oluşturmalıdır. Bu, “önce” ve “sonra” arasında ayrım yapabilen yani bir nevi hafıza oluşturan “öz referansın” özel bir şeklidir. Yani sistem, operasyonumdan önce şöyleydim ve operasyonumdan sonra böyle oldum şeklinde bir kayıt tutar. Bir sistemin önce ve sonra arasında ayrım yapabilmesini Luhmann, o sistemin refleksivitesi (Reflexivität – kendi hakkında düşünebilme) olarak adlandırır (Luhmann, 1984: 601; 1995b: 189). “Otopoietik sistemler, yapılarını hazır ürünler olarak çevreden alamazlar. Onları kendi operasyonlarıyla kurmalı ve hatırlamalı ya da unutmalıdır” (Luhmann, 1995b: 12).

Biyolojik sistemlerdeki otopoiesis konseptinin psikolojik ve sosyal sistemlere aktarılmasında köprü görevi gören evrimdir. Burada biyolojik sistemler başı çekmiş daha sonra “birlikte evrim (Co-evolution) yoluyla psikolojik ve sosyal sistemler ortaya çıkmıştır” (Luhmann, 1984: 92). Sistemler, evrim sürecinde sürekli farklılaşmıştır. Bunun arkasında yatan ise yine sistem-çevre farkıdır. Çünkü sistem ve çevrenin değişimleri birbirinden farklı yönlerde doğru gitmektedir. Bu da sistem içinde farklılaşma için bir gerilim ve teşvik üretmektedir. “Sadece sistem ve çevre farkı evrimi mümkün kılar. Diğer bir deyişle; hiçbir sistem kendinden hareketle evrimleşemez. Eğer çevre sistemden sürekli başka türlü değişmeseydi, bu durumda evrim bir ‘optimal konumda’ hızlı bir sona

ulaşırdı” (Luhmann, 1998a: 433). “Yapıların bu öz seleksiyonunun sonucu, her birinde kolayca açıklanabilir otopoietik temel operasyonlar temelinde, türlerin çeşitliliği, bireylerin çeşitliliği, sosyal sistemlerin çeşitliliğidir” (Luhmann, 1995b: 189).

Mesela tek hücreli bir canlı, kendini çevreden sınırlayarak operasyon yapar, çevreden çevre şartları hakkında bilgi alır ve kendi imkanları çerçevesinde yeni davranışlar üreterek evrim geçirir. Çevreden bilgi alır ifadesi mecburen kullandığımız yanlış bir ifadedir. Aslında sistem çevre tarafından sadece irite edilir ve sistem bu iritasyonlardan bazılarını bilgi değeri yükler. Psikolojik ve sosyal sistemler için de aynı şey geçerlidir. Mesela kitle iletişim sistemi, matbaanın icadından günümüze kadar toplumun, tekniğin ve ekonominin yani çevresinin evrimine paralel bir şekilde farklılaşmıştır. Bugün siyaset kamu spotlarında bir kısıtlamaya gitme kararı alsa kitle iletişim sistemi bunu bir iritasyon olarak algılayacak ve imkanları ölçüsünde kendini değiştirecektir. Yeni bir siyasi partinin kurulması mevcut partileri irite edecek onlar da değişecektir. Buna göre sistemler nedensel olarak çevrelerine bağlıdır yani “çevreye açıktır”. Fakat aynı zamanda kendilerini çevrelerinden ayırarak operasyon yapar ve tüm operasyonlarında ve farklılaşmalarında kendilerinin gerçekleşmiş önceki operasyonlarına, seçimlerine ve farklılaşmalarına katılır yani “operasyonel kapalıdır” (Luhmann, 1984: 64; 1995b: 189 ve 270). Yani sistemler hem kapalı hem de açıktır; operasyonel kapalıdır; fakat çevreye açıktır. Anlaşılma zorluğu içeren bu ifade aşağıdaki bölümde daha açık hale getirilmeye çalışılacaktır.

1.3.8. Operasyonel Kapalı ve Dünyaya Açık Sistemler

Sistemler var olabilmek için çevrelerinde bazı temel ön şartlara ihtiyaç duyarlar. Mesela biyolojik sistemler oksijen veya su gibi hayati unsurlara muhtaçtır. Psikolojik sistemler, biyolojik sistemlere ve algılayabilmek için bir dünyaya muhtaçtır. Sosyal sistemler ise hayatı ve bilinci şart koşturmaktadır (Luhmann, 1984: 239 ve 297; 1998a: 125). “Birisi gözlem yapacaksa buna imkanı olmalıdır. Dünya buna müsaade etmelidir, ekoloji uygun olmalıdır, o yaşıyor olmalıdır, kafası ayırım yapabilecek kadar çalışıyor olmalıdır vesaire” (Luhmann, 2004a: 197). Eğer sistem şartları mevcut değilse sistemler yaşayamaz. “Çevrenin daima etkili olduğu ve çevre olmaksızın hiçbir şeyin kesinlikle gerçekleşmeyeceği kendiliğinden anlaşılır” (Luhmann, 1998a: 96). Biyolojik bir sistem olarak insanın hayatını kaybetmesi, onun bilincinin de artık çalışmadığını gösterir. “Hayat

ve bilinç vasıtasıyla otopoiesis sosyal sistemlerin oluşmasının ön şartıdır” (Luhmann, 1984: 297). Çevre bu ölçüde sistemlerin operasyonlarına müdahale edebilir; fakat çevrenin müdahaleleri sadece rahatsız edici veya tahrip edici olabilir. Luhmann, sistemlerin var olabilmesinin ön şartlarını, sistem tanımının niteliklerinden ayrı tutmak ister. Ona göre bir şeyin tüm ön şartlarını onun tanımına dahil etmek saçmalıktır. “Hiçbir iletişim katılımcıların hala hayatta olduğunu, havanın sesleri taşımak için yeterli olduğunu veya cihazların elektroniğinin çalıştığını sürekli kontrol edemez” (Luhmann, 1998a: 125).

Yani bir sistemin işleyebilmesinin ön şartları, sistemin tanımına dahil edilmemelidir. Bu şartlar dışında sistemler operatif kapalıdır. Yani sistemin şimdiye kadarki operasyonları ve seçimleri vasıtasıyla sonraki operasyonların şartlarını ifade eden kararlar verilmiş ve formlar oluşmuştur ki sistemler bunların dışına çıkamaz. Bunlar otopoiesisin şartlarıdır: Sadece hayat hayat üretir, sadece düşünce düşünce üretir ve sadece iletişim iletişim üretir. Aynı şey farklılaşma için de geçerlidir: Sadece bir kedinin hayatı bir kedinin hayatını üretebilir. Hiçbir sistem otopoiesisi başa döndüremez. “Meydana gelen her şey, ilk ve son defa gerçekleşir” (Luhmann, 1995b: 31). Harici bir merci otopoiesise müdahale edemez. Mesela hörgücünde su depolayan bir devenin artık su depolamaya ihtiyacı olmadığına ve hörgücünün gereksiz olduğuna karar veren harici bir merci yoktur. “Sistem hiçbir zaman önceki bir duruma dönemez. Sadece hatırlayıp kıyaslayabilir” (Luhmann, 1998a: 475).

“Böylece tüm operasyonlar (iletişim) çift fonksiyona sahiptir: Operasyonlar, (1) sistemin sonraki operasyonlarda kendisinden hareket etmek durumunda olduğu tarihi durumunu tespit eder. İlgili sistemin bu şekilde mevcut olduğunu ve başka şekilde mevcut olmadığını belirler. Ve (2) tekrar tanımayı ve tekrar etmeyi mümkün kılan seçim taslakları olarak yapılar oluşturur” (Luhmann, 1998a: 94).

Luhmann bunu Gregory Bateson’un enformasyon kavramına atıf yaparak açıklar: “A difference that make a difference”. Buna göre enformasyon, “daha sonraki bir olayda fark yaratan bir farktır” (Luhmann, 1996a: 39; Bateson, 1981: 488). Önceki operasyonlar gerçekleşmiş, seçimler yapılmış, farklılaşma gerçekleşmiş ve formlar geliştirilmiştir. Bundan sonraki operasyonlar, sadece bu otonom ve otopoietik sistem şartları temelinde gerçekleşebilir. Esas olarak mümkün olan; fakat belirlenmemiş olan, bu sayede belirli hale gelir ve sistem operasyonel kapalıdır. “Kapalılıkla

kastedilen termodinamik kapalılık değildir, aksine sadece operasyonel kapalılıktır. Yani kendi operasyonlarını kendi operasyonlarının sonuçları vasıtasıyla rekursif (kendini kendinden hareketle tanımlayarak) mümkün kılmaktır” (Luhmann, 1998a: 94).

Fakat sistemler, çevrenin iritasyonlarına ve etkilerine karşı açıktır. Sistem, sistem-çevre sınırını aşarak çevre ile alışveriş halindedir (Luhmann, 1984: 35). Bunu açıklamak için mesela eğitim sistemi ele alınabilir. Eğitim sistemi devletin topladığı vergilerle finanse edilmektedir ve bu finansman kaynağına muhtaçlığı sebebiyle ekonomi sistemiyle ilişki içindedir. Yine ekonominin ihtiyaç duyduğu elemanları yetiştirmek suretiyle ekonomi sistemini de etkilemektedir. Öğretmenler üzerinden de bilim sistemiyle bağlantılıdır. Eğitim sistemini bir türlü rayına oturtamayan ülkelerde eğitim sisteminin geleceği konusu medyanın en önemli konularındandır ve sürekli tartışılır. Bu açıdan kitle iletişim sistemi için de önemli bir tartışma konusudur. Buna göre sistem ve çevre arasında sürekli bir etkileşim mevcuttur ki Luhmann bunu iritasyon olarak ifade etmektedir. Sınırlarda sürekli ilişkilerin olduğu yerde de yapısal bağlantılardan bahsedilir. Buna göre eğitim sistemi, kendisine finansman kaynağı olan ve yetiştirmiş eleman ihraç ettiği ekonomi sistemiyle yapısal bağlantılara sahiptir.

Ancak sistemlerin çevrelerinden etkilenmeleri, sadece sistemlerin buna hazır olmaları durumunda gerçekleşir. Etki, “sadece etkiye maruz kalan sistemin dahil olmasıyla meydana gelir” (Luhmann, 1995b: 122). Hiç kimse/hiçbir şey ne bir psikolojik sistem ne de bir sosyal sistem her şeyi algılayabilir. Her bir sistem, kendi imkanları çerçevesinde kendi kararını verir. Aynı şey bilgi için de geçerlidir. Bilgi, dünyada hazır halde mevcut olan ve alınabilen bir şey değildir. Ona bilgi değeri, daha ziyade sistem tarafından isnat edilir. Çevreden sisteme sadece iritasyon, gürültü, tahrik ve rahatsızlık ulaşır ve bunlardan bazıları sistem tarafından bilgiye dönüştürülür yani onlara bilgi değeri yüklenir. Sistem, Luhmann’ın Heinz von Foerster’den iktibas ederek belirttiği gibi “gürültüden düzen” (order from noise) üretir (Luhmann, 2004a: 119; von Foerster,

1993a). Sistem çok az şeyin sınırlarından geçmesine izin verir ve ona bilgi değeri yükler²⁵.

İnsanın çevreyle sürekli teması, çevredeki sesleri duyması, kokuları alması, okuyarak bilgi edinmesi, bize çevremizle doğrudan temasımız olduğu hissini vermektedir. Fakat Sistem Teorisine göre bu bir yanılsamadan ibarettir. Çevreye açıklığa rağmen dünya, gözlemciye operasyonel olarak kapalıdır. Böyle olduğunu düşünsek de “kendi operasyonlarımız düzeyinde çevreye müdahale mümkün değildir” (Luhmann, 1998a: 92). “Böylece sistemler, çevreyle temas yanılsaması altında operasyon yapar” (Luhmann, 1998a: 93). Bunu biyolojik bir sistem örneğinde anlaşılır hale getirmek mümkün olacaktır. Mesela bir güvercin operasyonel kapalı olarak operasyon yapar. Evrim sürecindeki önceki seçimleri güvercin türünü ortaya çıkarmıştır ki bir güvercin yumurtasından güvercin çıkar; bir kartal çıkamaz. Güvercin sadece bir güvercin gibi operasyon yapabilir; bir kartal gibi operasyon yapamaz ki böylece operasyonel kapalıdır. Bulduğu tohumları diri diri yutar, su içerken diğer kuşlar gibi başını yukarıya kaldırmaz. Kırlangıcın hızlı hareketlerinden sadece ürker; fakat atmacanın kendisini yakalayıp öldüreceğini bilir ve ondan kaçır. Ancak güvercin aynı zamanda çevreye açıktır. Bitkisel gıdalarla beslenir yani beslenmesinde bitkisel gıdaları diğerlerinden ayırır, mesela et yemez. Sıcaktan ve soğuktan etkilenir, yuva yapar ve piliçlerini yuvasında büyütür.

Operasyonel kapalılık ve aynı anda çevreye açıklık, biyolojik sistemlerin yanında psikolojik ve sosyal sistemler için de geçerlidir. Bir psikolojik sistem, çevresini sadece algılayabildiği şekilde algılar (Luhmann, 1997b: 15). Sosyal sistemler de önceki operasyonlarıyla sabitlenmiştir ve çevreyle her bir teması kendi otopoiesisi çerçevesinde gerçekleştirir. “Önceki iletişimin sonuçlarından yeni iletişimler üretir” (Luhmann, 1996a: 150). Mesela dilsel iletişimde, dilin önceki dönemlerinde oluşmuş yapılarına göre hareket eder.

1.3.9. Sistem Tipleri

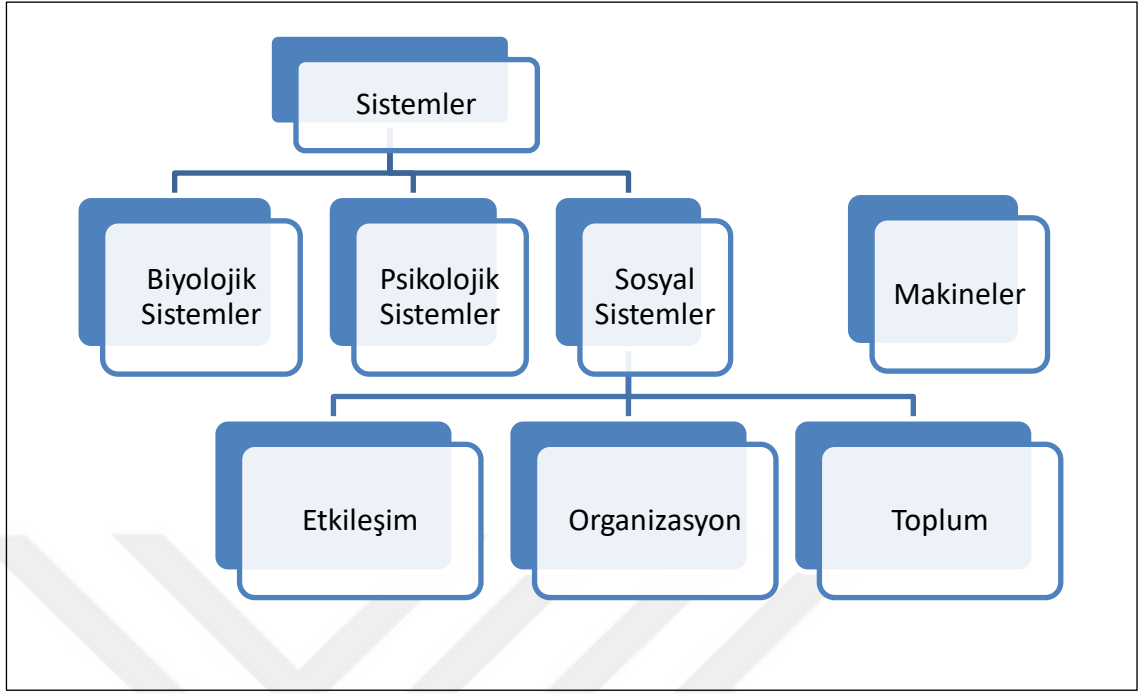
Luhmann, sistemleri biyolojik, psikolojik ve sosyal sistemler olmak üzere üç kategoride ele almıştır. Biyolojik sistemler; yaşayan organizmalarla, hücrelerle, sınır

²⁵ Bu seçicilik, biyolojik sistemlerde daha rahat görülür: “Bir kertenkele hışırdayan bir sese reaksiyon gösterir; fakat yakında ateşlenen ve duyma organının performansına göre kolayca duyduğu, duyabileceği bir tabanca sesine reaksiyon göstermez” (Plessner, 2024: 92).

sistemleri ve bağışıklık sistemleriyle ilgilidir. Sosyal sistemler iletişimle, psikolojik sistemler ise insanın bilinciyle ilgilidir (Luhmann, 1984: 16; 1998a: 24; 438). Kendi kendini üretemeyen, kendi operasyonlarına kendi karar vermeyen, kısaca otopoietik olmayan bir sistem olarak makineleri bu tasnife dahil etmemiştir. Onun esas konusu ise sosyal sistemlerdir. Sosyal sistemleri ise yine üç gruba tasnif etmiştir: 1) Mevcutlar arasındaki iletişim olarak etkileşimler, 2) dahil olmak için belirli kurallara tabi olmayı gerektiren organizasyonlar ve 3) toplumlar. Etkileşimler ve organizasyonlar bu tez çalışmasına dahil edilmemiştir. Şekil 1’de Luhmann’ın sistem sınıflandırması görülmektedir.

İnsan ise bu kategorilerde ele alınmamıştır, zira insan bir sistem değildir. İnsanlardan oluşan bir grup da sistem değildir. Günlük hayatta gözlemle ilişkilendirdiğimiz insan bu kategoriye uygun değildir. “İnsan, kendisi için bir gözlem birimi olarak görünebilir; fakat bir sistem değildir. Birçok insandan oluşan bir topluluk da sistem oluşturmaz” (Luhmann, 1984: 67 vd.). Luhmann’a göre insan, daha ziyade farklı sistem tiplerine katılan bir varlıktır. İnsan; “otopoietik, öz dinamik, trivial olmayan²⁶ sistemlerin yığılmasıdır” (Luhmann, 2002a: 82). İnsanın bedeni biyolojik bir sistem ve bilinci psikolojik bir sistemdir ki Luhmann bunu “kişi” (Person) olarak adlandırır. Sosyal sistemler ise insanların eylemlerine ayrıştırılabilirler. Fakat bu üç kategoriye birleştiren somut bir sistem tipi yoktur. İnsan, Luhmann’da kesinlikle reddedilmez veya yok sayılmaz; fakat bir analiz birimi olarak ele alınmaz (Luhmann, 1998a: 35). “Toplumun somut insanlar arasındaki ilişkilerinden teşekkül ettiğinin varsayılması” (Luhmann, 1998a: 24), ona göre bilgiyi engelleyici bir rol oynamaktadır (Çelik, 2007: 58). Bedenleriyle ve bilinçleriyle insanlar elbette vardır; fakat insan toplum kavramının tanımının bir parçası değil, onun ön şartlarından.

²⁶ Triviyal makine ve triviyal olmayan makine mecazları Heinz von Ferster’in geliştirdiği kavramlardır. Trivial, sıradan veya alışılmış manasında, trivial olmayan ise alışılmamış manasındadır. Fakat trivial makine, bir girdiyi her zaman aynı çıkıya dönüştüren makinedir. Trivial olmayan makine ise aynı girdiyi, makinenin iç durumuna göre her seferinde farklı bir çıkıya dönüştürülebilir. Buna göre otopoietik sistemler triviyal olmayan makine mecazıyla ifade edilir (Baraldi, 1998: 163-164). Bir trivial makine olan kahve makinesinin düğmesine basınca kahve hazırlamalıdır. Kahve hazırlamıyorsa makine bozulmuştur ve tamir edilerek tekrar doğru çalışır hale getirilebilir. Triviyal olmayan bir makine, mesela bir insan, aynı çevre şartlarında her seferinde farklı davranışlarda bulunabilir ve davranış şekli dışarıdan belirlenemez ve öngörülemez.

Şekil 1. Luhmann’a Göre Sistemlerin Tasnifi

Kaynak: (Luhmann, 1984:16)

Luhmann’ın insanı toplumun tanımından çıkarıp onun ön şartlarına dahil eden bu analitik tercihi, onun insanı önemsiz gördüğü veya antihümanist olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Onun bu tercihi, içinde yaşadığımız karmaşık toplumu kavrayabilmek için yeni araçlar keşfetmeye yöneliktir. Fenomenleri doğru kavrayabilmek için bir analiz birimi olarak insanı sistemin dışına taşımış ve sistemin var olabilmesinin ön şartlarına yerleştirmiştir. Fakat bunun manası, “geleneksel düşünceyle kıyaslandığında insanın daha önemsiz görüldüğü” şeklinde değildir (Luhmann, 1984: 288). Onun bu tercihi, gelenekle ve günlük hayattaki anlayışımızla önemli bir kırılma oluşturmaktadır. Birçok bilim dalındaki geleneksel pozisyonlar da Luhmann’ın tercihinin karşısındır. Felsefe ve sosyoloji; insanı, süreyi veya bireyi eylemleriyle birlikte merkeze almaktadır. Mesela Max Weber’in sosyolojisinin hareket noktası bireysel eylemdir. Ya da Jürgen Habermas, yukarıda belirtildiği gibi toplumdaki insanın iletişimsel ve iletişimsel olmayan eylemini inceler. Buna karşılık Luhmann, insanı ve insanların eylemlerini sosyal sistemlerin ve böylece toplum tanımının dışına çıkarmıştır.

“Renate Mayntz, sıkça zikredilen bir yorumunda eylemi dışlayan Sistem Teorisinin bel altı bölgesi olmayan bir kadın olduğunu söylemiş. Aslında durum

daha kötüdür, zira kadının bel üstü de yoktur; onun hiç bedeni yoktur ve beden sosyal sistemin bir parçası değildir” (Luhmann, 2004a: 255).

Fakat lisan, insanın toplumun dışında bırakılmasını kısıtlamaktadır ki bu da teorinin anlaşılmasındaki önemli engellerden biridir.

“Dil süjelerle ilgilidir. Tüm fiiller, kime ya da neye ilişkin olduklarının bilinmesini veya anlaşılabilir olmasını şart koşar. (...) Kullanmaktan imtina edemeyeceğimiz veya imtina etmek istemediğimiz birçok fiil, günlük hayatta anlaşılmalarına göre, operasyonun bilinç gücüne sahip bir taşıyıcıya atıfta bulunur; mesela gözlemlemek, tasvir etmek, anlamak, açıklamak, eylemde bulunmak, ayırım yapmak, isnat etmek kelimelerini düşünelim. Fakat bu günlük hayat anlayışı teorik karşılığına sahip değildir” (Luhmann, 1984: 595).

Gerçekleştirilen bir gözlemden veya fiilden bahsedildiği zaman, bu gözlemi veya fiili gerçekleştiren bir fail aranır ve günlük hayat düşüncemize göre aklımıza ilk gelen bunun bir insan, bir hayvan veya bir makine olabileceği şeklindedir. Fakat Sistem Teorisinde bunları gerçekleştiren sistemlerdir. Yani sistem teorisini, bir taraftan kullandığı dilin süjeye bağlılığına sadık kalmak zorundadır; fakat diğer taraftan süjeden bağımsız bir eylemi açıklamak zorundadır ki bu sebeple bazen anlaşılmaz cümleler kurmak durumunda kalmaktadır. Mesela bir tez savunmasını ele alalım. Bir salonda heyecanlı bir doktor adayı, jüri üyeleri karşısında tezini sunmaktadır. Belki seyirciler vardır. Salondaki insanların oturabileceği masa ve sandalyeler vardır. Uygun sıcaklık için kalorifer veya klima çalışmaktadır. Bu tez savunması Sistem Teorisine göre mevcutlar arasında bir etkileşimdir yani bir sosyal sistemdir. Fakat bahsi geçen kişiler ve nesneler bu etkileşimin bir unsuru değildir, sadece ön şartıdır. Bu etkileşim sistemini oluşturan, tek başına iletişimidir.

Böyle bir toplantıyı dilsel ifadelerle veya bir resimle anlatmak gerektiğinde toplantının yapıldığı salondan, katılımcılardan ve ekipmanlardan bahsedilecek veya bunlar resmedilecektir. Fakat tüm bunlar sistemin parçaları olmadığından teorinin yanlış anlaşılmasına sebep olabilecektir. Dilsel ifadeler, gözlemlenen realitenin niteliklerini belirtir; fakat bu ifadeler, yukarıdaki “Denizanası susuz kalınca bitkin düşer” ifadesinde olduğu gibi bir gözlemci tarafından yapılan ayrımlara dayanır.

“Yüklemi öznelere icbar etmek ve böylece bu tasavvuru telkin ederek nihayet niteliklerin, ilişkilerin, faaliyetlerin veya maruz kalmaların isnat edildiği şeylerin söz konusu olduğu şeklindeki eski düşünce alışkanlıklarını sürekli parlatmak, dilimizin en kötü kazanımlarındandır” (Luhmann, 1984: 115).

Dilsel ve resimsel ifadeler; birlikleri ve benzerlikleri merkeze alırken, Luhmann’da belirleyici olan ayrımlar ve farklardır.

Zaman, hareket, işlem yapmak ve süreçlendirmek gibi kavramlar, dil veya resimle layıkıyla ifade edilemez. Bu durum, sadece operasyonlardan ve farkların süreçlendirilmesinin gözlemlenmesinden ibaret olan bir sistem için problem doğurmaktadır. Diğer taraftan dil, süje ve obje arasında yani gözlemci ve gözlemlenen dış dünya arasında temiz bir ayrım yapmaktadır. Fakat süjenin yani gözlemcinin nesnenin (gözlemlenen dış dünyanın) bir parçası olduğu bir durumda bu kadar temiz bir ayrım yapılamaması teorik olarak uygun olmayan bir durumdur. “Toplumların (...) dışarıdan gözlemlenebildiği düşüncesine inanmak bir hatadır” (Luhmann, 1998a: 25). Teori, kendisini de dahil etmelidir, gözlemci nesnesinin içindedir, aynı zamanda hem süje hem de objedir (Luhmann, 1998b: 867-868).

1.3.9.1. Sosyal Sistemler

Her ne kadar biyolojik ve psikolojik sistemleri de incelemesine dahil etmiş olsa da Luhmann’ın incelemelerinin merkezindeki sistem tipi sosyal sistemlerdir. Biyolojik ve psikolojik sistemler için ifade edilenler sosyal sistemler için de geçerlidir. Sosyal sistem kavramından genel manada anlaşılan toplumdur. Fakat sosyal sistem kavramı daha geniş anlaşılmalıdır. Mesela dünya ölçeğinde bilim bir sosyal sistemdir. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi bir sosyal sistemdir. Bu üniversitedeki İİBF, bu fakülteadaki X bölümü, Y ana bilim dalı ve o ana bilim dalında sunulan bir seminer bir sosyal sistemdir. Hatta iki öğrencinin kantindeki sohbeti veya bir tez savunması bir sosyal sistemdir.

Tüm bu sistemler elbette insansız düşünülemez. Bilimin sürmesi ve bir üniversitenin devamlılığı, insanın bu sistemlere katılmasına bağlıdır. Tez sahibi bir öğrencinin ve jürinin olmadığı bir tez savunması da elbette düşünülemez. Fakat böyle bir tez savunması, öğrencinin ve jürinin bir araya gelebileceği bir mekan olmadan, birbirlerini duyabilmeleri için seslerini taşıyan hava olmadan, insan için hayati olan oksijen olmadan da gerçekleşemez. Sistem Teorisi tüm bu gereklilikleri ön şart olarak kabul etmekte ve çevreye dahil etmektedir. Bu teori, “insanı (toplumun bir parçası olmak yerine) toplumun çevresinin bir parçası olarak görür” (Luhmann, 1984: 288). Sistem bakış açısından ön şartlar sistem tanımına dahil edilmemelidir. Bir sosyal sistem olan üniversitenin kampüsü, binaları, amfileri gibi maddi unsurları da yine ön şartlardandır ve sistemin bir parçası değildir. Sosyal sistemlerin ayırıcı niteliği, tüm bu ön şartların dışında iletişimidir. Nerede iletişim varsa orada bir sosyal sistem ardır. Genel

olarak sistemlerde olduğu gibi sosyal sistemler de operasyonlardan teşekkül eder ve sosyal sistemlerin karakteristik operasyon şekli iletişimidir.

Her bir sistem tipi, kendine has ve sadece kendine has tek bir operasyon şekline sahiptir. Biyolojik sistemlerin operasyon şekli yaşamaktır. Yaşamayan bir biyolojik sistem artık mevcut olamaz. Psikolojik sistemlerin operasyon şekli “algılama, düşünme, hissetmedir” (Luhmann, 1995b: 30; 1984: 355). Algılamayan, düşünmeyen, hissetmeyen bir zihin artık bir sistem olarak düşünülemez. Sosyal sistemlerin operasyon şekli de iletişimidir; sosyal sistemler iletişim sistemleridir. “Otopoietik sistemlerin genel teorisi, sistemin otopoiesisini yürüten ve böylece sistemi çevresine karşı sınırlayan operasyonların tam olarak belirtilmesini talep eder. Bu, sosyal sistemler durumunda iletişimidir” (Luhmann, 1998a: 81).

Luhmann, sosyal sistemleri Şekil 1’de görüldüğü gibi üç kategoride incelemiştir: Toplum, organizasyon ve etkileşim. Bu sosyal sistem tiplerinin en karmaşığı, en kapsamlısı ve süreklisi, tüm iletişimleri içeren toplumdur. Toplumun sınırları, mekânsal sınırlar değil, aksine iletişimin sınırlarıdır. Modern toplumda, kısmi sistemler veya alt sistemler olarak ifade edilen bağımsız toplumsal fonksiyon sistemleri oluşmuştur: Ekonomi, hukuk, bilim, eğitim, sanat ve siyaset, tüm bunlar fonksiyon sistemleridir. “Muhtemel tüm temasların bütünü olan topluma kadar her bir sosyal temas sistem olarak anlaşılır” (Luhmann, 1984: 33).

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sabancı Holding veya Taklacı Güvercinleri Koruma Derneği gibi organizasyonlar da sosyal sistemlerdir. Luhmann’ın etkileşim olarak tabir ettiği ve mevcutlar arasındaki kısa süreli ve daha az karmaşık olan temaslar da sosyal sistemlerdir. “İletişimin gerçekleşmesi şartıyla, şahsi veya gayri şahsi türdeki küçük karşılaşmalar da toplumun gerçekleşmesidir” (Luhmann, 1998b: 813). Bir fakülte toplantısı, yemekte bir araya gelen iki arkadaş, yolda tesadüfen karşılaşılan bir tanıdıkla yapılan kısa sohbet etkileşim türündeki sosyal sistemlerdendir. Toplum, organizasyonlar ve etkileşimler sosyal sistemlerdir, çünkü iletişimden oluşurlar.

Nerede bir iletişim varsa orada bir sosyal sistem söz konusudur. Ya da iletişim olmayan yerde sosyal sistem yoktur. Toplumun insanlardan oluştuğu düşüncesi terk edilmedikçe bu ifadelerin anlaşılması neredeyse imkansızdır. “İnsanların sosyal sistemlerin parçası veya unsuru olamayacağı açıkça ortadadır” (Luhmann, 1995b: 29).

Fakat bu eşik bir kere aşıldığı zaman bu imkansızlık ortadan kalkmaktadır. Biyolojik sistem ve hayat gibi ve psikolojik sistem ve düşünme gibi sosyal sistem ve iletişim de neredeyse eş anlamlı olarak anlaşılmalıdır. Sosyal sistem kavramı, onun biyolojik ve psikolojik sistemlerden farkında yani bir değer yargısı yüklenmeden kavranmalıdır. Sistem kavramı mesela Jürgen Habermas tarafından da kullanılmakta; fakat olumlu bir manaya sahip olan yaşam dünyası (Lebenswelt) karşısında, ekonomi ve siyaseti kastederek olumsuz bir manada kullanılmaktadır. Ya da sosyal kavramına asosyalin karşıtı olarak olumlu manalar yüklenebilmektedir. Buna karşılık Luhmann'ın sosyal sistem kavramı bu tür olumlu veya olumsuz değer yargıları yüklenmeden anlaşılmalıdır (Habermas, 1981; 1984: 580).

Luhmann'a göre sosyal sistemlerin insanlardan oluşmadığı gibi toplum da insanlardan oluşmaz. “Bir toplumun somut insanlardan ve insanlar arasındaki ilişkilerden oluştuğunun yani sosyal sistemlerin insanlardan oluştuğunun varsayılması bilgi edinmeyi engellemektedir” (Luhmann, 1998a: 24). “Toplum sistemi iletişimden oluşur. İletimden başka bir unsur, başka bir cevher yoktur. Toplum beşeri bedenlerden ve beyinlerden oluşmaz. Toplum, basitçe iletişimlerin yalın bir ağıdır” (Luhmann, 1989: 12).

İnsanı sosyal sistemlerin çevresine yerleştirmesi sebebiyle Luhmann antihümanist olmakla suçlanmıştır. Luhmann'a atfedilen şu anekdot, onun bu eleştiriye alaycı yaklaşımını göstermektedir. “Bilindiği gibi eski toplum modelleri, toplumun insanlardan oluştuğunu varsaymaktadır. Fakat insan bir yerde şu düşünceye varmıştır: Evet, bir kişi berbere gidip saçlarını kestirince toplumdan da bir şeyler kesilmiş olur mu?” (Bardmann ve Baecker, 1999: 51).

Sistemlerin operasyon ve gözlem yapımları, bu düşüncenin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Sosyal sistemlerde operasyon düzleminde iletişimden başka bir şey yoktur. İletişim, “bir sosyal sistemin mümkün olan en küçük birimidir” (Luhmann, 1998a: 82). İnsanlar iletişemez, “sadece iletişim iletişir” (Luhmann, 1995b: 113). Kişiler iletişime katılabilirler, bildirim yapabilirler; fakat iletişemezler. Çünkü bildirim eylemi henüz iletişim değildir (Luhmann, 1996a: 14). Günlük hayatta ve bilimsel alanda iletişim bir bireye atfedilir; fakat Luhmann'a göre iletişim, münferit insanların eylemlerinden

oluşmaz yani bir şey söyleyen bir kişinin eylemi ile onu anlayan kişinin eyleminin toplamından oluşmaz, zira iletişim en küçük birimdir, nihai unsurdur. Ancak iletişim, geriye dönük olarak bakıldığında yani gözlem eyleminde, iletişime katılan kişilerin münferit eylemlerine parçalanır. Buna göre bir insan iletişimde bulunuyor demek yanlıştır, çünkü insan sistem değildir. İnsanın bedeni biyolojik bir sistem ve zihni psikolojik sistemdir; fakat ne beden ne de zihin iletişebilir. Bedenin operasyon şekli yaşamak, zihnin operasyon şekli ise algılamak, düşünmek, hissetmek, arzu etmektir. İletişim ise sadece sosyal sistemlerin operasyon şeklidir. Cumhurbaşkanının yılbaşı mesajı iletişim değildir. Zira burada iletişimin sadece bildirim tarafı bulunmakta, anlama tarafı bulunmamaktadır.

Fakat siyaset veya ekonomi iletişiyor demek doğrudur, çünkü siyaset ve ekonomi birer sistemdir. Fakülte kurulu toplantısında iletişilir, çünkü fakülte kurulu bir sistemdir. Kızımla çıktığım pazar yürüyüşünde iletişilir, çünkü bu yürüyüş mevcutların bulunduğu bir etkileşim olarak bir sosyal sistemdir. Fakat kızımla ben iletişiyorum demek doğru değildir, çünkü bu cümlede iletişim kişilere atfedilmektedir ve kişiler iletişemez. Ayrıca iletişim eylemlerden oluşmaz, en küçük birimdir. Sadece iletişim gerçekleştikten sonra geriye dönük gözlemde parçalanıp kişilere atfedilebilir.

İnsan bilinci de sosyal sistemlerin bir parçası değil, bir psikolojik sistemdir ve aynı biyolojik sistemler gibi sosyal sistemin çevresindedir. Sosyal ve psikolojik sistemler birbirinden tamamen ayrıdır. Günlük hayatta içe dönük düşünce ve dışa dönük algı arasındaki ayrım ya da rasyonel bir eylem olarak düşünce ve duygusal bir eylem olarak hissetme arasındaki ayrım Luhmann tarafından terk edilmiş, sosyal ve psikolojik olan arasında katı bir ayrıma gidilmiştir. Bilinçte gerçekleşen her şey psikolojik sisteme aittir ve iletişimin ve sosyal sistemin dışındadır.

Her sistem türü, kendine has bir operasyon şekline sahiptir. Her sistem operatif kapalıdır ve her sistem diğer sistemin çevresindedir. Fakat tüm sistemler çevreye ve dolayısıyla birbirine açıktır ve birbirini etkiler. Psikolojik ve sosyal sistemlerin operasyon şekli de birbirinden tamamen farklıdır ve biri olmadan diğeri mevcut olamaz. “Bilinç sistemleri ve sosyal sistemler birbirinden katı bir şekilde ayrılmalıdır” (Luhmann, 1995b: 39). Her biri diğerrinin çevresindedir; fakat aynı zamanda her biri diğerrinin ön şartıdır. “Operatif açıdan tamamen özerklik içinde tamamen bağımlılığın (...) tuhaflılığıyla” ve

“tamamen bağımlılık ve tamamen bağımsızlık paradoksuyla” karşı karşıyayız (Luhmann, 2004a: 273-274).

1.3.9.2. Sistem Çevre İlişkileri / Yapısal Bağlantılar

Psikolojik ve sosyal sistemler birbirlerinden tamamen ayrı olmakla birlikte birbirine ayrılmaz bir şekilde bağlıdır. “Tüm iletişimler, bilinçle yapısal bağlantıya sahiptir. Bilinç olmadan iletişim mümkün değildir. İletişim, (her bir iletişimde) bilinç tamamen bağımlıdır” (Luhmann, 1998a: 103). Bilinç sistemleri ve sosyal sistemler “eş evrim” sürecinden geçerek gelişmiştir (Luhmann, 1998a: 108). Bilinç olmadan iletişim gerçekleşemez.

Luhmann, 1980’li yıllardaki otopoietik dönümden önce yapısal bağlantı kavramıyla neredeyse eş anlamlı olan ve nüfuz etme olarak tercüme edilebilecek interpenetrasyon (Interpenetration) kavramını kullanmıştır (Luhmann, 1984: 290). Onun Parsons’a atfen kullandığı interpenetrasyon kavramı, karşılıklı nüfuz etmeyi çağrıştırır ve bir sistemin operasyonları için başka bir sistemin operasyonel faktörlerinin kullanılması ve bunun karşılıklı olması olarak tanımlanır (Luhmann, 1954: 291). Böyle bir tanım, fonksiyonel farklılaşmış sistemlerin ahengine işaret eder. Otopoiesis kavramını Sistem Teorisine dahil ettikten sonra ise yapısal bağlantı kavramını tercih etmiştir ve bununla sistemlerin operasyonel kapalılığına daha çok vurgu yapmak istemiştir. Interpenetrasyon bir sistemin kendi karmaşıklığını artırmak için dış karmaşıklığı kullanması olarak tanımlanırken, yapısal bağlantı kavramı bu kullanımın sistemin kendi içinde belirlenme mecburiyetini vurgular. Buna göre interpenetrasyon kavramı, Luhmann’ın yapısal bağlantı kavramından önce kullandığı daha genel bir kavramdır.

Otopoiesis konseptinin sisteme dahil olmasıyla birlikte yapısal bağlantı kavramı da önem kazanmıştır. Sistem Teorisi, sistemlerin operasyonel kapalılıklarına rağmen yapısal bağlantı sayesinde birbirlerini etkileyebilmelerini açıklamaya yöneliktir. Luhmann, yapısal bağlantı (strukturelle Kopplung) kavramını Maturana’dan almıştır. Maturana’nın bu kavramla kastettiği, operasyonel kapalı ve otopoietik sistemler (esas olarak biyolojik sistemler) arasındaki bir etkileşimin sağlam ve rekursif şeklidir. Bu etkileşim sayesinde sistemler, birbirlerini belirleyebilmeksizin birbirlerini karşılıklı olarak yapı değişikliğine tahrik eder. Luhmann’ın Sistem Teorisinde ise yapısal bağlantı kavramı daha ziyade sosyal sistemlerle ilgilidir.

Yapısal bağlantı kavramından spesifik sistem şartları türetilmektedir. Buna göre yapısal bağlantılar sadece sistemler arasında mevcut olabilir ve bu sistemler, sadece operasyon yapan değil, aynı zamanda kendi operasyonlarından teşekkül eden sistemler olmalıdır. Yani sadece kendi kendini üreten ve bu sayede operasyonel kapalı olan sistemler, kısaca otopoietik sistemler yapısal bağlantılara sahip olabilir. Otopoiesis, operatif kapalılık ve yapısal bağlantı birbirine paralel işleyen süreçlerdir. Buna göre yapısal bağlantı, otopoietik işleyen üç sistemde söz konusu olabilir: Biyolojik sistemler (hücre, bir canlının bedeni), psikolojik sistemler (bilinç) ve sosyal sistemler (toplum). Fakat bir tarafta biyolojik sistemler ve diğer tarafta bilinç ve toplumun otopoiesis konseptindeki farklılıklar sebebiyle psikolojik ve sosyal sistemlerin yapısal bağlantıları, biyolojik sistemlerin yapısal bağlantılarından farklılık arz etmektedir. Biyolojik sistemler madde üretirken, psikolojik ve sosyal sistemler kendi kendilerini ürettikleri birer süreç olarak mevcuttur. Biyolojik sistemler mutlaka yapısal bağlantılara sahiptir; fakat bu yapısal bağlantılar olmaksızın da gözlemlenebilir. Ancak psikolojik ve sosyal sistemler sadece yapısal bağlantılarıyla birlikte gözlemlenebilir. Luhmann burada Maturana'dan ayrılmakta ve yapısal bağlantıyı sadece psikolojik ve sosyal sistemlerde ele almaktadır. Luhmann'a göre yapısal bağlantı bilinç ve iletişim arasında gözlemlenebilmektedir. Canlı olmadan bilincin ve iletişimin de mevcut olmayacağını elbette Luhmann da kabul eder. Fakat biyolojik sistemler (canlı) bilince ve iletişime muhtaç değildir. Biyolojik sistemler bilinç ve iletişim olmaksızın var olabilirken, bilinç ve iletişim birbiri olmaksızın mevcut olamaz. Bilinç sistemleri ve sosyal sistemler, sadece yapısal bağlantılar sayesinde birbirini gözlemleyebilir.

Psikolojik ve sosyal sistemler operasyonlarında manayı ve dili kullanır. Hem sosyal sistemlerin hem de psikolojik sistemlerin aynı şekilde manayı ve dili kullanması, bu iki sistem tipi arasındaki koordinasyonun problemsiz bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktadır (Luhmann, 1998a: 108). Bu koordinasyon öyle sessiz bir şekilde sağlanmaktadır ki bu iki sistem arasındaki operasyonel ayrımın fark edilmesi zorlaşmaktadır “Böylece bilinç sistemleri ve sosyal sistemler önceden birbirine uyarlanmış ki daha sonra fark edilmeden koordineli bir şekilde çalışır” (Luhmann, 1998a: 106).

Sosyal sistemler ve psikolojik sistemler arasındaki yapısal bağlantıları her yerde görebiliriz. Mesela bir fonksiyon sistemi olarak bilim alanında üretilen bir ders kitabının

okuyucuları birer psikolojik sistem olan öğrencilerdir. Modern toplumun varlığı, psikolojik ve sosyal sistemlerin karşılıklı bağımlılıkları ve koordinasyonu doludur. Bu iki sistem birbirinin mütemmim cüzü gibidir. Böylece psikolojik sistemler, yapısal bağlantıya sahip olduğu beyin ve sinir hücreleri sayesinde dünyayı algılar ve algılarını dil üzerinden bildirir. Eğer psikolojik sistemler dünya hakkındaki algılarını bildirmeselerdi sosyal sistemler dünya hakkında hiçbir bilgiye sahip olamazdı. Zira iletişim “algılama yeteneğine sahip değildir” (Luhmann, 1997b: 30). Yani dünya ve toplum arasında aracılık görevi gören bilinçtir ve toplum, sadece bilincin süzgecinden geçip bildirilenleri bilebilir. “İletişilen her şey, sistemin çevresindeki bilincin filtresinden geçmelidir” (Luhmann, 2004a: 272).

İletişim ve dolayısıyla sosyal sistemler bilince yani psikolojik sistemlere tamamen bağımlı olduğu gibi, psikolojik sistemler de biyolojik sistemlere bağımlıdır. Burada “iletişimin bilince ve diğer taraftan bilincin kendi beynine tam bağımlılığı söz konusudur ki beyin de organizmanın yaşıyor olmasını şart koşar” (Luhmann, 2004a: 273). Fakat buna rağmen operasyon şekli açısından tüm sistemler birbirinden bağımsızdır. Burada olgu ve olgunun ön şartları arasında katı bir ayrım yapılmaktadır.

Yapısal bağlantılar, aralarında bağlantı olmasına rağmen birbirleri için çevre olan iki otopoietik sistem arasındaki özel ilişkilerdir. Bu ilişkiler, sistem ve çevre arasında operasyonel olarak hazır bulunmayan, aksine şart koşulması gereken düzenli bağımlılıklardır.

“Böylece tüm iletişim sistemleri, bilinç süreçlerine bağlıdır. Bilinç yoksa iletişim yoktur. Fakat bu, bilinç olaylarının (...) iletişim süreçlerinin unsurları olabildiği manasında değildir. Bir başka deyişle iletişim sistemi, operasyonel kapalı ve öz referanslı bir sistem olarak kalır. Diğer taraftan yapısal bağlantı, iletişimin çevreyle bağının bilinç sistemiyle sınırlı olduğu ve doğrudan fiziki, kimyasal veya biyolojik bir etkiye maruz kalmadığı manasındadır” Luhmann, 1990c: 281).

İnterpenetrasyon kavramından farklı olarak yapısal bağlantılar, sadece farklı sistem tipleri arasında yani psikolojik ve sosyal sistemler arasında değil aynı zamanda aynı türdeki sistemler arasında da kullanılmaktadır. Yapısal bağlantılar mesela siyaset ve ekonomi gibi iki fonksiyon sistemi arasında da mevcuttur. Yapısal bağlantılarla yakın ilişkiye sahip olan bir kavram da iritasyon (Irritation) kavramıdır. Tahriş veya uyarı olarak çevrilebilecek olan iritasyon, sistemin dışarıdan gelen etkilerden rahatsız olması durumunu ifade eder. Fakat iritasyonlar da bilgi gibi dışarıdan hazır bir şekilde alınmayıp

sistem içinde üretilir (Luhmann, 1984: 237;291). İritasyonlar, çevreden sisteme aktarılmaz, aksine sistem içindeki beklenti yapılarıyla kıyaslamalardan doğar. Fakat yapısal bağlantıların otopoietik sistemlerin kendilerini yapılandırma süreçlerini etkilediği gözlemci tarafından gözlemlenebilir (Luhmann, 1990c: 282).

Luhmann, bilinç ve iletişim arasında yukarıda açıklanan ve her iki sistem tipinin dil ve manayı kullanmasına dayanan yapısal bağlantılar yanında farklı fonksiyon sistemleri arasındaki yapısal bağlantıları da incelemiştir. Mesela birer fonksiyon sistemi olan yani kendi kodu ve programına göre farklılaşan siyaset ve hukuk sistemleri arasındaki yapısal bağlantı anayasa üzerinden sağlanmaktadır (Luhmann, 1990d: 204-205). Hukuk sisteminin operasyonları haklı-haksız koduyla gerçekleşirken, siyaset sistemi ise güçlü-güçsüz koduyla operasyon yapmaktadır. Luhmann'a göre otopoietik operasyon yapan siyaset ve hukuk sistemleri, anayasa üzerinden bir yapısal bağlantıya sahiptir. Bu iki sistem bir anayasanın mevcut olduğunu dikkate alır ve sistem içi operasyonlarını buna göre yapılandırır. Anayasa, bir yargı düzeni kurar, güçler ayrılığını sağlar. Diğer taraftan anayasa, siyasi konuları ele alan ve bunları yasamaya sunan siyasi partileri kurumsallaştırır. Siyaset sistemi, anayasayı değiştirebilir veya başka kanunlar çıkarabilir. Bu değişiklikler hukuk sistemini rahatsız eder ve orada iritasyonlar üretilir. Bu değişikliklere nasıl uyum sağlanacağı ise hukuk sisteminin kendi kodlarına göre ve kendi operasyonlarıyla karar vereceği bir konudur. Çıkarılan kanunların anayasaya uygunluğu denetimiyle iptaline çalışabilir veya onlara uyum sağlayabilir. Kanunların anayasaya uygun olmadığı tespitiyle siyaset sistemini irite edebilir.

Başka bir sistemdeki yapı değişikliği sebebiyle bir sistemde iritasyon meydana geldiği zaman, irite olan sistemde uyum baskısı meydana gelir. Eğer bu iritasyon yok sayılmayıp gözlemlenir ve incelenirse, sistem buradan elde ettiği bilgileri kendi operasyonlarının esası olarak kullanabilir. Bu öğrenme süreci, operatif kapalılığı etkilenmeksizin sistemin kendi yapılarını yeniden üretir. Yani sistem ve çevre arasındaki ilişkiler tüm ayrıntısıyla açıklanabilir.

Yapısal bağlantıların teorik arka planı kısaca şöyle izah edilebilir: Her olay, esas olarak birçok fonksiyon sistemi için önemli olabilir. Mesela bir deprem, farklı şekillerde olmakla birlikte ekonomi, hukuk, siyaset, tıp ve kitleli medyada iletişim ve iletişimin devam etmesini sağlayabilir. Tıp sisteminde hastanelerin dolmasına ve tedavide

aksamalara yol açabilir. Kitlesele medya kendi mantığını takip ederek olay mahallinden günlerce yayın yapabilir, mağdurlarla röportajlar yapabilir, uzmanların görüşünü alabilir ve binalarımızın depreme dayanıklılığı konusunu irdeleyebilir. Bu, siyasetin konuyu ele almasına ve daha sıkı deprem yönetmelikleri çıkarması yönünde etki doğurabilir. Hukuk sistemi, sorumluların peşine düşebilir. Ekonomi yıkılan binaların yeniden inşa edilmesiyle ve zararların sigortalar tarafından ödenmesiyle meşgul olabilir. Böyle bir olay, farklı fonksiyon sistemlerinde eş zamanlı; fakat her sistemin kendi mantığına göre çalıştırdığı süreçlerin işlemlerini sağlar.

Bir sistemin bu olayı işlemleri, mesela siyasetin deprem yönetmeliklerini sıkılaştırması, diğer sistemlere, mesela hukuk sistemine tesir edebilir. Bu durumda bir sistemdeki süreçler, diğer bir istem için bir olay haline gelir. Mesela devletin bütçe planlaması ekonomi tarafından gözlemlenir ve orada ödemeler şeklindeki iletişimin devamını sağlar. Burada bir sistemde, diğer sistemdeki süreçler hakkında beklentiler oluşabilir. Mesela siyaset, kitlesele medyadaki haber yayınlarının şekline alışır ve yeni konular ortaya atarak uyum sağlar. Sürekli diğer bir sistemden gelen etkilere maruz kalan iki sistem arasında bu tür beklentiler oluşabilir. İlk olarak ilgili sistemin kodu o sistemlerdeki süreçlerin esasını olmayı sürdürür. Güçlü-güçsüz, haklı-haksız, ödeme-ödememe arasındaki kararlar, hiçbir zaman yok olmaz, aksine bu kararlar daima siyasi, hukuki ya da ekonomik bakış açılarına göre verilir. Ancak yapısal bağlantılar, kodların uygulama kuralları olan programlar düzeyinde (fiyatlar, kanunlar, siyasi programlar) etkili olabilir: Vergiler üzerinden fiyatlar değişir; siyaset yasama üzerinden hukuk sistemini etkiler ve siyasi programlar, ele aldığı konuların finanse edilebilirliğine, anayasaya uygunluğuna ve halkın ikna edilebilir olmasına yoğunlaşır. İkinci olarak yapısal bağlantı, bir sistemin çevredeki belirli olaylara karşı seçici bir açılması değil, aynı zamanda diğer uyarıların görünmez kılınmasıdır. Siyaset, münferit kararlarda mahkemelere baskı yaparak değil, sadece yasama yoluyla hukuku etkileyebilir. Böylece yapısal bağlantılar, sistemler arasındaki belirli uyarıları öngören ve diğer uyarıları dışarıda bırakan formlar olarak düşünülmelidir. Siyasi sistemin yapısal bağlantıları üçüncü bölümde daha ayrıntılı incelenmektedir.

1.4. Sistem Farklılaşması ve Toplumsal Farklılaşma

Sistem farklılaşması, sosyal sistemlerin alt sistemler oluşturma becerisini ifade eder. Alt sistemler veya aynı manada kullanılan kısmi sistemler ise “sistem içinde sistem

oluşumunun tekrarlanmasından başka bir şey değildir” (Luhmann, 1984: 37). Bir sistem kısmi sistemlere bölünür ve böylece dahili bir sistem-çevre farkı oluşturur yani bir sistemin içinde birbiri için çevre olan çok sayıda kısmi sistem oluşabilir (Luhmann, 1984: 37). Toplumsal farklılaşma ile kastedilen ise kısmi sistemlerin ve sistem-çevre ilişkilerinin oluşmasıdır. Birincil farklılaşmanın biçimi, toplumun yapısını oluşturur. Buna göre bir toplum tipinin birincil farklılaşma biçiminin yanında ikincil farklılaşma biçimleri de olabilir (Luhmann, 1990a: 608). Birincil farklılaşma biçimi, toplumun bütünü için karakteristik olan baskın farklılaşma biçimidir (Kneer ve Nassehi, 1993: 114). Farklılaşmanın biçimi, toplumda kısmi sistemler arasındaki ilişkilerin nasıl gerçekleştiğini belirler. Bu ilişkiler, birbirleri için çevre olan sistemler arasındaki farklılıklara yöneliktir. Farklılaşma biçimi toplumun yapısını oluşturur, zira kısmi sistemler arasındaki ilişkilerde iletişim imkanlarını seçen bir düzen belirler. Böylece bir toplumun karmaşıklıkta ulaşabileceği sınırları belirler. Eğer bir toplumun karmaşıklığı bu sınırları aşarsa toplumun yeniden üretimi, sadece farklılaşma biçiminin değişmesi halinde devam edebilir. Yani toplumun birincil farklılaşması, karmaşıklık baskısı altında evrimci bir şekilde değişir ve erişilebilecek olan karmaşıklık düzeyini belirler. Fakat karmaşıklık ve sistem farklılaşması ilişkisi, sürekli doğrusal bir ilişki olarak anlaşılmamalıdır. Bir sistemin ulaşabileceği karmaşıklık, farklılaşma formuna bağlıdır (Luhmann, 1993a: 22).

Karmaşıklık ve sistem farklılaşması arasında doğrusal bir ilişki bulunmadığı Kneer ve Nassehi’nin şu örneğiyle açıklığa kavuşturulabilir: Bir grup insanın çok katmanlı bir problemi çözmek durumunda olduğunu varsayalım. Bu grup, karmaşık olan bu problemi parçalarına ayırıp sırayla çözebilir; fakat bu yöntem uzun bir zamana mal olacaktır. Ya da alt gruplarda farklılaşarak problemin her bir parçasını bir gruba tasnif edebilir. Bu durumda karmaşıklık önemli ölçüde azalacak ve her bir alt grup yani her bir kısmi sistem daha düşük bir karmaşıklıkla muhatap olacaktır (Kneer ve Nassehi, 1993:113-114).

Farklılaşma biçimleri, kısmi sistemler ve çevreleri arasındaki sınırların nasıl çizildiğine göre farklılık gösterir. Luhmann’a göre toplumların gelişim tarihi boyunca üç farklılaşma biçimi görülmektedir: 1) Eşit kısmi sistemlere farklılaşmayı ifade eden segmentasyon -parçalanma (Segmentation); 2) katmanlarda hiyerarşik farklılaşma olarak tabakalaşma (Stratifikation) ve 3) fonksiyonel farklılaşma (funktionale Differenzierung) (Luhmann, 1998b: 612-613).

Segmenter farklılaşma arkaik toplumların farklılaşma biçimidir. Segmenter farklılaşmış toplumun kısmi sistemleri, farklılaşma prensibine göre birbirlerine eşittir. Bu prensip, köken veya mekandır. Kökene göre kısmi sistemler soy, kabile veya aile; mekana göre ise ev ve köy şeklinde teşekkül edebilir. Segmenter farklılaşma, birincil farklılaşmış kısmi sistemler içinde de tekrarlanabilir. Yani kabile içinde evler ve köyler şeklinde de teşekkül edebilir. Segmenter farklılaşmış toplumda yüksek bir karmaşıklık yoktur. Her bir kısmi sistem, toplum içindeki çevrede sadece eşit sistemleri gözlemleyebilir ve toplum sadece sınırlı bir seçme imkanına sahiptir. Toplumun hayatı dar sınırlar içinde cereyan eder. Gözlemlenen dünya, ailevi-ailevi olmayan farkına yöneliktir ve tüm gözlemler bu farka göre gerçekleşir. Mevcut olmayanlara erişim imkanı olmadığı için iletişim, mevcutlar arasında etkileşim şeklinde gerçekleşir. Segmenter farklılaşma, iletişim araçlarından yazı ve baskının henüz gelişmediği ve sadece dilin kullanılabildiği aşamaya tekabül eder.

Bu farklılaşma biçiminde toplumun kullandığı kavramlar sözlü olarak aktarılır. Kısmi sistemler arasında, eşitliği muhafaza eden mütekabiliyet prensibi esastır. Toplum yapısının değişmesi de bu esasın zayıflamasıyla başlar. Farklı ırklarla temaslar ve kısmi sistemler (aşiret, aile, köy) içindeki değişiklikler sonucunda bazı aileler zenginleşir. Böylece eşitliğe dayanan mütekabiliyet zayıflar. Bu aşamada oluşan toplum, akrabalık ve bölge hakimiyeti prensiplerinin bir kombinasyonudur. Fakat toplum farklılaşmasının biçimi olarak bu prensiplerden biri önceliğe sahip olabilir. Bölge hakimiyeti temelinde merkez-çevre arasında bir farklılaşma oluşabilir. Akrabalık temelinde ise tabakalar şeklinde hiyerarşik bir farklılaşma oluşabilir. Merkez-çevre farklılaşması, merkezden gelen iletişimlerin çevreye doğru yayılmasına izin verir. Merkez çevre farklılaşması, medeni-medeni olmayan şeklinde hiyerarşik bir farklılaşmadır. Merkezde ve taşrada ikamet edenlerin mekana bağlı bir eşitsizliği gözlemlenir. Segmenter farklılaşmadan doğan imparatorluklar da bu farklılaşma biçimine sahiptir. Kral ve yönetici sınıf merkezde ikamet eder. Bu farklılaşma biçiminin problemi, merkez ve çevre arasındaki temasın kısıtlılığıdır. Bu sebeple gücün imparatorluğun uzak bölgelerine uygulanması sınırlıdır.

Birincil toplum farklılaşmasının ikinci aşaması olan tabaka farklılaşmasının (Stratifikasyon) tarihi açıdan en başarılı farklılaşma biçimi olduğu söylenebilir. Bu farklılaşma biçimi, arkaik kabile toplumlarından daha karmaşık sosyal birliktlere geçişle

başlamıştır ve Avrupa'nın, Asya'nın ve Amerika'nın klasik yüksek kültürlerinden başlayarak 15. ve 16. yüzyılın modern öncesi dönemine kadar belirleyici farklılaşma biçimi olmayı sürdürmüştür (Kneer ve Nassehi, 1990: 126). Tabakalaşmış toplumun belirleyici ayırım prensibi, eşit olmayan tabakalara göre farklılaşmadır. Toplum, artık birbirine benzeyen çok sayıda sistemden oluşmaz, aksine birbiriyle hiyerarşik ilişkilere sahip sistemlerden oluşur. Tabakalaşmış toplum, kendini ve içinde gerçekleşenleri yukarı-aşağı ayrımıyla gözlemler. Böyle bir toplumda gerçekleşen her şey yani tüm sosyal iletişim, bunların toplumun hiyerarşik düzenine nasıl etki edeceklerine göre düzenlenir. Toplumun biçimi sosyal boyutta yani kişilerin farklı tabakalara tasnif edilmesiyle farklılaşır ve burada sosyal boyut (Sozialdimension), madde boyutunun (Sachdimension) önüne geçer. Artık ne söylendiği değil, kimin söylediği ve söyleyenin hangi tabakaya ait olduğu önemli hale gelir. Mesela evlilik kurumunda evlenilecek olan kişinin kişiliği değil, onun ait olduğu tabaka önemlidir. Evlilik, birbirini seven iki insanın birlikteliği değil, tabakaların yeniden üretilmesi ve aşağıdaki tabakaların dışarıda bırakılması aracıdır. Tabakalaşma aynı zamanda kaynakların ve iletişim imkanlarının eşit olmayan dağılımı demektir. Tabakalaşma temelinde soylular ve köylüler arasında farklılaşma olduğu gibi bu gruplar içinde de farklılaşmalar gelişir (Baraldi, 1998: 67).

Kısmi sistemler arasındaki ilişkiler, hiyerarşi temelinde ait olunan tabakaya göre belirlenir. Üst tabaka, bu eşitsizlik sayesinde toplumun iç düzenini belirler. Bir tabaka içindeki eşitlik yani soyluların kendi içindeki ve köylülerin kendi içindeki eşitlik ise o tabaka içindeki iletişimi düzenler. Yani tabakalaşma, tabakalar arasındaki eşitsizliği ve bu tabakalar içindeki eşitliği ifade eder. Soyluların kendi içindeki eşitlik, sınırlı kaynaklara erişimi sağlar. Fakat bu eşitlik az sayıdaki soylular ile sınırlıdır. Tabakalaşma, soylu sınıfındaki seçme yeteneğinin birikimi sayesinde önceki farklılaşma biçimlerine göre daha yüksek bir karmaşıklığın oluşumuna izin verir. Alt tabaka hayat memmat mücadelesi verirken, okuma yazma becerisine sahip olan soylu sınıfı toplumun kendi kendini açıklaması görevini üstlenir.

Tabakalaşma belirgin bir düzen kurar ki bu düzen, diğer evrimci değişimlerin de mümkün olmasını sağlar. Karmaşıklığın tabakalaşma için çok yüksek boyutlara ulaşması, yeni farklılaşma biçimlerine geçişi sağlayacaktır. 18. yüzyıl Avrupa'sında meydana gelen yapı değişikliği buna örnek olarak verilebilir. Otopoietik ve sadece bir fonksiyona yönelik kısmi sistemler artık doğuma hazırdır. Günümüz dünya toplumu için belirleyici olan bu

fonksiyonel farklılaşma biçimi (funktionale Differenzierung), tabakalaşmanın hiyerarşik düzenini parçalamıştır (Kneet ve Nassehi, 1993: 131).

Fonksiyonel farklılaşmış toplumda kısmi sistemler, ifa ettikleri fonksiyonları bakımından birbirinden farklıdır. Her bir kısmi sistem, toplumdaki spesifik fonksiyonuna göre farklılaşır. Bunların en önemlileri; siyaset sistemi, ekonomi sistemi, bilim sistemi, eğitim sistemi, aile, din, tıp sistemi ve kültür sistemidir (Luhmann, 1984: 33). Toplumdaki iletişim, bu fonksiyonlara göre yapılandırılmıştır. Her fonksiyon, bir kısmi sistem tarafından özerk bir şekilde ifa edilir. Her fonksiyon sistemi, kendi fonksiyonunun önceliğini hayata geçirir. Yani her fonksiyon sistemi, toplumu kendi fonksiyonu perspektifinden gözlemler. Fonksiyon sistemlerinin bu yönelimi, yukarıda incelediğimiz kodlarla gerçekleştirilir ki bu kodlar, ilgili fonksiyonun icrasında dışarıdan bir müdahaleye imkan tanımaz. Fonksiyon sistemlerinin kodları, diğer kısmi sistemlerin ayrımlarını dikkate almamayı sağlar; fakat o sistemlerin toplum için önemi kabul edilir. Mesela ekonomi sisteminde bilimsel hakikatler dikkate alınmaz; fakat bilimsel hakikatlerin toplum için önemi kabul edilir. Çok sayıda kod birbirlerini dikkate almazlar; fakat hepsi aynı anda geçerlidir.

Fonksiyonlar arasındaki ilişkiler, bütün toplum düzeyinde hiyerarşik olmayan bir yapıya sahiptir. Yani sistemler arasındaki eşitsizlik, tabakalaşmada olduğu gibi bir hiyerarşiye dayanmaz. Fonksiyonlar arasındaki eşitsizliğe ve her sistemin kendi fonksiyonunu canlı tutmak istemesine rağmen toplum bir merkeze ve bir zirveye sahip değildir. Tüm fonksiyonlar ifa edilmelidir, zira tüm fonksiyonlar toplum için önemlidir; fakat hiçbir fonksiyon sistemi önceliğe sahip değildir. Buna göre toplumun kendi kendini tanımlaması, belirli bir bakış açısından ve belirli bir merkezden gerçekleşemez.

Fonksiyonel farklılaşmış toplumdaki kısmi sistemlerin dünyayı gözlemlemesi, parçalı toplumda olduğu gibi hep aynı biçimde veya tabakalaşmanın hiyerarşik toplumunda olduğu gibi dogmatik değildir. Sistem-çevre farkı, her kısmi sistemde farklı bir manaya sahiptir. Her bir fonksiyon sistemi, kendi ayrımına göre seçimler üretir ve diğer fonksiyonların da ifa edilmesi gerektiği için, sisteme göre çok daha karmaşık olan çevreyi tolere eder. Toplumun problemleri, kendi tipolojilerini ve problem çözümlerini üreten her bir kısmi sistem tarafından ele alınır. Yani toplumun en önemli problemleri, farklı fonksiyon sistemlerinde eş zamanlı olarak ele alınır. Olaylar ve problemler, kısmi

sistemlerde nitelenerek genelleştirilir. Önceki toplum tiplerine göre karmaşıklık artışı, gözlemin öncelik tanımayan çokyünlülüğünden kaynaklanır. Her bir kısmi sistem sadece toplumu değil, aynı zamanda diğer kısmi sistemleri de gözlemler ki bu, edim (Leistung) olarak adlandırılır. Bu edimler toplumun bütününe yönelik olmakla birlikte her bir kısmi sistem, diğer kısmi sistemlere yönelik edimleri de dikkate almak durumundadır. Siyaset sistemi ekonomi için gerekli kanunları çıkarmalıdır; ekonomi sistemi bilimsel araştırmaları finanse etmelidir veya eğitim sistemi ekonomi için gerekli olan kalifiye işgücünü yetiştirmelidir. Buna göre fonksiyon sistemleri, sadece kaçınılmaz olarak özerk değil, aynı zamanda bir manada bağımlıdır. Bu bağımlılık ise sisteme göre farklı bir manaya sahiptir. Mesela eğitim sisteminin siyaseti gözlemlemesi, onun hukuk sistemini gözlemlemesinden farklıdır.

Münferit iletişimsel olaylar, farklı kısmi sistemlerin eş zamanlı operasyonları olarak görülebilir. Yapısal bağlantılar bölümünde ele aldığımız bu durumda; mesela bir evlilik akdi hem bir hukuki iletişimdir hem de ailevi bir iletişimdir. Eğer olaya imam nikahı da dahil edilmişse aynı zamanda bir dini iletişimdir (Çelik, 2007: 62). Fakat ilgili sistemlerin otopoietik kapalılıklarından hiçbir zaman vazgeçilmez. Otopoietik kapalılık, iletişimin devamlılığını sağlar. Evlilik akdinin gerçekleşmesinden sonra iletişim aileye odaklıdır; fakat eşlerin hukuki durumu aralarındaki aşka göre değil yine hukuka göre belirlenir.

Bir fonksiyon sistemi, diğer fonksiyon sistemleri ve toplumun bütünü yanında tefekkür (Reflexion) yoluyla kendi kendini de gözlemler (Luhmann, 1990a: 635). Siyaset sistemi siyaset teorileriyle, eğitim sistemi pedagojiyle kendi kendini gözlemleyerek açıklar. Her sistem, bu tefekkür sayesinde kendini çevreden farklılaştırma ve gözlemleme imkanını elde eder. Her sistem, kendini yeniden üretebilmek için, toplum için fonksiyonunu, diğer sistemler için edimlerini ve kendisi hakkındaki tefekkürünü farklılaştırabilmeli ve terkip edebilmelidir. Fonksiyonel farklılaşmış toplum, bir dünya toplumunun ilk örneğidir. Bölgesel kesintilere dayanan kısıtlamalar olmaksızın, dünyada üretilen tüm iletişimleri kapsar. Geleneksel dönemde her toplum, bölgesel sınırlarla tanımlanmaktaydı ve bu sınırlar dışında başka iletişimler hakimdi. Buna karşılık günümüzün fonksiyonel farklılaşmış modern toplumunda tek biçimli toplum şartları hakimdir. Ekonomi, siyaset, eğitim gibi farklı fonksiyon sistemlerinin fonksiyonları, sadece bölgesel sınırlar içinde değil, aksine bütün dünyada aynı anda ifa edilir. Bilimden

veya ekonomiden bahsederken sadece bir ülkenin biliminden veya ekonomisinden söz edemeyiz (Can, 2022: 397). Ekonomik veya bilimsel iletişim tek bir toplumda, dünya toplumunda gerçekleşen iletişimlerdir. Toplumun birliği, artık bölgesel sınırlar sayesinde belirlenmez. Bölgeler arasındaki farklılıklar, mesela gelişmiş-gelişmemiş ayrımıyla toplumun bütününe nispetle gözlemlenebilir.

Fonksiyonel farklılaşmış toplumda, farklılaşma modeli olarak parçalanma (Segmentasyon) ve tabakalaşma (Stratifikation) ortadan kalkmaz. Bunlar artık birincil farklılaşma biçimleri olmamakla birlikte önemlidir. Tabakalaşma artık toplumun temel farklılaşma biçimi olmamakla birlikte fonksiyonel farklılaşmanın etkileri sebebiyle yeniden üretilir ve sosyal sınıflardaki farklılaşmayı güçlendirir. Parçalanma da fonksiyona bağlı biçimlerde yeniden üretilir. Mesela siyasette milli devletlerin, ekonomide şirketlerin veya bilim sisteminde üniversitelerin farklılaşması gibi. Bilim fonksiyonel farklılaşmış bir fonksiyon sistemi olmakla birlikte bilim sistemi içindeki benzer yapıdaki üniversiteler parçalı bir yapıya sahip olabilir veya bunlardan bazıları başarılarıyla öne çıkarak tabakalaşmış bir yapı üretebilir.

1.5. Siyaset Biliminde Sistem Düşüncesi

Luhmann'ın sosyolojik Sistem Teorisinde siyasi sisteme girmeden önce bu teorisinin ortaya çıktığı döneme tekrar bakmak ve Sistem Teorisine katkı sunanların amaçların ele almak faydalı olacaktır. İkinci Dünya Savaşından sonra ve Soğuk Savaş döneminde bugün sistemler olarak adlandırılan karmaşık bütünlükleri inceleme arzusunda bir artışın olduğu göze çarpmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan sistem teorisyenlerinin ortak tarafı, “sürekli daraltılan parçaların izole bir şekilde kavranması değil, aksine parçaların karmaşık bütünlükler içindeki etkileşimlerini inceleme” arzusu idi (Ropohl, 2012: 36).

Talcot Parsons, yapısal fonksiyonel paradigmayla (AGIL Şeması) sistem teorisini sosyal bilimlere aktardı. Sistem yaklaşımı, David Easton ve (1917-2014) ve Gabriel A. Almond (1911-2002) ve Karl W. Deutsch (1912-1992) üzerinden siyaset bilimine girdi. Easton, temel görevi toplumsal girdilerin (Inputs) işlenmesi olan bir siyasi sirkülasyon modeli geliştirdi. Almond, Easton'un siyasi sistemini genişleterek meşru fiziki şiddetin konu edildiği toplumsal yapıların tüm siyasi yönlerini ekledi. Karl W. Deutsch, bu

düşünceye kibernetiği ekledi ve sistemlerin öğrenme becerilerinin olup olmadığını yani çevreye uyum sağlama ve kendilerini geliştirme becerilerini inceledi (Hein, 2011: 56-59).

Luhmann'ın Sistem Teorisi hakkındaki fonksiyonel düşüncesi, hocası Talcot Parsons'un fikirlerinin geliştirilmesini ifade etmektedir. Fakat Luhmann'ın sistem yaklaşımı, Almanya sınırlarını pek aşamamıştır²⁷. Bunun sebepleri tam olarak açıklanamamakla birlikte bazı spekülasyonlar yapılabilir. Luhmann'ın eserlerini diğer dillere ve bilhassa İngilizceye kapsamlı bir şekilde çevrilmemiş olması, Luhmann'ın tanınmamasının en önemli sebeplerinden biri olduğu söylenebilir. Luhmann'ın teorik karmaşıklığı, çok hassas ve itinalı bir çeviri gerektirmektedir ki bu durum, çeviri çalışmalarının önünde bir engel teşkil etmektedir (Jahraus vd., 2012: 460-462).

Sistem Teorisinin Almanca bölgesindeki serüveni de konjonktürel dalgalanmalara göre cereyan etmiştir. Sosyal bilimlerin Luhmann'ın Sistem Teorisine karşı tutumu, 1960'lı ve 1970'li yıllarda dikkate almama ve uzak durma ya da en fazla eleştirme şeklinde gerçekleşmiştir (Hellmann vd., 2003: 9). Fakat Luhmann'ın "Sosyal Sistemler" adlı eserinin 1984 yılında yayımlanmasından sonra ona ilgisiz kalma ve uzak durma imkanı kalmamıştır. Ölümünden sonra yayımlanan "Toplumun Siyaseti" isimli eserinden sonra siyaset biliminde de ciddiye alınmaya başlamıştır. Sistem Teorisi, günümüzde sosyal bilimlerin aktörlere ve kurumlara dayanan paradigmalarının yanında üçüncü bir paradigmayı oluşturmaktadır. Çünkü fonksiyonel düşünce, aktörlerden ve kurumlardan bağımsız olarak evrensel bir bakış açısı sunmaktadır. Fakat siyaset biliminin Luhmann'ın Sistem Teorisine bakışı hala muğlaklığını korumaktadır. Luhmann'ın siyaset biliminin bağımsız bir disiplin olarak varlığını tartışmaya açması, bunda önemli bir rol oynamış olabilir (Luhmann 1998b, S. 758, Dipnot 311). Fakat siyaset bilimi, Luhmann'ı artık tamamen göz ardı da edememektedir (Czerwick, 2012: 388).

²⁷ Luhmann'ın Almanca bölgesinde bile eleştirel bir bakışla karşılaşmasının muhtemel sebepleri hakkında ayrıntılı bilgi için bak. (Hein, 2011: 60-64).

İKİNCİ BÖLÜM

LUHMANN'IN SİSTEM TEORİSİNDE BİR FONKSİYON SİSTEMİ OLARAK SİYASİ SİSTEM

Bu bölümde sosyolojik Sistem Teorisinin temel kavramları kullanılarak bir fonksiyon sistemi olarak siyaset sistemi incelenecektir. Bu kavramlar, özel olarak siyaset sistemi için geliştirilmemiş, aksine sosyolojik Sistem Teorisinden alınmaktadır. Geleneksel anlayışa göre siyasi olan, bir *zoon politicon* olarak insan üzerinden tanımlanmaktadır (Jensen, 2003: 19). Buna uygun şekilde bilimde sosyoloji ve siyaset bilimi ayrımı paradigmatik bir ayrım olarak gelişmiştir. Fakat siyaset biliminin toplum bilimlerinden katı bir ayrımı pek mümkün değildir, zira bu iki disiplinin ne ilgi alanları ne yöntemleri ne de teorik yaklaşımları birbirinden önemli farklılıklar göstermemektedir. Bu iki bilim dalı arasındaki sınırlar belirsizleşmektedir (Luhmann, 2015b: 9-10). Bu sebeple Luhmann, siyasi olanı genel sosyoloji çatısı altında ele almakta ve “siyasi sistem” kavramını kullanmaktadır (Luhmann, 2015b: 19). Buna uygun şekilde; Sistem Teorisinin siyasete bakışı ve kavramları, kurumsal veya düşünce tarihine dayanan bir bakış açısından hareket etmemektedir. Sistem Teorisinin siyasete bakışı, daha ziyade “evrimci, fonksiyonel ve yapısal bakış açılarını” dikkate almaktadır (Luhmann, 2015b: 453). Buna göre siyaset biliminin konusu, siyasi kurumların doğru yapılandırılması değil, aksine siyasetin unsurları arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması ve sınıflandırılmasıdır. “Böylece siyasi sistem modelleri, siyasetin adeta siyasi olmayan bir teorisidir” denebilir (Fuhse, 2005: 18).

Sistem olarak siyaset, siyasetin geleneksel olarak yükseltilmiş olan toplumsal konumunun da terk edilmesini gerektirmektedir. Sosyolojik Sistem Teorisini siyasete katı bir şekilde uygulayan Luhmann, siyasi sistemi toplum sisteminin sadece bir fonksiyon sistemi olarak görmektedir. Gerçi siyaset sistemine toplum için kolektif bağlayıcı karar alma fonksiyonunu yüklemektedir. Fakat buradan; diğer siyaset teorileri için alışılmış olan siyasi bir üst-ast ilişkisi türetmemektedir. “Yani eğer siyasi sistem bir egemenliğe sahipse, bu egemenlik, sadece siyaset üzerinedir ve ekonomi, bilim veya din üzerine değildir” (Czerwick, 2012: 387).

Siyaset sisteminin diğer fonksiyon sistemleriyle eşit konumunu onun fonksiyonuyla tezat olduğunu düşünenler de vardır. Buna göre bütün toplumu ilgilendiren

bir fonksiyonla yani kolektif bağlayıcı karar alma fonksiyonuyla donatılmış olan tek fonksiyon sistemi siyaset sistemidir (Hellmann vd., 2003: 11). Fakat burada kavramsal bir yanlış anlama olduğu görülmektedir. Görünüşteki bu çelişkinin, diğer fonksiyon sistemlerinin ve hatta toplumun yönetilmesi ile toplumsal bağlayıcı karar alma fonksiyonunun karıştırılmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Toplumun öz referanslı alt sistemlerden oluştuğu düşünüldüğü zaman bu düşünce hatası açıkça ortaya çıkmaktadır. Sistemlerin operasyonları ve farklılaşması siyaset sisteminde de aynı şekilde geçerlidir ve Luhmann'ın teorisinin tutarlılığına zarar vermemektedir.

Diğer taraftan siyasi olanın tabiatının belirlenmesinden ve toplum sözleşmesi teorilerinden hareket eden “Kant, Habermas ve diğer çoğu normatif demokrasi ve meşruiyet teorisyenleri geleneği”, siyaseti toplumun bütününe yapılandırabileceği bir konuma sokmaya çalışmaktadır (Kemper, 2015: 225). Sistem Teorisine göre siyaset sisteminin kolektif bağlayıcı kararlarının diğer sistemlere etkisi şu şekilde ifade edilebilir: Diğer sistemler, siyaset sisteminin kolektif bağlayıcı kararlarına uyum sağlayabilirler veya reddederek yapısal bağlantılar üzerinden siyaset sistemini irite edebilirler. Siyaset sistemin diğer sistemlere doğrudan bir müdahalesi veya onları yönetmesi ve böylece siyaset sisteminin hiyerarşik bir üstünlüğü mevcut değildir (Hein, 2011: 56) ki buna göre Sistem Teorisinin otopoietik temel varsayımı geçerliliğini sürdürmektedir.

Eylemde bulunan süjeyi analizin dışına çıkaran, siyaseti topluma tabi kılan ve böylece siyaset bilimini sosyolojinin bir alt dalı gibi gören Sistem Teorisinin siyaset biliminde göz ardı edilmesi anlaşılır bir durum olarak görülebilir (Hein, 2011: 64). Bu çatışma alanları boyunca, Luhmann'ın Sistem Teorisine karşı çekinceler günümüzde de sürmektedir. Ancak Sistem Teorisinin bazı fikirlerinin siyaset bilimine yavaş yavaş yerleştiği de gözlemlenmektedir (Czerwick, 2011: 26). “Sistem olarak siyaset”, siyasi süreçlerin farklı aşamalarda ele alınması düşüncesi (politics, policy ve polity)²⁸ ve hatta siyasetin kolektif bağlayıcı karar alma şeklindeki temel fonksiyonu, Sistem Teorisine dayanmakta ve ana akım siyaset teorisinde kullanılmaktadır (Hein, 2011: 54).

Sosyal sistemler hakkındaki açıklamalarımıza göre siyasetin tabiatı hakkında şu yargı ortaya çıkmaktadır: Siyaset bir iletişimdir ve “uyum şanslarını test ederek ve yoğunlaştırarak kolektif bağlayıcı kararları hazırlayan bir iletişimdir” (Luhmann, 2019: 254). İletişimin bu şekilde siyasi olarak tanımlanması, bir fonksiyon sistemi olarak

²⁸ Politics siyasi süreçleri; policy siyasi içerikleri ve polity siyasi kurumları incelemektedir (Hein, 2011:54)

siyasette gerçekleşir. Siyaset sistemi; toplumun bir alt sistemidir ve spesifik siyasi bir medya, spesifik siyasi bir fonksiyon ve siyasetin özel bir koduyla diğer toplumsal sistemlerden ayrılır (Luhmann, 2019: 16-17). Siyasi iletişimin bu açık tanımına rağmen neyin siyasi olduğu ve neyin siyasi olmadığı konusunda zorluklar ortaya çıkmaktadır. Siyaset sistemi ve çevresi arasındaki ilişkiler sürekli değiştiğinden dolayı siyasi olan da değişiklik göstermektedir. Sosyal sistem ve çevresi arasındaki dinamik ilişki, sistem sınırlarının mana yapısını tanımlamaktadır. Dün siyaset sistemine dahil olan, bugün çevreye dahil olabilmektedir. Bilhassa sürekli farklılaşan alt sistemleriyle modern toplum, sosyal medyadaki teknolojik gelişmeler de dikkate alındığında, neredeyse histerik bir politikleşme ve apolitikleşme sürecinde bulunmaktadır. Sistem ve çevre arasındaki ilişkiyi bir kere daha dikkate aldığımızda bu süreç daha da zorlaşmaktadır. Sistemler fonksiyonel farklılaşmıştır; fakat iletişimler hem sosyal sistemin içinde hem de dışında gözlemlenebilmektedir ve dinamik sistem sınırlarıyla kastedilen bundan başkası değildir. İletişim, sistem sınırının her iki tarafında da gerçekleşmektedir; fakat farklı kodlarla ve farklı araçlarla yürütülmektedir (Greven, 2001: 200)

Fonksiyon sistemlerinin temel farklarının yani fonksiyon sistemi içindeki tematik iletişimin hususi bir alameti, onların daha önce zikredilen ikili kodudur (Hellmann, 2002: 245). Sistem, ilgili kodu sayesinde operasyonlarını seçen özel bir alamete sahiptir. Bu ikili yapılandırma aracı, bir toplumsal kısmi sistem olan siyasetin anlamlı operasyonlarının sürekliliğini sağlamak ve iletişimin sistem için önemli olup olmadığını belirlemek için yeterli değildir. Bu seçim probleminin çözümü, siyaset sistemine esas olan bir medya ile gerçekleşmektedir ki bu medya güçtür. Siyaset sisteminin güçlü-güçsüz şeklindeki ikili kodu, kodun pozitif tarafı için (güçlü) belirgin bir öncelik üretmektedir. Böylece bu tercih kodu, siyaset sisteminde genelleştirilmiş iletişim medyası olan gücü oluşturmaktadır. Bu şekilde yapılandırılmış bir medya, “iletişime yeni bir koşullandırma (Konditionierung) ve motivasyon dengesi sağlamaktadır” (Luhmann, 2019: 88).

Güç sahibi olan, fiziki şiddeti makul bir şekilde hazır bulundurmak suretiyle güç sahibi olmayanları koşullandırmaktadır. Böylece tabi olma ve itaat etme saiklerini üretebilmektedir (Luhmann, 2004a: 308). Kısmi bir güç kaybı bile güç sahibinin politikasını uygulamasını sınırlandırabilmektedir ki gücünü tamamen kaybeden bir siyasi sistemin devamlılığı düşünülemez. “Yani güç, siyasette görülebilen bir şey değil, aksine

siyasetin cevheridir” (Luhmann, 2019: 75). Diğer tüm sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası gibi güç de döngüsel olarak yapılandırılmıştır. Yani “güç, sadece ona itaat edilmesi halinde mevcuttur” (Luhmann, 1989: 16). Buna göre iletişim medyası olan güç, bir fonksiyonun ifası için gerekli bir araç rolüne sahiptir. Gücün kendisi bir amaç değil, sadece siyasi sistemin bir aracıdır (Mayntz, 2001:20). Luhmann’ın siyasi sistemin merkezi aracının açıklanmasında fiziki şiddet tehdidi ve uygulanmasına odaklanması, onun eleştirilmesine sebep olmuştur. Şiddetin bu şekilde yapıcı bir role sahip olması, siyasetin uyuma ve karşılıklı kabule dayandırılarak gerekçelendirildiği teorilerin reddi manasına gelmektedir (Greven, 2001: 203).

2.1. Otopoietik Bir Fonksiyon Sistemi Olarak Siyasi Sistem

Diğer tüm sosyal sistemler gibi siyasi sistem de sistem-çevre ayrımına dayanır. Toplumun fonksiyonel farklılaşmasıyla eş evrim sürecinde kendini sistem-çevre farkında farklılaştıran siyasi sistemin önemli bir görevi, sistem ve çevre arasındaki karmaşıklık eşiğinin azaltılmasıdır. Bunu kendi karmaşıklığını artırarak ve çevrenin karmaşıklığını azaltarak gerçekleştirir. Otopoietik siyasi sistem, tüm bunları öz referanslı olarak yani operasyonların kendi kriterleri doğrultusunda kendisi karar vererek gerçekleştirir. Bu bölümde; siyasi sistemin sistem-çevre ayrımı, karmaşıklığı ve öz referanslılığı ele alınmaktadır.

2.1.1. Siyasi Sistemde Sistem-Çevre Ayrımı

Luhmann, daha sonra ayrıntılı bir şekilde inceleneceği gibi, demokrasiyi siyasi sistemin alt sistemi olan siyasete konumlandırmaktadır. Bu konumlandırmaya şaşırmamak gerekir, zira onun teorisi, öncelikle sosyal sistemlerin farklılaşmasını ve rasyonelleşmesini merkezine almaktadır. Luhmann’ın farklılaşma ile kastettiği, bir sosyal sistemin toplum içindeki özerklik derecesinin ve kendini programlama becerisinin artmasıdır (Luhmann, 1995b: 267). Luhmann’ın Sistem Teorisi için esas olan konu, diğer sistem teorisyenlerinde olduğu gibi sistem-çevre ayrımıdır. Onun tüm düşünceleri, bu ayırmadan hareket eder ve bu ayrıma dayanır. Sosyal sistemlerin bu sistem- çevre ayrımına nasıl davrandığı, bu ayrımı nasıl operasyonlarının hareket noktası yaptığı, sistem içinde hangi diğer ayrımların sistem içindeki sistem-çevre ayrımına eklendiği ve sosyal sistemlerin nasıl farklılaştığı soruları, Luhmann’ın düşüncesinin merkezindedir. Ona göre sistem farklılaşması,

“sistem-çevre farkının sistem içinde tekrarlanmasından başka bir şey değildir. Bu arada sistemin bütünü, kendi alt sistem oluşumları için kendini çevre olarak kullanır ve böylece güçlendirilmiş filtre etkisi sayesinde, nihayetinde kontrol edilemez olan bir çevreye karşı alt sistemler seviyesinde daha yüksek ihtimallsizliklere erişir” (Luhmann, 1984: 22).

Demokrasi bir alt sistem olmamakla birlikte siyasi sistemin sistem içindeki sistem-çevre farkının bir sonucudur.

2.1.2. Karmaşıklık

Sosyal sistemler, sistem çevre ayrımını sistem içi fark olarak üreterek ve sonraki operasyonlarını buna ekleyerek karmaşıklık üretirler ki bu, Luhmann için sosyal sistemlerin varlığının ön şartıdır. Aynı zamanda karmaşıklığın azaltılması da onların birincil görevidir, zira sadece dünyanın karmaşıklığını azaltarak sosyal sistemler olarak çevreye karşı istikrar kazanabilirler. “Sistemler hakkında söylenen *her şey* karmaşıklığın azaltılması olarak (...) fonksiyonel açıdan analiz edilebilir” (Luhmann, 1970: 11). Buna göre demokrasinin, karmaşıklığın azaltılmasında sosyal sisteme yardımcı olduğu söylenebilir. Karmaşıklığın dünya için bir problem olmasının sebebi, çevrenin karmaşıklığının her bir sistemin karmaşıklığından daima daha yüksek olmasıdır. Bu sebeple sistem ve çevre, bir karmaşıklık eşiği üzerinden ayırt edilir. “Karmaşıklık ilişkisinin farkı, sistem teorisinin temel problemidir; tüm fonksiyonel analizlerin nihai ilişki problemidir” (Luhmann, 2005: 210-211) ve böylece demokrasinin de en önemli problemi olduğu söylenebilir. Demokrasi, siyasi sistemlerin ya çevrenin karmaşıklığını çok fazla işleyerek çok fazla karmaşıklık üretmesini ya da çevrenin karmaşıklığını çok az işleyerek çok fazla karmaşıklık azaltmasını sağlayabilir. Her iki durumda da siyasi sistemler için önemli problemler ortaya çıkar. Çok fazla karmaşıklık ürettikleri zaman (enflasyon), siyasi sisteme aşırı yüklenme olur. Karmaşıklığı çok fazla azalttıkları zaman (deflasyon) ise siyasi sisteme yeteri kadar yüklenilmemiş olur. Aşırı yüklenme durumunda demokrasiye bağlı talepler ve beklentiler yerine getirilemez ki bu, hem siyasi sistemi hem de demokrasiyi değişim baskısı altına alır. Yeteri kadar yüklenmeme durumunda ise demokrasinin sunduğu imkanlar kullanılmamış olur.

Sistem ve çevre arasındaki karmaşıklık eşiğini işlemek için yani çevrenin karmaşıklığını sistem içinde azaltmak için “yüksek karmaşıklığın bilinçli olarak ele alınmasını ve azaltılmasını” mümkün kılan “mana” gereklidir (Luhmann, 1970: 61). Bu sebeple mana (Luhmann, 1984: 92-147), “yüksek karmaşıklık şartı altında seçici

davranışın belirli bir stratejisidir” (Luhmann, 1974: 12). Fakat çevrenin karmaşıklığını azaltmak için sistem içinde belirli bir öz karmaşıklık mevcut olmak zorunda olduğundan, bir sistem, sistem içinde tasarlanan çevre karmaşıklığını, ancak bunun için gerekli olan unsurların ve o unsurların ilişkilerinin sistem içinde mevcut olması halinde işleyebilir. Luhmann, aynı zamanda çevrenin karmaşıklığının azaltılmasının sadece sistemin kendi karmaşıklığını artırması halinde mümkün olduğunu belirtir (Luhmann, 1970: 309). Yani çevrenin karmaşıklığının azaltılması ve sistemin kendi karmaşıklığının artırılması eş zamanlı yürüyen bir süreçtir. Bu sebeple sosyal sistemler, kendilerini çevrelerine nispetle geliştirirler ve yapılarını çevreye uyarlarlar (Luhmann, 1981a: 18); fakat operasyonları kesinlikle çevre tarafından belirlenmez. Bununla beraber Luhmann’a göre sistemin karmaşıklığı, çevrenin karmaşıklığına uygun olmalıdır (Luhmann, 1991b: 169). Dolayısıyla çevrenin ve sistemin karmaşıklıklarının işlenmesi birbirine uyumlu olmalıdır (Luhmann, 1991b: 160-163).

Sistem ve çevrenin karmaşıklığın işlenmesindeki uyum ilişkisi sistem tarafından tanımlandığı için, hem sistemin hem de çevrenin karmaşıklığı daima sistemin bir tasarımıdır (Luhmann, 2000: 314) ve buna göre daima sisteme nispetle anlaşılmalıdır. Sistem çevre tarafından belirlenmediği için, çevrenin karmaşıklığının sistemin karmaşıklığı tarafından nasıl azaltılacağına sistem otonom bir şekilde karar verir. Böylece sistem, karmaşıklığın azaltılmasına yönelik kuralları kendisi koyabilir (Luhmann, 1991b: 117). Bu durum, yüksek karmaşıklık temelinde çevrenin karmaşıklığını ele almak için spesifik yapılar, biçimler ve yöntemler geliştirmiş olan siyaset sistemi içinde demokrasi olarak adlandırılabilir. Buradan şu sonuç ortaya çıkabilir: Sistemin kendi karmaşıklığı o kadar yüksek bir çaba gerektirebilir ki sistem, nihayet sadece kendi karmaşıklığıyla uğraşmak durumunda kalabilir. Böyle bir durum, Luhmann’a göre, demokrasinin demokratikleştirilmesi gayretinde kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktır. Bu durumda bir siyasi sistem, kendi kendisiyle uğraşmaktan boğulacak ve evrim yeteneğini kaybedecektir (Luhmann, 2005: 207).

Eğer karmaşıklık sosyal sistemlerin oluşması ve operasyonları için merkezi bir öneme sahip ise (Luhmann, 1998a: 134-144; Baraldi vd., 1998: 93-97) Luhmann’ın karmaşıklıktan ne anladığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Luhmann’a göre karmaşıklık, “muhtemel olayların bütünlüğü” (Luhmann, 1991b: 115) ve “güncellenebilecek olandan daha fazla yaşama ve eylem imkanı olmasıdır” (Luhmann, 1974: 32). Karmaşıklık, bir

seçim mecburiyetiyle bağlantılıdır, çünkü bir sistem içindeki unsurlar artık sistem içindeki tüm unsurlarla ilişki içinde olamaz. Böylece sistem, sistem-çevre ayrımında olduğu gibi gerektiğinde farklılaşma imkanı kazanır (Luhmann, 2005: 206). “Unsurların bağlantı kapasitesinin içkin sınırları sebebiyle her bir unsur diğer her bir unsurla artık her zaman bağlantılı olamazsa, birbiriyle alakalı bu tür unsurlar kümesini karmaşık alarak adlandırırız” (Luhmann, 1984: 46). Luhmann, karmaşıklığını çevrenin karmaşıklığına nispetle kendisini üreten bu tür yüksek karmaşıklığa sahip sistemleri, öz referanslı ve otopoietik sistemler olarak adlandırır. Öz referanslı demek, bu sistemlerin “unsurlarının ve temel operasyonlarının teşekkülünde kendisine (o sistemin unsurları olsun, o sistemin operasyonları olsun veya o sistemin birliği olsun) dayanmasıdır” (Luhmann, 1984: 25) yani kendine atıf yapmasıdır (Can, 2022: 403).

2.1.3. Öz Referans

Sistemlerin aynı anda kendine ve çevresine atıf yapması sayesinde, sosyal sistemlerin açıklık ve kapalılık ilişkisi karışıklık olmaktan çıkıp birbirini gerektiren bir ilişki haline gelir. Yani çevrenin etkileri, sistemin operasyonlarını belirleyemez, aksine sadece tetikleyebilir. Hangi tahriklerden etkileneceğine ve bu tahriklere nasıl reaksiyon göstereceğine sistemin kendisi karar verir (Luhmann, 1984: 59). Tüm sistem operasyonları sistemin yapıları tarafından belirlendiği için, çevrenin etkileri öncelikle sistem operasyonlarında kullanılıp kullanılmayacağına göre seçilir. Sosyal sistemler, bu sebeple sadece öz referanslı (iç referanslı) değil aynı zamanda otopoietik sistemlerdir. Yani kendilerini oluşturan temel unsurları yine bu unsurlardan üretir ve böylece kendilerini çevrelerinden ayırırlar (Luhmann, 2004b: 266). Otopoietik sistemlerin operasyonları, bu manada daima yapı tarafından belirlenir. Bu, tüm siyasi sistemler için de geçerlidir. Sosyal sistemler, dairesel hale gelmemek için “asimetrikleşmeyi” sağlamak zorundadır (Luhmann, 1998a: 21-24). Demokrasi, mesela sesçimler gibi mekanizmalar öngörerek burada yapı tarafından belirlenmeye karşı durarak asimetrikleşmeye destek olabilir.

Öz referanslı otopoietik sistemler teorisinin siyaset sistemine uygulanması (Luhmann, 1981a: 33-41) bazı zorluklar doğurmaktadır. Çünkü Luhmann, demokrasi hakkındaki düşüncelerini genel olarak sosyal sistemlerin ve özel olarak siyasi sistemlerin temel Sistem Teorisi ön şartlarından hareketle sistematik bir şekilde geliştirmemiş, aksine bunları demokrasi teorisi çerçevesinde varsaymıştır. Bu sebeple onun Sistem Teorisinin

genel ön şartları ve demokrasi hakkındaki düşünceleri arasında nasıl bağlantı kurulacağı belirsizliğe sahiptir. Fakat demokrasinin, siyaseti bir kısmi sistem olarak farklılaştırmayı ve toplumsal bağlayıcı kararlar almaya programlamayı başarabilen toplumların bir kazanımı olduğu belirtilmelidir. Yani demokrasi, var olabilmek için, karmaşık ve birçok toplumsal alt sisteme farklılaşmış bir topluma muhtaçtır. Toplumsal bağlayıcı karar alma fonksiyonu, sadece bu sistemin uhdesindedir. Bu sebeple demokrasi siyasi kararlara odaklanmaktadır. Siyasetin kararlarının toplumun karşı karşıya olduğu problemlerle yakından bağlantılı olduğu düşünülürse, demokrasinin, siyasetin toplumun problemlerini bağlayıcı bir şekilde çözme şekli olduğu söylenebilir. Modern toplumların toplumsal kısmi sistemlerinin sistem çevre ayrımını yeniden sisteme dahil ettiği varsayıldığı zaman, bu durumda demokrasi, sistem içi sistem-çevre ayrımının bir ürünü olarak düşünülebilir. Bu sebeple demokrasi, bir tür filtre ve seçim mekanizması olarak da ele alınabilir. Siyasi sistem, mesela “halk egemenliği” şeklindeki normatif demokrasi anlayışını, halkın beklentileri ve ihtiyaçlarından etkilenmek ve bu etkilere kolektif bağlayıcı kararlara reaksiyon göstermek için kullanabilir. Böylece demokrasi, siyasi sistemlerin açıklığa ve kapalılığa aynı anda sahip olmalarının bir aracı haline gelir ve aynı zamanda siyasi sistemlerin öz referanslı çemberini kırarak kendisine enerji sağlamasını sağlar. Fakat Luhmann’a göre sosyal sistemler aynı zamanda otopoietik olduğundan, siyasi sistemin bir unsuru olarak demokrasi de daima kendi kendini üretir. Demokrasi siyasi sistemde bir kere kurumsallaştıktan sonra artık kendi kendine istikrar kazanır, çünkü siyasi uygulamada kendisinin teşekkül ettiği unsurları kendisi üretir ve yeniden üretir. Nihayet demokrasi, siyasi sistemlerin çevrenin karmaşıklığını azaltmasına ve kendi karmaşıklığını artırmaya hizmet eder. Luhmann’a göre demokrasi, bu çifte fonksiyonda yani sistemin karmaşıklığının azaltılmasında ve artırılmasında en genel manasını kazanır. Aşağıdaki bölümlerde Luhmann’ın demokrasi teorisi bağlamındaki açıklamalarının özünde siyasi sistemin kendi karmaşıklığını artırmaya ve çevrenin karmaşıklığını azaltmasına yönelik unsurların yattığı görülecektir. Siyasi seçimler, partiler, devlet, hükümet muhalefet, halk (Publikum) ve idare bu unsurlardandır. Böylece karmaşıklığın Luhmann’da merkezi bir demokrasi teorisi kavramı olduğu açığa çıkmaktadır. Bu sebeple demokrasi ve karmaşıklık ilişkisi özellikle dikkate alınmalıdır. Karmaşıklığa yaptığı bu vurgu, Luhmann’ı klasik demokrasi teorisi temsilcilerinden önemli ölçüde ayırmaktadır.

2.2. Siyasi Sistemin Kapalılığı

Bir sosyal sistem olarak siyasi sistem, kendini çevresinden ayırabilmelidir. Yani siyasi iletişimin sadece siyasi iletişimlere eklenilebilmesini ve böylece çevreye karşı bir sınırı ayakta tutmasını, üretmesini ve yeniden üretmesini sağlamalıdır. “Siyaset, siyaset olarak işaretlenmelidir” (Luhmann, 2019: 74-75). Eğer sistem çevreye karşı sınırını belirleyip muhafaza edemezse, kendi kapalılığını sağlayamaz ve çevrede kaybolur. Bu durumda farklılaşma olmaz ve artık bağımsız bir sistem-çevre farkından bahsetme imkanı ortadan kalkar. Sistemin bir sistem olarak kapalılığını sağlaması için her şeyden önce sadece o sistem tarafından ifa edilen bir fonksiyon gereklidir ki bu fonksiyon siyasi sistem için kolektif bağlayıcı karar alma fonksiyonudur. Fakat kolektif bağlayıcı karar alma fonksiyonu, siyasi sistemin otopoiesisinin devamlılığı için yeterli değildir. Luhmann’a göre bunun yanında yeni siyasi iletişimleri mümkün kılan bazı mekanizmalar gereklidir. Bu mekanizmalar; siyasi iletişimin yapılandırılmasını sağlayan siyasi güç, kodlarla ifade edilen sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası ve nihayet beklentilerin sabitlendiği siyasi sistemde nirengi noktası olarak hizmet eden siyasi programlardır. Modern toplumun neredeyse tüm fonksiyon sistemleri için bu dört nitelik tespit edilebilir. Siyasi sistemin fonksiyonu, kolektif bağlayıcı karar alma; sembolik genelleştirilmiş medyası güç; ikili kodu güçlü-güçsüz ya da demokratik siyasi sistemlerde iktidar-muhalefet ve programları parti programlarıdır. Siyasi sistemin operasyonel kapalılığını sağlayan bu unsurlar aşağıda incelenmektedir.

2.2.1. Siyasi Sistemin Fonksiyonu

Luhmann’a göre siyasi sistem, fonksiyonel farklılaşmış bir toplumda spesifik bir fonksiyon sistemidir. Bunun manası, siyasi sistemin toplum için belirli bir fonksiyon ifa ederek kendini çevresine karşı sınırlamasıdır. Bu fonksiyon için sadece siyasi sistem yetkilidir. Fakat siyasi sistem, bu fonksiyonun dışında diğer fonksiyon sistemlerinin ifa ettiği diğer toplumsal fonksiyonların ifasından feragat etmelidir. Luhmann’a göre siyasi sistemin spesifik fonksiyonu, onun David Easton (Easton, 1965) yanında bilhassa Talcott Parsons’dan (Parsons, 1969: 46) hemen hemen olduğu gibi muhafaza ederek aldığı “kolektif bağlayıcı kararlar için kapasitenin hazır bulundurulmasıdır” (Luhmann, 2019: 84). Luhmann, kolektif bağlayıcı karar alma fonksiyonunu siyasi sistemin farklılaşmasının temel dayanağı olarak görmüş ve kolektif bağlayıcı karar almaya yönelik yeterli kapasitenin hazır bulundurulması görevini sadece siyasi sisteme yüklemiştir

(Luhmann, 2019: 84-85; 93). Bu tanıma göre Luhmann'ın siyasete yüklediği fonksiyon, ilk bakışta siyaset biliminde kullanılan siyaset tanımından pek farklı değildir. Fakat Sistem Teorisi bakış açısından iki önemli farklılık bulunmaktadır.

İlk olarak Luhmann, kolektif bağlayıcı karar alma için kapasitenim hazır bulundurulması fonksiyonuna rağmen, siyasi sisteme toplumsal açıdan diğer fonksiyon sistemlerinden daha yüksek bir konum vermemektedir. Bu fonksiyonun sadece siyasi sisteme yüklenmesi, siyasi sistemin modern toplumun yönetim merkezi olduğu intibasını uyandırabilmektedir (Greven, 1999). Fakat bu intiba, Luhmann'a göre doğru değildir. Zira sadece siyasi sistem değil, modern toplumun tüm fonksiyon sistemleri özerktir ve siyasi sistemin diğer sistemleri yönetmesi, diğer sistemlerin fonksiyonlarına zarar verecektir ki bu düşünce, sosyal sistemlerin otopoietik sistemler olduğu varsayımıyla bağdaşmaz. Dolayısıyla kolektif bağlayıcı karar alma, sadece fonksiyon sisteminin operasyonlarının serbestçe gerçekleştirilebileceği çerçeve şartlarının belirlenmesi şeklinde anlaşılabilir.

Ona göre siyasi sistem, birçok fonksiyon sisteminden biridir ve kararlarıyla diğer fonksiyon sistemlerinin özgürlük alanlarını kısıtlayabilmekle birlikte onların operasyonlarını belirleyemez. Aynı şey diğer fonksiyon sistemleri için de geçerlidir. Mesela ekonomi de siyasi sistem için belirli çerçeve şartları koyabilir; fakat siyasi sistemin ekonomik gerçeklikler temelinde nasıl karar vereceğini belirleyemez²⁹. Ya da bilim, mesela küresel ısınmanın toplumun ekolojik temellerini tehlikeye attığını söyleyebilir; fakat siyasi sistemin bu konuda alacağı kararları belirleyemez. Siyasi sistem de toplumsal bağlayıcı kararlarıyla diğer sistemleri irite edebilir; fakat onların operasyonlarını belirleyemez ve bu manada onları yönetemez.

İkinci olarak Luhmann için siyasi sistem; siyasi kişiliklerden, rollerden ve kurumlardan değil, aksine sadece siyasi iletişimlerden oluşur. Siyasi sistemde belirleyici olan, sadece siyasi olarak iletilmesidir yani siyasi iletişimlerin siyasi iletişimlere eklenmesi ve bu sayede çevresinden ayrılarak toplum için bağlayıcı kararlar alma talebiyle siyasi sistem oluşmasıdır. Siyasi sistem için önemli olan sadece bu tür

²⁹ Türkiye'de 2022 yılında uygulanmaya başlanan düşük faiz ve enflasyonla büyüme politikası ile Merkez Bankasının politika faizi siyasi baskılarla düşürülmüş ve bu sayede kredi faizlerinin düşeceği, daha çok borçlanma ve harcama ile yatırımların ve istihdamın artacağı öngörülmüştü. Fakat otopoietik ekonomi sistemi, faiz indirimine kendi kriterlerine göre reaksiyon göstermiş ve siyasi sistemin beklentilerinin tam tersi sonuçlar doğmuştur (Dedekoca, 2022).

iletişimlerin varlığıdır. Buna göre siyasi sistemin kapalılığına yönelik araçlardan biri olarak kolektif bağlayıcı karar alma fonksiyonu, siyasi sistemin tüm operasyonlarının yani tüm iletişimlerinin doğrudan veya dolaylı olarak bu fonksiyonla ilişkili olması ve bu sayede kendini çevresinden ayırmasıdır.

2.2.2. Siyasi Sistemin Aracı: G  

Sembolik olarak genelleştirilmiş iletişim medyası, fonksiyon sistemlerinin kapalılığını sağlayan diğer bir esasıdır. Siyasi sistemdeki tüm iletişimler, sembolik genelleştirilmiş bir medya olan güce dayanır (Luhmann, 2019: 18). Böylece Luhmann, gücün siyasi sistemin etkileşim aracı olduğunu ifade eden Parsons'a dayanmaktadır (Parsons, 1969: 352). Parsons gibi Luhmann da gücü iletişimin yapılandırılması aracı olarak görmüş ve ekonomideki para ile kıyaslamıştır. Ancak Parsons ve Luhmann'ın g   kavramlarında önemli farklılıklar da bulunmaktadır. Parsons'a göre bu tür etkileşim araçları, toplumun fonksiyon sistemleri arasında bilgi değişimini ve kontrolü sağlamaktadır. Luhmann ise g   ve parayı sembolik genelleştirilmiş iletişim medyası olarak ifade etmekte ve onların hizmetini sosyal güvensizliğin spesifik bir çözümünde görmektedir.

Luhmann'a göre tüm iletişimler,  ifte olumsuzluğun çözümüne yöneliktir. Sosyal durumlar, beklentilerle önceden yapılandırılmalıdır, aksi takdirde eylem ihtimali mevcut olmayacaktır. Mesela kıt kaynaklara erişimi düzenlemek ve kolektif bağlayıcı kararlar almak ve uygulamak için malların kıtlığına ve kamu yararına atıf yapmak yeterli değildir. Bunun yerine mallara erişim, paranın dağıtılmasıyla çözülür. Ekonomide malların dolaşımı için, kökeninden ve sahibinden koparılarak genelleştirilen semboller geliştirilir (Luhmann, 1996: 236). Siyasette de benzer bir durum vardır. Kolektif bağlayıcı kararların alınması ve uygulanmasında ortaya çıkacak ihtilaflar, belirli pozisyonların şekli yetkilerle donatılmasıyla çözülür. Bu sayede ortaya çıkan g   yapısı ve yetki yapısı, siyasi iletişimi düzenler ve siyasi sistemdeki  ifte olumsuzluğı azaltır (Luhmann, 2003: 7).

İletişimin böyle bir yapılandırılmasını sağlamak için g  , yaptırımları kullanır (Luhmann, 2003: 23; 2019: 44). Burada güçlü olan, güçsüz olanın eylemini etkilemek için, negatif yaptırım tehdidinde bulunur ya da pozitif yaptırımlar vaat eder. Yani g  , şiddetten ayrılmalıdır, zira güçsüz olan güçlüye tabi olma veya negatif yaptırımlara katlanmak (veya pozitif yaptırımları elde etme) arasında hala bir seçim yapabilir.

Organizasyonlardaki güç pozitif yaptırımlara dayanır. Ödenen maaşlarla çalışanlar, organizasyonun istediği şekilde davranmaya teşvik edilir. Buna karşılık siyaset ise daha ziyade negatif yaptırımları kullanır: Siyasetin halk üzerindeki gücü, şiddet tehdidine dayanır (Luhmann, 2019: 48). Siyasi yapının kurallarına uymayan, parmaklıklar arkasında yaşamayı göze almalıdır. Fakat bunun için bir toplumda fiziki şiddetin, siyasi sistem tarafından -Max Weber manasında (Zeybekoğlu, 2020: 33)- tekelleştirilmesi gereklidir (Luhmann, 2019: 55). Sürekli hazır bekleyen ordular ve polis gücü, bir siyasi sistemin ön şartıdır. Siyasi güç, şiddet üzerinden sağlanır (Luhmann, 2019: 62-63). Fiziki şiddetin Batı Avrupa'nın siyasi sistemlerinde tekelleşmesi oldukça geç gerçekleşmiştir. Günümüzde de bazı gelişmekte olan ülkelerde hala bir problem olmaya devam etmektedir (Wimmer, 2000: 211; 237).

Güç sadece siyasi sistemlere mahsus bir kavram değildir ve toplumsal hayatın başka alanlarında da iletişim güç üzerinden yapılandırılır. Geleneksel ailelerdeki babanın gücü, öğretmenlerin öğrenciler üzerindeki gücü ve amirlerin memurlar üzerindeki gücü buna örnek olabilir (Luhmann, 2003: 91-92). Dolayısıyla siyasi güç, diğer alanlardaki güçten ayrılmalıdır. Siyasi sistemin aracı olan güç mutlak güç değil, aksine sadece siyasi güçtür. Modern toplumda bir siyasi sistemin oluşması ölçüsünde, siyasi güç de siyasi olmayan güçten ayrılmıştır. Modern toplumdan önceki dönemlerde dini liderin, mülk sahibinin ve siyasi güç sahibinin rolleri sıkça tek kişi de toplanabilirken, modern toplumda tüm bu rollerin farklılaştığı görülmektedir. Tüm bu güç alanları, modern toplumda ayrılmış ve gücün kolektif bağlayıcı karar alma fonksiyonuna yönelik olduğu bir sistemin yani siyasi sistemin farklılaşmasına izin vermiştir.

Luhmann'a göre modern toplumdaki siyasi sistem, "gücün toplum için üretilmesi, idaresi ve kontrolü" görevini üstlenir (Luhmann, 2003: 49). Gücün bu şekil değiştirmesinin ön şartı ise Luhmann'ın Parsons'a dayanarak sembolik genelleştirme olarak ifade ettiği bir süreçtir. Güç, siyasi sistemde güç pozisyonlarından oluşan bir örüntünün yerleşmesi sayesinde hem belirli konulardan hem de münferit kişilerden bağımsız hale gelir (Luhmann, 2003: 31; 36). Artık hangi konuda karar verileceği, kimin parlamentoya seçileceği veya kimin hükümet başkanı olacağı önemli değildir. Daha ziyade semboller, kişi ve konudan bağımsız olarak karar verilip verilemeyeceğini ve hangi yöntemle karar verileceğini belirler. Böylece siyasi sistem, münferit kişiler

arasındaki somut güç ilişkilerinden kopar ve kişilerüstü bir toplumsal karar yapısı geliştirir.

Luhmann'ın güç teorisindeki önemli bir nokta da tüm güç yapılarında bir karşı gücün üretilmesidir. Güç, münferit aktörlerin bir niteliği olarak görülmemelidir. Luhmann, gücün daima -karı-koca veya öğretmen-öğrenci gibi- birçok katılımcı arasındaki ilişkide görülmesi gerektiğini vurgular (Luhmann, 2003: 15-16). Fakat eylemlerinde sınırlandırılmış olan sadece güçsüz olan değildir, aynı zamanda güçlü olan da sınırlandırılır. Bir kurumdaki amir de güçlü olmasına rağmen memurlarının davranışlarına reaksiyon göstermelidir, aksi takdirde muhtemelen güç pozisyonunu kaybedecektir. Siyasi sistemde de durum farklı değildir. Bir kral da devletini yönetirken kendini kendi güç aygıtının ve tebaasının muhtemel eylemlerine ayarlamalıdır. Modern devlette de idare siyasetin talimatlarına pasif bir şekilde hemen itaat etmez, aksine siyasi kararların alınmasına kendi inisiyatifi ile etki eder (Luhmann, 2019: 259-260). Bu karşı güç, siyasi sistemin demokrasilerde seçmen iradesini hemen gerçekleştirmemesini sağlar. Bunun yerine modern toplumdaki siyasi sistem, güç ve karşı güç mücadelesinde kendi mantığına göre hareket eder.

2.2.3. Siyasi Sistemin Kodu

Luhmann'a göre bir fonksiyon sistemindeki tüm iletişimler, sembolik genelleştirilmiş iletişim medyasına dayanan bir kodla yürütülür (Luhmann, 2004b: 75-76). Buna göre mesela ekonomi sisteminin tüm operasyonları ödeme-ödememe, hukuk sisteminin tüm operasyonları haklı-haksız, bilim sisteminin tüm operasyonları da hakikat-gayrı hakikat kodlarına göre yürütülür. Siyasi sistemin temel kodu ise güçlü-güçsüz ayrımıdır (Luhmann, 2019: 88-89; 98). Fakat demokratik siyasi sistemlerde buna iktidar-muhalefet ayrımıyla bir ikincil kod eklenmiştir (Luhmann, 2019: 96-97; 164-165). Tüm siyasi iletişimler, demokratik siyasi sistemlerde iktidar ve muhalefetin eş zamanlı mevcudiyetiyle şekillenmektedir. Siyasi talepler hem iktidara hem de muhalefete yönlendirilir. İktidar ve muhalefet, siyasi sistemin tabiri caizse çatallanmış zirvesi gibidir ve her ikisi de siyasi karar mekanizmasında spesifik bir güce sahiptir (Yoldaş, 2011: 66).

Bu tür kodlar, biri negatif diğeri pozitif olan iki tarafa sahiptir. Pozitif taraf (haklı, hakikat, ödeme ve iktidar), öncelik değeri olarak ve böylece aktörler için oryantasyon değeri olarak hizmet eder. Negatif taraf (haksız, gayrı hakikat, ödememe, muhalefet) ilgili

sistemde tefekkürü (Reflexion) özendirir. Eğer iletişim bu tefekkür değerini alırsa, aktörler pozitif tarafa geçmek için stratejiler geliştirirler. Bu, bilhassa iktidar-muhalefet karşılığında açıkça görülür. Muhalefet; alternatif programlar geliştirir, alternatif kişileri seçime sokar ve daha iyi bir iktidar olacağı intibai uyandırmaya çalışır. Siyasi iletişimdeki varlığıyla iktidarı kontrol baskısı altına alır ve siyasi sistemde tefekkürü sağlar (Luhmann, 1989: 19-20). Muhalefet olmaksızın bir iktidar değişikliği mümkün değildir ve bu durumda iktidar, siyasetini seçmenlerin beklentilerine uyarlamak zorunda kalmaz. Bir kodun bu şekilde iki tarafının da kullanılması, ilgili medyada bir operasyondur. Ödeme ve ödememe durumlarının her ikisi de paraya dayanır. İktidar ve muhalefetin her ikisi de siyasi sistemdeki güç pozisyonlarına dayanır. Yani bir kodun her iki tarafı, bir medyanın spesifik biçimleridir. Bir kodun her iki tarafının da kullanılması, toplumsal bir fonksiyon sisteminin farklılaşması için belirleyicidir.

2.2.4. Siyasi Sistemin Programı

Kodlar çok çeşitli durumlarda kullanılabilir ve bu sebeple ilgili fonksiyon sistemindeki iletişimlerin gerçekleşmesi için çok önemlidir. Ancak somut durumda öncelik değerinin mi yoksa tefekkür değerinin mi kullanılacağı konusunda belirsizlikler içerir. Ödeme-ödememe, haklı-haksız, hakikat-gayrı hakikat ve iktidar-muhalefet alternatifleri arasında somut bir karar vermek, ilgili kodun kullanılması için kurallara muhtaçtır. Dolayısıyla her fonksiyon sistemi, bu tür kurallar geliştirir ki Luhmann bunları program olarak adlandırmıştır (Luhmann, 2004b: 90-91). Ekonomideki program, belirli bir durumda ödeme- ödememe kararını belirleyen fiyatlardır. Hukuk sistemi, haklı-haksız ayrımını kanunlar temelinde belirler. Bilim sistemi ise ifadelerin hakikat veya gayrı hakikat olduğunu değerlendirmek için teorilere ve yöntemlere sahiptir.

Siyasi sistemin de bu tür bir programa sahip olması gerekir. Ancak Luhmann, siyasi sistemin programını derinliğine incelememiştir.

“Siyasi seçim ve hükümet kurma, kodu ve programı belirli bir süre için birbiriyle uyumlu hale getirmeye yarar yani iktidarı, tercih edilen siyasi programların uygulanmasını kişisel ve maddi açıdan garanti ettiği düşünülenlere devretmektir. Fakat bu, kod ve programın yapısal olarak birbirinden ayrılmasını şart koşar ki bunun manası, başka programları da dahil etme imkanındır” (Luhmann, 2004b: 171).

Bu ifade, Luhmann’ın siyasi partilerin rekabet halindeki siyasi programlarını, siyasi sistemin programları olarak düşündüğünü göstermektedir. Programlar, sistemin kod

düzeyindeki katılığını dengeler, çünkü kodlar katı ve değişmezken, programlar değişken ve değiştirilebilirdir. Bu sebeple programlar, kapalı sistemlerin çalkantılı bir çevreye uyum sağlayabilmek için tercih ettiği araçlardır. Seçimler ise partilerin programları temelinde iktidar ve muhalefetin belirlenmesi mekanizmasıdır. Buna göre siyasi sistemde iktidar ve muhalefet yarışına yönelik çok sayıda programdan bahsedilebilir.

Modern toplumun tüm fonksiyon sistemleri için fonksiyon, sembolik olarak genelleştirilmiş iletişim medyası, kod ve program belirlenebilir. Tablo 1’de bazı fonksiyon sistemlerine yönelik bir özet sunulmuştur. Bu tablo, mesela aile, kitlesel iletişim, tıp, sanat ve eğitim sistemini kapsayacak şekilde genişletilebilir³⁰.

Tablo 1: Luhmann’a Göre Fonksiyon Sistemlerinin Nitelikleri

	Siyaset	Ekonomi	Hukuk	Bilim	Din
Fonksiyon	Kolektif bağlayıcı karar verme kapasitesini hazır bulundurma	Kıt kaynakların sağlanmasının güvence altına alınması	Normatif beklentilerin dengelenmesi	Bilgi kazanma	Sosyal mananın olumsuzluğunu paradokstan arındırma
Araç	Güç	Para	Hukuk	Hakikat	İnanç
Kod	Güçlü-güçsüz, İktidar-muhalefet	Ödeme-ödememe	Haklı-haksız	Hakiki-gayrı hakiki	İçkinlik-aşkınlık
Program	Siyasi parti programları	Fiyatlar	Kanunlar	Teoriler, metotlar	Kurallar bütünü (Ahlak)

Kaynak: Fuhse, 2005, 79

2.3. Siyasi Sistemin Açıklığı

Luhmann’ın Sistem Teorisinde sosyal sistemlerin operasyonel kapalı; fakat aynı zamanda çevreye açık olduğu birinci bölümde açıklanmıştı. Siyasi sistem de operasyonel kapalı ve çevreye açık bir sistemdir. Siyasi sistem, operasyonlarını belirli bir fonksiyona, bir araca ve bir koda yönelterek kendini çevresine karşı sınırlar ki böylece operasyonel

³⁰ Diğer fonksiyon sistemlerine genişletilmiş bir tablo için bak. (Yoldaş, 2019: 143)

kapalılığı sağlanmış olur. Fakat siyasi sistemin kendini sınırlandırması asıl amaç değildir. Burada söz konusu olan sistemin sınırları içine kapanarak vakit geçirmek değildir. İktidar, iktidar gücünü ele geçirince bir dahaki seçimlere kadar arkasına yaslanıp keyfine bakamaz. İktidara seçilmekle hemen yönetiyor olmaz. Güce sahip olmak gücü muhafaza etmekle aynı manada değildir. Makam gücü, iktidar gücü ve kolektif bağlayıcı karar alma gücü, öncelikle bu gücün ne için kullanılacağı ve içerik olarak nelere karar verileceğini belirten kriterlerle tamamlanması gereken içi boş formüllerdir. Bu içi boş formüllerin içinin doldurulması sistemin çevreye açık olmasını gerektirir ki siyasi sistem, siyasi seçimler, kamuoyu ve yapısal bağlantılar aracılığıyla kendini çevreye açmaktadır. Bu bölümde siyasi sistemin çevreye açıklığını sağlayan bu unsurlar incelenmektedir.

2.3.1. Siyasi Seçimler

Seçimlerin demokrasi teorisi açısından önemi, onun sadece demokrasinin sembolü olması değil, aynı zamanda demokrasiyi mümkün kılmasıdır. Serbest, eşit, gizli ve doğrudan seçimler, klasik demokrasi teorilerinde demokratik ve demokratik olmayan sistemleri ayırmanın önemli araçlarındandır. Dolayısıyla seçimler, çoğu demokrasi teorisinin merkezindedir.

“Tüm demokratik fikirlerin oy verme mekanizmasına yönelik olduğunu (...) belirtmek istiyorum. Demokrasi yönteminin tüm unsurları, oy verme işlemini pratik olarak etkili ve siyasi olarak anlamlı kılmanın araçlarıdır (...) Bu sebeple oy verme, demokrasinin merkezi eylemidir (Riker, 1982: 5).

Seçimler, klasik demokrasi teorilerinde “anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle” (T.C. 1982 Anayasası, madde 6) kullanılan halk egemenliğinin ifadesi olarak yorumlanır (Böckenförde, 1992: 289-378). Halk egemenliği, egemenliğin sahibi olanlarla egemenliği kullananların ayrılması sayesinde demokrasi ve bilhassa temsili demokrasiyle ilişkilendirilir. Temsili demokrasi çerçevesinde seçimler, bir taraftan siyasi sistemi seçmenlerin sürekli etkisinden korumanın aracıdır. Fakat diğer taraftan siyasi elitlerin siyasi makamlara sahip olması yarışına indirgenen bir yöntemdir (Schumpeter, 1993: 427-470). Bununla; seçimler sayesinde, iktidarın kan akıtılmadan indirilmesinin sağlanması amaçlanır (Popper, 1996: 223-224). Seçimler, seçmenlere hem kişiler hem de konular itibarıyla siyasi alternatifler ve kontrol imkanları açmalıdır (Sartori, 1992: 160-165). Bu argümanın geçerlilik kazanabilmesi için temsilcilerin halk tarafından tekrar seçilmeyi istediklerinin varsayılması gerekir. Temsilcilerin, ancak bu varsayım altında halkın isteklerine ve ihtiyaçlarına odaklanması sağlanabilir. Fakat

aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ÷lkede halkın oyuna sunulan temsilci adaylarının halk tarafından belirlenmediği, aksine partiler ve hatta sadece parti liderliği tarafından belirlendiği bilinmektedir³¹. Adaylıkları partiler tarafından belirlenen siyasetçilerin halka değil, aksine partilere karşı sorumlu davranmaları kendiliğinden anlaşılabilen bir durumdur. Dolayısıyla partilerin halktan kopuk olduğu eleştirilerine şaşırılmamalıdır.

Luhmann da klasik demokrasi teorilerinde olduğu gibi seçimlerde sadece siyasi makam sahiplerinin seçildiği bir yöntem değil, aynı zamanda “demokrasi anlayışının özünü” görür (Luhmann, 1998e: 107). Fakat klasik demokrasi teorilerinden farklı olarak Luhmann, seçimlerin insanların veya halkın bireysel veya kolektif kendi kaderini belirlemesi manasındaki önemine, menfaatlerin temsil edilmesine veya demokratik ideallerin hayata geçirilmesine değil, aksine seçimlerin siyasi sistem için yapısal önemine odaklanmaktadır. “‘Demokrasi’ olarak adlandırdığımız ve siyasi seçim kurumuna dayandırdığımız şey, buna göre bir siyasi sistemin farklılaşmasının tamamlanmasından başka bir şey değildir” (Luhmann, 2019: 104-105). Bu sebeple Luhmann, seçimleri sadece siyasi sisteme yönelik olan bir yöntem olarak algılar ki buna göre siyasi sistemin tüm alt sistemleri (Bölüm. 2.4.) seçim sonuçlarının ortaya çıkmasına doğrudan katkıda bulunur. Siyasi sistemin alt sistemi olan siyaset seçilecek olan siyasetçileri belirlerken, halk onlar arasında seçim yapmaktadır. İdare ise bilhassa seçimlerin teknik olarak uygulanması görevini üstlenmektedir.

Eğer demokrasi, Luhmann'da olduğu gibi, yapısal karmaşıklığı belirli bir seviyeye ulaşmış olan siyasi sistemin toplumsal farklılaşmasının bir sonucu olarak görülürse ve daha çok karmaşıklığın daha çok demokrasi ve daha çok demokrasinin daha çok karmaşıklık olduğu kabul edilirse, bu durumda seçimler de siyasi sistemin ve demokrasinin karmaşıklığına sağladığı katkıya göre değerlendirilmelidir. Siyasi sistemin kendini irite edebilmesi ve yeniden üretebilmesi için, onun belirsizlikle, güvensizlikle ve alternatif çokluğuyla donatılmasını sağlayan, bilhassa siyasi seçimlerdir. Fakat bu tesadüflere bırakılmamalı, aksine yapısal olarak üretilmeli ve garanti altına alınmalıdır (Luhmann, 1983: 151). Bu sebeple seçimler, siyasi sistemin karmaşıklığının bir göstergesidir. Seçimlerin fonksiyonel önemi, seçimlerle “siyasi desteğin organizasyonla

³¹ Lider sultan kavramıyla ifade edilen bu durumun Türkiye'deki yansımaları konusunda bak. (Zariç, S. 2011).

ve mütemadiyen çalışmayla çözülebilecek sürekli bir problem haline gelmesidir” (Luhmann, 1983: 151). Bunun sonucu da “kararların ön şartlarının hareketlendirilmesinin ve siyasi desteğin şartlarının harekete geçirilmesinin”, her nasıl olursa olsun, birbiriyle ilişkilendirilmek zorunda olmasıdır (Luhmann, 1983: 151). Ancak seçim yoluyla seçilenler, seçmenlerin ihtiyaçlarına ve menfaatlerine bağımlı değildir (Luhmann, 1983: 165). Siyasi kararlar, seçimler sayesinde somut siyasi taleplerden bağımsızlaşır. Dolayısıyla toplumsal çatışmalar, seçimler vasıtasıyla siyasi sisteme aktarılmaz (Luhmann, 1983: 162). Seçimlerde ihtiyaçların ve menfaatlerin tatmini değil, daha ziyade kadrolar ve yetkiler söz konusu olduğu için (Luhmann, 1983: 164), seçim mücadelesinde siyaset hakkında çok soyut bir iletişim gerçekleşir. Fakat bu, Luhmann’a göre, bir noksanlık olarak görülmemelidir, zira seçmen davranışları da daima belirsizdir. Bu sebeple seçmen ve seçilenler arasındaki ilişkide söz konusu olan, “çok genelleştirilmiş bir alışveriştir yani genel bir tatmine karşılık genel bir destektir” (Luhmann, 1983: 166). Ancak bu durumda seçimler, seçmenler için hem konular hem de kişiler açısından bir öneme sahip değilken, başka açılardan önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bir kere kendilerine yüklenen seçmen rolü, seçmenlere giderek daha ağır gelmektedir ki birçok ülkede seçimlere katılım oranı giderek azalmaktadır. Diğer taraftan seçmenler, siyasi sistem hakkındaki memnuniyetsizliklerini seçimlerde ifade etme imkanına sahiptirler (Luhmann, 2014: 60-61).

Buna karşılık seçimler, siyasi sistem için “insanların gerçekten ne düşündüğü ne hissettiği ve ne istediğini” genel manada anlamak için uygun bir araçtır (Luhmann, 1981a: 348). Ayrıca seçimler, “duyulmak zorunda olan sözcülerin ve menfaatlerin artmasını” sağlar ki Luhmann, demokrasinin manasını burada görmektedir (Luhmann, 1972a: 45). Bu sebeple demokrasinin kalitesi, “yüksek yapısal karmaşıklığın göstergesi olarak seçim başarısının ne derece işe yaradığına, başka bir deyişle, muhtemel seçim başarısına yönelimin; çok yönlü, siyaseten duyarlı ve yenilikçi siyasi konseptlere götürmesine” bağlıdır (Luhmann, 1983a: 43). Böylece seçimler, harici toplumsal belirsizliklerin dahili siyasi kesinlikler haline getirilmesini sağlar ki siyasi sistem tarafından ele alınabilsin (Luhmann, 1998e: 107). Siyasi sistemin dışındaki sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan menfaatler ve ihtiyaçlar, seçimler sayesinde birleşir, filtrelenir ve siyasi sistemin anlayabileceği bir şekle dönüştürülür. Böylece seçimler, siyasi sistemin kendi organize ettiği ve yönettiği toplumsal girdilerini ifade eder. Seçimler, “siyasetin geniş bir seçim

alanı için sistem yapısına ilişkin garantilerdir” (Luhmann, 1983a: 40). Seçimler, siyasi sistemdeki öz referansı sadece tahrik etmeyip aynı zamanda kesintiye uğratmakla, demokrasiye önemli bir katkı sunmaktadır. Aksi takdirde siyasi sistemin iç referansla aynı zamanda dış referansı da gerçekleştirmesi sınırlı bir biçimde mümkün olurdu ki bu durumda sadece kendisiyle ve kendi ürettiği problemlerle meşgul olma tehlikesine düşebilirdi.

“Siyasi sistemde iç referansın kesintiye uğratılması, (...) demokrasi imkanının şartlarındandır. Siyasetin şimdiye kadarki siyasetin sürekliliğinde devam etmemesini sağlayan bir yapı kırılması mevcut olmalıdır. Siyasi seçimin fonksiyonu, siyasi karar almanın süren pratiğini, siyasi sistem için bilinmez olan bir gelecekle yüzleştirmesidir” (Luhmann, 1998e: 107).

Geleceğin siyasi sistem için bilinmez olarak kalmasını sağlayan seçimler, siyasi sistemin kendi rutininde katılaşmamasının önemli bir şartıdır. Siyasi sistem açısından bakıldığı zaman seçimler, “yapıyı tehlikeye maruz bırakmaksızın memnuniyetsizliklerin ifade edilmesi için iyi bir fırsat” sunmaktadır (Luhmann, 1983: 171). Siyasi sistem, bu memnuniyetsizliklerden yeni motivasyon kaynakları ve kendini meşrulaştırmak için yeni alternatifler kazanabilir (Luhmann, 1983: 173) ki bu alternatifler, demokratik siyasi sistemler için merkezi öneme sahiptir. Yani siyasi sistem o kadar esnekleşebilir ki kendi hatalarından ders çıkarıp, kendi noksanlıklarından faydalanabilir.

Ayrıca seçimler, “siyasi sistemde meşru gücün oluşumuna önemli derecede katkıda bulunur” (Luhmann, 1983: 164). Demokrasi, siyasi sistemdeki gücün dağılımını periyodik seçimlere bağımlı kılar, çünkü seçimler, siyasi sistem içindeki sorumlulukların dağılımı problemini geçici de olsa çözebilmektedir. Fakat siyasi sistemin topluma karşı veya diğer toplumsal alt sistemlere karşı gücü, seçimlere o derece bağımlı değildir. Anlaşılan Luhmann, seçim demokrasisinin siyasi sistem ve diğer alt sistemler arasındaki ilişkisinin düzenlenmesine önemli bir katkı sağlamadığını düşünmektedir. Bu sebeple siyasi sistemin gücü, seçimler vasıtasıyla siyasi sistem adına kolektif bağlayıcı karar almak için meşruiyet kazananlardan önemli ölçüde bağımsızdır. Siyasi sistemin gücü, sadece kolektif karar alma fonksiyonuna ve diğer toplumsal alt sistemlerin bunu kabullenmesine dayanmaktadır. Bu sebeple siyasi sistemin seçim demokrasisindeki gücü, siyasi aktörlere bağımlı bir nitelik değil, aksine öncelikle toplumun siyasi sisteminin bir aracıdır.

Fakat seçimler, sadece siyasi sistemin karmaşıklığının muhafazasının ve artırılmasının bir ön şartı değildir, aynı zamanda karmaşıklığın azaltılmasına da hizmet eder. Seçimlerle bağlantılı olarak siyasi sistem, kişiler ve konularla ilgili beklenmedik sürprizlerle karşılaşmamak için de tedbirler alır. Burada “alternatiflerin hangi seviyede kamusal olarak sunulduğu ve siyasi sorumluluk üstlenilerek karara bağlanabileceği” demokrasi için son derece önemlidir (Luhmann, 1977: 174). Luhmann, çok partili demokrasiler için bilhassa burada tehlikeler görmektedir, çünkü partilerin oy kazanma yarışı, parti programlarının farklılaşması eğilimini değil, aksine birbirine benzeme eğilimini doğurmaktadır (Luhmann, 1983a: 43). Böylece siyasi alternatifler azalmakta ve bununla siyasi kararların olumsuzluğu önemli ölçüde zayıflamaktadır. Fakat sadece parti rekabeti değil, aynı zamanda sübjektif hakların kanunlaşması da siyasi karmaşıklığın artırılmasına katkı sağlamamaktadır. Bu sebeple Luhmann’a göre,

“siyasi seçimin ve sübjektif hakların ‘çifte demokrasisi’, (...) siyaseten yapılabilir olanı o derece sınırlandırmaktadır ki şu anki hareket kabiliyeti; anayasa, anayasanın yeterlilik sınırları, temel haklar ve temel hakların mahkemeler tarafından gözetilmesi ile belirlenen eşiğin çok altında kalınmaktadır” (Luhmann, 2000a: 48).

Dolayısıyla siyasi sistemi yeterli karmaşıklıkla donatmak için seçimlerin yanında ilave yapılar ve olgular gerekmektedir.

2.3.2. Kamuoyu

Luhmann için kamuoyu, siyasi sistemin kendini gözlemlene biçimidir (1990b: 180-182). Her bir sosyal sistem gibi siyasi sistem de hem kendini, hem başkalarını ve hem de başkalarının onu gözlemlenmelerini gözlemlene becerisine sahiptir. Buna göre öz gözlemler, siyasi sistemin kendini diğer sistemlerden ve genel olarak çevreden ayırdığı ayrımlardır (Luhmann, 2000: 126). Siyasi sistem, sadece öz gözlemiyle kendisi hakkında bilgi almaz, aynı zamanda diğer sistemlerin gözlemleriyle kendi iç gözlemi arasında ayırım yaparak kendisi hakkında yeni bilgiler kazanır. Operasyonel kapalı bir sistem, kendini gözlemlene becerisi sayesinde kendisini çevreye açar. Yani siyasi sistem de “kendisiyle bir ilişki kurabilmek için” kendini gözlemlenmelidir (Luhmann, 2000: 209). Öz gözlemler, gelişebilmek için öz açıklamalar haline gelmelidir (Luhmann, 2000: 435). Yani siyasi sistemin hangi ayrıma referansla kendini gözlemlediği merkezi bir öneme sahiptir. Kamuoyu, bilhassa demokratik siyasi sistemler için önemlidir. Luhmann, kamuoyunda siyasetin taptığı görünmez Tanrı’yı görmektedir (Luhmann, 1989: 21).

Kamuoyu da demokrasi gibi toplumsal evrimin ve fonksiyonel farklılaşmanın bir sonucudur (Luhmann, 2019: 274-318). Ve aynı zamanda toplumsal karmaşıklığın artışına önemli katkılarda bulunur (Luhmann, 1990b). Fakat klasik demokrasi teorileri kamuoyunu demokrasinin ayrılmaz bir parçası ve siyasi süreçlerin bir düzenleyicisi olarak görürken (Noelle-Neumann, 1996) ve genellikle halk ve kamu gibi kelimelerle özdeşleştirirken, Luhmann, siyasi sisteme ve demokrasiye daha uygun olacak bir kamuoyu tasavvuru kazanmak için başka bir yol izler (Luhmann, 1998d: 22). İletişime dayanan toplum teorisine uygun şekilde Luhmann, kamuoyunda öncelikle sonraki iletişime esas olan spesifik bir iletişimin ürünü görür (Luhmann, 1997b: 108). Dolayısıyla kamuoyu, toplumun her bir alt sistemine yöneliktir. Siyasi sisteme ilişkin olarak ise kamuoyu, “siyasi organizasyonların ve etkileşimlerin siyasi sistem içindeki çevresidir” (Luhmann, 1996a: 185). Bu durumda Luhmann için kamuoyu, sadece belirli kesitlerde yani siyasi olması halinde önemlidir. Bu sebeple kamuoyu, siyasi Sistem Teorisiyle doğrudan bir ilişki içinde görülmelidir (Luhmann, 2019: 274-318; 1983a: 10).

Klasik demokrasi teorilerinden farklı olarak Luhmann kamuoyunda halk iradesinin tecellisini görmese de kamuoyu, siyasi sistem için toplumun diğer fonksiyon sistemlerine göre daha önemlidir. Ona göre bunun sebebi, “kamuoyunun siyasetin en önemli sensörlerinden biri olması ve kamuoyunun gözleminin çevrenin doğrudan gözlemine ikame etmesidir” (Luhmann, 1990b: 180). Yani siyaset için kamuoyu, siyasetin kendini gözlemlediği bir ayna gibidir (Luhmann, 199b: 181-182). Eğer siyasetin kamuoyuna yöneliminin biçimi ve yoğunluğunun demokrasiyle yakından bağlantılı olduğu varsayılırsa, siyasetin kamuoyunun siyaseti gözleminde kendini demokrasi olarak gözlemlediği sonucuna varılabilir. Fakat eğer siyasetten ümidini kesmiş bir halk demokrasinin mevcut olmadığını düşünüyorsa, bu durumda kamuoyunun gözlemi, siyaseti tam tersi bir intibaa da sürükleyebilir. Bu durumda siyasetin yapabileceği tek şey, siyasi faaliyetlerini bu durumu düzeltmek için kullanmak olacaktır. Yani siyaset kamuoyu aynasında kendi arkasında neler olduğunu görebildiği için (Luhmann, 1989: 21-22), kamuoyunun Luhmann için önemi, onun “ikinci dereceden gözlem aracı” olma fonksiyonunda yatmaktadır (Luhmann, 2019: 287).

İkinci dereceden gözlem aracı olarak kamuoyu hem iktidar tarafından hem de muhalefet tarafından kullanılabilir: İktidar tarafından güç perspektifinden, muhalefet tarafından da güçsüzlük perspektifinden. Fakat her iki perspektif de demokratik siyasi

sistemlerde çoğunluğun desteğini kazanmaya yöneliktir. İktidar, gücünü muhafaza etmek için, muhalefet ise güç kazanmak ve iktidara sahip olmak için çoğunluğun desteğine muhtaçtır. “Siyaset, ‘kamuoyu’ olarak gördüğü şey bağlamında kendini görür (kendisi hakkında düşünür) ve kendini iktidar ve muhalefet şansını-şanssızlığını dağıtan nihai merci olarak kamuoyuna dayandırır” (Luhmann, 1989: 24). İktidar ve muhalefet, kamuoyunda eş zamanlı olarak “siyasetin diğer tarafını ve kendini” görebilirler (Luhmann, 1992c: 85) ve bu sayede iç gözlem ve dış gözlemi birbirine uyarlayabilirler. Bu, iktidardan ziyade bilhassa muhalefet için önemlidir. Eğer muhalefet iktidar olmak istiyorsa ve kamuoyu iktidarın politikalarını beğeniyorsa, bu durumda muhalefet iktidarın politikalarını taklit edebilmelidir (Czerwick,2008: 103). Bu sebeple Luhmann, kamuoyu olmaksızın “muhalefet kültürünün ve böylece demokrasinin mümkün olmadığı” kanaatindedir (Luhmann, 2019: 302).

Dolayısıyla Luhmann, “bir siyasi sistemin en dinamik hareketliliğine, kamuoyu ve çok partili demokrasinin fonksiyonel simbiyozu (ortak yaşam) sayesinde ulaşılabilceği” görüşündedir (Luhmann, 1998d: 33). Bu ifadeyle kastedilen, sadece seçmen desteğini kazanmaya çalışan partilerin kamuoyuna kulak vermesi değildir. Seçimler “geniş fasılalarla yapılabildiğinden, kamuoyu, aradaki zamanda hüküm sürer ve aynı zamanda gelecek seçimlerin sonuçlarına (sürekli düzeltilebilir) bir bakış sunar” (Luhmann, 2019: 281). Böylece parti demokrasisi, somut seçimlerden ayrılıp bütün seçim dönemini kapsayabilir. Dolayısıyla kamuoyunun gözlemi, seçimlerin ve demokrasinin muadili haline gelir. Ancak kamuoyu ve parti demokrasisi arasındaki fonksiyonel simbiyozu siyasi kararların güvensizlik üretmesi üzerinden işlediği için, kamuoyunun gözlemi, yanlış tahminleri de doğurabilir. Ne partiler kamuoyunu yeteri kadar dikkate aldıklarından emin olabilirler ne de seçmenler siyasi kararların onların beklentilerine cevap verebileceğini bilebilirler. Kamuoyu ve demokrasi arasındaki bağlantı, bu sebeple “konu hakkındaki katkıları açık tutmak ve hem uyumu hem de uyumsuzluğu mümkün kılmakta” görülebilir (Luhmann, 2019: 301). Yani kamuoyu ve demokrasi arasındaki ilişkide de “yeni fırsatlar ve kısıtlamalarla birlikte, geleceğin kararlar için açık tutulması” söz konusudur (Luhmann, 2019: 301). Bunun ön şartı ise demokrasiyle uyumlu yapıların mevcut olmasıdır.

2.3.3. Siyasi Sistemin Yapısal Bağlantıları

Luhmann'a göre siyasi sistem, toplumun bir fonksiyon sistemidir ve çevresinde ekonomi, hukuk, din, kitlesel iletişim, eğitim, tıp ve aile gibi birçok sistem vardır. Tüm bu sistemler, kendi mantığına, kendi koduna ve sembolik olarak genelleştirilmiş iletişim medyasına sahiptir. Siyasi sistem esas olarak kendi kararlarında tamamen özerktir ve siyasi güç rekabetinin ve iktidar-muhalefet mücadelesinin kriterlerine göre hareket eder. Fakat bu özerklik, siyasi sistemin diğer sistemlerin edimlerine muhtaç olmadığı ve o sistemlerdeki süreçlerin siyasi sistem için bir öneme sahip olmadığı manasında değildir. Fonksiyon sistemleri arasında karşılıklı bir etkileme biçimi gelişmiştir ki Luhmann bunları “yapısal bağlantılar” (strukturelle Kopplungen) olarak adlandırmıştır (Luhmann, 1998b: 778-779). Böylece siyaset vergiler üzerinden ekonomi ile anayasa üzerinden de hukuk ile yapısal bağlantılara sahiptir. Ayrıca siyaset ve kitlesel medya arasında kamuoyu üzerinden yapısal bağlantı mevcuttur. Siyasi sistemin daha önce kısaca temas edilmiş olan bu farklı yapısal bağlantıları, aşağıda daha ayrıntılı ele alınmaktadır.

2.3.3.1. Siyasi Sistem ve Hukuk Sistemi Arasındaki Yapısal Bağlantı

Modern Çağ'da güçlü bir yapısal bağlantı siyaset ve hukuk sistemi arasında doğmuştur. Kolektif bağlayıcı kararların birçoğu kanunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece yasama, hukuk sisteminde çevre rolünü üstlenmektedir. Buna karşılık hukuk sisteminin merkezi olarak mahkemeler, siyasi tesirlerden uzak kalmaktadır. Siyaset ve hukuk arasındaki temas, sadece yasama üzerinden gerçekleştirilmektedir (Luhmann, 1995a: 299-300). Fakat burada siyasi kriterler hukuk sistemine aktarılabilmesi gibi, siyaset de hukuki mülahazaları kararlarının ön şartı haline getirmelidir. Kararların hukuk sistemiyle uyumlu olmasına ve hukuk sisteminde uygulanabilir olmasına dikkat edilmelidir.

Hukuk ve siyaset arasındaki bu güçlü yapısal bağlantının temeli Modern Çağ'ın ve anayasaların bir kazanımıdır (Luhmann, 1990d; 2019: 391-392). Anayasalar, Modern Çağ'da artan fonksiyonel farklılaşmaya bir cevap olarak ortaya çıkmıştır denebilir. Dini saiklerin yaşam alanlarından giderek geri çekilmesiyle siyaset ve hukuk, süreçlerinin meşrulaştırılmasında yalnız kalmaya başlamıştır. Siyasi ve hukuki düzenin gerekçesinin Tanrı vergisi olduğu esasına dayanmak artık imkânsız hale gelmiştir. Bunun yerine aydınlanmayla birlikte belirli tabii hakların türetildiği tabii hukuka yönelim başlamıştır.

Fakat Luhmann'a göre 19. yüzyıldan beri bu gerekçe de tatmin edici değildir ve artık hukuk ve siyaset, meşruiyetini süreçlerinden kazanmaktadır (Luhmann, 1983). Ancak bu süreçlerde hukuk ve siyasetin her biri, diğer sistemin edimlerinden faydalanmaktadır. Hukuk sisteminde diğer mahkemelerin eski kararlarına değil, daha ziyade siyasi olarak karar verilmiş kanunlara dayanmak gerekmektedir (Luhmann, 1990a: 185-186). Hak ve haksızlık arasındaki ayrım, pozitif geçerli hukuk normları üzerinden belirlenmelidir. Hukukun pozitifliğinin son dayanağı, hukuk devleti ve devredilemez haklar hakkındaki düzenlemeleriyle anayasalardır.

Diğer taraftan siyaset, kararlarının hukuka uygunluğu problemiyle karşı karşıya kalmıştır (Luhmann, 1990a: 193-194). Meşruiyetin temeli, kararların alındığı süreçlerin hukuka uygunluğudur. Artık kararlar egemen kişinin keyfine göre alınamamakta, aksine hukuki olarak kanunlaşmış hükümlere dayanmaktadır. Dolayısıyla anayasa, siyasi olarak ifade edilmiş olan kanunların hukuk sistemindeki yerini de belirlemektedir. Böylece anayasa; hukuk ve siyasetteki kurumların ilişkisini belirlemekte, hukuk sisteminde haklıyı ve haksızı belirlemekte ve siyasi karar alma sürecini yapılandırmaktadır.

Luhmann'a göre siyasi ve hukuki kararlar, diğer sisteme atıfla gerekçelendirilmektedir ki bu, her iki sistemde de öz referanslı (selbstreferentiell) bir sürece izin vermektedir. Böylece anayasa, hukuk ve siyaset arasında sadece bir bağlantı değil, aynı zamanda bu sistemlerin birbirinden ayrılmasına da izin vermektedir. Çünkü anayasanın bu iki sistemin karşılıklı etkilerini sabitlemesiyle siyaset, hukuka mahkeme kararlarına münferit vakada baskı yaparak değil, sadece kanun yoluyla tesir edebilir. Hukuk sistemi ise siyasi kararların hukuka uygunluğunu, tabii hukuka göre veya kanunlaşmamış başka prensiplere göre değil, anayasaya dayanarak gerekçelendirmelidir. Yapısal bağlantı, burada da hem uyumlu bir eşgüdüm hem de buna rağmen sistemlerin kararlarında bağımsızlık sağlamaktadır.

2.3.3.2. Siyasi Sistem ve Ekonomi Sistemi Arasındaki Yapısal Bağlantı

Hukuk siyasi tartışmaların yapısına etki ederken, siyaset ve ekonomi arasındaki yapısal bağlantının konusu; ekonomi politikasına, bütçe politikasına ve maliye politikasına ilişkin somut programlardır. Kamu harcamaları daima ekonominin bir parçası olduğu için, kamu bütçelerinin finansmanı, esas olarak siyaset ve ekonomi arasında bir yapısal bağlantı oluşturmaktadır (Luhmann, 2019: 383-384). Siyaset tarafından

gerçekleştirilen her bir harcama, her bir borçlanma, ekonomi sisteminde bir ödemedir ve böylece siyaset, ekonomi sisteminin süreçlerine müdahale etmektedir. Fakat Modern Çağ'da vergiler özel bir önem kazanmıştır.

Orta Çağ'dan beri burjuvazinin gelişmesi ve feodal beylerin gücünü kaybetmesiyle ekonomik mülkiyet ve siyasi güç birbirinden ayrılmıştır (Luhmann, 1987c). Demokrasinin devletin başına monarşilerin yerine halkın temsilcilerini getirmesi, Modern Çağ'da ekonomi ve siyasetin ayrılmasının son aşamasıdır. Fakat bununla her iki sistem kendi sembolik olarak genelleştirilmiş araçları olan güç ve para ile sadece bir öz dinamik kazanmamaktadır. Aynı zamanda, hukuk ve siyaset arasında olduğu gibi bir koordinasyon ihtiyacı da doğmuştur. Siyaset, kendi görevlerini yürütebilmek için mali araçlara ihtiyaç duyar. Diğer taraftan ekonomik süreçlerin siyasi olarak yürütülmesi için, ekonomik dalgalanmaların dengelenmesi veya eşitsizliklerin azaltılması gibi sürekli artan talepler ortaya çıkar.

Luhmann'a göre bunların çözümündeki en önemli araç vergilerdir (Luhmann, 1998b: 781-782; 2019: 385-386). Vergiler, devletin mali ihtiyaçlarını karşılar. Diğer taraftan siyaset, vergiler üzerinden ekonomik süreçlerin dinamiğine kısmen de olsa müdahale edebilir. Gerçi Luhmann'a göre bunun doğru bir şekilde yürütülmesi mümkün değildir, zira ekonomi hala parayı merkeze alan kendi mantığına göre hareket etmektedir (Luhmann, 1996: 324-325). Ancak siyaset, vergiler üzerinden fiyatları etkiler ve mal, emek ve para dolaşımını etkileyebilir. Yapısal bağlantı burada da programlar üzerinden gerçekleşmektedir. Ödeme-ödememe kodu devre dışı bırakılmaz, fakat vergiler üzerinden bu kodun uygulama kriterlerine yani fiyatlara etki edilir. Diğer taraftan yapısal bağlantı, siyaset ve ekonominin bağımsızlığını da sağlar. Devletin finansmanını sağlayan vergiler, yine harcamalar yoluyla ekonomiye girer. Mesela bir resesyon vergi gelirlerinin azalmasına sebep olur. Bu durumda devlet kredi alabilir, harcamaları kısabilir veya vergileri artırabilir. Fakat tüm bunlar piyasalardan daha fazla paranın çekilmesine sebep olacaktır. Hem harcamaların kısılması hem de borçlanma ve vergilerin artırılması, siyasi programlar için popüler uygulamalar değildir. Bu sebeple seçim başarıları, siyasetin çok az etkileyebileceği ekonomik gelişmelere bağımlıdır (Luhmann, 1998b: 781). Siyaset önemli ölçüde milli devlete bağlıken, ekonomik süreçlerin giderek artan bir şekilde küresel düzeyde gerçekleşmesi ve milli devletlere bağımlılığının azalması sebebiyle bu problem önem kazanmaktadır. Bu sebeple siyaset, ekonomiyle yeni bir bağlantı formuna

yoğunlaşmaktadır. Mesela yabancı yatırımların ülkeye çekilmesine gayret edilmektedir (Luhmann, 2019: 387).

2.3.3.3. Siyasi Sistem ve Kitlel Medya Arasındaki Yapısal Bağlantı

Kitlel medya, dar manada siyaset için önemli bir role sahiptir. Siyasi sistemin eş zirvesi olarak iktidar ve muhalefet, kararlara yönelik farklı taleplerle karşılaşır. Çevredeki partiler, dernekler ve sosyal hareketlerin karmaşık ilişkisindeki bu karmaşıklık, merkezde azaltılmalı ve bağlayıcı kararlara haline gelmelidir. Bu sebeple iktidar ve muhalefet, halkın hangi talepleri destekleyeceği ve siyasi gücün dağılımına nasıl bir etki yapabileceği bilgisine ihtiyaç duyar. Diğer taraftan halk da birbirleriyle rekabet eden siyasi programlar ve merkeze yöneltilen farklı talepler hakkında bilgiye muhtaçtır. Siyasi sistemin bu iç gözlemi (Selbstbeobachtung) kamuoyunda gerçekleşir ve kitlel medya burada önemli bir rol oynar. Luhmann'a göre kamuoyu, gözlemcilerin karşılıklı olarak birbirlerini gözlemlemelerine imkân sağlayan bir ayna gibidir (Luhmann, 1992a). Bilhassa iktidar, muhalefet ve halk, birbirlerini gözlemlemek için kitlel medyaya ihtiyaç duyarlar (Luhmann, 1992a: 84-85). Kitlel medyanın buradaki rolü, toplum sisteminin iç gözlemini yönetmektir. Toplumun iletişimsel gözleminin büyük bölümü kitlel medya üzerinden gerçekleşir (Luhmann, 1996a: 173). Kitlel medya, kendi mantığına göre bazı bakış açılarının vurgulanmasını, diğer bazı bakış açılarının ise ihmal edilmesini sağlar. Yani kitlel medyanın sunduğu gerçeklik, toplumun birebir karşılığı değil, kitlel medyanın operasyon şeklinin ürünüdür. Siyasi sistem ve kamuoyu oluşumu için bilhassa haberler çok önemlidir. Kitle iletişim sisteminin operasyon şekli, burada özellikle halkın ilgisini çeken yeni olayların, çatışmaların, kural ihlallerinin vurgulanmasını sağlar (Luhmann, 1996a: 58-59).

Siyasi sistem ve kitle iletişim sistemi arasındaki yapısal bağlantı, kamuoyu üzerinden iki biçimde gerçekleşir. Bunların ilki, kitlel iletişim sisteminin siyasi süreç hakkındaki programlarının yönü ile ilgilidir. Siyasi haberler, seçimler ve kamuoyu yoklamaları hakkında yayınlar, partilerin, sivil toplum kuruluşlarının, sendikaların faaliyetleri ve mitingleri hakkında yayınlar bu tür programlardır. İkinci olarak ise siyasi sistem, kitle iletişim sisteminin kendi mantığında bir uyum geliştirilmesine sebep olur (Luhmann, 2019: 290-291). Bunun sonucunda siyaset kişiselleştirilir. Televizyonlarda veya gazetelerde hep aynı kişiler görünür kılınır. Bazı olaylar ve

çatışmalar öne çıkarılır. Bu durum, günümüzde medya demokrasisi olarak adlandırılmaktadır. Ancak kitle iletişim sistemi, siyasi sistemin bir parçası değildir. Her iki sistem de kendi mantığına göre operasyon yapar ki bu sistemlerin kendi mantıkları, yapısal bir bağlantı kurulmasını ve her iki sistemin birbirine göre hareket etmesini sağlamaktadır.

Kitlesel medya, hukuk sistemi ve ekonoimi sistemi, siyasetin diğer fonksiyon sistemleriyle sahip olduğu en önemli yapısal bağlantılardır. Fakat siyasetin yapısal bağlantılara sahip olduğu başka sistemler de vardır. Mesela siyaset, danışmanlık yoluyla bilimden etkilenebilir (Luhmann, 2019: 393-394). Bu sayede siyasi sistem bilimin bilgisinden faydalanabilir; fakat kararlarını yine kendi bakış açısına göre kendisi vermektedir. Bilim ise üniversitelerin finansmanı üzerinden siyasetle yapısal bağlantıya sahiptir (Luhmann, 2019: 396-397). Benzer yapısal bağlantılar, eğitim sistemindeki okullar için veya sağlık sisteminin hastaneleri için de geçerlidir. Tüm bunlar, siyasi etki ve otonom öz yönetim arasında farklı dengeler sayesinde gerçekleşir.

2.4. Siyasi Sistemin Alt Sistemleri

Luhmann'a göre siyasi sistem üç alt sistemden oluşmaktadır: Siyaset (Parti Politikası), bürokratik idare ve halk (Publikum). Bu yapısal farklılaşmanın sonucu olarak siyasi sistem, kendi öz karmaşıklığını artırabilmekte, çevrenin karmaşıklığını kontrol altına alabilmekte ve esnekliğini artırabilmektedir. Siyasi sistemler, bu iç farklılaşma sayesinde

“kısmi sistemleri arasında dahili sınırları istikrarlı hale getirebilir, (...) çevrenin rahatsız edici etkileri kısmi sistemlerde izole edip nötrleştirebilir ve diğer teşvik edici edimleri yoğunlaştırabilir ki burada her bir olay tüm kısmi sistemleri ilgilendirmek zorunda değildir” (Luhmann, 1991b: 123).

Siyasi sistemin Tablo 2’de belirtilen bu üç kısmi sisteme farklılaşmasında her bir kısmi sistemin ağırlıklı olarak belirli bir fonksiyondan sorumlu olması beklenebilir; fakat Luhmann’a göre tüm alt sistemler siyasi sisteme yüklenen fonksiyonların ifasına katılmaktadır. Bu durum, siyasi karara alma sürecinin farklı aşamalarında birincil olarak sorumlu oldukları; fakat tek başlarına sorumlu olmadıkları özel görevler almalarına engel değildir. Çünkü bir alt sistem bir fonksiyonu ifa etmediği zaman, bu fonksiyon geçici olarak başka bir alt sistem tarafından da ifa edilebilir. Fakat bu ifade, sadece bir alt sistemin yani siyasi sistemin siyasetinin sorumlu olduğu demokrasi için geçerli değildir (Luhmann, 2000: 399). Demokrasi, siyasi sistemin alt sistemi olan siyasete yerleştirilerek

daraltılmasına rağmen bütün siyaset sistemine ilişkin bir yapı kavramıdır (Luhmann, 2021: 252). Demokrasinin bu şekilde siyasi sistemin bir alt sistemine sabitlenmesi, demokrasinin Luhmann’a göre bütün siyasi sistemin karmaşıklık derecesine bağımlılığıyla açıklanabilir. Bu sebeple aşağıda demokrasinin siyasi sistemin farklılaşmasıyla ilişkisi ele alınacaktır. Bu arada Luhmann’a göre siyasi sistemin ve onun alt sistemlerinin demokrasinin demokratikleştirilmesine yönelik tek yönlü bir gelişiminin olmadığına işaret edilmelidir. Yani siyasi sistemin alt sistemi olan siyasetin demokratikleştirilmesi, idare ve halkın da demokratikleştirilmesini beraberinde getirmemektedir. Hatta ona göre siyasetin demokratikleştirilmesi, idarenin bürokratikleştirilmesi sonucunu doğuracaktır (Luhmann, 1987c: 212-215).

Tablo 2: Siyasi Sistemin Alt Sistemleri

İdare	Siyaset (Parti Politikası)	Halk
İdari Bürokrasi	Her türlü lobi faaliyeti	Seçmen
Hükümet	Basındaki siyasi haberler	Vergi Mükellefi
Parlamento	Siyasetçilerin ifadeleri	Çıkar gruplarının destekçileri
	Seçimler	
	DEMOKRASİ	

2.4.1. Siyasi Sistemin Alt Sistemi Olarak Siyaset

Luhmann, demokrasiyi varlığını siyasi partilere borçlu olan siyaset alt sistemine yerleştirmektedir (Luhmann, 1987c:148). Ona göre siyaset kendi kanunları olan bir sosyal sistemdir (Luhmann, 1981a: 44) ve “tabiri caizse siyasi sistem için siyaset yapmaktadır” (Luhmann, 1987c: 273). Kolektif bağlayıcı kararlara götüren faaliyetler öncesindeki tüm süreçler siyasi sistemin alt sistemi olan siyasete dahildir (Luhmann, 1987c: 245). Buna göre Luhmann,

“her türlü siyasi lobi faaliyetini, basın, radyo ve televizyonda pozitif veya negatif seçilmiş bilgileri, parti yöneticilerinin ve siyasetçilerin planlanmış veya planlanmamış resmi olmayan her türlü ifadelerini, entrikanın birçok türünü, belirli vesilelerle kendini gösterme veya göstermemeyi, siyasi kariyerlerin teşvik edilmesini veya edilmemesini ve elbette gerçekten veya sözde etkilediği her şeyle birlikte siyasi seçimi” (Luhmann, 1991d: 172-173)

siyasete dahil etmektedir.

Siyasi sistemin bir alt sistemi olan siyasette özel rasyonalite kriterleri oluşmuştur. Bu kriterler, “ne bütün toplumun ahlakıyla ne de spesifik bürokratik etikle bağlantılı karar almayla uyumlu olmak zorundadır” (Luhmann, 1991b: 164). Seçim başarısı, oy maksimizasyonu ve kadro maksimizasyonu bu kriterlerdendir (Luhmann, 1991b: 164). Demokrasi ise siyasete karakteristik konumunu verir ve diğer alt sistemlere karşı bağımsızlığını sağlar. Buna göre siyasetin görevi, demokrasiyi uygulamak ve siyasi sistem içinde ona geçerlilik kazandırmaktır. Fakat burada siyaset, ne bütün siyasi sistemi ne de diğer alt sistemler olan idari bürokrasi ve halkı (Publikum) demokrasiye icbar edebilir. Bu sebeple siyasi sistemin demokratikleştirilmesi, Luhmann’a göre bir alt sistem olan siyasetin demokratikleştirilmesidir. Demokratikleştirme çabalarının alt sistem siyasetin dışına çıkması durumunda, diğer sistemlerde idarenin bürokratikleşmesi gibi fonksiyon bozuklukları ortaya çıkabilir.

Luhmann’a göre siyaset; aşırı karmaşık, istikrarsız, rekabetçi ve çıkarıcı bir şekilde yapılandırılmıştır (Luhmann, 1983: 50). Fakat bu, önceki dönemlerde böyle değildi ve “siyasetin yönetici değişimine dayanan bir yeniden kurulumuna” (Luhmann, 2019: 429) götüren siyasi evrimin bir sonucudur ki bu sayede değişkenlik, siyasetin istikrarının şartı haline gelmiştir. Bu şekilde bir taraftan siyasetin değerlerle oportünist bir ilişkisi mümkün hale gelmiştir; fakat diğer taraftan bu oportünizm tahmin edilebilir olmalıdır yani aktörlerin uyum sağlayabilecekleri şekilde beklenebilir olmalıdır. Gerçi siyasetin bu tür durumlarda hangi değerlere dayanacağı bilinmemektedir; fakat bunların bilinmediği ve sürprizlere uyum sağlanması gerektiği bilinmektedir. Bu sebeple demokrasi, sürprizlerle başa çıkma davranışı olarak da anlaşılabilir.

Siyasetin oportünist ve değerlere karşı sürprizlerle dolu ilişkisi, onun merkezi fonksiyonunda yani bağlayıcı kararları uygulama becerisinde ve bu becerinin hazır tutulmasında gerekçelendirilmiştir (Luhmann, 1981a: 82). Bağlayıcı kararları uygulama becerisinin nasıl ve kimin yardımıyla elde edileceği önceden bilinmediği için siyaset, hareket kabiliyetini kısıtlayabilecek olan engellerden mümkün olduğunca uzak durmalıdır. Siyasetin eşitlik, adalet gibi demokratik değerleri uygulamak için kendini sorumlu kılması, bu bakış açısından siyasetin fonksiyonunu ifa etmesinin önünde engel teşkil edebilir. Fakat siyaset; eşitlik, özgürlük, adalet ve dayanışma gibi birçok değer arasında seçme veya bu değerleri dengeleme özgürlüğüne sahip olursa, bağlayıcı kararlarının kabulünün ve uygulanmasının kolaylaştırılmasına yönelik daha fazla karar

alternatifine sahip olacaktır. Böylece siyaset, aynı zamanda siyasi sistemin diğer iki alt sistemi için onların kendi operasyonlarını eklemlemesinin ön şartlarını oluşturmuş olacaktır. Siyasetin hedefi, bağlayıcı kararların uygulanabilme becerisinin hazırlanması ve hazır bulundurulmasıdır ki “onay vermeseler veya onaylarından vazgeçseler bile başkaları da bu tür kararlara bağlı olsunlar” (Luhmann, 1997b: 226).

Uygulanabilme becerisinin hazırlanması bağlamında; bilhassa karar almanın ön şartlarının hazırlanması, meşruiyet ve destek kazanılması, meşru gücün oluşturulması, menfaatlerin genelleştirilmesi, lider kişiliklerin kazanılması ve yetiştirilmesi, meşruiyet sağlayan sembollerin ve ideolojilerin korunması, uyum sağlanabilecek konuların ve programların geliştirilmesi ve belirli programlar ve kişiler için mutabakat sağlanması sayılabilir (Luhmann, 1983: 183-184; 1983a: 75; 1983a: 168; 1983a: 51; 1987c: 148). Siyasi sistemin geneli ve diğer iki alt sistem için ifa ettiği bu fonksiyonlarla siyaset, kolektif bağlayıcı kararların alınabilmesi için güce bağlı ön şartları oluşturur. Fakat bu kararlar, fiili olarak diğer alt sistem olan idare tarafından ve onun kendi programları tarafından alınır (Luhmann, 1983: 184).

2.4.2. Siyasi Sistemin Alt Sistemi Olarak İdare

Siyasi sistemin alt sistemlerinin ikincisi, Luhmann’ın yer yer devlet bürokrasisi (Staatsbürokratie), idari bürokrasi (Verwaltungsbürokratie), devlet idaresi (Staatsverwaltung), bürokratik idare (bürokratische Verwaltung) ve devlet aygıtı (Staatsapparat) kavramları ile de ifade ettiği kamu idaresidir. Luhmann, alt sistem idareye idari bürokrasiyi, parlamentoları ve hükümeti dahil etmektedir (Luhmann, 1981a: 45). Siyaset bilimi literatürü için alışılmamış olan bu tasnif, birincil olarak fonksiyonel bir tasniftir. Luhmann’a göre idare kolektif bağlayıcı kararların hazırlanması, üretilmesi ve son halinin verilmesi konusunda uzmanlaştığı için (Luhmann, 1966: 21; Luhmann, 1966a: 72-74), fonksiyonel bakış açısından idari bürokrasi, hükümet ve parlamento idareye dahil edilmelidir. Buna göre Luhmann, siyasetin amaçları belirlediği ve idarenin uygulamak zorunda olduğu geleneksel amaç-araç ayrımını reddetmektedir. Luhmann bununla yetinmeyip ayrıca yasama, yürütme ve yargı arasındaki geleneksel güçler ayrılığını da reddetmektedir. Luhmann’ın fonksiyonel bakış açısı, bunların yerine idarenin “fiili karar verme davranışının organize bir sistemi” olduğu, siyasi sistemin iş bölümüne dayanan bir kavrama götürmektedir (Luhmann, 1966: 14). Siyasi sistemin bir

parçası olarak idare, “daima siyasi idaredir” (Luhmann, 1972: 219). İdare, kendi karar verme programlarını kullanarak ve onlara bağlı kalarak düşünür ve karar verir (Luhmann, 1974: 153). Kanunlar, yönetmelikler ve yönergelerden oluşan ve güçlü-güçsüz koduna dayanan bu programlar, eylem kriterleri oluşturur ve idarenin kararlarını yönlendirir. Bu sebeple idare, siyasetin ve halkın (Publikum) rasyonalite kriterlerinden farklı kendi rasyonalite kriterlerini geliştirir. Luhmann, burada hukuka uygunluk ve ekonomiklik gibi taleplere yönelik olarak “doğruluk” kriterine atıf yapar (Luhmann, 1991b: 164).

Siyasi sistemin diğer iki alt sistemi olan siyaset ve halkın aksine idare, siyasi kararların bağlayıcılık etkisi konusunda yetkilidir. Kolektif bağlayıcı kararlar almak için gerekli meşruiyete sahip olan sadece idaredir (Luhmann, 1983a: 182). İdare, bu arada siyasi sistemin dışındaki bir kaynak olarak hukuka başvurmalıdır. Hukuk aynı zamanda idarenin operasyonlarının ve siyasi sistem içinde siyaset ve halka karşı özerkliğinin temelidir (Luhmann, 1966: 24-25). Kararlar, sadece kanun, yönetmelik veya idari işlem gibi hukuk formuna girmeleri halinde bağlayıcılık kazanabilir ve hem siyasi sistemin diğer alt sistemlerinin hem de karar verenlerin bu kararları kendi eylemleri ve kararlarının ön şartları olarak üstlenmelerini sağlayabilir (Luhmann, 1983a: 182; 1991b: 159). Yani hukuk, idarenin kararlarının sadece siyasi sistem ve çevresini bağlamasını sağlamaz, aynı zamanda bu kararlar idarenin kendi kendisini de bağlamasını sağlar (Luhmann, 1981a: 45). Fakat idarenin kendi kendini bağlaması onun hareket kabiliyetini kısıtlayacağı için, bu durum, idarenin siyasi kararların kullanılmasından kaçınmaya itebilir. Fakat siyasi sistemin alt sistemindeki siyasi partilerin idarenin karar alması yönündeki baskıları ve Max Weber’in bürokrasi modelinde açıklandığı gibi idarenin kendini bağlamayı gücünü artırma yönünde kullanma eğilimi, idarenin bu çekingenliğini kırma etkisi yapabilir³².

İdarenin demokrasi için hangi rolü oynadığı konusunda Luhmann’da yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ona göre siyasi sistemin bu üç alt sistemde farklılaşması, zaten demokrasinin ifadesidir; fakat demokrasi, alt sistem olan siyasette bir kere daha somut bir şekle bürünmüştür. Böylece idare, kendisi “demokratik” olmaksızın demokratik bir bağlamda hareket etmektedir. Fakat idare demokrasi ilişkisini bu ifadeyle kapatmak, konunun üstünü örtmek manasına gelecektir. İdare demokrasiye yabancı bir kavram mıdır veya demokrasinin ayrılmaz bir parçası mıdır ya da idare demokratik olmak zorunda

³² Bürokrasinin gücünü artırma eğilimi hakkında geniş bilgi için bak. (Zeybekoğlu ve Alkan, 2021)

mıdır gibi sorular Luhmann tarafından ele alınmamıştır. Fakat en azından parlamentoların idare altında ele alınmasıyla birlikte idare ve demokrasi ilişkisine yönelik bu soruların sorulması beklenebilirdi. Nihayetinde parlamentolar halk tarafından seçilmekte ve - Luhmann kabul etmese de- halk egemenliğinin ifadesi olarak düşünülmektedir. Kolektif bağlayıcı kararların alınması için gerekli otoritenin ve meşruiyetin sadece Luhmann manasındaki idarede olması, idare demokrasi ilişkisinin ele alınmasını gerektirdiği söylenebilir. Bilhassa idarede demokratik denebilecek çok sayıda uygulamanın varlığı, Luhmann'ın demokrasiyi sadece alt sistem siyasete has bir olgu olarak görmesinin dar bir bakış açısı olduğunu göstermektedir. Bu bakış açısıyla Luhmann, demokrasinin siyasi sistemin diğer alt sistemlerinde de görülebileceğini göz ardı etmektedir.

2.4.3. Siyasi Sistemin Alt Sistemi Olarak Halk

Klasik demokrasi teorilerinde “halk egemenliği”, “kamu” veya “kamuoyu” kavramlarıyla normatif yükü ifade edilen şey (Noelle-Neuman, 1996), Luhmann'da “halk” (Publikum)³³ kavramına indirgenmiştir. Halk, siyaset ve idarenin yanında siyasi sistemin üçüncü alt sistemidir. Luhmann, diğer iki alt sisteme kıyasla bu sistemle nispeten daha az meşgul olmuştur. Onun halkın siyasi sistem ve kolektif bağlayıcı karar alma için önemini kavrayarak siyasi sisteme dahil etmesi de diğer alt sistemlerden daha sonra gerçekleşmiştir. Siyasi sistemin farklılaşmasını, başlangıçta siyaset ve idare alt sistemleriyle sınırlandırmış (Luhmann, 1974: 148) ve bir alt sistem olarak halkı daha sonra siyasi sisteme dahil etmiştir. Halkı siyasi sisteme dahil etmesinin sebebinin halksız bir demokrasinin ve demokrasisiz bir halkın düşünülemez olmasından (Luhmann, 1981: 44) kaynaklandığı düşünülebilir. Luhmann, halkın seçimler ve partilere desteği veya eleştirisi bağlamındaki pasif siyasi rolüne sık sık işaret eder. Fakat halkın asıl önemi, siyasi sistemin iktidar-muhalefet şeklindeki ikincil kodu bağlamında ortaya çıkmaktadır. “Halkın her yerde varlığı, iktidar-muhalefet şemasıyla ortaya çıkar ve aynı zamanda bu parazitlerin gizli egemenliğidir” (Luhmann, 1989: 21). Luhmann için halkın parazit olmasının sebebi, halkın iktidar muhalefet ilişkisine sessizce yerleşmesi ve bu ilişkiden çıkar sağlamasıdır. Ona göre burada gerçekleşen, iktidar muhalefet ayrımıyla siyasetten dışlanan üçüncü kişinin yani halkın tekrar siyasete dahil olmasıdır. “Dışlanan üçüncü kişi,

³³ Publikum kavramı, bilim sanat veya siyaset gibi belirli bir konuyla ilgilenen insanlar grubu manasına gelmektedir. Fakat bu çalışmada halkın siyasi iletişime katılan kısmı manasına gelmek üzere halk kelimesi kullanılmıştır.

bu dışlanmayla bir pozisyon kazanır ki bu pozisyondan fark edilmeden (!), gizlice ve sessizce tekrar (iktidar-muhalefet ilişkisine) sokulabilir” (Luhmann, 1989: 21). Halk, iktidar ve muhalefet arasındaki iletişime doğrudan katılmaz; fakat iktidar ve muhalefet kamuoyu aracılığıyla halk tarafından etkilenir. Bu sebeple halk, Luhmann’a göre sadece siyasetin hayalinde mevcuttur (Luhmann, 1989: 21) ve böylece siyaset için önemli bir olgu haline gelmiştir.

Siyasi sistemin demokratikleşmesinin sonucunda (Luhmann, 1981a: 44) halk, demokrasiyi destekler ki böylece “herkes kendi menfaatini ifade edebilir” (Luhmann, 1981a: 56). Fakat buradan hareketle, klasik demokrasi teorilerinde olduğu gibi halkın demokratik olması gerektiği veya demokrasiyi yaymaya çalışması gerektiği sonucuna varılmamalıdır. Luhmann’da demokratik olmak ve demokrasiyi uygulamak, alt sistem siyasete mahfuzdur. Fakat Luhmann’a göre siyasetin halkın varlığına ve halkın da siyasetin varlığına bağımlı olduğu düşünüldüğü zaman, siyasi sistemin alt sistemi olarak halk zayıflatılmamalıdır. Bu sebeple siyasi sistemde halkın kolektif bağlayıcı kararlara bir şekilde entegre olması sağlanmalıdır. Gerçi bu sonuç klasik demokrasi teorilerinin sonuçlarından çok farklı değildir; fakat klasik demokrasi teorileriyle Luhmann’ın pozisyonu arasında önemli farklar bulunmaktadır. Bu farklar, Luhmann’ın halk kavramının içeriğinde yatmaktadır ki onun halk kavramıyla neyi kastettiği ve demokratik bir siyasi sistem içinde halka hangi fonksiyonu yüklediği ele alınmalıdır.

Luhmann’a göre halk insanlardan değil, aksine seçmenler, vergi mükellefleri ve çıkar gruplarının destekçileri gibi rollerden oluşur (Luhmann, 1991b: 164). Bu roller, “siyasi sistemin gerekliliklerine göre ve bilhassa onun iletişim yollarına göre paylaşılmıştır. Bunlar, tamamlayıcı davranış için rollerdir. (...) Böylece bu rollerdeki sisteme uygun davranışlar, etkinin şartıdır” (Luhmann, 1991b: 164). Burada sisteme uygun davranışın ne olduğu ve bunları kimin belirlediği ve bunların demokrasiyle nasıl bir ilişkiye sahip olduğu soruları ortaya çıkmaktadır. Geleneksel demokrasi teorileri demokratsız bir demokrasiyi tahayyül edemezken ve sisteme uygun davranıştan daima demokrasiye uygun davranışları anlarken Luhmann, burada da farklı bir yaklaşıma sahiptir. Ona göre halkın sisteme uygun davranışı, doğrudan demokrasiye değil, aksine öncelikle siyasi sistemin fonksiyonlarına yöneliktir. Yani hem siyasi kararların ön hazırlığına (siyaset) hem de hazırlanmasına ve uygulanmasına (idare) yöneliktir (Luhmann, 1991b: 174). Buna göre halk, siyasi sistemin siyasi operasyonlarının önemli

bir kısmına katılmaktadır (Luhmann, 1981a: 44). Fakat halkın demokrasiye uygun davranışı, onun beklentilerini, ihtiyaçlarını ve menfaatlerini siyasete karşı ileri sürmesi ölçüsünde mevcuttur ki bu sayede siyaset, bunları siyasi karar süreçlerine dahil edebilsin ya da Luhmann'ın ifadesiyle “ilgililerin perspektifini siyasete katabilsin” (Luhmann, 1981a: 153). Siyasetin bu talepleri olduğu gibi değil, aksine kendi rasyonalite kriterlerine göre tanımlayıp seçeceği kendiliğinden anlaşılmaktadır. Bu şekilde halk, alt sistem siyaset için en azından kararların ön şartlarını belirlemekte ya da Jürgen Habermas'ın ifadesiyle siyasete “iletişimsel güç” kullanmaktadır.

Ancak bunun sağlanabilmesi ve gelecek için sonuç çıkarılabilmesi için halkın rolleri, “siyasi sistemin karar geçmişine reaksiyon gösterebilmelidir” (Luhmann, 1991b: 174). Bunun ön şartı, “siyasi olayların (eğer gizlenmiyorsa) herkese aynı zamanda malum olmasıdır ki bu sayede siyasetçiler, reaksiyon gösterdikleri şeyi kendileriyle birlikte başkalarının da bildiğini ve onaylasalar veya reddetseler de onu anladıklarını varsayabilsinler” (Luhmann, 1981b: 314). Yani halkın asgari bir bilgi düzeyine sahip olması şart koşulmaktadır ve halk da kamuoyu olarak şekillenen bilgiler üretmektedir. Diğer taraftan bu bilgiler, siyasi sistemin alt sistemi siyaset için, kendisini irite eden sistem içi çevre olarak hizmet eder ve siyaset, kendi şartlarına göre demokrasiyi uygulayabilir. Halk ve kamu hakkındaki bu tasavvur, demokrasiyi normatif bir şekilde halk egemenliği olarak ve “halkın gücünün kamudaki iktidarı olarak” gören teorilerden önemli ölçüde ayrılmaktadır (Bobbio, 1988: 87). Luhmann'a göre yöneten ve egemen olan halk değil, aksine bir siyasi sistem içindeki siyasetin yapısal bir düzeni olan demokrasidir. Bu sebeple klasik demokrasi teorilerinde sıkça görüldüğü gibi kamuyu toplumla eşit görmek Luhmann'a göre tamamen yanlıştır. Yine Jürgen Habermas'da olduğu gibi halkta bir akıl ve aydınlanma aracı görmek de (Habermas, 1992: 435-465) Luhmann için ihtimal dahilinde değildir. Luhmann'a göre ne halk ne de demokrasi daha akıllı olduğunu ileri sürebilir.

2.5. Siyaset Sisteminin Alt Sistemleri Arasındaki İlişkiler

Luhmann, siyasi sistemin alt sistemleri arasındaki ilişkilerin müşterek bir formülle ifade edilemeyeceğini belirtir (Luhmann, 1981a: 62). Bu kapsamda demokrasiyi de bu ilişkinin müşterek formülü olarak kullanmak istemez. Daha ziyade alt sistemlerin birbirinden farklı ve birbiriyle uyumlu olmayan şartlar altında operasyon yaptıklarını, birbirinden farklı başarı ve rasyonalite kriterlerine sahip olduklarını belirtir. Hatta siyasi

sistemin alt sistemlerinin birbiri için, kararları yine kendi kararlarıyla ilişkili olduğundan birbirini sınırlı ölçüde anlayabilen kara kutular (black boxes) olduklarını ifade eder (Luhmann, 1981a: 52). Yani siyasi sistemin alt sistemlerinden biri, diğer alt sistemlerin operasyonlarını sadece kendi kararları bağlamında algılar. Ancak bu şartlar altında siyasi sistemin birliğini nasıl muhafaza edebildiği sorulması gereken bir sorudur. Luhmann'a sorulmuş olsaydı, siyasi sistemin birliğinin farkta yattığını ve ancak demokrasiyle mümkün hale geldiğini söylemiş olabilirdi. Bu açıdan bakıldığında zaman siyasi sistemin alt sistemlerinin birbiriyle ilişkisi, birlik ve farkın çatışmasında yatmaktadır (Luhmann, 1966a: 56). Fakat burada birlik ve farkın birbirine tezat teşkil ettikleri düşünülmemelidir; bunların birbirini destekleyen bir ilişkisi vardır. Siyasi sistemde ne kadar çok birlik mevcut ise, alt sistemlerin birbirinden farkı da o kadar mümkün hale gelir ve siyasi sistemde ne kadar çok fark mevcut ise alt sistemler birlik düşüncesine kendi içinde o kadar uygun davranmak zorundadır. Bu sebeple Luhmann için siyasi sistemin bütünleşmesi, öncelikle alt sistemlerin karşılıklı ilişkilerinde yatmaktadır. Alt sistemler, kendi aralarındaki eylemlerini birbirleri için hem karar verme sınırı hem de karar öncelikleri olarak belirleyerek uyumlu hale getirir (Luhmann, 1981a: 45). Alt sistemler, burada diğer alt sistemlerin rasyonalite kriterlerini hesaba katabilir (Luhmann, 1981a: 112). Bu sebeple bir alt sistemin diğer alt sistemleri yönetmesi hatta onlar üzerinde baskınlık kurması mümkün değildir. Siyasi sistem anti hiyerarşik bir yapıya sahip olduğu için (Luhmann, 1983a: 47), alt sistemler arasında bir güç eşiği bulunmaz, aksine siyasi sistemin kolektif bağlayıcı karar alma fonksiyonuna katkıda bulunma gerekliliği mevcuttur. Halk taleplerini bildirmezse ve hiçbir partiye oy vermezse, kolektif kararların alınması tehlikeye girer (Luhmann, 1981a: 46). Eğer siyasetin sağladığı mutabakat idare tarafından uygulamaya konulmazsa yine aynı şey söz konusu olur. Diğer taraftan eğer siyaset halkta mutabakat sağlayamazsa, idarenin karar verme imkânı ortadan kalkar.

Fakat siyasi sistemin alt sistemleri sadece girdi-çıkı ilişkileri çerçevesinde fonksiyonel olarak birbirine bağlı değildir, aynı zamanda rollerinin kesişmesi sebebiyle de birbirine bağlıdır. Mesela alt sistem olan siyaset, partiler arasındaki rekabet çerçevesinde dikkatini diğer alt sistem olan idari bürokrasi içindeki hükümet ve parlamentodaki kadroların kazanılmasına yöneltir (Luhmann, 1981a: 63; 1983a: 75-76). Ayrıca alt sistemler, siyasi sistem içindeki diğer alt sistemlerin ürettikleri problemleri de çözmelidir. Mesela idari bürokrasinin rasyonelleşmesi problemi diğer alt sistem olan

siyasette çözülmelidir (Luhmann, 1981a: 138). Bunların dışında her bir alt sistem, diğer alt sistemlerin eksiklerini telafi edebilecek durumda olmalıdır. Mesela siyasi kararların uygulanmasında siyaset yeterli destek sağlayamazsa, idare bu eksikliği kapatabilmelidir.

Siyasi sistemin alt sistemleri arasındaki etkileşimlerin onların karşılıklı otonomileri sayesinde gerçekleştiği ve demokrasinin sadece alt sistem olan siyasette mevcut olduğu varsayıldığı zaman, alt sistem siyasetin demokrasiyi diğer alt sistemlere ihraç etme imkanına sahip olup olmadığı ve böylece siyasi sistemin bütünüyle demokratikleştirilip demokratikleştirilemeyeceği sorusu ortaya çıkabilir. Luhmann’a göre bu mümkün değildir. Gerçi alt sistem olan siyasetin kararları diğer alt sistemlerde demokratikleştirici etki yapabilir; fakat bu etki hiçbir zaman doğrudan gerçekleşmeyecektir. İdari bürokrasi ve halkın da siyasetin kendilerini demokratikleştirmesine hazır olmaları gerekir ki onların bunu kabul etmesi, ancak demokratikleşmenin o alt sistemlerin kendi rasyonalite kriterlerine uygun olması halinde mümkün olabilecektir. Aksi takdirde bu demokratikleştirme gayreti, idarenin bürokratikleşmesinde bir artışla ya da halkın partilere ve siyasete soğumasıyla sonuçlanacaktır.

Luhmann’a göre siyasi sistemin demokratikleştirilmesi ikili bir farklılaşmadan üçlü bir farklılaşmaya geçişle karakterize edilir. İkili farklılaşma sadece yönetenler ve yönetilenler arasında hiyerarşik bir düzenle belirlenmişken, siyasi sistemin demokratikleşmesi; idare, siyaset ve halk arasındaki üçlü farklılaşmaya dayanır (Luhmann, 2005: 147-148; 1996: 140-142). Siyasi sistemin bu üç alt sistemi, gücün iki yönlü sirkülasyona tabi olduğu dairesel bir güç ilişkisi oluşturur: Bunlardan biri resmi, diğeri ise gayri resmi karşı sirkülasyondur (Luhmann, 2019: 255-265; 1981a: 42-49). Resmi güç sirkülasyonunda halk, seçimler vasıtasıyla parlamentoya ve hükümete katılacak kişileri seçer³⁴. Hükümet, parlamento ve idare ile birlikte karar verir ve idare, halkı ilgilendiren bu kararları uygular. Buna karşılık gayri resmi güç sirkülasyonunda kararları hazırlayan kamu idareleridir ve hazırlanan kararlar, hükümet ve parlamento tarafından kolektif bağlayıcı şekilde onaylanır. Hükümet ve parlamento halkın bu kararları onaylamasını sağlamaya çalışır (Luhmann, 1981a: 45-46). Fakat siyaset de zaman zaman “halkın iş birliğini kazanmak için” gayret etmek zorunda kalır (Luhmann,

³⁴ Bu ifade elbette başkanlık sistemleri için değil, sadece parlamenter sistemler için geçerlidir.

1983: 209). Bu iş birliği, bilhassa hükümetlerin veya partilerin yeterli siyasi desteği kazanamadığı durumlarda gereklidir. Yani Luhmann'a göre demokratikleşme, “güç ilişkilerini farklılaştırmaya” yarar (Luhmann, 1996: 141). Demokrasi için her iki güç sirkülasyonu eşit derecede öneme sahiptir. Bu sirkülasyonlar, siyasi sistemin alt sistemlerinin karşılıklı bağımlı kalmalarını sağlar ve bir alt sistemin ediminin diğer alt sistemlerin fonksiyonlarını yerine getirebilmelerinin ön şartıdır. Bu durumda alt sistemlerden hiçbiri liderliği üstlenemez ki bunun manası, onların gücü aralarında paylaşmak zorunda olmalarıdır. Luhmann burada Montesquieu'den beri demokrasilerin belirleyici şartlarından olan güçler ayrılığı düşüncesine atıf yapmakta (Montesquieu, 1967: 212-226); fakat alışılmış olan yasama, yürütme ve yargı tasnifinden ayrılarak farklı bir bakış açısı sunmaktadır.

Luhmann, siyasi sistemin alt sistemleri arasındaki ilişkilerde; idare ve halk arasındaki ilişkiye pek değinmemiş, siyaset ve halk arasındaki ilişkiye de sadece temas ederek geçmiştir. Fakat siyaset ve idare arasındaki ilişkiyi ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Siyaset ve halk arasındaki ilişkide halk, siyasi sistemin iktidar-muhalefet şeklindeki ikincil kodu bağlamında ve siyasetin kamuoyu ile ilişkisinde önemli bir rol oynamaktadır. Siyaset ve idare arasındaki ilişkide ise yönetim bilimlerinde ifade edildiği gibi, siyasetin idareyi yönetmesi şeklindeki siyaset-bürokrasi ikiliğine karşı çıkar. Dolayısıyla Luhmann, idarenin hiyerarşik olarak siyasetin altında olması ve onun emirlerini uygulaması düşüncesine uzaktır. Siyaset ve idare birbirinden farklı ve birbiriyle bağdaşmaz şartlar altında operasyon yaptıklarından (Luhmann, 1991b: 163), farklı rasyonalite kriterleri kullandıklarından (Luhmann, 1983a: 168) ve farklı rollere sahip olduklarından (Luhmann, 1966a: 75) birbirini sınırlı ölçüde anlayabilen ve etkileyebilen birer kara kutudur (Luhmann, 1981a: 117). Siyaset ve idare, buna rağmen ve belki de bu sebeple siyasi sistemin kolektif bağlayıcı karar alma fonksiyonunu ifa etmesine katkıda bulunur. Siyaset ve idare arasında ne kadar keskin bir ayrım oluştuyorsa, “bu alanların birinden diğerine aktarma rolleri ve süreçleri o kadar önemlidir” (Luhmann, 1972: 226). Fakat Luhmann, bu “aktarma rolleri ve süreçlerinin” neler olduğu konusunda pek bilgi vermemiştir. Bunun tek istisnası, siyasetin hükümet ve parlamento kadrolarını belirlemesidir (Luhmann, 1983a: 75-76).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİ SİSTEMİN DEMOKRASİSİ

Luhmann, demokrasiyi siyasi sistemin alt sistemi olan siyasette konumlandırmıştır. Demokrasinin siyasetin diğer alt sistemlerine, diğer fonksiyon sistemlerine ya da topluma ihraç edilmesinde demokrasi için tehlikeler görmektedir. Onun realist demokrasi teorilerine dahil edilebilecek olan demokrasi anlayışı, geleneksel demokrasi teorilerinin halk egemenliği olarak anlaşılan demokrasi anlayışından farklıdır. Bu bölümde Luhmann'ın demokrasi anlayışı incelenmektedir.

3.1. Luhmann'ın Demokrasi Anlayışı

Luhmann'ın demokrasi anlayışı kısa bir tanımla izah edilemeyecek kadar çok yönlü bir yapıya sahiptir. Onun demokrasi anlayışı, yapılar, süreçler, organizasyonlar, rasyonalite kriterleri, öz gözlemler ve öz açıklamalar, fonksiyonlar, bilimsel teoriler, karmaşıklık artışı ve evrim gibi konuları içermektedir. Tüm bunların kendi aralarındaki ilişki ve demokrasiyle ilişkileri de her zaman açık değildir. Dolayısıyla demokrasiyle bağlantılı tüm fenomenleri içeren bir demokrasi tanımı mümkün görünmemektedir. Fakat bu imkansızlık, epistemolojik bir problem olmaktan ziyade bir realite problemidir. Demokrasi, kendisiyle bağlantılı fenomenlerin tamamının artık kendi aralarında doğrudan ilişkilerinin olmadığı; fakat buna rağmen demokrasiye dahil oldukları ve katkı yaptıkları çok karmaşık bir hale gelmiştir.

Luhmann, demokrasiyi halk egemenliği olarak tasavvur eden görüşlere ilk eserlerinden itibaren mesafe koymuştur. Böylece onun realist demokrasi teorisyenlerine dahil edilebileceği söylenebilir; fakat onun demokrasi teorisine yönelik pozisyonu realist demokrasi teorisyenlerinden de oldukça farklıdır. Tarihi açıdan her ne kadar bir egemenlik biçimi olarak ifade edilmiş olsa da (Luhmann, 2019: 429) onun için demokrasi ne halkın halk üzerindeki egemenliğidir ne egemenliğin kaldırılmasıdır ne de “tüm kararların katılımcı bir şekilde alınmak mecburiyetine yönelik bir prensiptir” (Luhmann, 1987c: 127). Ona göre halk “hiçbir zaman egemen olmamıştır” (Luhmann, 1974: 139). Ancak bu ifade, halk egemenliği manasındaki demokrasi anlayışının Luhmann tarafından boş bir kavram olarak görüldüğü düşüncesine sevk etmemelidir. Luhmann daha ziyade halkın hiçbir zaman egemen olmadığı apaçık ortadayken hala demokrasiden halk egemenliği olarak bahsedilmesini sağlayan fonksiyonları aramıştır. Buna cevap olarak ise demokrasinin “kendini açıklamasında, hala ‘halkı’ içinde bireysel iradelerin genel iradede

erimesi mucizesini gerçekleştiren bir tür üst merci olarak şart koşmasını” gösterir (Luhmann, 2019: 366). Dolayısıyla demokrasinin, kendi inandırıcılığı ve kabul edilmesi için kaçınılmaz olan halk egemenliğine atıf yaparak kendi mitini ürettiği söylenebilir. Yani halk egemenliği olarak demokrasi tasavvurunun doğru veya yanlış olduğu söylenemez. Aksine ideolojik bir düzeyde bakıldığı zaman doğru olduğu, siyasi egemenliğin gerçekliğiyle ilgili olarak düşünüldüğü zaman ise yanlış olduğu ifade edilebilir. Yani Luhmann’da demokrasinin halk egemenliğiyle ilişkilendirildiği zaman, ifadelerin hangi düzeyle ilişkili olduğu daima göz önünde bulundurulmalıdır.

Halk egemenliği manasındaki demokrasi tasavvurunun aynı anda hem doğru hem de yanlış olma durumu, demokrasi için yapısal bir öneme sahiptir. Bunun arkasında sadece teori ve pratik farklılığı ya da talepler ve gerçeklik uyumsuzluğu değil, aynı zamanda siyasi uygulamanın tasarlanmasına ve demokrasi pratiği için desteğin harekete geçirilmesine yönelik siyasi bir ideal yatmaktadır. Demokrasi artık kimsenin tereddüt etmediği mutlak bir değere sahip olduğundan, demokrasiyi halk egemenliğine doğru geliştirme yönünde bir gayret her yerde gözlemlenmektedir. Yani halk egemenliği olarak demokrasi talebi, halk gerçekten egemen olduğu zaman sükunete erecek olan bir dinamizm içermektedir (Buchstein ve Hubertus, 2003: 490-493). Bu sebeple halk egemenliği olarak demokrasi hakkındaki yorumlar, Luhmann’ın ileri sürdüğü “paradoks bir durumun anlamsal şifrelemelerinden” (Luhmann, 2004b: 205) daha fazlasıdır. Bu yorumlar, idealini bir ütopyadan türeten (Habermas, 1992: 600-622); fakat uygulamayı karalamak için değil, aksine ona bir hedef vermek isteyen siyasi uygulamanın yorumlarıdır. Buna göre demokrasinin bilhassa bir ütopya olduğu için halk egemenliği olarak anlaşıldığı söylenebilir. Böylece bu ütopya, demokrasinin siyasete hedefini veren ve onun sekteye uğramasını engelleyen ayrılmaz bir parçası haline gelir. Fakat burada egemen olmadığını bilen halkın demokrasiyi deşifre etmesi ve maskesini düşürme tehlikesi de daima mevcuttur (Popper, 1996: 242).

Her ne kadar burada açıklanandan farklı olsa da Luhmann, demokrasinin ütöpik karakterinin farkındadır. Ona göre demokrasi, egemenlikle kavramsal bir tezat içinde bulunan bir paradokstur (Luhmann, 1987c: 147). Halkın kendisi üzerindeki egemenliğinin paradoksu olarak demokrasi (Luhmann, 1998c: 369), egemenlerin ve egemen olunanların farkının birliği olarak ve devlet ve halkın birliği olarak, siyasi egemenliği ortadan kaldırmamakta, en fazla görünürlüğünü perdelemektedir.

“Ne zaman ayırt edilen bir şeyin birliğine işaret edilmek istenirse, ayrımın kendisi sabote edilir. Onlar tek nefeste hem kabul edilir hem de reddedilir. Bu manada demokrasi kavramı, Yeni Çağ’da yeniden ifade edilmesinden beri paradoks bir kavramdır: Egemenliği uygulayan; fakat aynı zamanda egemenliğin ‘yukarı’ ve ‘aşağı’ asimetrisini ortadan kaldıran bir kavramdır” (Luhmann, 1993d: 91).

Böylece demokrasi, “halk egemenliğinin birlik olarak kavranan bir parantez kavramı” olarak ifade edilir (Luhmann, 1993d: 93). Hatta Luhmann, bir adım daha ileri giderek demokrasiyi “egemenler ve egemen olunanlar farkına yapışan, sistemi kemirerek içine giren ve nihayet kendini efendisiz efendi ilan eden bir parazit” olarak adlandırır (Luhmann, 2019: 357). Luhmann’ın demokrasinin kendini “efendisiz efendi” ilan etmekle neyin kastedildiği tam olarak anlaşılamasa da onun bu ifadeyle demokrasiye bir taraftan egemenliğe ve egemenlik uygulamaya yönelik, diğer taraftan da egemenliğe itiraz etmeye yönelik nitelikler atfettiği anlaşılmaktadır. Eğer halk egemen değilse, hiç değilse demokrasi egemendir ki buna göre ne egemenler ne de egemen olunanlar ne devlet ne de halk egemendir. Bu sebeple Luhmann, “bugün bizim artık kişiler tarafından değil, kodlar tarafından yönetildiğimiz” sonucuna varmaktadır (Luhmann, 1987c: 168). Burada bilhassa iktidar-muhalefet koduna işaret etmektedir. Yani Luhmann’a göre demokrasi, geleneksel ve ikiye bölünmüş egemenlik kavramını ortadan kaldırmakta ve kendini bir kod üzerinden yöneten egemen olarak ilan etmektedir. Bu sebeple egemenlik, artık sadece sosyal bir nitelik değil, aynı zamanda sistemik nitelikler göstermektedir ve sosyal olan, sistemik niteliklerin gerisine düşmektedir. Gerçi Luhmann egemenliğin sistemik niteliklerinin neler olduğunu açıklamamıştır; fakat bu sistemik niteliklerin bir etkisinin, egemenlerin ve egemen olunanların demokratik siyasi sistemin emirlerine, organizasyonlarına ve kurallarına aynı şekilde boyun eğmeleri olduğu düşünülebilir (Czerwick, 2008: 48). Burada Luhmann’ın siyasi sistemi idare, siyaset ve halk olarak üçlü farklılaştırmasını tekrar hatırlanmalıdır. Bu üçlemeyle siyasi sistemin alt sistemleri arasında sadece kolektif bağlayıcı kararlara etki eden değil, aynı zamanda egemenliğin uygulanmasına ve siyasi gücün dağılımına etki eden ilişkiler de ortaya çıkar. Burada Luhmann, biri formel diğeri enformel olan iki sirkülasyona işaret etmektedir (Luhmann, 1981c: 163). Siyasi Sistemin Alt Sistemleri bölümünde (Bölüm 2.5.) açıklanan bu sirkülasyonlarda egemenlik ortadan kaldırılmamıştır; fakat egemenler aynı zamanda egemen olunandır ve egemen olunanlar egemen haline gelirler. Egemenlerin çıktısı egemen olunanların girdisidir ve egemenler, egemen olunanların çıktısını eylemlerinin öncülü yaparlar ki böylece egemen olunanların gücüne tabi olurlar.

Luhmann'ın halkın egemen olmasına yönelik eleştirel tutumu, siyaset bilimi literatürünün bir kısmıyla uyumludur (Kielmannsegg, 1977). Siyaset bilimi literatüründe halk egemenliğinin imkansızlığı için daha ziyade teknik sebepler sayılır veya halkın egemen olmasına karşı çıkan toplumsal ya da siyasi güç ilişkilerine ya da bunun boşuna bir çaba olduğuna işaret edilir. Fakat Luhmann, egemenleri ve egemen olunanları siyasi sistemin farklılaşmasına ve demokrasiye aynı şekilde bağımlı kılan sistemik şartları vurgular. Bu bakış açısından, bir egemenlik biçimi olarak demokrasinin özel sosyal ön şartlarının gizlenmesi ve böylece sürekli kimin güçlü kimin güçsüz olduğu veya gücün meşrulaştırılması problemleriyle karşılaşmaksızın egemenliğin farklılaşmış biçimlerde uygulanması mümkün hale gelmektedir. Yani halkın egemenliği olarak tanımlanarak demokrasinin egemenlik karakterinin gizlenmesiyle, demokrasinin uygulanmasının ön şartı sağlanmış olmaktadır. Böylece demokrasi ve egemenlik arasındaki ilişki, egemenlik problemini egemenler ve egemen olunanlar arasında nispeten istikrarlı bir ilişki olarak gören birçok demokrasi teorisine göre daha kapsamlı ele alınabilmektedir.

Demokrasi ve egemenlik arasındaki ilişki Luhmann'a göre bir başka açıdan da problemlidir. Luhmann, meşru gücün kullanımına dayanan egemenliğin sisteme özel anlaşılması gerektiğine sıkça işaret eder. Buna göre toplumun her bir kısmı sistemi, spesifik bir egemenlik yapısına ve egemenlik uygulamasına sahiptir. Dolayısıyla bilimsel ve hukuki egemenlik ya da ekonomik ve siyasi egemenlik arasında ayırım yapılmalıdır. Toplumun alt sistemlerin dışındaki veya üstündeki bir egemenliği dikkatlerden uzak kalmaktadır. Ancak demokrasi halk egemenliğinin ifadesi olarak yani halkın kendisi üzerindeki egemenliği olarak anlaşılırsa, bu durumda demokrasi, bütün toplumun egemenliğinin ifadesi olarak yorumlanabilir. Fakat Luhmann demokrasiyi sadece siyasi sistemin alt sistemi olan siyasete yerleştirdiği için bu yoruma karşı çıkar. Ona göre egemenlik ile kastedilen ekonomik veya hukuki egemenlik değil, doğrudan siyasi egemenliktir. Siyasi sistem içinde düşünülebilecek diğer tüm egemenlik tipleri sistem düşüncesine aykırıdır. Yani siyasi sistem içinde bir ekonomik egemenlik veya hukuki sistem içinde bir siyasi egemenlik düşünülemez. Luhmann, bununla uyumlu bir şekilde siyasi sistem dışındaki demokrasinin de zararlı olduğu görüşündedir³⁵. Siyasi sistemin alt sistemi olan siyaset dışındaki demokratikleşme, “organizasyonların (...) çoğalması için

³⁵ Demokrasinin demokratikleştirilmesini, aynı zamanda ekonomik demokratikleşme olmaksızın imkansız gören görüşler de vardır (Marti, 2006: 33).

bir konsepttir, (...) zaten göze batan şeyi daha da güçlendirir: Sürekli kendi ürettiğimiz problemlerle ve kararlara (yeni) kararlara tepki verme denemeleriyle meşgul olmaktır” (Luhmann, 2021: 311).

Eğer demokrasi toplumun kendisi üzerindeki egemenliği ve toplumsal gücün temeli olarak görülmediği için halk egemenliği manasındaki demokrasi sadece meşruiyet sebebiyle kaçınılmaz olan bir miti ifade ediyorsa, bu durumda demokrasi toplumsal olarak değil, sadece siyasi olarak tasarlanmalıdır. Buna göre Luhmann’ın demokrasiyi sadece siyasi sistemin alt sistemi olan siyasete yerleştirmesi tutarlı görülebilir. Burada demokrasinin siyasi veya toplumsal bir fenomen olarak nasıl ortaya çıktığı ve tarih boyunca nasıl geliştiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca demokrasinin bir taraftan halk egemenliği olarak toplumun bütününe yönelik olarak yorumlanması ve diğer taraftan sadece siyasi sisteme yoğunlaşmasının nasıl açıklanabileceği sorusu önem kazanmaktadır. Bu sorulara Luhmann’da her zaman açık cevaplar bulmak mümkün olmasa da bu konuda yapılacak tartışma, teoride ve pratikteki demokrasi hakkında yeni bakış açıları kazandırabilecektir.

3.1.1. Evrimsel Bir Kazanım Olarak Demokrasi

Luhmann, demokrasinin gelişimini anlamak için “evrim” kavramına odaklanır (Luhmann, 1998a: 413-599). Burada demokrasinin siyasi bir kavram ve sadece bu bağlamda toplumsal bir kavram olduğu varsayımından hareket eder. Demokrasinin gelişimini, evrim kavramı yardımıyla ve sistemik ön şartlarla açıklamaya çalışır. Luhmann’ın demokrasinin gelişimini nasıl açıkladığının anlaşılması, demokrasi tarihinin ele alınmasını gerektirmektedir³⁶.

Kaynaklarda oldukça ayrıntılı bir şekilde aktarıldığı şekliyle klasik Atina Demokrasisi, Atinalıların bilinçli bir şekilde geliştirdikleri bir konsept değildir. “Demokrasi imkanı hakkında hiçbir bilgiye sahip olmayan bir halkın demokrasiyi yaratması kolayca anlaşılabilecek bir şey değildir” (Meier, 1980: 12). Atinalıların siyasi uygulamaları hakkında düşünceleri, önemli demokratik yapıların kurulmasından sonra gerçekleşmiştir. Buna karşılık Romalılar, en azından Atina örneğinden dersler çıkarıp Roma’nın toplumsal durumuna göre değişiklikler yapma imkanına sahiptiler. Roma’nın

³⁶ Demokrasinin gelişimi hakkında kapsamlı bilgi için bak. (Bryce (1923; 1926; Dunn, 1992 ve Saage, 2005).

yıkılmasıyla birlikte demokrasi düşüncesi de unutulmuş; ancak Orta Çağ'ın ortalarındaki tercüme faaliyetlerinden sonra en azından aydınlar arasında tekrar gündeme gelmiştir. Buna rağmen bazı demokratik yapıların oluştuğu İtalyan şehir devletleri haricinde demokrasi, bu dönemde pratik bir önem kazanamamıştır. Roma'da ve daha sonra İtalyan şehir devletlerindeki demokrasi uygulamalarında da planlı bir uygulama izine rastlanmamaktadır. Milli devletlerle birlikte ortaya çıkan liberal devletin demokratikleşmesi süreci de insanların planlı eylemlerinden ziyade sistemik gerekliliklerden kaynaklanmıştır (Macpherson, 1971: 11). “İşte bizim rekabetçi piyasa toplumunun ihtiyaçlarına hizmet etmek üzere ortaya çıktığını gördüğümüz Batılı liberal demokrasimiz” (Macpherson, 1971: 35). Demokratikleşmenin, modern dönemlerde de planlı beşeri eylemlerden bağımsız bir şekilde geliştiği görülmektedir. “Demokratikleşmeye baktığımız zaman, düzensiz, doğaçlama, mücadele dolu bir sürece tanık oluruz (...)” (Tilly 2000: 100). Demokrasi, farklı toplumsal sınıfların kendi menfaatlerine yönelik mücadelesinin bir sonucu olarak düşünüldüğü zaman da sistemik bir ürün olarak tasavvur edilebilir (Przeworski, 1988). Toprak mülkiyetine sahip üst sınıflarla köylüler arasındaki mücadele (Moore, 1969) ve burjuvazi ve proletarya arasındaki mücadele de (Jahn, 2004) bu kapsamda düşünülebilir. Demokrasinin dalga dalga yerleştiğini savunan düşünceler de demokrasinin gelişiminin evrimci ve sistemik gerekliliklere uygun hareket ettiği düşüncesindedir (Kaelble, 2001). Diğer taraftan demokrasiyi modernleşmenin bir sonucu olarak görenler de (Merkel, 1999: 83-89) siyasi elitlerin müdahalesinden büyük ölçüde bağımsız bir evrim prensibi görmektedirler (Welzel, 2001: 17-18).

Bu yorumlara göre; halkın yükselen eğitim seviyesiyle birlikte ekonomik zenginlik, değerlerde bir dönüşüme ve özgürlük taleplerinde bir artışa sebep olmuştur ki bunlar da demokratik katılım imkanlarının artışı yönünde bir taleple sonuçlanmıştır (Welzel, 2000). Demokratik sistemin sistemik evrimine yönelik başka bir açıklama ise Avrupa Birliği, coğrafi yakınlık gibi harici faktörlerin etkinliğine yöneliktir. Gelişmiş demokratik devletlerin diğer devletler üzerindeki finansal, siyasi veya ahlaki baskıları da bu faktörler arasında görülebilir³⁷ (Czerwick, 2008: 55). Modern demokrasi mücadelesinde düşüncelerin, ideallerin veya teorilerin de önemli bir rol oynadığı

³⁷ II. Dünya Savaşından sonra işgal güçlerinin Japonya ve Almanya'da demokratik yapılar kurması da bu bağlamda ele alınabilir.

düşüncesine (Moore, 1969: 554-581), her ne kadar demokrasinin sistemik evrimine bir tezat gibi görünse de Luhmann tarafından da işaret edilmiştir (Luhmann, 1987c: 109). Klasik demokrasi teorileri, “Batı medeniyetini şekillendiren düşüncelerin önemli bir parçasıdır (...)” (Duncan, 1983: 5). Fakat bu ideallerin kendi içinde tutarsız oldukları ve demokrasiye mutlaka içkin olmadıkları da unutulmamalıdır. Özgürlük, eşitlik ve hukuk devleti gibi değerler, “demokrasinin teorik öncülleriyle uyumlu değildir veya o öncüllerden türetilmemiştir; aksine siyasi demokrasi ile ciddi bir çatışma içinde olan farklı teorilerden -idealizm, Roma Hukuku, Hristiyanlık- eklektik biçimde bir araya getirilmiştir” (Corcoran, 1983: 24).

İlgili faktörlerin demokrasinin evrimindeki önemine yönelik birbirinden farklı bu görüşler dikkate alındığı zaman kesin bir kanaate varmak mümkün değildir. Fakat demokratik yapıların demokrasi fikrinden önce teşekkül etmiş olduğu ve bu teşekkülün daha sonra demokrasi olarak adlandırıldığı söylenebilir. Toplumsal aktörler tarafından siyasi program haline getirildikten sonra ise demokrasi, siyasi yapıları etkilemeye başlamıştır. Fakat demokratik yapılar siyasi uygulamalara yerleştikten ve toplum tarafından kabul edildikten sonra siyasi alternatifler de azalmıştır. Bu sebeple bir demokratik evrimden bahsedilebilir. Demokratik evrimle kastedilen, bir kere teşekkül ettikten sonra demokrasinin, varlığını demokrasiye borçlu olan kurallar, yapılar ve aktörler tarafından sürdürülmesidir. Böylece demokraside belirli grupların menfaatlerini artırma ihtimalleri artmaktadır. Yani o gruplar, demokrasinin sadece destekçisi değil, aynı zamanda demokrasinin nimetlerinden faydalananlardır. Bu tartışmaların ışığında genel bir ifadeye ulaşmak gerekirse, demokratik evrimin fikirler ve aktörlerin menfaatlerinin ortak eseri olduğu söylenebilir.

Siyaset bilimi literatüründeki bu tartışmalardan tekrar Luhmann’a dönüldüğü zaman, onun bu tartışmalara girmediği görülmektedir. Luhmann için demokrasi, genel olarak toplumsal gelişmelerin ve sistemik gerekliliklerin veya sadece tesadüflerin bir sonucudur. Yani demokrasi; sosyal aktörlerin menfaatlerinin veya siyasi eylemlerinin sonucu değildir, aksine yapısal sosyal şartlar ve fonksiyonel gereklilikler temelinde kendi kendini şekillendirmiştir. Ona göre demokrasinin evriminde bilhassa üç mekanizma önemli bir rol oynamıştır: Varyasyon (Variation), varyasyonlardan seçme ve seçimlerin istikrar kazanması (Luhmann, 1993g: 60). Yani demokrasi, bir varyasyonla başlayıp bu varyasyonun uygulamada başarılı olmasıyla istikrar kazandığı ve istikrardan yeni

varyasyonların üretildiği evrimsel bir kazanımdır. Bu süreç³⁸, demokrasinin yeni varyasyonlar üretebildiği, bu varyasyonlardan seçimler yapılabilirdiği ve bu seçimlerin istikrar kazanabildiği sürece devam edecektir. Bu kakış açısından demokrasi, “tabiri caizse kendi kendini üretmektedir. (...) Evrim, düzen kurmak için kendi kendini tahrik eder” (Luhmann, 2004a: 322). Yani düzen oluşumu, daima bir düzensizliği gerektirmektedir ki bu sayede yeni varyasyonlar ortaya çıkabilsin ve demokratik evrim süreci devam edebilsin. Bu manada demokrasi sürekli bir dönüşüm halindedir. Bu evrim süreci Luhmann’a göre sürekli demokratikleşme yönünde doğrusal bir süreç değildir. Demokrasi teorisi açısından da demokratikleşmede ilerlemeler olduğu gibi gerilemeler de olabilir (Dahl, 1998: 25).

Demokrasinin evrimi sistemik şartlara göre gelişmekle birlikte, Lipset’in iddia ettiği gibi demokrasinin kaderi siyasi elitlerin elinde olmasa bile (Lipset, 1995: XXVI) insanlar da bu sürece etki etmektedirler. Fakat beşeri etkilerin sonucu, siyasi süreçlerin siyasi elitler tarafından planlanıp uygulanmasından bağımsız olarak belirsiz bir karaktere sahiptir. Sartori, demokrasinin teşekkülü hakkında “kendi kendini geliştiren bir makro-suni ürün” olarak bahseder ve demokrasinin “deneme yanılma yoluyla bir şekilde geliştiğini” belirtir (Sartori, 1992: 26-27); fakat ideallere de önemli bir yer verir (Sartori, 1992: 76-78). Yani Sartori’ye göre demokrasi insan eseridir ve ana akım demokrasi teorileri de “deneme yanılma tecrübesine göre şekillenmiştir” (Sartori, 1992: 488-489). Değerlerin önemi bir kenara bırakılırsa bu düşünce Luhmann için de uygundur. “Evrimsel yapı değişikliklerinin varyasyonların, seçimlerin ve yeniden istikrar kazanmanın koordine edilmemiş (tesadüfî) bir ahenginden doğması ve sonuçların ne planlanabilir ne de tahmin edilebilir olmasıdır” (Luhmann, 1993e: 31). Buna göre demokrasinin demokratikleştirilmesine yönelik siyasi eylemler, tamamen önemsiz olmamakla birlikte, bu eylemlerin demokratikleşmeye katkı yapıp yapamayacağı veya hangi başka sonuçları doğuracağı öngörülemez. Bu eylemler, demokrasiyi demokratikleştirebileceği gibi, aynı zamanda onun demokratikleşmesini sınırlandırabilir. Eğer bu eylemler demokratikleşmeye gerçekten katkı sundularsa, Luhmann’ın bakış açısından bunlar tamamen bir tesadüften ibarettir. Siyasi aktörlerin eylemleri, eylem anında elbette değerlendirilebilir; fakat bu değerlendirmeler bilimsel ifadeler değil, sadece tahminlerdir.

³⁸ Bu sürecin doğrusal değil döngüsel bir süreç olduğu unutulmamalıdır.

Bu eylemlerin sonuçları, ancak etkileri ortaya çıktıktan sonra değerlendirilebilir. Buna göre; Luhmann'ın siyasi eylemleri oluş anında değerlendirmek veya siyasi bir program geliştirmek gibi bir gayreti yoktur. Onun tek somut siyasi talebi, demokrasinin evrimini etkileme çabasından uzak durmak olabilir.

Luhmann, demokrasiyi hümanist değerlerin gerçekleştirilmesi vaadine dayandıran ve demokraside toplumsal hayatın makul biçimlerini kurma imkanı gören demokrasi tasarımlarına mesafelidir. Ona göre bu tür yaklaşımlar, çok basittir ve teorik olarak katkı sunamaz. Demokrasinin belirli değerlerle ve normlarla yakından bağlantılı olduğu elbette Luhmann'ın da malumudur; fakat demokrasiyi mümkün kılmak için sadece doğru kanaatlerin ve normların savunulmak ve uygulanmak zorunluluğuna karşı çıkar. İyi niyetin her zaman iyi sonuçlar doğurmadığı bilinmektedir. Ona göre demokrasiyi bilinçli olarak demokratikleştirme çabaları, demokrasiye zarar verebilecek sonuçlar doğurabilecektir. Dolayısıyla Luhmann, demokratik değerlerin ve bu değerlerin uygulanmasının toplumsal gelişmeyi sağlayacağı düşüncesinden uzaktır. Evrim ve demokrasinin evrimi, sebeplerini kendisi yaratacaktır. Dolayısıyla demokrasi, demokrasinin gelişebileceği mekanizmaları üretecek siyasi yapıları oluşturacaktır. Öz referanslı Sistem Teorisine uygun şekilde Luhmann, demokrasinin evriminin dışarıdan tahrik edilemeyeceği, aksine demokrasinin kendisinden doğabileceği düşüncesindedir.

Demokrasinin kendini geliştirebileceği bu aşamaya ulaşmaya kadar aktörlerin etkisinden uzak uzun bir dönem geçecektir. Fakat demokrasi bu gelişim aşamasını geçtikten sonra sistemik hale gelir ve sosyal sistemlere benzer nitelikler kazanır. Kendi gelişim mantığına ve kendi rasyonalite kriterlerine, hayatını sürdürme ve istikrar şartlarına sahiptir; fakat aynı zamanda tehlike potansiyellerine sahiptir. Demokrasi artık sistemik hale gelmiş olmasına rağmen, bu durum insanları demokrasiyi planlama ve tasarlama arzusundan vazgeçiremez. Demokrasi ile beşeri ihtiyaçlar ve değerler arasında yakın bir ilişki bulunduğunu varsayan birçok demokrasi teorisi de insanların bu davranışını desteklemektedir. Luhmann ise demokrasinin sadece prensipte tasarlanabilir olmadığını değil, aynı zamanda demokrasinin evriminin insanların ihtiyaçlarından uzaklaşabileceğini de varsayar. Sistem dönüşümü araştırmaları, bir ülkenin demokratikleşmesiyle insanların ihtiyaçlarının çatıştığını gösteren örnekler göstermektedir (Czerwick ve Rzchiladze, 2003). Buna göre demokrasi, insanların karşısına yabancı bir siyasi güç olarak çıkabilir. Bu sebeple klasik demokrasi teorileri

normlara ve değerlere öncelik tanırken, Luhmann için demokrasinin sistemik gerekliliklerinin normlara ve değerlere karşı önceliği olduğu söylenebilir.

Demokrasiyle insanların mutluluğu arasında bağlantı kuran görüşler de (Arendt, 2000: 152) Luhmann'a uzaktır. Sistemik bakış açısından Luhmann'ın görüşü tutarlıdır. Fakat aynı süreç, aktör bakış açısından farklı görünmektedir. Siyasi aktörler, demokratik süreçleri etkileyebileceklerine inanmalı veya en azından inanıyor gibi görünmelidir. Aksi halde halkın temsilcileri olarak varlıklarını haklı göstermekte başarısız olurlar. Bu siyasi aktörler demokrasinin evrimine bir etki edemeseler bile onların bu çabaları siyasi realitenin önemli bir unsuru olarak durmaktadır. Bu sebeple demokrasinin evrimini etkileme çabaları, sistemik bakış açısından da ihmal edilmemelidir. Bu çabalar, demokrasinin evriminin ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir. Fakat siyasi aktörlerin rasyonalite kriterleri, demokrasinin evrim kriterlerinden farklı olduğundan siyasi aktörlerin demokrasinin evrimini etkileme çabaları demokrasi aleyhine de gelişebilir. Bu sebeple demokrasi sürekli otokrasi ve totalitarizme kayma tehlikesi altındadır.

Luhmann'ın demokrasinin evrimini hızlandırma yönündeki eğilimlere karşı çıkmasında siyaseti yasaklama düşüncesi görülmemelidir. Siyasi aktörlerin siyaseti etkileme çabaları elbette engellenemez; fakat demokrasinin evrimine zarar vermemek için en azından sınırlandırılabilir. Liberal demokrasi teorilerinin de genel talebi bu yöndedir. Luhmann da siyasete sınır koyma eğilimindedir, çünkü siyasetin siyasi sisteme aşırı yüklenmesinden endişe etmektedir. Siyasi aktörlerin siyaseti etkilemelerindeki doğru ölçünün ne olduğu belli olmasa da burada demokrasi ve siyasetin aynı şey olmadığı ve siyaset-demokrasi ilişkisinin zaman zaman problem doğurabileceği bir kere daha ortaya çıkmaktadır. Zira siyaset, demokrasinin gerekliliklerinden ve buna bağlı toplumsal kontrollerden kaçma eğilimindedir. Demokrasinin siyaset tarafından tehlikeye sokulabileceği burada açığa çıkmaktadır. Tüm bu düşünceler değerlendirildiği zaman, Luhmann'ın demokrasinin evrimine sistemik bakış açısının, başka argümanlarla olsa da siyasetin sınırlandırılmasını talep eden liberal demokrasi teorilerine yaklaştığı söylenebilir.

3.1.2. Fonksiyonel Farklılaşma ve Demokrasi

Luhmann'a göre demokrasi, toplumun farklı kısmi alanlara fonksiyonel farklılaşmasının sonucudur (Luhmann, 1984: 519). Bu farklılaşma süreci, toplumsal ve

siyasi karmaşıklığı kaçınılmaz olarak beraberinde getirir ki ancak siyasi sistemdeki bu karmaşıklık artışı demokrasiyi mümkün kılar. Bu sebeple demokrasi, modern toplumun gelişimiyle yakından ilişkilidir (Luhmann, 1987c: 107). Farklılaşan alt sistemlerin demokrasiye nasıl bir etki yaptığının incelenmesi önemli olmakla birlikte Luhmann, sadece ekonomi ve hukuk sisteminin demokrasinin teşekkülüne etkilerini incelemiştir. Bilhassa para ekonomisinin yayılmasında demokrasinin uygulanmasının önemli bir şartını görmüştür (Luhmann, 1981b: 208). Luhmann, ekonomi sisteminin farklılaşmasının hem siyasetin demokratikleşmesine hem de hukuk sisteminin pozitifleşmesine katkıda bulunduğunu varsaymakta; fakat bu varsayımını gerekçelendirmemektedir. Siyasetin demokratikleşmesinin ve hukukun pozitifleşmesinin siyasi sistemin dışından yapılandırıcı şartları şart koştuğunu belirtmekte (Luhmann, 1999: 32); fakat bu yapılandırıcı şartların siyasetin demokratikleştirilmesine nasıl etki ettiğini açıklamamaktadır. Fakat en azından siyasi sistemin demokrasiye doğru farklılaşmasının nasıl tasavvur edilmesi gerektiğini açıklamıştır.

“Önce spesifik bir egemenlik aygıtının ‘mutlakiyetçi devlette’ tamamlanan farklılaşması biçiminde, arkasından güç ilişkilerinin dönüşlü (reflexiv) hale gelmesiyle, bütün siyasi gücün güce tabi olmasıyla ve halkın siyasi sistemin farklılaşmasına katılmasıyla. Bunun için kendini kabul ettiren isim ‘demokrasidir’” (Luhmann, 1987c: 80).

Buna göre demokrasi siyasi sistemin sadece belirli bir gelişim aşamasını değil, aynı zamanda onun son aşamasını ifade etmektedir. Luhmann’a göre bir siyasi sistem, ancak “demokrasi ana fikrine” geçişle tamamen farklılaşmış olur (Luhmann, 2019: 370). Burada bugün demokrasi adı verilen siyasi sistemin farklılaşmaya devam etmesi halinde, mesela milli devletle bağını koparması halinde, demokrasiden sonra neyin geleceği sorusu ortaya çıkabilir. Demokrasinin evrimsel gelişiminde henüz bilmediğimiz bir aşamasına mı geçilecektir veya demokrasi önemini kaybedip ortadan kalkacak mıdır?

Luhmann’ın siyasi sistemin farklılaşması ve demokrasi arasında kurduğu bağ, başka bir açıdan da önemlidir. Fonksiyonel farklılaşma düşüncesi Atina demokrasisi gibi bir siyasi sistemle bağdaştırılabilir mi? Luhmann’ın perspektifinden bakılacak olursa, Atina demokrasisinin demokrasi olarak adlandırılması bile pek mümkün olmayacaktır, zira partiler veya iktidar-muhalefet kurumları gibi demokrasinin önemli ön şartları Atina’da mevcut değildir ya da halkın büyük bölümü demokratik süreçlere dahil değildir. Demokrasinin Atina’daki nispeten kısa hayatından sonra, Roma’da ve Orta Çağ’daki

demokrasi girişimleri bir kenara bırakılırsa tarih sahnesine dönmesinin iki bin yıl sürmesinin, ön şartlarındaki bu eksiklikten kaynaklanmış olduğu düşünülebilir. Bu sebeple Luhmann'ın demokrasinin sistemik ön şartlarına neden bu kadar önem verdiği anlaşılabilir.

Eğer toplumun alt sistemlerde farklılaşması demokrasinin siyasi sistem içinde yer edinmesine katkıda bulunduyorsa, demokrasinin belirli şartlar altında oradan topluma yansması ihtimali ortadan kaldırılamaz. Luhmann'ın düşüncesine göre demokrasi, toplumsal sistemlerin öz açıklamalarında bilhassa yeni hassasiyetler üretir. Bu hassasiyetler, maddi boyutta, sosyal boyutta ve zaman boyutunda gerçekleşmiş olabilir (Luhmann, 2016a: 93). Sosyal boyuttaki hassasiyetler, demokrasinin yönelik olduğu kişilerle ilgilidir. Bu kişilerin kapsamı zaman içinde genişlemiştir. Bu manada demokrasi, halkın tamamının yavaş yavaş siyasi sisteme dahil edilmesi olarak anlaşılabilir. Seçme ve seçilme hakkında aşama gerçekleşen genişlemeler buna kanıt olarak gösterilebilir (Luhmann, 2019: 97). Demokrasinin toplumsal alanı madde boyutunda da zaman içinde genişlemiştir. Buna göre siyasi sistem sürekli daha geniş problem alanlarını kendine mal etmiştir. Refah devletiyle birlikte problem alanlarının genişlemesinde zirveye ulaşılmıştır (Luhmann, 1981a). Luhmann, öz açıklamanın sosyal ve madde boyutundaki yeni hassasiyetlerin aksine zaman boyutundaki hassasiyetlerden neyi kastettiği konusunda bir açıklama yapmamıştır. Fakat bu yeni hassasiyetler, toplumda ve alt sistemlerde demokratik vaatlerin yerine getirilmesi ve demokrasinin uygulanması yönünde sürekli taleplerin ileri sürülmesine sebep olabilir. Böylece demokrasi, sadece siyasi sistem içinde değil, aynı zamanda toplumun bütününde tartışılan bir kavram haline gelir (Luhmann, 2019: 97).

Siyasi sistemin ve demokrasinin varlık sebebi olan ve onları sürekli geliştiren fonksiyonel farklılaşma, sadece farklı boyutlarda yeni hassasiyetler üretmemiş, aynı zamanda günümüz şartlarında başka sonuçlara da yol açmıştır. Eğer toplum sadece fonksiyonel farklılaşmış alt sistemlerin mevcut olduğu bir aşamaya geldiyse ve bu alt sistemler sadece fonksiyonel olarak belirlenmiş kendi mantıklarına ve rasyonalitelerine göre operasyon yapıyorlarsa, burada hem teorik hem de pratik açıdan önemli bir problem ortaya çıkmaktadır. Bu problem, “merkezi olmayan bir toplum tasavvuruna” yönelik problemdir (Luhmann, 1981a: 23). Luhmann, toplumun merkezini siyasi sistemde gören ve siyasi sisteme toplumun mutlu edilmesi sorumluluğunu yükleyen tasavvurlara karşı

çıkmakta ve merkezsiz bir toplumu mümkün görmekte (Hennis, 1977: 176-197); fakat bunun nasıl gerçekleşeceğini açıklamamaktadır. Ancak siyasi sistemin kolektif bağlayıcı karar verme fonksiyonunu sadece merkezi olmayan bir toplumda ifa edebileceği düşünülebilir (Czerwick, 2008: 67). Diğer alt sistemlerin siyasi sistemin kolektif bağlayıcı karar alma fonksiyonunun meşruiyetini gönüllü olarak kabul etmeleri, sadece siyasi sistemin toplumun merkezi olmayıp diğer sistemler gibi bir alt sistem olması halinde mümkün görünmektedir. Siyasi sistem, sadece toplumun merkezi olmamakla kalmayıp, kolektif bağlayıcı kararlarında diğer alt sistemlerin menfaatlerini de dikkate almak zorunda hissedecektir. Bu sebeple demokratik siyasetin verimliliği, önemli ölçüde siyasi kararların kabul edilmesine bağlıdır. Yani siyasi sistemi toplumun merkezine yerleştirmemek için yeterince sebep bulunmaktadır. Aksi takdirde Luhmann'ın demokrasiyi siyasi sistemle sınırlandırması mümkün olmayacaktır. Eğer siyasi sistem toplumun merkezi yapılsaydı, siyasi sisteme toplumsal liderlik fonksiyonu yüklenir ve tüm toplumsal alanlar siyasi sistemin ve demokrasinin müdahalesine açık hale gelirdi. Fakat bununla demokrasi de diğer tüm toplumsal alt sistemlerde geçerli olurdu ki bu, toplumun fonksiyonel farklılaşması ve alt sistemlerin kendine has rasyonelleşmesi tezine tezat oluştururdu. Bu sebeple Luhmann'ın halk egemenliği tezine yerleştirilen demokrasinin toplumsallaştırılmasına yani siyasi sistemin dışındaki alanlara ihraç edilmesine karşı çıkmasını gerektiren önemli sebepler bulunmaktadır. Halk egemenliği manasındaki demokrasi, siyasi sistemin toplumun diğer alt sistemlerine karşı bir üstünlüğü manasına gelirdi. Bu sebeple demokrasi prensibinin diğer toplumsal alt sistemlere aktarılması, Luhmann'ın Sistem Teorisi açısından mümkün değildir. Luhmann'a göre siyasi sistemin demokrasiyi diğer toplumsal alt sistemlere yayma gayretleri, siyasetin mantığını demokrasi üzerinden diğer toplumsal alt sistemlere yerleştirmekten başka bir manaya sahip olamaz. Bu ise ona göre ne mümkündür ne de arzu edilir, çünkü toplumsal farklılaşmanın bu şekilde geri döndürülmesi ve karmaşıklığın azaltılması, toplumun fonksiyonel farklılaşmasının avantajlarını ortadan kaldıracaktır. Bu manada eğitim, din, hukuk gibi diğer alt sistemlerde demokrasinin yayılmasına karşı çekincelerin olması makul görülebilir.

Luhmann, bu noktada bir adım daha ileri gitmekte ve siyasi sistemi siyasi önem kaybına mahkum etmektedir. Merkezi olmayan bir toplumda toplumsal değişimlerdeki önder rolün, siyasi sistemde değil, daha ziyade ekonomi ve bilim sistemlerinde olduğunu

belirtmektedir (Luhmann, 2015a: 32). Hatta bu varsayıma dayanarak, “demokratik verimli bir siyasetin şartlarının” artık siyasi sistemde aranmaması gerektiği, çünkü siyasetin ekonomiyi yönetmeye çalışmasının siyasete aşırı yüklenme manasına geleceği sonucuna varmaktadır (Luhmann, 1996: 32; 345-349). Ona göre günümüzde ekonomik faaliyetlerin seyrinin ve bilimsel ilerlemelerin siyasi sisteme etkisi, siyasi sistemin onlar üzerindeki etkisinden daha güçlüdür. Eğer ekonomi ve bilim sistemleri toplumu yönetme rolünü gerçekten elde ettiyse, bu durumda siyasi sistem ve demokrasi o sistemlerin fonksiyonel mantığına ve sistem rasyonelitesine tabi olmak zorunda değildir; fakat o sistemlerin operasyonlarına daha çok dikkat etmek ve bunun için gerekli yapıları oluşturmak durumundadır. Siyasi sistem, en azından demokratik hassasiyetleri ekonomi ve bilime yönlendirmeli ve demokrasinin boşa çıkmasını engellemeye çalışmalıdır.

Bu tür bir gelişme tehlikesi, siyasi sistemin kendini ekonomikleştirmesi veya bilimselleştirmesi durumunda gerçekleşebilir. Luhmann, demokrasinin toplumsallaştırılmasını reddederek toplumsal realiteye temas etmektedir. Zira toplum ve alt sistemleri, demokratik siyasi sistemin mantığının kendilerinde yayılmasını engellemeye çalışmaktadır. Siyaset demokratikleştikçe bu ifadenin daha değerli hale geldiği söylenebilir. Artan demokratikleşmeyle birlikte anayasal kısıtlamaların da artması bu ifadeyi desteklemektedir (Isensee, 1985). Dolayısıyla anayasaların iki taraflı bir rolü bulunmaktadır: Bir taraftan demokrasiyi mümkün kılarken, diğer taraftan siyasi sistemin topluma aşırı müdahalesini engellemeye çalışmaktadır. Böylece Luhmann’ın “merkezi olmayan bir toplumun tasavvur edilip edilemeyeceği” (Luhmann, 1981a: 23) sorusu, demokrasinin sadece siyasi sisteme yerleşik olması ve demokrasinin toplumsallaştırılmasının yani demokrasinin siyasi sistem tarafından diğer alt sistemlere yayılmasının engellenmesi veya en azından sınırlandırılması şartlarıyla olumlu şekilde cevaplanabilir.

3.1.3. Demokrasi ve Hukukun Rasyonelleşmesi

Ekonominin yanında hukuk da hem siyasi sistemin farklılaşmasında hem de onun demokratik bir siyasi sistem olarak gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Luhmann’a göre siyasetin demokratikleşmesi ve hukukun rasyonelleşmesi, el ele yürüyen ve birbirini destekleyen süreçlerdir (Luhmann, 2021: 416). Ona göre hukuk, sadece modern demokrasinin doğuşunu hazırlayan ön şartlardan biri değil (Luhmann, 1983: 172), aynı

zamanda demokrasi de hukukun pozitifleşmesinin yani hukukun her zaman değiştirilebilir olmasının bir sonucudur (Luhmann, 1995a: 47; 1998b: 782). Demokratik siyasi sistemler, bu sebeple “hukukun değiştirilmesi inisiyatiflerini karara bağlama” eğilimindedir (Luhmann, 1995a: 480). Fakat bu, sadece demokratik ön şartlar altında ve demokratik süreçlerle gerçekleşmesi şartıyla geçerlidir. Bu sebeple hukuk, demokrasilerde yasal güç olarak kurumsallaşmış olmalı ve demokratik kazanımlar, hukuk ile düzenlenmiş süreçlere dayanmalıdır. Fakat demokratik siyasi sistemler, aynı zamanda hukukun “her zaman değiştirilebilir olma riskini telafi edebilecek” tedbirler almalıdır (Luhmann, 1999: 24). Aksi takdirde hukuk istikrarsız ve dayanıksız olacağından fonksiyonlarını kaybedebilir. Bu sebeple hukukun siyasi olarak keyfi bir şekilde değiştirilmesi önünde kısıtlamalar olmalıdır (Luhmann, 1973: 180).

Hukukun her zaman değiştirilebilir olmasından doğan riskler, bilhassa anayasalarla azaltılmalıdır. Anayasalar, “sosyolojik açıdan toplumun siyasi sisteminin sistem-çevre ilişkileri için bir düzenleyicidir” (Luhmann, 1973: 165). Siyasi sistemin karar alma yeteneğini muhafaza etmeli (Luhmann, 1973: 169), aynı zamanda siyasi sistemin kendini sınırlamasını sağlamalıdır (Luhmann, 1998b: 856). Luhmann’a göre demokratik siyasi sistemlerdeki anayasalarda, siyasi sisteme ve siyasete sınırlar koyan fonksiyonlar bulunmalıdır. Buna göre devlet, “temel hakların dokunulmaz olduğunu kabul ederek ve bunu sağlamak için hukuk devleti olarak organize olarak” toplumun bağımsızlığına saygı göstermelidir (Luhmann, 1987c: 71). Diğer taraftan demokrasinin geçerliliği sadece anayasanın diğer kanunlar karşısındaki üstünlüğü sayesinde sınırlandırılabilir için, anayasalar siyasi sistemin operasyonlarına sınır koyar (Luhmann, 1998a: 368). Demokrasi bu şekilde sağlanabilir. Anayasayı değiştirmek isteyen, siyasi sistemde ve toplumda geniş bir mutabakat sağlamalıdır. Bu sayede siyasi sistemin kararları, ne kadar halk iradesine dayanırsa dayansın anayasayı kolayca değiştiremeyecektir.

Anayasaların demokrasilerdeki konumu da Luhmann’a göre siyasi sistemin farklılaşmasının (Luhmann, 1981a: 119) ve buna bağlı olarak kazanılan otonominin³⁹ bir sonucudur. Siyasi sistem, anayasayla kendi kendini dizginler ve siyasi sistemin otonomisi

³⁹ Luhmann’a göre otonomi, sistemlerin “çevreyle ilişkilerinde seçilebilir kriterleri seçme ve ihtiyaca göre değiştirme” becerisidir (Luhmann, 1991b: 156).

ne kadar artarsa bu dizginler o kadar sıkılaşır. Toplumsal olarak mümkün olan her şey hakkında siyasi olarak karar verilemez. Aksi takdirde “mevcut demokrasinin” siyasi sisteme sınır koyan “şekli mekanizmalarının” fonksiyonsuz bırakılması tehlikesi ortaya çıkar (Luhmann, 1987c: 62). “Eğer bilimsel olarak mümkün olanın, ekonomik olarak mümkün olanın, pedagojik olarak mümkün olanın fiilen ne ölçüde gerçekleştirilebileceği siyasi sistemde kararlaştırılmak zorundaysa”, bu tehlikenin ortaya çıkması mümkündür (Luhmann, 1987c: 61-62). Böylece anayasalar, diğer toplumsal alt sistemlerin siyasi sisteme karşı otonomilerinin muhafazasına katkıda bulunmaktadır.

Hukuk ve anayasa hukuku, bir taraftan siyasi sistemin eylemlerine sınırlar getirerek ve siyasi olanın sınırlarını belirleyerek onun otonomisini kısıtlar; fakat diğer taraftan siyasete eylem alanları açar ve demokrasiyi garanti eder. Paradoks olmakla birlikte, burada siyasi sisteme demokratik irade oluşumunu sağlayabilmesi için hareket alanı açan, onun hukuk tarafından sınırlandırılmasıdır (Luhmann, 1998b: 783). Ancak hukuk, sadece kendisinin de belirli bir otonomiye sahip olması halinde bu desteği sağlayabilir (Luhmann, 1995a: 62-66). Hukukun siyasete karşı otonomisi ne kadar kuvvetliyse, siyasetin yükünü hafifletme gücü de o kadar yüksek olacaktır. Bu sebeple demokratik bir siyasi sistem, hukukun bağımsızlığını ve hukukun kendisine getirdiği anayasal sınırları kabullenmedeki menfaatinin farkına varmalıdır.

3.1.4. Demokrasinin Rasyonalitesi: Sistem Rasyonalitesi

Klasik demokrasi teorilerinde demokrasinin mantığı (Bell, 1979: 324) veya demokrasinin ya da demokratik siyasi sistemlerin rasyonalitesi (Flohr, 1968; Downs, 1968) hakkında çok az inceleme bulunmaktadır. Bu ihmalin sebeplerinden biri, rasyonalite kavramının genellikle ekonomik rasyonellikle yani amaç-arac rasyonalitesi ya da maliyet-fayda rasyonalitesiyle eşdeğer görülmesidir. Bu tutumun sonucunda ise demokratik siyasi sistemlerin bu açıdan önemli rasyonalite eksikliklerine sahip oldukları ileri sürülmektedir (Buchstein ve Hubertus, 2003: 474-476). Siyasi sistemin kendi kendini engellediği ve optimal olmayan kararlar vermek zorunda kaldığı sıkça ifade edilmektedir. Buna göre kolektif bağlayıcı kararların alınması, ayrıca önemli bir zaman kaybına sebep olmaktadır. Bu düşüncenin devamı ise demokrasinin rasyonalite ile uyumlu olmadığı şeklindedir.

“Demokrasi, rasyonaliteyi aksatır veya engeller; rasyonalite ise aksine demokrasiden en azından kısmen feragat edilmesini gerektirir. Kim demokrasi

taftarıysa rasyonaliteye karşıdır ve kim rasyonalite için çalışırsa demokrasiden kesintiler yapmalıdır” (Homann, 1988: 5).

Demokratik siyasi sistemlere yönelik bu eleştirinin homo economicus düşüncesine dayanan iktisadi bakış açısının diğer sosyal sistemlere aktarılmasından kaynaklandığı söylenebilir. Buna göre ekonomi sisteminin sistem rasyonalitesi, hiçbir değişiklik yapılmadan diğer sistemlerin ve siyasi sistemin sistem rasyonalitesi haline getirilmektedir.

Bu tür indirgemeci bir rasyonalite anlayışına karşı Luhmann, karmaşık sosyal sistemlerin kendileri için belirleyici olan sistem-çevre ayrımını “realiteye maruz bırakması ve onda test etmesi” halinde rasyonaliteden bahseder (Luhmann, 1998a: 184). Veya ona göre sistem rasyonalitesi, “bir sistemin iç referans ve dış referans ayrımı olarak çevreden farkını kendi gözlemlerine temel alarak operasyonel olarak çevreye kapanması ve gözlemleyerek çevreye sızması” durumunda sistem rasyonalitesi mevcuttur (Luhmann, 1991a: 77). Ya da

“Eğer fark kavramı öz referanslı olarak kullanılırsa yani farkın birliğine yansıtılırsa, rasyonalite mevcuttur. (...) Bunun sistemler için manası, onların kendilerini çevreyle farkları sayesinde belirlemeleri ve kendi içlerinde bu farka operasyonel mana, bilgi değeri ve bağlantı değeri yüklemek zorunda olmalarıdır” (Luhmann, 1984: 640-641).

Luhmann’ın anladığı şekliyle sistem rasyonalitesi, sosyal sistemlerin öz tefekkürünün (Selbstreflexivität) özel bir durumudur. Sistemin çevreyi dikkate alması ölçüsünde öz tefekkürle ilişkilidir (Luhmann, 2004a: 190). Bir sistem, sadece çevreye sahip olması halinde kendisi hakkında karar verebilir (Luhmann, 1984: 642). Bu sebeple bir sosyal sistemin rasyonalitesi, öncelikle o sistemin çevresine seçici olarak erişmesinde, bir taraftan çevreye karşı farksızlık şart koşmasında ve diğer taraftan çevreyi değişken olarak ele almasında görülür (Luhmann, 2000: 463). Buna göre sistem rasyonalitesi, sadece sistem tarafından belirlenen rasyonalitedir. Karmaşıklık kavramı gibi sistem rasyonalitesi de demokrasi teorisi için önemli bir kavramdır ve demokratik siyasi sistemler hakkındaki ampirik analizler için kaçınılmazdır.

Luhmann’a göre sistem rasyonalitesinde önemli olan sistemlerin seçimlerinin sağlamlığıdır (Luhmann, 1984: 214-215). Bu düşünce siyasi sisteme aktarıldığı zaman demokrasinin önemli bir hizmeti ortaya çıkmaktadır. Demokrasi, siyasi sisteme ve bilhassa siyasi sistemin alt sistemi olan siyasete, siyasi sistemin çevreye erişiminin kendinde ve çevresinde büyük sürprizlere sebep olmaksızın, nispeten yeknesak bir

şekilde gerçekleşmesini sağlayan bir formül olarak hizmet eder. Demokrasi, demokratik siyasi sistemin kendi öz açıklamalarını tehlikeye atmaksızın, kendini çevreye ne şekilde maruz bırakacağını düzenler. Sistemin kurallarını belirler yani karar verme yöntemlerini ve bunun için gerekli olan yetkileri belirler. Ayrıca demokrasinin işleyebilmesi için hangi yapıların mevcut olması gerektiğini belirler. Böylece Luhmann'ın sistem rasyonalitesini neden sosyal sistemlerin operasyonlarıyla ilişkilendirdiği açıklık kazanmaktadır. Sosyal sistemler, bu operasyonları gerçekleştirirken kendi yapılarına müracaat eder ve aynı zamanda bu yapıları üretir.

Luhmann, bunu bir taraftan iktidar-muhalefet kodu bağlamında, diğer taraftan siyasi sistemlerin sistem rasyonalitesinin bir unsuru olarak içerme (Inklusion) bağlamında açıklamıştır. İçerme, siyasi sistemlerin sistem rasyonalitesinin önemli bir unsurudur, çünkü içerme, “bütün nüfusun münferit toplumsal fonksiyon sistemlerinin edimlerine dahil edilmesini kasteder” (Luhmann, 1981a: 25). Demokrasi burada önemli bir rol oynamaktadır. Demokrasi olmasaydı seçmenlerin ve siyasi grupların siyasi kararlara katılımı düşünülemezdi. Dolayısıyla demokrasi, demokratik siyasi sistemlerin sistem rasyonalitesinin bir unsuru olarak, bu sistemlerin içerme beklentilerine en azından sembolik olarak uygun davranmalarını sağlamalıdır. Ancak demokrasinin siyasi sistemlere aşırı yüklenmesi durumunda, Luhmann'a göre bazı tehlikelerin doğabileceği de dikkate alınmalıdır. İçerme hiçbir zaman tamamen gerçekleştirilemeyeceği yani toplumun bütününe siyasi kararlara katılımının sağlanması mümkün olmadığı için, bunun “toplumun kendi kendini sürekli eleştirmesine” sebep olacağı ve siyasi sisteme aşırı yüklenilmiş olacağı belirtilebilir (Luhmann, 2005: 161). Fakat bu eleştiri, demokratik siyasi sistemler için önemlidir, zira bu sistemler, bu eleştirilerden kendi operasyonları için bilgi alabilirler. Mesela içermeyi genişletmek mi yoksa daraltmak mı gerektiğini anlayabilirler. Demokrasiye aşırı yüklenme tehlikesi Demokrasinin İçinde Bulunduğu Tehlike bölümünde (Bölüm 3.5.) daha ayrıntılı ele alınmaktadır.

3.2. Siyasi Sistemin Alt Sistemi Olan Siyasetin Yapı Kavramı Olarak Demokrasi

Siyasi yapıları normlarla gerekçelendirilen ve yürütülen faaliyetlerin sonucu olarak tasavvur eden klasik demokrasi teorilerinin aksine, Luhmann'da bu değerler, demokrasinin uygulanmasında bir role sahip değildir. Ona göre demokrasi; yapılar, iletişimler, organizasyonlar, süreçler, fonksiyonlar, roller, kodlar, programlar ve öz

açıklamalar gibi karmaşık örüntülerden oluşan bir terkiptir. Bu terkip, siyasi evrim içinde tesadüfen gelişmiştir. Siyasi sistemin yapı kavramı olarak demokrasi, Luhmann'a göre bilhassa iktidar-muhalefet, siyasi partiler ve seçimlerin ilişkileri tarafından şekillendirilmiştir. Siyasi seçimler, yukarıda Siyaset Sisteminin Açıklığı bölümünde (Bölüm 2.3.1.) incelendiği için tekrardan kaçınılmış ve aşağıda iktidar-muhalefet ayrımı ve siyasi partiler ele alınmaktadır.

3.2.1. İktidar-Muhalefet Ayrımı: İkincil kod

Siyasi sistemin ve alt sistem siyasetin yapı kavramı olarak demokrasi, iktidar-muhalefet koduyla açıklanır (Luhmann, 1989). Siyasi sistem, ancak iktidar-muhalefet kodunun siyasi evrim boyunca oluşması ve kurumsallaşması ile demokratik siyasi sistem haline gelmiştir. Dolayısıyla demokratik siyasi sistemlerin totaliter sistemlerden ayrılması da bu kod sayesinde gerçekleşmiştir. Luhmann'a göre kod, siyasi sistemdeki operasyonlara etki eden ikili ve değişmez şemalardır. Dolayısıyla ona göre kodlama, genel olarak “sistemin pozitif ve negatif değer farkına yönelmesidir” (Luhmann, 1987c: 127) ki bu da iktidar-muhalefet yapısı sayesinde gerçekleşir. “Sadece iktidar ya da muhalefet fırsatıyla ilgili olan ve bunu değiştirenler, siyasi olarak anlaşılabilir ve siyasi olarak ihtimal dahilindedir” (Luhmann, 1989: 24). Burada iktidar, “yasal olarak kullanılabilir siyasi güce” sadece kendisi sahip olabildiği için, sisteme eklemlenme becerisine sahiptir (Luhmann, 1989: 20). Muhalefet ise olumsuzluğun yansıtılması fonksiyonuna sahiptir. Buna göre muhalefet, hükümetin politikalarının başka türlü de alınabilecek olan olumsal kararlara dayandığını açıklamalıdır. “Sistem kendisini kolektif bağlayıcı kararlar açısından düşündüğü zaman, siyasi sistemde muhalefette yoğunlaşan karar alternatifleri hakkında tasavvurlar ortaya çıkar” (Luhmann, 1995a: 421). Luhmann, siyasi sistem içinde olumsuzluğun yansıtılmasının birincil olarak muhalefet tarafından ifa edileceğini; fakat muhalefetin alternatiflerinin halkta onay bulması halinde, iktidarın da bu fonksiyonu üstlenebileceğini belirtir. Bu tür durumlarda iktidar, muhalefetin gelecek seçimlerde iktidarı kazanma şansını artırmasını engellemeye çalışır (Luhmann, 1989: 20).

Varlığını siyasi partilere borçlu olan iktidar-muhalefet kodu, başlangıçtaki yöneten-yönetilen şeklindeki birincil kodun evrimsel gelişimine dayanır. Tüm siyasi sistemler için yöneten-yönetilen ya da güçlü-güçsüz kodu belirleyici iken, demokratik siyasi sistemler, bu birincil koda, bu kodun bir tarafını (yöneten ya da güçlü) iktidar-

muhalefet ayrımıyla genişleterek (re-entry) yeni bir biçim kazandırmıştır (Luhmann, 1989: 17). Fakat iktidar-muhalefet kodu, güçlü-güçsüz kodunu ortadan kaldırmamakta, onu daha karmaşık olan toplumsal ve siyasi ilişkilere uyarlamaktadır. Yöneten-yönetilen kodu siyasi sistem düzeyine yerleşmişken, iktidar-muhalefet kodu, siyasi kararların alınmasıyla yetkili olan alt sistem siyasette konumlanmıştır. Bu sebeple Luhmann'da iktidar-muhalefet kodunun temel alameti, “kararların siyasi seçimlere etkileri düşünülerek alınmasıdır” (Luhmann, 1991a: 156). Seçimlerde sadece siyasi yöneticilerin seçimi ve onlara meşruiyet kazandırılması söz konusu değildir, aynı zamanda onlarla birlikte iktidar-muhalefet kodu ve dolaylı olarak demokrasi de seçilir. Siyasi gücü kazananlar, bu kod üzerinden kendilerini seçmenlerin kararlarına bağımlı kılarlar. Fakat seçmenler, siyasi güç sahiplerini başka aktörlerle ikame etme konusunda sınırlı imkanlara sahiptirler. “Demokrasiyi muhafaza etmek demek, ilgililerin perspektiflerini siyasete dahil etmektir” (Luhmann, 1981a: 153). İlgililerin yani halkın perspektifinin siyaset için kurucu bir mana kazanmasıyla, kodun seçimler arasında unutulmaması ve kendini sürekli yeniden üretmesi sağlanır. Kod, böylece siyasi aktörlerin bilincinde sürekli canlı kalır. Fakat iktidar-muhalefet kodu sadece seçimlere değil, aynı zamanda kamuoyuna ve kitle iletişim araçlarına da bağımlıdır. Onun kamuoyuna bağımlılığı, kamuoyunun siyaset için bir ayna görevi görmesinden kaynaklanır. Kitle iletişim araçlarına bağımlılığı ise kitle iletişim araçlarının kamuoyu oluşturma becerisinden kaynaklanır (Klier, 1990: 117).

Luhmann, iktidar-muhalefet koduyla demokrasinin yeniden yorumlanabileceği görüşündedir. Bu sebeple kodu alışıldığı üzere “checks and balances” düşüncesiyle birleştirmemiştir (Luhmann, 2019: 103-104). Aksine bu kodu, “iktidar ve muhalefet şemasında gücün demokratik kodlanması” (Luhmann, 1995a: 421) veya siyasi sistemin “yeniden kodlanması” (Luhmann, 1989: 24) ya da “siyasi gücün yeniden kodlanması” (Luhmann, 2019: 98) sayesinde belirlenmiş olan siyasi sistemin operasyonları bağlamına dahil etmiştir. Ona göre böyle bir yapının evrimsel olarak imkansızlığı, “sistemin birliğinin garantisi olan hiyerarşinin zirvesinin ... yapısal ve sürekli şekilde olumsuzluğa tabi kılınmasıdır” (Luhmann, 1987c: 29). Sistemin önemli siyasi kararlar alınan zirvesi, “bütün sistemin olumsal olması için, diğer imkanların dahil edilmesinin hareket noktası olarak” hizmet eder (Luhmann, 2019: 98). Burada Luhmann “gücün olumsuzluk kodlaması” (Kontingenzcodierung von Macht) kavramını kullanır (Luhmann, 2019: 131). Buna göre bir siyasi sistem, “iktidarı üstlenebilecek (ve bir seçim zaferi halinde üstlenmek

zorunda olan!) ve buna hazırlanması gereken bir siyasi muhalefeti öngörmesi halinde” demokratik bir sistem olabilir (Luhmann, 1998e: 106). Yani demokrasi, muhalefeti iktidarı üstlenmeye teşvik eden ve onu iktidarı üstlenmeye hazır olmaya zorlayan bir rejimdir.

Bu, elbette siyasi iktidarın indirilebilmesini, siyasi partilerin mevcudiyetini, seçim kazanabilmeyi ve kaybetmeyi şart koşar. Siyasi sistem, ancak zirvesindeki bu bölünmenin kabul edilmesiyle ve böylece “siyasi muhalefet” adı altındaki rekabet prensibinin yerleşmesiyle demokrasi unvanını kazanabilir (Luhmann, 1998b: 717-718). Böylece siyasi sistemin birliği, zirvesindeki bu ayrımla temsil edilir. Bunun avantajı, siyasi sistem içinde gerçekleşen her şeyin, siyasi sistemin birliğine zarar vermeden her zaman başka türlü de mümkün olmasıdır. Bu şekilde siyasi sistem, birliğini tehlikeye atmaksızın kendisini irite edebilir. Siyasi sistemin kendisine demokratik niteliklerini kazandıran ikincil kodu, böylece siyasi sistemin otopoiesisine dahil edilir (Luhmann, 1987c: 140). Bu sebeple iktidar-muhalefet ayrımı, bu ayrım yardımıyla bu ayrımı yeniden üreten operasyonları doğurur. Böylece siyasi sistem, burada da kendisini oluşturan unsurları kendisi üretir. Siyasi sistem, “bir toplumda siyasete siyasetle reaksiyon göstermekle” bu manada otopoietik bir sistem haline gelir (Luhmann, 1987c: 140).

Siyasi çatışmalar, iktidar-muhalefet koduyla birer iletişim biçimi olarak kurumsallaştırılır (Luhmann, 1989: 25). Luhmann, bir taraftan iktidar ve muhalefet şeklindeki ikincil kodlamayla demokrasinin siyasi olarak hala uygulanabilir olan bir karmaşıklık seviyesi kazandığını varsayar (Luhmann, 1989: 19). Fakat diğer taraftan bu ikincil kodlamada demokrasi için problemler görür. “İktidar-muhalefet şemasıyla ve parti farklılaşmasının yapısıyla ele alınabilecek konu yelpazesinin ne kadar geniş olabileceğini” (Luhmann, 2019: 102) sorarak, siyasi sistemin ikincil kodunun çok fazla karmaşıklık absorbe etmesinden ve demokrasiye zarar vermesinden endişesini ifade eder. Onun endişesi ilk bakışta haklı gibi görülmektedir, zira bu ikili kod, bütün siyasi iletişimi kimin iktidar kimin muhalefet olacağı sorusuna yoğunlaştırmaktadır. Fakat daha yakından bakıldığında zaman, siyasi sistemin karmaşıklıkla aşırı yüklenmesinin de söz konusu olabileceği görülür. İktidar-muhalefet ayrımı iktidar tarafına ve muhalefet tarafına bir ayrım olarak yeniden dahil edilince (re-entry), siyasi gerçekliğe daha uygun olan farklı bir resim ortaya çıkmaktadır. Mesela bu ayrım iktidara yeniden uygulandığı zaman (re-entry), koalisyon hükümetlerinde hükümet ortağı olan partilerden birinin veya birkaçının

iktidar rolünü, yine birinin veya birkaçının muhalefet rolünü üstlenerek iktidarda muhalefet rolünü oynadığı görülebilir. Aynı şey muhalefetteki partiler için de geçerlidir. Muhalefet de genellikle birden fazla partiden oluşur ve bunlardan bazıları muhalefet rolünü üstlenirken, bazıları da sanki iktidardaymış gibi hareket edebilir. Muhalefette iktidar rolü üstlenen bu ikinci partiler, Luhmann'ın muhalefete yüklediği olumsuzluğun yansıtılması fonksiyonunu yeteri kadar yerine getiremez⁴⁰. Luhmann'ın iktidar-muhalefet ayrımında dikkate aldığı bu karmaşıklık artışı, siyasi sisteme aşırı yüklenmeye sebep olabilir. Bu aşırı yüklenmenin önlenmesi, siyasi aktörlerin çoğunluğunun bir temel siyasi uyuma ve uzlaşma kültürüne sahip olmasına bağlıdır.

Luhmann, iktidar-muhalefet kodunun maruz kalabileceği başka tehlikelere de işaret etmekte ve bu konuda toplumsal ve siyasi problemlerin çözümü için kurulan ahlak komisyonlarına işaret etmektedir. Bu tür komisyonlarda siyasi kararların alınması kaçınılmaz olmakla birlikte iktidar-muhalefet ayrımının ortadan kalktığı görülmektedir⁴¹ (Luhmann, 1997c: 35-36). Bu komisyonlarda öncelikle farklı ilgileri olan aktörler arasında bir mutabakat sağlama amacı güdülür. Ayrıca bu komisyonlar vasıtasıyla sadece iktidar-muhalefet kodu ortadan kaldırılmaz, aynı zamanda “klasik temsili demokrasilerin itinayla hesaplanmış hukuk aygıtı da (...) atlatılır. Geriye ‘demokrasinin’ sadece lafzı kalır” (Luhmann, 1999b: 250). “Parlamente kurulların oyunu belirlemesi gereken” çoğunluk ve azınlığın farkı yerine “kamusal iletişimin farklı ifade imkanları geçer” (Luhmann, 1999b: 250) ki bunlar demokrasiyle bağlantılı değildir.

Yani Luhmann, iktidar-muhalefet kodunun demokrasi için gerekli olan etkilerini belirli şartlar altında gösterebileceğinin bilincindedir. İktidar-muhalefet kodunu engelleyici bir diğer konu ise siyasi rakiplerin moralize edilmesi ve iktidar ve muhalefet ilişkisinin bir ahlaki şemaya bağlanmasıdır (Luhmann, 1987c: 131). “İktidarın ahlaki olarak iyi, muhalefetin ise ahlaki olarak kötü addedildiği bir duruma düşülmemelidir” (Luhmann, 1988: N3). Rakiplerin moralize edilmesi, Luhmann'a göre sadece temel uyumu tehlikeye atmakla kalmaz, aynı zamanda “demokrasinin ölüm fermanıdır” (Luhmann, 1988: N3). Ayrıca kodun moralize edilmesi, demokrasinin iktidarın kurallı bir

⁴⁰ Muhalefet partilerinin iktidar rolünü üstlenmesine bir örnek için bak. (Özkan, 2018).

⁴¹ Pandemiye yönelik uygulamaların meşruiyetine destek sağlamak için Türkiye’de 2020 yılında kurulan ve yer yer sokağa çıkma yasağı gibi temel hakların kaldırılmasına kadar varan uygulamalara zemin hazırlayan Koronavirüs Bilim Kurulu bu tür etik komisyonlarına örnek olarak gösterilebilir (krş. Karadut, 2022).

şekilde el değiştirmesini sağlayan yapısal kazanımını tahrip edebilir (Luhmann, 2012a: 444-445). Bu sebeple Luhmann, “siyasi eylemin demokrasiyi gözeterek amoralitenin yüksek bir seviyesinde” gerçekleşmesi gerektiğini belirtir (Luhmann, 1987c: 131).

Fakat Luhmann’ın iktidar-muhalefet kodunun moralize edilmesine karşı çıkması, siyasetçilerin ahlaki argümanlar ileri sürmesini engelleyemez. Bir tarafta siyasi kodun moralize edilmemesi gerekliliği ve diğer tarafta siyasi iletişimin ahlaki içeriklerle dolu olması karşıtlığından Luhmann’ın çıkardığı sonuç, siyasi kod ile ahlaki kodun yapısal farklılığı ya da “siyasetçilerin iletişimsel pratiği ve inandıkları demokrasinin fonksiyon şartları arasındaki zıtlıktır” (Luhmann, 1993f: 37). Buna göre siyasetçilerin demokrasinin nasıl çalıştığını kavramadıkları söylenebilir. Fakat daha önemlisi, iktidar-muhalefet koduna dayanan demokrasinin yapısal terkibine şüpheyle bakılmaması ve değiştirilmemesidir. Bu sayede Luhmann, siyasetçilerin ahlaki argümanlarıyla araçsallaştırılmasını önlemek için demokrasiyi koruma altına almıştır.

3.2.2. Siyasi Partiler

İktidar-muhalefet kodunun varlığının en önemli şartı siyasi partilerin mevcudiyetidir. Siyasi partiler, “siyasi sistemdeki güç değişiminin düzenli ve seçimlere odaklı olmasının ön şartıdır” (Luhmann, 2019: 215) ve buna bağlı olarak demokrasinin ayrılmaz bir parçasıdır. Luhmann’a göre siyasi partilerin birincil görevi, kolektif bağlayıcı kararlar için ön hazırlık yapmaktır (Luhmann, 2019: 266). Bu anlayış, klasik demokrasi teorilerinin görüşlerinden farklı değildir (Wiesendahl, 1980). Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Partiler Kanunu’nda siyasi partiler, “demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır” (TC. Siyasi Partiler Kanunu, madde 4) şeklinde tanımlanmış ve “tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlamaları” (TC. Siyasi Partiler Kanunu, madde 3) öngörülmüştür. Klasik demokrasi teorilerinde siyasi partilerin fonksiyonları genel olarak “menfaatlerin birleştirilmesi, temsil, siyasi devşirme, siyasi sosyalleşme, siyasi katılma, siyasi mobilizasyon, yönetme ve muhalefet” şeklinde özetlenmektedir (Sarı, 2000).

Siyasi partilere Luhmann da benzer fonksiyonlar yüklemektedir. Ona göre siyasi partilerin fonksiyonları; kararlar için sağlam esaslar oluşturmaya çalışmak, yeniliklerin yürürlüğe konulması, yeni konulara açık olmak, mutabakat fırsatlarının araştırılması ve

kişilerin ve konuların dayanıklılığının test edilmesidir (Luhmann, 1993e: 52). Siyasi partilere yüklenen bu fonksiyonların çeşitliliği karşısında Luhmann, alt sistem siyasetin siyasi partilerde “kendi organizasyonel dayanağını” geliştirdiğini düşünmektedir (Luhmann, 1983a: 169). Demokrasinin alt sistem siyasette yerleşik olduğu varsayıldığı zaman, siyasi partilerin de hem organizasyon ve program açısından hem de operasyonel olarak demokrasiye programlanmış olmaları gerekmektedir. Mesela partilerin iç organizasyonlarında demokratik prensiplere uygun davranmaları gerektiği ve siyasi irade oluşumunun aşağıdan yukarıya doğru gerçekleşmesine gayret etmeleri gerektiği söylenebilir. Sıkça kullanılan parti demokrasisi kavramı bile bu varsayımı haklı göstermektedir. Fakat partilerin iç organizasyonlarının her zaman demokrasi prensiplerine göre çalışmadığı ve demokrasiye yönelik söylemlerinin siyasi pratikte uygulanmadığı görülmektedir⁴². Fakat bu tutarsızlık, demokrasi teorisi açısından bakıldığında zaman Luhmann için bir öneme sahip değildir, çünkü demokrasinin sağlama alınması için partilerin iktidar-muhalefet koduna göre tasnif edilmesi tamamen yeterlidir.

Luhmann’a göre partiler devlete yöneliktir; fakat fiilen devletten ayrıdır. Ona göre “demokrasinin uygulanabilir bir konsepti”, ancak devlet ve partilerin farklılaşmasıyla mümkün olmuştur (Luhmann, 1998d: 22). Siyasi partiler birbirlerinden farklı olmak amacıyla siyasi programlar geliştirirken, devletin görevi “siyasetin güncellenmesidir” (Luhmann, 1998b: 845). Yani hangi partilerin ve siyasi programların iktidara geleceği devlet sayesinde belirlenir. Dolayısıyla Luhmann’a göre devlet ve partiler arasındaki aracı unsur seçimlerdir. Böylece demokrasi, özüne inildiği zaman, “siyasi partilerin devlet yönetimine katılmaları için (fakat devletle özdeşleşmeleri değil) seçilmesidir” (Luhmann, 1998d: 31). Luhmann’ın burada çok partili bir siyasi sistemden hareket ettiği anlaşılmaktadır. Siyasi partiler, görünüşte birincil olarak girdilere yani halkın talepleri, beklentileri ve desteğine; ikincil olarak ise siyasi çıktılara odaklıdır (Luhmann, 1991b: 194). Çünkü siyasi partilerin rekabet ettikleri temel hedef, kolektif bağlayıcı karar almaya yönelik olarak parlamento ve hükümet kadrolarına sahip olmaktır (Luhmann, 1983a: 43). Partiler bir siyasi ideolojiye sahip olmak zorunda değildir, çünkü seçim başarısı onların meşruiyet kazanması için yeterlidir (Luhmann, 1983a: 43). Siyasi sistemde düzenli bir güç değişimi ancak siyasi partilerle mümkün olduğu için, “devlet ‘demokratik olarak’

⁴² Bu tutarsızlığın sebepleri hakkında bir çalışma için bak. (Michels, 1970).

açılabilir ve siyasi sistemde karar verilecek öncüllerin sorumluluğu devlete yüklenebilir” (Luhmann, 1993e: 368). Bu açıdan devletin demokratik açılımı, devletin belirli ölçüde yapısal istikrarını şart koşar.

Siyasi partilere demokraside merkezi bir rol yüklemekle beraber Luhmann, partilerin güncel politikalarına karşı eleştiri de yöneltmektedir. Burada siyasi sistemin performansını önemli ölçüde etkileyebilecek olan hareketsizlik (Immobilismus) öne çıkmaktadır. Ona göre buradan bir “bloke edilmiş demokrasi” doğabilecektir. Bunun temel sebebini, demokrasinin organizasyonel olarak artık katılmış üye partilerine dayanmasında görür. Bu partiler, “seçim başarısına ve başarısızlığına katlanabilmekte ve muhalefette tazelenabilmektedir” (Luhmann, 1994a). Dolayısıyla Luhmann’ın partilerin siyasi sistem ve demokrasi için yeteri kadar siyasi karmaşıklık üretemediklerini düşündüğü söylenebilir. Partilerin siyasi olarak birbirine benzediği ve siyasi alternatif üretemedikleri, kamusal tartışmalarda sık sık rastlanılan bir durumdur (Wiesendahl, 2006: 94). Türkiye gibi kutuplaşmanın yoğun olduğu ülkelerde ise iktidar ve muhalefet, birbirine tamamen zıt söylemler geliştirmektedir ki buradan da siyasi bir alternatif doğmamaktadır. İktidarın politikalarına siyasi bir alternatif üretmeksizin karşı çıkılmaktadır. Bu gibi ülkelerde siyasi partilerin siyasi karmaşıklığı artırıcı bir etkisi olamamaktadır. Fakat seçim dönemleri, siyasi sistem, siyaset ve demokrasi için farklı ortamlar üretebilir. Bu sebeple Luhmann’ın seçimlere yüklediği mana ve seçimlerin siyasi sistemin devamlılığı için yeterli karmaşıklık üretebilme yeteneği önem kazanmaktadır. Seçimler hakkındaki tartışma Siyasi sistemin Açıklığı bölümünde (2.3.1.) yapıldığı için burada tekrardan kaçınılmıştır.

3.2.3. Siyasi Sistem ve Demokrasi

Bu kısımda siyasi sistem ve demokrasi arasındaki ilişki hakkında kısa bir tartışma yürütülecektir. Demokrasi ve siyasi sistemin karşılıklı ilişkisi hem demokrasi açısından hem de siyasi sistem açısından ele alınacaktır. Bu tartışmada, daha önce belirtilen siyaset ve demokrasi ayırımından hareket edilmektedir. Demokrasi ve siyasetin bağlantısı, ancak demokratik siyasi sistemlerde ortaya çıkar. Luhmann’a göre demokrasi, sadece siyasi sistemde ve sadece siyasi sistemin alt sistemi olan siyasette aranmalıdır (Yoldaş, 2011: 61), çünkü siyasi kararların ön hazırlığı, sadece orada yapılır ve siyasi sistemin diğer iki alt sistemine gönderilir. Bu durumda demokrasi, Luhmann’a göre siyasi sistemin dışında

aranmamalıdır. Luhmann'ın demokrasiyi sadece siyasi sistemde değil, toplumun bütününe varoluş şekli olarak algılayan Tocqueville'den farkı burada açıkça ortaya çıkmaktadır (krş. Tocqueville. 1990). Siyasi sistemde uygulanan demokrasiye benzer yöntemler, elbette derneklerde, vakıflarda ve şirketlerde de görülebilir. Bir apartman yöneticisi bile maliklerin çoğunluğunun oyuyla seçilmektedir. Fakat buralarda ne partiler mevcuttur ne de bu yöntemler iktidar ve muhalefet ayırımına tabidir. Bu kuruluşlarda muhalif bir kesim olsa bile bu kesim, genellikle yapısal olarak kurumsallaşmış değildir ve siyasetteki ikincil kodla ilgisi yoktur. Demokrasi benzeri bu tür yöntemler parademokrasi olarak adlandırılabilir (Czerwick, 2008: 123).

Bir sistemin demokratik olabilmesi için, o sistemin içinde belirli yapısal teşekküllerin mevcut olması gerekir. Bu sebeple Luhmann için demokrasi, belirli bir eyleme atfedilecek bir özellik ya da belirli değerler ve normlar sayesinde belirlenebilecek bir nitelik değildir. Fakat siyasi eylemin herhangi bir niteliğe veya değere sahip olmadığı sonucuna varmak doğru değildir. Aksine belirli değerler, nitelikler ve normlar olmakla birlikte bunlar, sistem tarafından şart koşulmakta ve iktidar-muhalefet kodu ve partilerin seçmen desteğini artırma rekabeti sayesinde belirlenmektedir. Buna göre parti rekabeti ve iktidar-muhalefet kodu ile uyumlu olan tüm siyasi eylemler, demokratik siyasi eylemlerdir. Bu açıdan bakıldığı zaman, mevcut iktidar-muhalefet kodu hakkında bir tereddüt olmadığı zaman demokrasinin varlığından bahsedilebilir. Bu ifade siyasi rakibin kabul edilmesi gerekliliğinden başka bir şey değildir (Luhmann, 1987c: 159) ve kadroların siyasi sistemde dağıtılmasını seçmenlerin oyuna bağlanmasını gerektirir.

Luhmann'ın demokrasiyi siyasi sistemin bir yapı kavramı olarak görmesi ve onu sadece siyasi sistemin alt sistemi olan siyasete yerleştirmesi, demokrasinin siyasi uygulamada sürekli tartışılan bir tehlikeye maruz kalmasının ya da demokrasinin demokratikleştirilmesinin sebeplerinin siyasi sistem dışında aranmaması gerektiği sonucunu doğurmaktadır. Hem demokrasinin tehlikeye maruz kalması hem de demokrasinin demokratikleştirilmesinin sebebi sadece siyasi sistem içinde aranabilir. Bu sebeple dikkatler, siyasi sisteme taşınan toplumsal taleplere değil, daha ziyade siyasi sistemin kendi kendine koyduğu görevlere yöneltilmelidir. Demokrasinin Luhmann için neden otopoietik bir sistem olarak siyasi sistemin kodlamasının ve programlamasının bir icadı olduğu ancak bu şekilde anlaşılabilir (Luhmann, 1987c: 129).

Luhmann, demokrasinin sorumluluğunu siyasi sistemin alt sistemi olan siyasete yüklemekle hem demokrasinin tehlikeye maruz kalmasını hem de gelişmesini toplumsal şartlara bağlı gören demokrasi teorilerinden ayrılmaktadır (krş. Lipset, 2000). Fakat bu ayrılmanın sebebi, Luhmann'ın demokrasinin sosyal şartlarını önemsiz görmesi değil, bakış açısını siyasi sistemin kendisine yöneltmesidir. Luhmann'a göre sosyal sistemler, çevreyle ilişkilerini prensip olarak kendi şartlarına göre tasarlar ki çevre, siyasi sisteme objektif taleplerde bulunamaz. Luhmann, bu açıdan Easton, Almond ve Deutsch gibi sistem teorisyenlerinden de ayrılmaktadır. Gerçi harici talepler ve siyasi sistemin kendi kendine edindiği görevler her zaman ayırt edilemeyebilir; fakat bunlar arasında harici taleplerin siyasi sistem içinde otomatik olarak reaksiyonlara sebep olduğu şeklinde nedensel bir ilişki mevcut değildir. Dahili talepler ve harici talepler arasında daha ziyade bir karmaşıklık eşiği bulunur ki bu karmaşıklık eşiği, siyasi sistemin harici taleplere seçici bir müdahalesiyle karakterize edilir. Dolayısıyla siyasi sistemin siyasetinin demokratikleştirilmesi ve demokrasinin maruz kaldığı tehlikeler, dışarıdan gelen sebeplere değil, sistemin kendi ürettiği sebeplere dayanır. Siyasi sistem ve çevre arasındaki ilişkiye böyle bir bakış, demokraside hem siyasete yöneltile taleplerin siyasetin kendinden kaynaklı olmak zorunda olduğu hem de siyasetin çevresiyle ilişkisini seçici olarak düzenlediği ön şartların kendisinde mevcut olmak zorunda olduğu sonucunu doğurmaktadır. Luhmann'a göre bu ön şartlar; seçim kazanma, oy maksimizasyonu ve kadro maksimizasyonudur (Luhmann, 1991b: 164) ve dolayısıyla bu ön şartlar, demokrasi tasavvuru için merkezi bir öneme sahiptir. Ancak Luhmann, seçimlerin nasıl kazanılacağı ve oyların ve kadroların nasıl maksimize edileceği konusunda fikir beyan etmemiştir. Demokrasinin özelliğini, alışılmadık bir şekilde sadece “gelecekteki seçim imkanlarının açık bırakılması”nda görmüştür (Luhmann, 1987c: 126). Dolayısıyla bu seçimi kısıtlayan normlar, ne kadar iyi niyetle ileri sürülse de Luhmann'a göre demokrasiye faydadan çok zarar getirecektir.

Luhmann'ın demokrasinin gelişimini ve tehlikeye maruz kalmasını siyasi sistemde ve siyasi sistemin alt sistemi siyasette aranmasına ve o sistemlerin bakış açısından gözlemlenmesine yönelik talebi, demokrasinin toplumsal ön şartlarının ihmal edilmesi sonucuna götürebilir. Fakat bu, yanlış bir sonuç olacaktır. Luhmann için önemli olan, demokrasi tasavvurunun analitik olarak daha iyi anlaşılabilmesi için, öncelikle demokrasinin toplumsal değil siyasi bir kategori olarak belirlenmesidir. Ona göre

demokrasi, sadece bir siyasi sistemin farklılaşabileceği yüksek karmaşıklık derecesine sahip bir toplumda mümkündür. Böyle bir toplum, toplumsal karmaşıklığı sebebiyle öyle farklılaşmıştır ki demokrasiyi kaçınılmaz kılacaktır. Bu sebeple demokrasinin ön şartları, Luhmann tarafından ihmal edilmemiş, aksine fonksiyonel farklılaşma ve karmaşıklık kavramlarıyla birlikte analize dahil edilmiştir. Dolayısıyla demokrasiyle bağlantılı olan sistem, siyasi sistem ve bilhassa alt sistem siyasettir. Böylece demokrasi, çevrenin etkilerine karşı siyaseti korumaktadır. Buna göre siyaseti etkilemek isteyen, demokratik formları kullanmalıdır.

3.3. Siyasi Sistemin Kendini Açıklama Formülü Olarak Devlet ve Demokrasi

Siyasi sistem, kendini çevresinden ayırmak için demokrasiyi ve devleti kendini açıklama formülü olarak kullanır. Bu formüller arasındaki ilişki Luhmann'da açıklığa kavuşturulmamıştır; fakat her iki formülün de aynı anda mevcut olduğu söylenebilir. Siyasi sistemin ulaştığı karmaşıklık derecesi, siyasi sistemin kendini açıklama formülü olarak devletin artık yeterli olmadığı bir aşamaya ulaşmıştır. Fakat demokrasi de bu görevinde devleti henüz ikame edememiştir. Dolayısıyla bu iki formülün birbirini tamamladığı söylenebilir. Bu iki kendini açıklama formülü, siyasi güç açısından farklılık göstermektedir. Siyasi sistemin kendini açıklama formülü olarak devletteki güç, devlet gücü ya da devlet tekeli olarak devlette yoğunlaşırken, kendini açıklama formülü olarak demokrasideki güç ise siyasi sistemin alt sistemlerinde farklı güç sirkülasyonları çerçevesinde dolaşmaktadır.

3.3.1. Siyasi Sistemin Kendini Açıklama Formülü Olarak Demokrasi

Demokrasiyi siyasi sistemin alt sistemi olan siyasete yerleştirmekle Luhmann, demokrasiyi toplumsal bir kavram olarak değil, aksine sadece siyasi sisteme ait bir kavram olarak görmektedir (Luhmann, 1987c: 7) ve demokrasiye çok önemli bir anlam yüklemektedir. Onun için demokrasi, zamanla artarak siyasi sistemin kendini açıklama formülü haline gelmiştir (Luhmann, 2019: 356). Bu düşüncesine gerekçe olarak ise partilerin ve sosyal hareketlerin demokrasiyi desteklemelerini ve demokrasinin anayasalar tarafından emredilmesini saymaktadır (Luhmann, 2019: 356-357) ki bu gerekçelerin de demokrasinin bir kendini açıklama formülü olarak manasına işaret ettiğini düşünmektedir. Fakat aynı zamanda demokrasinin bir hakaret haline geldiğini de vurgulamaktadır (Luhmann, 2019: 356-357) ki Luhmann, bunun da demokrasinin bir

kendini açıklama formülü olarak manasına işaret ettiği kanaatindedir. Demokrasi olarak kendini açıklama siyasi sistemin kendini gözlemleme becerisine bağlı olduğu için Luhmann, hatta demokrasinin öncelikle siyasi sistemin kendini gözlemleme becerisi olduğunu iddia etmektedir (Luhmann, 1981a: 127). Sadece kendini gözlemleme ve kendini açıklama, siyasi sisteme toplumsal çevresine karşı serbestçe bir pozisyon alma imkanı (Luhmann, 1981a: 127) ve çevresine karşı kendisini demokrasi olarak tanımlama imkanı vermektedir. Siyasi sistemin kendini açıklama formülü olarak demokrasi, Luhmann’a göre siyasi sistemin farklılaşması ve karmaşıklığının ifadesidir, çünkü Luhmann, sosyal sistemlerin kendini açıklama ihtiyacının ancak artan toplumsal farklılaşmayla ortaya çıktığını varsaymaktadır. Böylece kendini açıklama formülü olarak demokrasi, siyasi sistemin bazı yapısal niteliklerle karakterize edilen belirli bir gelişim aşamasına bağlıdır. Bu sebeple Luhmann, “parti demokrasisi”, “çok partili demokrasi” veya “seçim demokrasisi” (Luhmann, 1987c: 782) ya da “muhalafet demokrasisi” (Luhmann, 2019: 366) gibi kavramları kullanmakta bir sakınca görmez. Aksine demokrasinin bu varyasyonları, siyasi sistemin halihazırdaki gelişim aşamasını karakterize ettiği için, bu varyasyonlar otomatik olarak onun kendini açıklamasının unsurları haline gelir. Fakat burada siyasi sistemin çok sayıda kendini açıklama varyasyonu kullanmasının ne manaya geldiği sorusu sorulabilir. Bir taraftan siyasi sistemin kendi kimliğini sadece farklılaşmış kendini açıklama şekilleriyle kavrayabileceği bir karmaşıklık seviyesine ulaştığının bir işareti görülebilir. Fakat diğer taraftan siyasi sistemin güvensizliğinin bir işareti de olabilir yani şimdiye kadarki meşruiyet temelini sarsıldığı ve artık başka kendini açıklama biçimleri arayışına girmek zorunda kaldığını da gösterebilir. Soğuk savaş döneminde Batılı demokratik siyasi sistemlerin demokrasiyi kendini açıklama formülü olarak kullanabilirken, soğuk savaşın sona ermesi bu sistemler için bir problemin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. “Rakip sistemin ortadan kalkmasıyla birlikte, önceden fonksiyonel olan konuların artık gereksiz olduğu görülmektedir. Bu aşamada demokrasilerin eriştiği denge, şimdi görüldüğü üzere, artık kendiliğinden garanti altında değildir” (Giegel, 1999: 10). Çünkü bilhassa Doğu-Batı karşıtlığında, Batı’nın siyasi sistemlerinin kendini demokrasi olarak açıklaması, Doğu Avrupa’nın demokratik olmayan ülkelerinin zıddı olarak bir inandırıcılığa sahipti. Doğu Avrupa’nın sosyalist ülkelerinin sosyalizmi terk etmesiyle birlikte Batılı siyasi sistemler, kendilerini kendilerinden hareketle açıklamak ya da kendilerine başka

karşıtlıklar üretmek zorunda kalmıştır. Bu sayede siyasi sistemler, bahsi geçen meşruiyet kayıplarını önlemeye çalışacaktır. Fakat 21. yüzyılın ilk çeyreğinde; şer eksenli, uluslararası terörizm ya da İslamcı terörizm gibi kavramaların, fonksiyonel olarak Doğu Avrupa'daki eski rakiplerin yerine geçtiği söylenebilir.

Bu öz açıklamaların ne derece siyasi sistem içinde hazırlanabileceği ya da siyaset biliminden ithal edilebileceği başka bir konudur. Fakat siyaset bilimindeki demokrasi araştırmalarının mesela farklı demokrasi biçimleri ve tipleriyle yoğun bir şekilde ilgilenmesine (Lipset, 2000) şaşırılmamalıdır. Siyaset bilimindeki demokrasi araştırmaları, siyasi sistemin kendini demokrasi olarak açıklamasında kullanabileceği bilgiler sunmaktadır. Klasik demokrasi teorilerinin pek meşgul olmadığı öz açıklamalar, Luhmann'a göre siyasi sistem içinde ve siyasi sistem için çeşitli görevler üstlenmektedir (Luhmann, 1987c: 75-77). Öz açıklamalar, sistemleri kendini açığa çıkarmaya zorlar, sistemlerin operasyonları için oryantasyon görevi görür ve onların kendisi hakkında bilgi üretebilmesini sağlar. Öz açıklamalar, sistem içinde sürekli tekrarlanan sistem çevre ayırımına dayanır (Luhmann, 1987c: 80). Tüm bu ayrımlar sayesinde siyasi sistem, yapılarını ve operasyonlarını, demokrasi olarak öz açıklaması ile ahenkli bir ilişkiye sokabilir. Fakat öz açıklamalar, siyasi sistemin kendi kendini tanımasını da sağlar (Luhmann 2019: 417). Eğer bir sosyal sistem kendini demokrasi olarak açıklıyorsa, bu durum, o sistemin sadece kendini haklı göstermesine yönelik sembolik bir eylem değildir. Bu öz açıklama, aynı zamanda siyasi sistemin antidemokratik davranışlarda bulunmasını engelleyecektir. Bu sebeple kendini açıklama formülü olarak demokrasinin sadece söylemde bir öneme sahip olmadığı, aynı zamanda pratik siyasi bir öneme sahip olduğu söylenebilir. İnandığı gibi yaşamayan, yaşadığı gibi inanmaya başlar. Ancak kişilik hemen değiştirilebilecek bir şey değildir. Öz açıklamalar sistemin kendini daha iyi anlamasını mümkün kılarken, Luhmann'a göre "sistemin bilinmezliğini bertaraf edemez" (Luhmann, 2000: 417), aksine sadece azaltabilir. Bu sebeple siyasi sistemler için demokrasinin yanında başka öz açıklamalara da başvurmak faydalı olacaktır ki aşağıdaki bölümde siyasi sistemin kendini açıklama formülü olarak devlet ele alınmaktadır.

3.3.2. Siyasi Sistemin Kendini Açıklama Formülü Olarak Devlet

Luhmann, siyasi sistemin kendini açıklama formülü olarak demokrasinin yanında yine aynı amaca yönelik olarak devleti de ele almıştır (Luhmann, 2019: 189-222). Fakat

bu iki öz açıklama biçiminin kendi aralarındaki ilişki açıklığa kavuşturulmamıştır. Siyasi sistemin karmaşıklığından hareket edilirse, her iki kendini açıklama formülünün birbirini tamamladığı veya bir tezat oluşturmakla birlikte tek bir formül oluşturduğu düşünülebilir. Bu son durumda demokratik devlet, devlet demokrasisi ya da refah devleti gibi kavramlar düşünülebilir. Ya da kendini açıklama formülü olarak devletin, siyasi sistemin hala önemini koruyan; fakat sistemin birliğini artık kavramaya yetmeyen eski bir yapısına işaret ettiği söylenebilir. Bu eksiklik, kendini açıklama formülü olarak devletin önemi tamamen ortadan kaldırılmaksızın giderek demokrasi tarafından doldurulabilir.

Luhmann'a göre kendini açıklama formülü olarak demokrasinin aksine devletin kendini açıklaması, “siyasi araç olan gücün anlamsal bir yükseltilmesi” ile ilişkilidir (Luhmann, 1987c: 79). Devlette hiyerarşik olarak organize edilmiş olan güç tekelleştirildiği için, siyasi sistemin kendini açıklama formülü olarak devletin, kendini açıklama formülü demokrasiyle çelişkide olması tehlikesi mevcuttur. Güç, devlette yoğunlaşırken, siyasi sistemde tam tersine farklı sirkülasyonlar dahilinde siyasi sistemin alt sistemleri arasında dolaşmaktadır. Bu sebeple hiyerarşik bir organizasyona sahip olan devlette tekelleşen güç ve demokrasinin güç sirkülasyonlarında dolaşan güç arasındaki karşıtlığın aşılması ve siyasi sistemin yapılarıyla uygun bir ilişki kurulması gerekmektedir.

Bu sebeple Luhmann, gücü, dönüşlü güç (reflexive Macht) olarak ve bununla demokratik güç olarak tasarlar. Dönüşlü güç, kendisine de uygulanabilir olan güçtür. “Bütün güç, güce tabi olmakla meydana gelir ve en üstün gücün, en alttaki güce tabi olmasıyla meydana gelir” (Luhmann, 1998a: 373). Yani bir araç olarak gücün demokraside dönüşlü hale gelmesi, “spesifik siyasi gücün en yüksek makam sahibine de uygulanması” demektir (Luhmann, 2005: 186). Demokrasinin motivasyon şartları da Luhmann'a göre burada yatmaktadır (Luhmann, 2005: 186). Siyasi güç kabul edilebilir güçtür, çünkü herkes o güce tabidir. Bu, siyasi sistemin öz açıklama formülü olarak hala devletin güç tekeline atıf yapabilmesi; fakat devletin gücünü daima demokratik olarak yani herkes için aynı şekilde uygulayabilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu durum, gücün daima başka bir toplumsal alt sistem olan hukuka bağlı olması anlamında değil, aynı zamanda gücün en azından sembolik olarak halkın iradesinden türetilmesi gerektiği manasındadır. Demokratik siyasi sistemlerde güç, egemen güç değil, daima sadece devredilmiş güçtür. Bu sebeple Luhmann, “halkın egemen olduğunu yeteri kadar makul

hale getiren” siyasi yapıların ve bilhassa seçimlerin gerekliliğini vurgulamaktadır (Luhmann, 2005: 28). Yani burada söz konusu olan, demokrasiyi halk egemenliği manasına tanımlamak değil, aksine sadece halk egemenliğini makul kılan yapıların mevcut olmasıdır. Bu yapıların halk egemenliğiyle mutlaka ilgili olması gerekli değildir.

Siyasi sistemin öz açıklama formülü olarak devletin demokratikleşmesi ölçüsünde devletin egemenliğinin karakteri de değişmiştir. Max Weber güç ve egemenlik arasında nedensel bir ilişki görürken Luhmann, güç ve egemenliği kavramsal olarak birbirinden ayırır ve gücü egemenlik teorisi bağlamında değil toplum teorisi bağlamında ele alır (Luhmann, 2003). Devletin topluma egemen olduğu ve böylece toplumun zirvesini temsil ettiği dönemler artık geride kalmıştır. Carl Schmitt de “Devletlik dönemi sona eriyor. Bu konuda artık konuşulamaz” diyerek üzüntüsünü beyan etmiştir (Schmitt, 1963: 10). Artık ne devlet ne de siyasi sistem, toplumu ve toplumun alt sistemlerini yönetebilecek konumdadır. Devlet, bunun için gerekli şartlara sahip değildir. Böylece siyasi güç, artık doğrudan toplumsal etki üretmez, aksine sadece siyasi sistemin kararlarının ön şartlarını üretebilir (Luhmann, 1991b: 159-163) ve bunların halk tarafından kabul edilmesini ümit edebilir. Bunların gerçekten kabul edilip edilmeyeceğine artık siyasi sistem değil, diğer toplumsal alt sistemler kendi rasyonalite kriterlerine göre karar verir.

Demokratik siyasi gücü bu şekilde nispileştirmesine rağmen Luhmann, siyasi gücün bilhassa demokrasilerde tehlikeli olabileceği kanaatini taşımaktadır. Çünkü ona göre siyasi güç, “özerkleşmiştir, yeteri kadar belirlenmiş değildir ve kendi kendini belirlemiştir” (Luhmann, 1987c: 91). Bu sebeple Luhmann, toplumu siyasi güçten korumak için tedbirler alınması gerektiğini belirtir. Burada bilhassa asıl fonksiyonunu demokrasilerde bulan insan haklarıyla siyasi güce karşı koymak ister (Luhmann, 1987c: 91). Dolayısıyla Luhmann’ın demokratik gücü en iyi şekilde sınırlandırmanın yolunun prensipler ve hukuk olduğundan hareket ettiği söylenebilir. Bu prensipler ve hukuk, ya siyasi sistemlerin öz açıklamalarına dahil edilebilir ya da hukuk sistemi gibi diğer fonksiyon sistemleri tarafından korunabilir. Ya da demokratik siyasi gücün kötüye kullanılmasını önlemenin en iyi yolunun yine demokrasi olduğu söylenebilir.

3.4. Siyasi Sistemin Kendini Meşrulaştırma Aracı Olarak Demokrasi

Siyasi sistemin kendini açıklaması ve meşruiyeti arasında yakın bağlantılar mevcuttur. Bu sebeple Luhmann için siyasi sistemin meşruiyeti, sadece kendi kendini

meşrulaştırması şeklinde mümkündür (Luhmann, 1981d), çünkü toplumun fonksiyonel farklılaşmasıyla birlikte “tabi olmanın egemenlik için gerekli olan asimetrikliği, doğrudan ve adeta kozmolojik veya doğal bir gerekçelendirme olmaksızın görüş alanına girer ve siyasi sistem ancak şimdi kendini araçlarla meşrulaştırmaya muhtaçtır” (Luhmann, 2019: 370). Demokrasi, demokratik olmayan siyasi sistemlerin aksine demokratik sistemlerde “siyasetin mutlak gerekçelendirilme biçimidir” (Luhmann, 1983a: 38). Demokrasi siyasi sistemin meşruiyetini sağladığı içindir ki demokrasi ve meşruiyet birbiriyle ilişkilidir (Luhmann, 1987b: 261).

Demokrasilerde siyasi kararların ve siyasi sistemlerin meşrulaştırılması hem çok kolaydır hem de aynı zamanda çok zordur. Siyasi sistemdeki makam sahipleri seçimlerde yeteri kadar meşruiyet kazandıkları için, siyasi kararların meşrulaştırılması kolaydır (Böckenförde, 1992: 289:378). Bu sayede siyasi makam sahiplerinin kararları, içeriğinden bağımsız olarak anayasa ve kanunlar dahilinde olmak şartıyla belirli bir meşruiyete sahiptir. Fakat bu durum, aynı zamanda siyasi kararların meşruiyetini zorlaştırmaktadır. Zira seçim yoluyla meşrulaştırma, siyasi kararların içerik açısından da seçmenlerin ihtiyaçlarını ve menfaatlerini kısmen de olsa dikkate alması yönünde bir beklenti ve talebi beraberinde getirmektedir. Buradaki seçimlere dayanan girdi meşruiyeti ve siyasi kararların halkta bulunduğu desteğe dayanan çıktı meşruiyeti, siyasi sistemin toplam meşruiyetini oluşturmaktadır. Fakat siyasi sistemin toplam meşruiyeti, Luhmann için arzu edilir bir şey değildir. Çünkü siyasi kararların seçmenlerin beklentilerine bağımlı olması siyasi sistemin karmaşıklığını aşırı derece azaltan bir durumdur. Bu sebeple Luhmann, halk iradesine dayanan bir meşruiyetin sadece “prensip olarak her şeyin yeni kararlar için açık olması” şartıyla mümkün olabileceğinden hareket eder (Luhmann, 1987c: 49). Bu bakış açısı, bir taraftan halk iradesinin hızlı değişiklikler gösterebileceği için yeni kararların açık tutulması gerekliliğine işaret eder. Fakat diğer taraftan bu bakış açısı, demokratik siyasi sistemlerde meşruiyetin her siyasi kararın güncel olarak mevcut olan güç ilişkilerine dayanmasına işaret eder ki bu güç ilişkileri de hızlı bir şekilde değişebilir. Güç ilişkilerindeki bir değişiklik, alınmış olan siyasi kararların yeniden gözden geçirilmesini gerektirebilir. Azınlık, bir gün çoğunluk haline gelip siyasi kararların kendi beklentilerine göre oluşmasını ümit edebilir. Fakat demokrasi ve meşruiyet arasındaki bu gerilimli ilişki bu sayede sadece yumuşatılabilir. Dolayısıyla demokrasilerde siyasi kararların meşruiyeti sürekli bir problemdir.

Luhmann’a göre siyasi kararlarının meşruiyeti için iki sebep daha vardır. Bunlardan birincisi, siyasi uygulama düzeyinde “karar programlarının varyasyonundaki ve siyasi destek şartlarındaki dalgalanmanın (...) kendi değişim şartlarını” takip etmesi ve “yeni siyasi yönetim süreçleri vasıtalıyla birbirlerine uyarlanmak” zorunda olmasıdır (Luhmann, 1991b: 246). Yani siyasi sistemin alt sistemi olan siyaset ve halkın rasyonalitelerinin birbirine uyarlanmak zorunda olmasıdır. İkincisi ise parlamento dışı muhalefet gibi toplumsal grupların ve siyasi aktörlerin olabilmesidir. Bunlar, siyasi kararları kabul etmeyip onlara karşı koyabilir ki bu sebeple siyasi kararların meşruiyeti için sürekli gayret edilmelidir. Fakat bu meşruiyet problemi diğer fonksiyon sistemleriyle değil sadece siyasi sistemle ilgilidir. Diğer fonksiyon sistemlerinin kendilerine özgü meşruiyet problemleri vardır. Ancak diğer sistemler, toplumsal fonksiyonlarını nasıl ifa ettiklerine göre siyasi sistemin meşruiyeti üzerinde etkili olabilir. Bu durum, mesela ekonomi sisteminin siyasi sistemin meşruiyetine etkisinde açıkça görülür. Eğer ekonomi sistemi yeteri kadar refah üretebiliyorsa, siyasi sistemin kendi meşruiyetini sağlaması kolaylaşacaktır. Ekonomi sisteminin yeteri kadar refah üretememesi durumunda ise siyasi sistemin meşruiyetini sağlaması zorlaşacaktır. Bunun sebebi, ekonomi sisteminin fonksiyonlarını ifa edememesinin yükünün siyasi sisteme yüklenmesidir. Ekonomi sistemi, kendi problemini bir şekilde siyasi sisteme yüklemeyi başarmıştır. Dolayısıyla siyasi sistem, kendini sadece kendisi için değil, ekonomi sistemi için de meşrulaştırmak durumunda kalmaktadır. Bu örnekte görüldüğü gibi, siyasi sistem kolektif karar alma fonksiyonunu ifa ederken, diğer fonksiyon sistemlerinin operasyonlarından dolayı ortaya çıkabilecek eleştirileri de göğüslemek durumundadır. Bu durum demokrasi ve meşruiyet arasındaki gerilimli ilişkiyi canlı tutmaktadır.

Eğer “meşruiyete muhtaç demokrasi modeli (...) egemenliğin asimetrikliğini kaçınılmaz bir yapı” olarak şart koştuğu için, bu modelin egemenlik karakterini prensip olarak bertaraf edemiyorsa en azından gizli tutmalıdır (Luhmann, 2019: 364). Meşruiyet aracı olarak demokrasinin önemli bir görevi buradadır. Demokrasi, egemenlik yapılarını açığa vurmamalı; fakat siyasi sistemin egemenlik karakterini de gizlememeli ya da tartışmaya açmamalıdır. Burada Luhmann, siyasi sistemin meşruiyet problemini realiteye uygun bir şekilde tasvir edebileceğini düşündüğü üçüncü bir yol izlemektedir. Çünkü ona göre “demokrasi formülü üzerinden egemenlik, kendisiyle çelişki olarak sahneye konulmaktadır” (Luhmann, 2019: 358). Bu formülle egemenlik problemi tamamen

ortadan kaldırılamasa da meşruiyet problemi, siyasi sistemin ve egemenliğin meşruiyetinden demokrasinin meşruiyetine kaymaktadır. Çünkü demokrasi formülü üzerinden egemenlik hem meşrulaştırılmakta hem gayrı meşrulaştırılmaktadır; hem talep edilmekte hem de tekzip edilmektedir (Luhmann, 2019: 358). Bir taraftan demokrasi, halk egemenliği olarak tasavvur edilmekle egemenlik problemini gizlemektedir. Fakat diğer taraftan egemenlik problemini tehlikeli bir hale getirmektedir, çünkü siyasi bir hayal olmasaydı bile halk egemenliğinin kendi kısıtlılıklarını bertaraf edemeyeceği bilinmektedir. Dolayısıyla Luhmann'ın “demokrasinin meşruiyete atıf yaptığı” vurgulaması bir tesadüf değildir (Luhmann, 2019: 363). Bu şekilde hem siyasi sistem hem de egemenlik meşruiyetini sağlamaktan kurtulmakta, bunun yerine demokrasi ise meşruiyetini sağlamakla yükümlü kılınmaktadır. Demokrasi halk egemenliği olarak anlaşıldığı sürece bu durum bir problem çıkarmamaktadır, zira demokrasiye yöneltilen eleştiri aynı zamanda halkın kendi kendini eleştirmesi olarak etkisizleştirilecektir. Siyasi sistemin fonksiyonlarını ifa edememesi durumunda bunun sorumlusu halk olacaktır, çünkü makam sahipleri halk tarafından seçilmiştir.

Fakat meşruiyet probleminin siyasi sistemin ve egemenliğin meşruiyetinden demokrasinin meşruiyetine doğru kaydırılması, siyasi sistemin kendi meşruiyetini sağlamaya çalışması sorumluluğundan kurtarmaz, bunu sadece önemli ölçüde kolaylaştırır. Ancak “meşru güç için siyasi desteğin sağlanması” (Luhmann, 1983: 216) sistemi olarak anlaşılan siyasetin demokratikleştirilmesi “devletin kararlarına yüksek bir meşruiyet sağlamasına” (Luhmann, 1983: 216) rağmen, siyasi sistemin her kararı demokrasiye atıf yapılarak meşrulaştırılamaz (Luhmann, 1987b: 261). Bu sebeple siyasi destek, demokrasilerde de siyasi sistemin önemli bir konusudur (Luhmann, 1991b: 245-246). Fakat siyasi kararların meşruiyeti, çok somut dayanaklarla sağlanmamalıdır, çünkü aksi takdirde demokratik siyasi sistemler, kendi gerekçeleriyle kontrol edilebilir ve siyasi olarak bağlanmış olur.

“Yüksek yapısal değişkenliğe sahip olan ve demokratik açıdan istikrarsız yönetilen bir siyasi sistem, buna uygun şekilde soyut yani birçok duruma ve karara uygun motivasyon araçlarına muhtaçtır. Bilhassa mahrem alanın dışındaki değişikliklere karşı farksızlık, siyasi destek ve fiziki şiddet için özel motiflerin belirsiz dağılımı ve bireyselleştirilmesi bu motivasyon araçlarındandır” (Luhmann, 1969: 13).

Bu soyut motivasyon araçlarının hazırlandığı yöntem, fiziki şiddet bir kenara bırakılırsa, daima siyasetçilerin demokratik esaslara göre seçilmesidir.

Klasik demokrasi teorilerinin ve bilhassa müzakereci demokrasi teorisinin birçok temsilcisi, Luhmann'ın aksine, meşruiyet probleminin siyasi karar süreçlerine katılımın genişletilmesiyle çözülebileceğini ya da hafifletileceği görüşündedir. Luhmann da bu ihtimali göz önünde bulundurmakta; fakat siyasi sistemin bu stratejisinin riskli toplumsal ve siyasi problemleri çözmede kısıtlı bir imkana sahip olduğunu düşünmektedir (Luhmann, 1991a: 163-165). Siyasi sistem, ona göre, katılımın genişletilmesiyle zaman kazanabilir ve kazanılan zamanı “protestoları paragraflara dönüştürmek için” kullanabilir (Luhmann, 1991a: 165). Paragraflara atıf yaparak Luhmann, siyasi kararları hukukun güvencesi altına alarak siyasi sistemin onları meşrulaştırma yükünün hafifletilebileceğine işaret etmektedir. Fakat Barber (1984) gibi yazarların aksine Luhmann, siyasi katılımın genişletilmesinin meşruiyet probleminin çözümüne katkısının olmayacağı görüşündedir, çünkü siyasi katılımın genişletilmesi, siyasi sistem için yeni meşruiyet problemleri doğurabilecek bazı olumsuz sonuçlara da sahiptir⁴³. Bir kere siyasi katılımın genişletilmesi, uygulamaya yönelik bazı sınırlara sahiptir. Ona göre katılımın genişletilmesi, sürekli daha fazla katılım talebini çeker ki bunun nerede duracağı konusu belirsizdir. Ayrıca Luhmann, kapsamlı bir katılım çabasının “hayal kırıklığını prensip haline getireceğini” varsayar (Luhmann, 1983a: 39). Çünkü birçok problemin katılımın genişletilmesiyle de çözülemeyeceği hemen görülecektir. Bu sebeple Luhmann, katılımın genişletilmesi yerine “siyasi desteğin teşekkülüne ve değerlerin ve menfaatlerin temsiline yönelik iletişim yollarının yeteri kadar ayrılmasını” talep eder ki bu sayede “siyasi destek, somut olarak belirli değerlerin ve menfaatlerin teşvikine bağımlı kılınmasın, aksine genel olarak verilmek veya verilmemek zorunda olsun” (Luhmann, 1983a: 41).

Luhmann'ın katılımın genişletilmesine karşı çıkmasının diğer bir sebebi de katılımı sadece belirli insan gruplarının işine yarayan; fakat genel olarak siyasi sistemin bürokratikleşmesi sonucunu doğuracak bir ideoloji olarak görmesidir (Luhmann, 1991a: 164). Sonuç olarak demokrasinin siyasi sistemi meşruiyet baskısından kurtardığı, siyasi sistemin meşrulaştırılmasını demokrasinin meşrulaştırılmasına kaydıracağı; fakat meşruiyet problemini nihai olarak çözemediği ve sadece hafiflettiği söylenebilir. Ancak fonksiyonel açıdan bakıldığında zaman, meşruiyet probleminin siyasetin gündeminde

⁴³ Katılımın genişletilmesinin demokrasi için olumsuz sonuçlarına ve Amerikan demokrasisi için oluşturabileceği tehlikelere işaret eden başka bir görüş için bak. (Huntington, 1975: 35).

kalması gereklidir, çünkü kendini demokratik bir siyasi sistem olarak yeniden üretebilmek için muhtaç olduğu karmaşıklığın ölçüsünü belirleyecek olan sadece siyasi sistemdir.

3.5. Demokrasinin İçinde Bulunduğu Tehlikeler

Demokrasinin geleceğine yönelik yorumlardan kaçınan Luhmann, demokrasinin siyasi sisteme aşırı yüklenmesinden, demokrasinin demokratikleştirilmesinden ve demokrasi ihracından doğabilecek bazı tehlikelere işaret etmektedir. Bu tehlikeler, aşağıda üç başlık altında incelenmektedir.

3.5.1. Refah Devletinde Demokrasiye Aşırı Yüklenme

Toplumsal problemlerin çözümleri, siyasi karmaşıklığı hem azaltabilir hem de artırabilir. Siyasi sistemler bu durumda da karmaşıklığı azaltma ve artırma arasında bir denge kurmaya çalışmalıdır. Fakat bu dengenin nerede sağlanacağını önceden tahmin edilmesi mümkün değildir. Luhmann, karmaşıklığın dengelenmesi mecburiyetinin bilhassa refah devletinde tehlikede olduğunu düşünmektedir. Çünkü ona göre refah devletinde, siyasi sistemin kaynaklardaki noksanlıklar sebebiyle çözemeyeceği veya kısıtlı çözüme imkanına sahip olduğu birçok toplumsal problem siyasileştirilmektedir. Bu bakış açısından refah devleti, siyasi sistemin problemleri çözmek için kendi kendine sürekli aşırı yüklenmesinin bir sonucudur. Demokrasi bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır. Toplumsal beklentilerin, ihtiyaçların ve menfaatlerin siyasi sistemde bir yankı bulabilmesi için gerekli olan yapısal şartları, ancak demokrasi üretebilir. Bu yönüyle refah devleti, “kamusal araçlara ve kamu hazinesine yönelik talepleri (...) siyasi açıdan önemli gören ve imkanlar ölçüsünde tatmin etmeye çalışan bir siyasi sistemdir” (Luhmann, 1981b: 289). Buna göre refah devletine doğru gelişim, siyasi sistemin kendini açıklamasına da etki eder (Luhmann, 1987c: 95). Ancak refah devleti kavramı, siyasi sistemin kendini açıklaması olarak demokrasiyi ikame etmez; onu sadece tamamlar.

Luhmann, demokrasinin refah devletinin bir sonucu değil, daha ziyade refah devletinin demokrasinin bir sonucu olduğundan hareket etmektedir. Ancak toplumsal ve siyasi evrim sürecinde refah devleti kendini kabul ettirdikten sonra, refah devletinin içsel gelişim dinamikleri kontrol altında tutulmadığı zaman, Luhmann’a göre, refah devleti demokrasi için bir tehlike arz edebilir. Çünkü siyasi sistem, demokratik niteliklerini ispatlamak için, “refah devletinin özgürlük, eşitlik ve güvenlik vaadinin

gerçekleştirilmesine yönelik talepleri” özendirmeye çalışmaktadır (Luhmann, 1981a: 127). Böylece demokrasi kavramı, siyasi sistemin sunması gereken kamu desteklerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Luhmann, 2019: 364). Fakat bu hizmeti sunmak durumunda olan siyasi sistem, gerekli kapasiteye ve karar verme imkanına sahip değildir. Bu sebeple “siyasetin kendine aşırı yüklenmesine yönelik tuhaf bir prensip” refah devletinde ifadesini bulmaktadır (Luhmann, 1981b: 289) ki böylece Luhmann, demokratik refah devletinin gerçekleştirilmesiyle birlikte aynı zamanda sınırlı devletin sonunun da geldiği kanaatine varmaktadır (Luhmann, 1981a: 28).

Fakat eğer demokrasi refah devleti yönündeki gelişmeden ve siyasi sistemin kendine aşırı yüklenmesi sonucundan sorumlu ise, “büyüme eğilimlerinin demokratik olarak frenlenip frenlenemeyeceği ya da kamu sektörünün gerekirse demokratik süreçte küçülüp küçülemeyeceği” sorusu ortaya çıkar (Luhmann, 1981b: 290). Luhmann, bilhassa “refahın teşvik edilmesinin sınırına gelindiği zaman, (...) demokratik süreçlere daha çok ihtiyaç duyulduğu” varsayımından hareket eder (Luhmann, 2000: 364-365). Burada Luhmann, siyasi talepleri ve demokratik karar süreçlerini adeta birbiriyle çatıştırmak ister. Seçmen beklentileri manasında maddi açıdan olmasa bile en azından karar süreçleri demokratik olmalıdır ki bu, günümüzde refah devletinin küçültülmesi probleminin esasını teşkil etmektedir.

3.5.2. Demokrasinin Demokratikleştirilmesi

Luhmann, demokrasinin demokratikleştirilmesine eleştirel bir bakış açısına sahiptir. Bu eleştirel bakış, demokraside siyasi sisteme aşırı yüklenmeyle birlikte düşünülmelidir (Luhmann, 1987c: 62). Demokrasiyi evrimci bir siyasi kazanım olarak gördüğü için, onun eleştirel bakışı prensip olarak demokrasiye yönelik olmasa da demokrasiyi bilinçli olarak demokratikleştirme çabalarına karşı güçlü bir duruş sergilemektedir. Onun demokrasinin demokratikleştirilmesine karşı çıkmayacağı tek yer, bu demokratikleştirmenin siyasi sistemin evriminin bir sonucu olarak gerçekleşmesidir. Fakat siyasi evrimin bir sonucu olarak demokratikleşme bile Luhmann tarafından demokrasinin kendi kendini tahrip etmesi olarak düşünülebilir. Demokrasinin demokratikleştirilmesi yönündeki tüm çabalar ona göre şüpheli olduğu için, demokrasinin diğer sosyal sistemlere aktarılmasına da karşı çıkmıştır. Bu sebeple Luhmann, 1970’li yıllarda ortaya çıkan ve demokrasiyi toplumsal bir prensip olarak uygulamaya yönelik

çabaları⁴⁴ kesinlikle reddetmiştir. Bu tür çabalarda “siyasetin siyasete uzak alanlarda taklit edilmesini” görmüştür (Luhmann, 2003: 94-95) ve bütün toplumun demokratikleştirilmesine yönelik bir gelişmeyle “toplumsal fonksiyon alanlarının farklılaşmasının ideolojik olarak altının oyulabileceğinden” korkmuştur (Luhmann, 2003: 96). Onun bu korkusunun sebebi, siyasi sistemin alt sistemi olan siyasette ortaya çıkan ve orada yerleşik olan demokrasinin diğer sosyal sistemlere yayılmasıyla birlikte toplumsal farklılaşmadan bir geri dönüş olacağı ve bunun elde edilmiş olan toplumsal kazanımları tehlikeye atacağı varsayımıdır. Bunun yanında demokrasinin diğer sosyal sistemlere yayılmasıyla o sistemlerin kendi mantıklarına göre hareket etmeleri olumsuz etkileneceğine ve siyasetin mantığının bütün toplumun mantığı haline gelebileceğine inanmaktadır. Böyle bir durumda; Luhmann’ın çoktan aşıldığını ve yeniden üretilmeyeceğini düşündüğü bir toplumsal durum ortaya çıkacaktır. Eğer siyasi sistem kendine has mantığını toplumun bütününe dikte edebilirse, toplumun merkezi haline gelecektir. Bu durumda siyasi sistem toplumu yönetebilir ve diğer toplumsal alt sistemler, siyasi sistemin üstünlüğüne tabi olabilir. Toplumun evrimsel bir kazanımı olarak görülen fonksiyonel farklılaşma, bu sebeple ortadan kalkmış olur. Bu tür bir toplumsal gerilemenin nasıl sonuçlar doğurabileceği, siyasi sistemin toplumun merkezini teşkil ettiği Doğu Avrupa’nın sosyalist ülkelerinde görülebilir⁴⁵. Bu ülkelerde siyasi sistemin baskın konumu sebebiyle siyasi olmayan diğer toplumsal sistemler, kendi mantıklarını geliştirememiş ve operasyonların her zaman siyasi sistemi dikkate almak durumunda olduklarından dolayı toplumsal fonksiyonlarını optimal bir şekilde ifa edememiştir (Meyer, 1979).

Luhmann’ın demokrasinin diğer fonksiyon sistemlerine yayılmasına yönelik korkusu, elbette haksız bir korku değildir. Ancak demokrasinin bazı unsurlarının, diğer sosyal sistemlere ve bu sistemlerin kendi mantıklarını tehlikeye atmaksızın aktarılabilmesi de görülmektedir. Burada mesela işçi örgütlerinin ekonomideki kararlara katılması veya “Grup Üniversitesi”ndeki⁴⁶ karar süreçleri düşünülebilir. Kürsü sahibi profesörlerin özyönetiminden tüm grupların dahil edildiği bir özyönetim şekline geçişi

⁴⁴ 1970’li yıllardaki demokratikleştirme çabalarına yönelik ayrıntılı bilgi için bak. (Vilmar, 1973)

⁴⁵ Bu ifade, toplumsal farklılaşmanın henüz yüksek bir aşamaya ulaşmadığı, aralarında Türkiye’nin de bulunduğu diğer birçok ülke için de geçerlidir.

⁴⁶ Grup Üniversitesi, 1960’lı yıllarda Almanya’da uygulanmaya başlayan ve üniversitenin özyönetiminde; profesörler, öğrenciler ve idari personel gibi tüm grupların söz sahibi olduğu üniversite modelidir.

şahsen yaşamış olan Luhmann, bu modele kesinlikle karşı çıkmıştır. Luhmann, toplumsal alt sistemlerin kısmi demokratikleştirilmelerine karşı çıkmış ve bunun yerine bir merkezi demokrasi yani sadece siyasi sistemde merkezileşen bir demokrasi talep etmiştir. “Sosyal demokrasi, sadece siyasi merkezi demokrasi olabilir. Demokratik olarak artık kontrol edilemeyecek bir demokrasinin ortaya çıkması önlenmelidir” (Luhmann, 1979: 15, aktaran Czerwick, 2008:156).

Luhmann’ın demokrasinin demokratikleşmesine karşı mesafeli duruşu, katılımın genişletilmesiyle ilgilidir. İhtiyaçların tatminine yönelik refah devleti örneğinde olduğu gibi, burada da katılımın genişletilmesiyle birlikte organizasyon tarafında bir büyüme gerçekleşecektir ki bu büyüme “demokratikleştirilmemiş yapı problemleri” üretecektir (Luhmann, 1981a: 346). Katılımın genişletilmesine karşı bu olumsuz tutum, Luhmann’ın Grup Üniversitesi uygulamasıyla yaşadığı olumsuz tecrübelerinden kaynaklanmış olabilir (Luhmann, 1987c: 202-211). O dönemde üniversite yönetiminde yaşadığı problemler, katılımın genişletilmesinin mutlaka bir bürokratikleşme getirdiği yönündeki düşüncesini pekiştirmiştir (Luhmann, 1987c: 152). “Bürokrasi, kararların hazırlanması ve uygulanması için, egemenliğin araçsallaştırılmasıyla ve demokrasinin araçsallaştırılmasıyla ortaya çıkar” (Luhmann, 1987c: 109). Luhmann’a göre demokratikleşme, “karar yükünün katlanmasıdır” yani “karar verme eyleminin, kararların doğrudan veya dolaylı (temsili) onay veya reddi üzerinden sosyal açıdan parçalanmasıdır” (Luhmann, 1981b: 346). Bu tür kararlar esas olarak organizasyonlarda alındığı için, “bunlar için gerekli organizasyonlar, kaçınılmaz olarak bürokratik ve önceden belirlenmiş şekli yapılara bürünür” (Luhmann, 1987c: 213). Kararlara katılımın genişletilmesiyle ilave karar verme ihtiyacı doğar ki böylece verimsizlik artar. Bu sebeple Luhmann, katılımın bürokratik sonuçlarına maruz kalan demokrasi için “Demobürokrasi” (Luhmann, 1987c: 156), “Demobürokratikleşme” (Luhmann, 1992b: 110) ve “Katılım Bürokrasisi” (Luhmann, 2002c: 70) kavramlarını kullanmıştır. Buna göre “demobürokrasiler”, demokratikleşmeleri sebebiyle kolektif bağlayıcı karar almanın giderek zorlaştığı oldukça ileri demokratik siyasi sistemler olarak anlaşılır ki bu demokrasilerde siyasi tıkanmaların veya karar verememe durumlarının yaşanması ihtimali artar (Luhmann, 1998a: 568)⁴⁷. Bu sebeple Luhmann, siyasi sistemin fonksiyon

⁴⁷ İleri demokrasilerdeki verimsizlikler ve tıkanmalara dair çok sayıda örnek verilebilir. Bunlardan belki de en dikkate şayan olanı Berlin-Brandenburg Havalimanı yapım projesidir. 1992 yılında planlanmasına

mantığının engelsiz bir şekilde çalışabilmesini, toplumun kapsamlı bir demokratikleşmesi yönündeki normatif talepten daha önemli görmektedir.

Bu çekincelerine rağmen Luhmann, demokrasinin katılım olmaksızın mümkün olmadığını farkındadır. “Eğer demokrasi işleyecek ve genel menfaatleri takip edecekse, bilhassa katılmayanların katılması sağlanmalı yani yapay katılım üretilmelidir” (Luhmann, 1981a: 345). Yapay katılım ile kastedilen elbette gerçek bir katılım değil, aksine sadece bir katılım hissinin ya da sonuçları olmayan sembolik bir katılımın üretilmesidir. Yapay katılım, demokrasilerde siyasete katılımın şartlarının çok genişletilmiş olmasına bir reaksiyon olarak yorumlanabilir (Luhmann, 1981b: 32). Katılım ne kadar genişlerse, katılıma bağlı gerçek etkinin o derece azalacağı söylenebilir (Dahl, 1998: 109-110). Yani katılımın her bir genişlemesiyle birim katılımın değeri azalacaktır. Mayntz’ın da (Mayntz, 1972) işaret ettiği bu katılım paradoksu, katılımcı demokrasinin değerini tartışmaya açmaktadır. Bu sebeple Luhmann da katılımın genişlemesiyle birlikte “münferit kişinin demokrasi ve özerkliğe yönelik olarak hayallerle yetineceği” tehlikesine işaret etmiştir (Luhmann, 1987c: 215). Ona göre artan katılımda “hayal kırıklığına uğrama oranı tatmin oranından daha yüksek olacaktır” (Luhmann, 1981a: 346). Ayrıca “kişinin daima güncel bilgilerle donatılma mecburiyeti” katılıma sınır koymaktadır (Luhmann, 1981a: 32). Bilgiye ulaşmanın yüksek maliyetlere sebep olabileceği ve bu sebeple çoğu zaman ulaşılamadığı, Downs’un demokrasinin ekonomik temelleri hakkındaki çalışmasından beri bilinmektedir (Downs, 1968).

Luhmann’ın klasik demokrasi teorilerine yönelik çekinceleri ve katılımın genişletilmesi hakkındaki eleştirileri, onun katılımın önemini abarttığı intibayı uyandırmaktadır (Luhmann, 1981b: 350). Ona göre günümüzde ileri demokrasilerde erişilen katılım seviyesi, demokrasiye faydadan çok zarar vermektedir. Bu açıdan Luhmann, halkın siyaseti ve toplumu etkileme imkanının artırılmasında daha yüksek bir

başlanan bu projenin inşasına 1997 yılında başlanmış ve 800 Milyon Avro maliyetle 2007 yılında hizmete açılması öngörülmüştür. Fakat inşaat süresince ortaya çıkan çok sayıda teknik problem ve karar verme süreçlerindeki aksaklıklar sebebiyle havalimanı, ancak 2020 yılında ve 7,1 Milyar Avro maliyetle tamamlanabilmiştir (Ingenieur.de, 2020). Stuttgart’ın merkezi metro istasyonunun yeraltına alınması projesi olan Stuttgart 21 projesinin yılan hikayesine dönmüş durumu ise demokrasilerde karmaşıklığın aşırı artışının karar verme süreçlerinde doğurabileceği problemlere başka bir örnektir. 1988 yılında başlayan ön çalışmalarından sonra 1995 yılında planlamasına başlanmış, 2010 yılında inşa çalışmalarına başlanmış ve açılışı defalarca ertelenmiş ve içinde bulunduğumuz 2024 yılında henüz tamamlanamamıştır. Başlangıçta 2,5 Milyar Avro olarak tahmin edilen maliyetin 2024 yılında 10 Milyar Avroyu aştığı bilinmektedir (SWR.de, 2024).

bireysel ve kolektif özerklik gören ve bu sebeple daha fazla katılım talebini teorinin merkezine yerleştiren demokrasi teorilerine karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla 1970’li yılların başında yürütülen demokrasinin ve devletin daha fazla demokratikleştirilmesi tartışmalarında demokrasinin temel bir problemini görmektedir. Bu problem, “düşünce düzeyinde kendi kendine sürekli muhalefet eden bir toplumun kendini nasıl yeniden üretebileceği” paradoksunda yatmaktadır (Luhmann, 1987c: 157). Bu sebeple “demokratik siyaset hakkındaki teorinin, katılım hakkındaki ve değerler üzerinden meşrulaştırma hakkındaki tasavvurlardan tamamen koparılmasını ve bunun yerine opsiyonları içerik olarak daha iyi hale getirip halkın siyasi rotayı belirli bir süre için belirlemesi için seçime sunulmasını” teklif eder (Luhmann, 1987c: 160). Schumpeter’in demokrasi teorisini (Schumpeter, 1993: 427-450) çağrıştıran bu teklif, Luhmann’ın kendi düşüncelerine uymamaktadır. Çünkü değerler, siyasi tartışmalarda partiler arasında siyasi bir ayrım aracıdır ve seçmen kararlarında etkili olabilir. Aynı zamanda değerler, siyasi aktörlerin siyasi amaçlarını somut bir şekilde açıklama yükünden kurtarır ki bu sayede siyasi sistemin esnekliğini sağlar ve karmaşıklığını artırır. Siyasi sistemin karmaşıklığının azalmasını gerileme olarak gören Luhmann’ın burada karmaşıklığı azaltmaya yönelik bir teklifte bulunması kendisiyle çelişki olarak yorumlanabilir.

3.5.3. Demokrasinin Diğer Sistemlere İhracı

Demokrasinin dünya çapındaki yüksek popülaritesine rağmen Luhmann, demokrasinin diğer toplumsal alt sistemlere aktarılmasının mümkün olmadığı kanaatindedir. Bu kanaati, bir toplumun siyasi olmayan diğer sistemlerine yöneliktir ve burada demokrasinin bir toplumun siyasi sisteminden başka bir toplumun siyasi sistemine aktarılması imkanını dikkate almamıştır. Rejim dönüşümü (Transformation) araştırmaları bilhassa bu ikinci ihtimale dikkat çekmektedir. Rejim dönüşümü araştırmaları, temsili demokrasinin demokratik olmayan diğer ülkelere ve bilhassa üçüncü dünya ülkelerine ve Doğu Avrupa’nın eski sosyalist ülkelerine ihracının prensip olarak mümkün olduğuna işaret etmektedir (Merkel, 1999). Birçok araştırma (Lipset, 1995: IV; Dahl, 1998: 85), demokrasinin en azından örgütlenme özgürlüğü, toplantı özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, güçler ayrılığı ve devlet gücünün serbest, eşit, genel ve doğrudan seçimlere bağlanması gibi unsurlarından hiç olmazsa şekli olarak uygulanabildiğini göstermiştir. Demokrasi yolunu seçen ülkelerdeki toplumsal grupların, bu ülkelerdeki demokratikleşme hareketlerini teşvik eden uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri gibi harici

aktörlerle iş birliği yaptıkları da görülmektedir. Rejim dönüşümü araştırmaları, bu ülkelerde demokrasinin yerleşmesinin ne kadar zor olduğunu ve uzun soluklu çalışmalar gerektirdiğini belirtmiş olsa da demokrasi ihracının prensip olarak mümkün olduğu kanaati yaygın bir şekilde savunulmaktadır.

Luhmann'ın demokrasinin ihraç edilemeyeceği yönündeki düşüncesi, Batı'nın demokrasi modelinin başka toplumların siyasi sistemlerine aktarılmasına değil, demokratik siyasi sisteme sahip bir toplum içindeki duruma yöneliktir. Onun demokrasinin bir toplumsal alt sistemden başka bir toplumsal alt sisteme aktarılmasına yönelik tereddüdü (Luhmann, 1996: 334-349), her bir alt sistemin yönetiminin özyönetim olabilmesiyle ilgilidir. Buna göre demokrasi, siyasi sistemden diğer toplumsal sistemlere aktarılmamalıdır. Fakat Luhmann, aynı zamanda siyasi sistemin demokratik yönetiminin “diğer fonksiyon sistemlerinin dikkate almak zorunda olduğu farklar ürettiği için” onlara üzerinde “devasa etkilere” sahip olduğunu da belirtmiştir (Luhmann, 1996: 337). Fakat Luhmann, bu etkileri yönetim etkileri olarak düşünmek istemez, çünkü bu etkiler, diğer alt sistemler tarafından ya dikkate alınmaz ya da dikkate alınıyorsa da kendi ayrımları, kodları ve rasyonalite kriterlerine göre ele alınır (Luhmann, 1996: 346). Fakat böyle bir etkinin olduğu Luhmann tarafından da reddedilmez (Luhmann, 1996: 342). Bu sebeple demokratik siyasi sistemin diğer alt sistemlere demokratikleştirici etkilerinin olabileceği prensip olarak yok sayılamaz. Ancak bu durum, siyasi sistemin demokrasisinin diğer toplumsal alt sistemlere aktarılması olarak anlaşılmamalıdır. Daha ziyade diğer toplumsal alt sistemler, kendi takdirleriyle özgür bir şekilde ve kendi rasyonalite kriterlerini, yapılarını, normlarını ve süreçlerini dikkate alarak mesela ekonomide işçi örgütlerinin kararlara katılması gibi demokratik uygulamaları üstlenirler.

Sistemlerin kendi kendilerini demokratikleştirdikleri ve öz demokratikleşme olarak adlandırılabilen bu süreç, Luhmann'a göre, değişmez olan kodlar seviyesinde değil; fakat değişken olan programlar seviyesinde mümkündür (Luhmann, 1996: 346). Demokrasinin bir program olarak tasarlanabilmesi şartıyla, demokrasinin bazı unsurlarının başka toplumsal alt sistemler tarafından üstlenilmesi mümkündür. Ancak sosyal sistemlerin öz referanslı karakteri hükümsüz kılınamayacağı için, bunun hangi formda, hangi yapıda ve hangi içeriklerle gerçekleşeceği açık bırakılmalıdır. Luhmann bu durumu ekonomi sistemi bağlamında şu şekilde açıklamaktadır: “Sistem farkı muhafaza edilmek şartıyla ve siyasette sadece siyasi ve ekonomide sadece ekonomik

programlar gerçekleştirilebilmesi şartıyla siyaset, ekonomide bağı olunan fark minimize etme programlarını etkilemeyi elbette kendine görev addedebilir” (Luhmann, 1996: 346). Buradan siyasi sistemin, sadece demokrasiye yakınlığı olan fark minimize etme programlarıyla çalışan alt sistemleri demokratik programlarla etkileme şansına sahip olduğu söylenebilir. Bu sebeple siyasetin demokrasiyle ilişkili siyasi programlarının, ekonomik demokrasi, bilimsel demokrasi, hukuki veya dini demokrasinin programlarıyla karşılaşacağı ve ilgili toplumsal alt sistemler tarafından kendi programlarına entegre edileceği dikkate alınmalıdır. Luhmann’ın demokrasiyi siyasi sistemin alt sistemi olan siyasete yerleştirmesi, demokrasinin diğer alt sistemlerde de kısmen de olsa bulunamayacağı manasında anlaşılmamalıdır. Burada daha önce belirtilmiş olan işçi örgütlerinin kararlara katılması yanında, üniversiteler gibi öz yönetimli kurumlarda çalışanların kararlara katılması ya da ebeveynlerin okullardaki kararlara katılması örnek verilebilir.

Demokrasinin münferit unsurlarının diğer toplumsal alt sistemler tarafından üstlenilebileceği konusunu, Luhmann tarafından yapısal bağlantılar bağlamında da ele alınmıştır (Luhmann, 1998a: 100-120). Onun buradaki hareket noktası, “sistemler ve çevre arasında noktası noktasına bir uyum olmadığı, aksine bir sistemin sınırlarıyla kendini çevrenin etkilerine kapatması ve sadece seçici bağlantılar kurmasıdır” (Luhmann, 2004b: 41). Dolayısıyla sosyal sistemler, diğer sosyal sistemlerle yapısal bağlantılar kurup kurmayacaklarına ve nasıl kuracaklarına kendileri karar verir. Buna göre yapısal bağlantı kavramı, sosyal sistemler arasındaki herhangi bir ilişki değil, seçilmiş ilişkilerdir (Luhmann, 1990a: 41). Sosyal sistemler, çevrenin bazı bölümleriyle yapısal bağlantı kurarken diğerlerini dışarıda bırakır. Bu sebeple yapısal bağlantılar, Luhmann tarafından sadece otopoietik ve böylece birbirinden bağımsız olan sosyal sistemlerle ilişkilendirilir (Luhmann, 1998b: 776-778). Fakat bu tür otopoietik sistemler “kendi unsurlarının üretim sürecine izin veren” (Maturana, 1982: 143) bir medyaya muhtaç olduğundan, otopoietik sistemler arasında o sistemlerin medyası (araçları) üzerinden yapısal bağlantılar, o sistemlerin etkileşimi için temel bir şarttır. Eğer siyasi sistemin alt sistemi olan siyaset için böyle bir medyanın; bir fikir, yapı, süreç, öz açıklama veya belirli bir problem çözüm biçimi olarak demokrasi olabileceği varsayılırsa, demokrasinin siyasetin etkileşim alanında diğer sosyal sistemlerde de geçerli kılınabileceği sonucuna varılabilir. Bunun için diğer sistemlerin kendi çevre kesitlerini siyasi sistemin alt sistemi olan siyasetin çevre

kesitleriyle birleştirmeye yani irite olmaya hazır olmaları gereklidir. Bu tür iritasyonlar, diğer sistemlerin kendi operasyon ağları üzerinden başka operasyonlara uygulanır.

Luhmann, yapısal bağlantılarla bir nedensellik ilişkisine değil, aksine bir eş zamanlılık ilişkisine işaret ederken (Luhmann, 1990a: 39), yapısal bağlantıların uzun vadede ilgili sistemlerin yapı gelişimine etki edebileceğini inkar etmez. Çünkü “hangi çevre kesitiyle bağlantı kurduğuna göre sistemde başka yapılar gelişir” (Luhmann, 1990a: 40-41). Yani demokrasi, bunun için gerekli olan yapısal ön şartlar bir kere üretildikten sonra, başka sistemlere de sızabilir ve onları demokratikleştirebilir.

Demokrasinin siyasi sistemin alt sistemi olan siyasetten diğer kısmi sistemlere ihraç edilmesi ihtimaline karşı tereddütlerini belirtmiş olmasına rağmen Luhmann, demokratik yönetim teorisine ilişkin düşünceleri ve yapısal bağlantılar bağlamında demokrasinin diğer sistemlere ihracını ve o sistemlerin demokratikleştirilmesi mümkün görmektedir. Fakat bu demokratikleştirme süreci, sadece ilgili sistemlerin buna hazır olması durumunda gerçekleşebilir ki bunlar, öz demokratikleşme olarak anlaşılmalıdır. Demokrasi sadece bu manada diğer sistemlere ihraç edilebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu tez çalışmasının amacı, Niklas Luhmann'ın geliştirdiği Sistem Teorisinin kavramları kullanılarak bir fonksiyon sistemi olan siyasi sistemin ve demokrasinin analiz edilmesidir. Böylece Luhmann'ın Sistem Teorisinin siyaset bilimine ve demokrasi teorisine bir katkısının olup olmayacağı hakkında bir tartışma yürütülmektedir. Bu incelemede Luhmann'ın Sistem Teorisi teorik olarak açıklandıktan sonra onun daha ziyade demokrasiye yönelik görüşleri ele alınmıştır. Gerçi Luhmann'ın bir demokrasi teorisi geliştirmek gibi bir gayreti olmamıştır; ancak eserlerinde dağınık şekilde bulunan demokrasiye yönelik görüşlerinin onun toplum teorisinde birleştirilmesinden bir teori doğmaktadır. Bu ölçüde Sistem Teorisinin demokrasi teorisinden bahsedilebilir. Luhmann'da demokrasi hakkında yeni bir bilimsel anlayış görülmektedir ki bu anlayışın demokrasi teorisinin gelişimine önemli faydalar sağlayabileceği düşünülmektedir. Luhmann'ın demokrasi teorisine yönelik düşüncelerinin siyaset biliminde dikkate alınması halinde, siyaset bilimine önemli katkıların olacağı ve daha az normatif, daha realist ve mitlerden arınmış bir demokrasi anlayışının doğabileceği görülmektedir. Bu açıdan onun demokrasi teorisine yönelik düşünceleri, demokrasi teorisine yeni bir bakış açısı sunma potansiyeline sahiptir.

Luhmann'ın demokrasinin imkanları ve sınırları hakkındaki realizmi, onun klasik demokrasi teorilerinin açıklarını göstermesinden veya demokratik siyasi sistemlerin yetersizliklerini ampirik olarak açığa çıkarmasından kaynaklanmamaktadır. Onun demokrasi teorisine yönelik düşünceleri, tamamen yeni bir teorik çerçeveye yerleştirilmiştir ki bu teorik çerçeveden birçok soru ve problem kazanılabilecektir. Bu sorular ve problemler, demokrasi teorilerinin erişemediği kör noktalara işaret etmektedir. Onun ilgilendiği konulardan biri, sistemin kendini tehlikeye atmamak için hangi şartların yerine getirilmek zorunda olduğudur (Luhmann, 1987c: 132). Buradan hareketle demokrasinin daha ne kadar ömrü olabileceği ve demokrasinin bir geleceğe sahip olabilmesi için hangi şartların yerine getirilmek zorunda olduğuyla ilgilenmiştir. Bilhassa bu problemin çözümüne yönelik bilimsel ve kamusal tartışmalarda önemli açıklar görmektedir. Ona göre demokrasinin geleceği, tartışılması gereken bir konudur (Luhmann, 1987c: 135).

Luhmann'ın demokrasi teorisi hakkında şimdiye kadarki açıklamalarımızdan, onun klasik demokrasi teorilerinin eksiklerini tamamlamak veya onları geliştirmek gibi bir gayret içinde olmadığı görülmektedir. Klasik demokrasi teorileri demokrasinin gerçek hayatta uygulanmasını imkansız kılan normlara ve değerlere dayanırken, Luhmann, demokrasiyi siyasi sistemde yapısal olarak mümkün kılan sistem-çevre ayrımından hareket etmektedir. Dolayısıyla Luhmann'ın demokrasi teorisine yönelik düşünceleri, klasik demokrasi teorileriyle rekabet içinde değildir ve demokrasiye tamamen farklı bir teorik bakış açısı sunmaktadır. Buna göre onun güncel demokrasi tartışmalarına girmemesinin sebebinin burada yattığı düşünülebilir. Bu sebeple Luhmann'ın demokrasi teorisine yönelik düşünceleri ve klasik demokrasi teorilerinin temas noktaları yok denecek kadar azdır. Onun demokrasi teorisine yönelik düşünceleri, klasik demokrasi teorileri tarafından ele alınmamış olan problem alanlarıyla ilgilidir.

Luhmann'ın siyasi sisteme yönelik düşüncelerinin hareket noktası, Sistem Teorisi için temel ayrım olan siyasi sistem ve çevresi arasındaki ayrımdır. Bu ayrım, siyasi sistem perspektifinden siyasi sistemde kurumsallaştırılmış ve onun tüm siyasi operasyonlarının temeli haline getirilmiştir. Siyasi sistemin sistem içi ayrımı ise uzun süren evrimsel süreçler sonucunda demokrasiyi üretmiştir. Bu süreçler, öncelikle tesadüfen gelişmiş; fakat belirli bir gelişim aşamasına ulaştıktan sonra giderek daha sağlam ve tahmin edilebilir bir hale gelmiştir. Böylece bu süreçler, giderek artan bir biçimde, fonksiyonel olarak belirlenebilir bir rasyonalite ve mantığa göre sürmektedir. Demokrasi bir kere yerleştikten sonra, siyasi sistem-çevre ilişkisine etki etmektedir. Yani demokrasi, başından beri siyasi sistemin bir unsuru değildir. Toplumsal evrim sürecinde siyasi sistemler fonksiyonel olarak farklılaştığı ve daha sonra siyasi evrim yüksek bir karmaşıklık seviyesine ulaştığı zaman, demokrasi kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu manada demokrasi, bir taraftan siyasi sistem ve çevresi arasındaki bir ayrıma ve diğer taraftan siyasi sistemdeki bu ayrım sayesinde gelişen bir karmaşıklık ölçüsüne dayanır. Bu sebeple demokrasi, siyasi karmaşıklığın duruma göre değişen bir ölçüsünün muhafazasına bağlıdır ki siyasi sistem bu karmaşıklığı ne çok artırmalı ne de çok azaltmalıdır.

Karmaşıklık seviyesinin ayarlanması, demokratik siyasi sistemlerin görevidir. Siyasi kararlar, toplumsal karmaşıklığın siyasi karmaşıklığa indirgendiği; fakat aynı zamanda siyasi sistem içindeki karmaşıklığın artırıldığı süreçlerin sonucu olarak

anlaşılmalıdır. Demokrasi, bu karmaşıklık azaltma ve karmaşıklık artırma süreçlerinde filtre, seçim mekanizması, kural, yapı, süreç ve norm olarak görev yapar. Tüm bunlar bu karmaşıklık artırma ve azaltma süreçlerinde yeniden üretildiği için, demokrasi demokrasiden doğar ve demokrasi olarak devam eder. Demokrasi, artık siyasi sistem dışından etkilenemeyecek bir gelişim aşamasına erişmiştir ve sadece kendi kendini etkileyebilir. Dolayısıyla demokrasi, halk egemenliği olarak tanımlanmasına rağmen toplumun değil, siyasi sistemin bir ürünüdür. Bu sebeple demokrasinin tehlikeye atılması ya da geliştirilmesi, sadece siyasi sistemden kaynaklanabilir. Buna bağlı olarak demokrasi, siyasi sistemlerin öz rasyonalliteleriyle uyumlu olmalıdır. Bu öz rasyonallite fonksiyonel olarak belirlendiği için, siyasi sistemin kolektif bağlayıcı karar alma şeklindeki toplumsal fonksiyonuyla mutlaka yakın ilişki içindedir. Eğer demokrasi siyasi sistemi kararlarında engeller veya bloke ederse, kendisi de sınırlandırılma veya ortadan kaldırılma tehlikesine maruz kalabilir. Dolayısıyla demokrasi siyasetten önce değil, sonra gelir ve siyaset demokrasiye bağımlı değil, aksine demokrasi siyasete bağımlıdır.

Luhmann için demokrasi, ne ise odur; toplumsal ve siyasi evrimin sonucudur ve bir kere yerleştikten sonra prensipte siyasete bağımlı olmasına rağmen kendi kendine ayakta durur. Böylece demokrasi, sistemik hale gelmiştir ve insanlara değil, kodlara bağımlıdır. Bu durum ise egemenler ve egemen olunanlar arasındaki ilişkide ve demokraside yeni bir durum ortaya çıkarmaktadır. Demokrasinin halk egemenliği olarak tanımlanması suretiyle, egemenler ve egemen olunanlar arasındaki fark ortadan kaldırılmakta ya da bir çelişki olarak sunulmakta; fakat demokrasi bu sayede kendi mitini yaratmaktadır. Ancak bu mit çözümlenmemekte, aksine bir ideal olarak sürdürülmektedir. Yani halk egemen olmalıdır; fakat egemen olamamaktadır. Fakat eğer egemenler ve egemen olunanlar arasındaki fark ortadan kaldırıldıysa ve halk egemen olamıyorsa, bu durumda kim egemen olmalıdır? Luhmann'ın bu soruya cevabı demokrasidir. “Bütün güç, güce tabi olmakla ve en üst gücün en alttaki güce boyun eğmesiyle meydana gelir. İşte buna demokrasi denir” (Luhmann, 1998a: 373). Hem egemenler hem de egemen olunanlar demokrasiye aynı şekilde boyun eğdikleri için, halk egemenliği miti buradan yeni bir enerji alabilir.

Luhmann'ın demokrasi teorisine yönelik düşünceleri, klasik demokrasi teorilerinden önemli farklılıklara sahiptir. Bu farklılıklardan biri, onun demokrasiyi toplumun merkezine yerleştirmemesidir. Burada Luhmann'ın bir demokrasi teorisi

geliştirmek gibi bir gayretinin olmadığına ve onun amacının bir toplum teorisi geliştirmek olduğuna tekrar işaret edilmelidir. Bu sebeple onun demokrasi teorisine yönelik düşünceleri, sadece toplum teorisi bağlamında anlaşılabilmektedir. Bu tutumun sonucu, demokrasinin siyasi sistemin alt sistemi olan siyasete yerleştirilmesidir. Demokrasinin bu şekilde maruz kaldığı değer kaybı, halk egemenliği kavramı üzerinden demokrasiyi topluma yerleştiren ve halkın toplumu oluşturduğu ve kendi kendini yönettiği düşüncesini telkin eden klasik demokrasi teorileriyle önemli bir kırılmaya sebep olmaktadır. Klasik demokrasi teorilerinin ileri sürdüğü bu düşünceye göre bütün toplum ve toplumun düzeni halkın tasarrufundadır. Luhmann'ın Sistem Teorisine göre ise demokrasi ve toplum birbirini içine geçmez. Hatta ona göre demokratik toplum kavramı bile yersizdir. Toplum, demokratik tasavvurlarla bir arada tutulamayacak kadar karmaşıktır. Bu sebeple onun bilimsel önceliği, bir demokrasi teorisi değil, bir toplum teorisi geliştirmektir. Düşüncelerinin merkezinde toplum teorisi yer almaktadır ve demokrasiyi sadece toplum teorisi bakış açısından incelemeye değer bulmaktadır.

Luhmann'ın demokrasi teorisine yönelik düşünceleri, öncelikle değerler ve normlar yerine siyasi sistemin yapısal rasyonalitesine, menfaatler ve ihtiyaçlar yerine fonksiyonlara ilişkindir. Klasik demokrasi teorilerinin aksine Luhmann, demokrasiyi mutlak bir değer olarak görmez. Onun değerler hakkındaki düşünceleri demokrasiye aktarıldığı zaman (Luhmann, 1995b: 121), değerlerin iki şekilde iletişimsel bir sağlamaya alındığı görülmektedir. Bir kere bu değerler, demokrasiyi eleştirenleri hemen dışlamaktadır. Demokrasiyi eleştiren, demokrasiye esas olan değerleri eleştirir ve demokrasiye esas olan değerleri eleştiren, demokrasiyi bertaraf etmek ister şeklinde karşı çıkılmaktadır. İkinci olarak; demokrasi, siyasi uygulamada siyasi ve sosyal ihtiyaçlara göre tercih edilebilen ve birbirine zıt çok sayıda değere dayanmaktadır: Özgürlüğe karşı güvenlik, adalete karşı eşitlik, birliğe karşı çeşitlilik. Buna karşılık Luhmann, demokrasiyi değer perspektifinden değil, sosyal evrim perspektifinden ele alır. Onun için demokrasi, birincil olarak evrimi sürecinde belirli bir karmaşıklık derecesi geliştirmiş olan ve bu sayede çevresine karşı özerklik kazanmış olan siyasi sistemlerin sonucudur. Bu sebeple demokrasinin “yapısal bir icat” olduğu düşüncesindedir (Luhmann, 1987c: 129). Yani demokrasi, belirli değerler peşinde olan ve uygulamak isteyen insanlar tarafından planlanıp gerçekleştirilmemiştir, aksine evrim “tarihi açıdan tesadüfi sebeplerden dolayı demokrasi adını almış” olan belirli yapılar geliştirmiştir (Luhmann,

1987c: 129). Bu sebeple demokrasiyi, siyasi sistemin kolektif bağlayıcı karar alma fonksiyonuyla yakın bağlantı içinde düşünmüştür. Luhmann'ın bu tercihi demokratik değerleri değersizleştirmeye değil, aksine somut toplumsal problemleri çözmeye yöneliktir. Demokratik değerler arka plana itilmiştir, zira toplumsal problemlerin çözümüyle birlikte siyasi sistem, değerlerin gerçekleştirilmesinin değil, aksine fonksiyonunun ifasının söz konusu olduğu mevcut problemleri çözecektir. Bu, demokratik siyasi sistemin gelecekte de karar verebilmek için öncelikle kendi karar verme fonksiyonunu sağlama almasını gerektirmektedir. Yani Luhmann'da söz konusu olan, siyasi sistemlerin problem çözümlerinde katılım ve kamu yararı gibi demokratik talepleri ve beklentileri karşılamaları değil, sadece karar vermeleridir. Siyasi sistemlerin kararlarında bu demokratik talepleri ve beklentileri dikkate almaları için elbette bir engel de yoktur. Fakat siyasi sistemin problem çözümleri seçmenler tarafından desteklenmese bile, siyasi sistem seçimler sayesinde halkın kararlarına uymasını talep edebilir.

Luhmann, demokrasinin hiçbir değere sahip olmaksızın yaşayabileceği düşüncesinde değildir. Fakat bu değerler ne insanlar tarafından konulmuştur ne de insanlarla ilgilidir, aksine onlar evrimsel olarak kazanılmıştır ve bu sebeple siyasi sistemin yapılarında, fonksiyonlarında ve operasyon şartlarında kök salmıştır veya bunlara yöneliktir. Böylece Luhmann'ın demokrasiyle ilişkilendirdiği değerler, klasik demokrasi teorilerinin önem verdiği değerlerden farklıdır. Bunlar; karmaşıklık, oportünizm, belirsizlik, seçenek çeşitliliği, anlaşılamazlık (Unbegreiflichkeit), hesaplanamazlık, açıklık, değişkenlik ve istikrardır. Tüm bu değerler, demokratik siyasi sistemlere şu şekilde veya başka bir şekilde hareket etmek için özgürlük alanları açmaktadır. Burada kastedilen özgürlük, olumsuzluk artışı manasındaki sistemik özgürlüktür ve demokratik siyasi sistemlerin ayrılmaz bir parçasıdır. Fakat bu sistemik özgürlüğün, klasik demokrasi teorilerinin bireysel özgürlük kavramıyla bir bağlantısı yoktur. Sistemik değerleri vurgulayan Luhmann, katılım, adalet, eşitlik, kendi kaderini tayin etme gibi değerleri ya yok saymıştır ya da siyasi olarak uygulanmak istenmesi halinde bu değerlerin demokrasi için birer tehlike arz edeceğini belirtmiştir. Klasik değerlerin aksine sistemik değerler, demokratik siyasi sistemlerin yapılarına işlenmiştir. Bu sebeple Luhmann, Max Weber'den beri yapılageldiği gibi amaç rasyonelliği

(Zweckrationalität) ve değer rasyonelliği (Wertrationalität) ayrımını yapmaz⁴⁸, aksine bu iki rasyonalite biçimini siyasi sistemin alt sistemi olan siyasetin yapıları içinde birleştirir. Yani Luhmann'da değerler, yapılarda gizlenebilmektedir. Gizlenen değerleri ortaya çıkarmak ve tartışmaya açmak, geniş ölçekli yapısal değişikliklerin ortaya çıkması tehlikesini doğuracaktır ki bu da yapılardaki değerleri korumak için yeni tedbirlerin alınmasını gerektirecektir. Sosyal sistemler bu şekilde kendini korumaya çalışacaktır. Siyasi sistemde bunun karşılığı, yapıların siyasetten arındırılmasıdır yani yapıların partiler arası mücadelenin veya seçimlerin konusu olmamasıdır. Bunun sonucu, yapılara tutunan ve sistemden fayda sağlayan toplumsal menfaatlerin artık tartışma konusu olmaması, hatta görülmemesidir. Bunlar, daha ziyade sistemin mantığına eklenmiştir. Luhmann, siyaset biliminde sorulan ve demokrasinin hangi menfaatlere hizmet ettiği ve kime fayda sağladığı şeklindeki merkezi soruyu sormamıştır. Bu sebeple bilhassa klasik demokrasi teorilerinde öne çıkan, demokratik sistemlerin öne sürdükleri değerleri gerçekleştirip gerçekleştirmedikleri şeklindeki soruyla da ilgilenmemiştir. Dolayısıyla demokrasi düzeyini bu değerlerin mevcudiyetine göre ölçmeye çalışan karşılaştırmalı araştırmaları da muhtemelen gereksiz bulurdu. Fakat bu durum, Luhmann'ın sistemlerin demokratik karakterleri açısından farklılıklarını görmezden geldiği manasına gelmemelidir. Aksine bu farklılıklar çok önemlidir. Fakat Luhmann, demokrasinin ölçülmesinde değerlerin gerçekleştirilmesinin kriter olarak alınması yerine siyasi sistemin karmaşıklığının ön plana alınmasını ister. Yani karmaşıklık derecesi ne kadar yüksekse, demokrasi o kadar çok gerçekleştirilmiştir. Karmaşıklık ölçme kriterleri ise siyasi sistemin kendi içindeki farklılaşması, karar sürecinde kullanılabilecek siyasi seçenekler, siyasi sistemin kendini irite ettirmeye açıklığının ölçüsü, iç açıklamaların ve dış açıklamaların çokluğu veya gizli siyasi problemleri güncelleme ve karara bağlama gibi kriterler olabilir.

Demokrasi ve demokratik değerler ilişkisiyle bağlantılı olarak insanların niyetlerinin, ihtiyaçlarının ve menfaatlerinin demokrasinin evrimini nasıl etkilediği sorusu ortaya çıkmaktadır. Luhmann'a göre bunlar ya hiçbir etkiye sahip değildir ya da kısmi bir etkiye sahiptir. Onun demokrasinin gelişiminde insana önemli bir rol yükleyen klasik demokrasi teorilerinden (Macperson, 1977: 54-63) burada da ayrıldığı

⁴⁸ Weber'in rasyonalite tasnifi için bak. (Zeybekoğlu, 2020: 28).

görülmektedir. Klasik demokrasi teorileri, bilhassa özgürlük, adalet, eşitlik ve katılım gibi değerlerin gerçekleştirilmesi için insanların hangi katkısı sunabileceği ya da sunmak zorunda olduğu konusuna yoğunlaşmaktadır. Buna karşılık Luhmann, bu tür değerleri planlı olarak gerçekleştirilemeyecek kadar ya çok soyut ya da birbiriyle çelişkili bulur. Ya da bu tür değerler, yapılara ve süreçlere fiilen birer reaksiyondur ki bu durumda, bu değerler sistemik hale gelmiştir ve halk iradesinin ifadesi olarak yorumlanamaz. Bu manada demokratikleştirilmeye çalışılan birçok üçüncü dünya ülkesinin bir süre sonra otoriter rejimler haline gelmesinin sebebinin, gerekli evrimsel şartların mevcut olmamasıdır şeklindeki bir düşünce makul görülebilir. Dolayısıyla Luhmann, insanı teorik bir tasarım olarak düşünmek istemez. Bunun yerine demokrasinin sistemik ön şartlarını, operasyon şeklini ve rasyonalite kriterlerini insandan uzaklaştırarak siyasi alt sistemlere, onların organizasyonlarına ve etkileşimlerine kaydırmak ister. Klasik demokrasi teorilerinin “bireylerin yetenekleri ve eğilimleri hakkındaki varsayımlar üzerine inşa edildiği” (Dryzek ve Berejikian, 1993: 59) kabul edilirse, Luhmann’ın demokrasi yaklaşımının buna bir istisna teşkil ettiği de kabul edilmelidir, zira insanların ihtiyaçları, menfaatleri ve yetenekleri, sosyal sistemler için ve demokrasi için çok cüzi bir rol oynamaktadır. Demokratik siyasi sistemler, artık insan eliyle yönetilemeyecek bir karmaşıklığa ulaşmıştır. Sosyal sistemler için gerekli olan karmaşıklıkla ancak iletişimler başa çıkabilir. Bu durum, insanların ihtiyaçlarını ve menfaatlerini iletişmesini ve siyasi sistemin demokrasisine etki etmek istemelerini engellemez. Fakat insanlar, Luhmann’a göre, ne yaptıklarını ve eylemlerinin nasıl bir etki doğuracağını bilemezler, çünkü insanlar, sistemleri ve siyasi sistemi anlayamazlar. İnsanın anlayamadığı bir şeyi yönetmesi elbette her zaman mümkün olmayacaktır.

Fakat Luhmann’ın insanı tamamen önemsiz gördüğünü söylemek de doğru olmayacaktır. Demokratik siyasi sistemlerde birey, en azından siyasetçi ve seçmen olarak görülmektedir. Luhmann’ın bireylerden beklentisi, onların demokrasi için hayati öneme sahip olan iktidar-muhalefet ayrımını tartışmaya açmamalarıdır. Ayrıca bireylerin demokrasinin evrimsel değişimlerine tepki verdiklerini varsayar. Bu sebeple bireylerin, siyasi tercihlere ve menfaatlere sahip olduklarını ve bunları siyasi olarak gerçekleştirmek istediklerini inkâr etmez. Fakat bireylerin, demokrasinin evrimine dikkate değer bir etkilerinin olabileceğini kabul etmez, çünkü bireylerin siyasi tercihlerinin sistemin rasyonalitesi tarafından kırıldığını düşünür. Sistemin mantığı, ona karşı çıkabilecek beşeri

niyetlere galip gelecektir. Buna göre demokrasinin gelişmesinden sorumlu olan, beşeri ihtiyaçlar, düşünceler ve menfaatler değil, toplumun ve siyasi sistemin fonksiyonel farklılaşmasına dayanan evrimsel süreçleridir⁴⁹. Beşerî niyetlere dayandığına yaygın şekilde inanılan İngiliz devrimi, Fransız devrimi, Alman devrimi (1948-49) veya Rus devrimi, Luhmann'ın düşüncesine göre, bilhassa yapısal toplumsal değişimlere veya Rus devriminde (1918-19) olduğu gibi savaş yenilgisine dayanmaktadır.⁵⁰ Fakat devrimler bir kere gerçekleştikten sonra, demokrasinin bilinçli bir şekilde yerleştirilmesi için model veya sembol olarak kullanılabilir.

Luhmann'ın beşerî faktöre karşı ileri sürdüğü çekinceleriyle demokrasi, halk egemenliği olarak büyüsunü kaybetmektedir; ancak bu sayede demokrasinin fonksiyonu şeffaflaşmakta ve demokrasi siyasi egemenlerden bağımsız hale gelmektedir. Fakat eleştirmenlerin Luhmann'ın siyaseti ve demokrasiyi kişisizleştirmesini önemli bir hata olarak görmeleri (Greven, 2002: 195; 201) tamamen haksız değildir. Beşeri faktörün demokrasi için önemli olabileceğine örnek olarak; İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya ve Japonya'ya demokrasinin dışarıdan yerleştirilmesi, 1950 ve 1960'lı yıllardaki anti kolonyal devrimler veya demokratik ülkelerin ve uluslararası kuruluşların 1990 sonrasında geçiş ülkelerini demokratikleştirme çabaları gösterilebilir. Tüm bunların arkasında bireylerin niyetleri, menfaatleri ve ihtiyaçlarının olduğu ve demokratikleşme için beşeri gayretlerin önemli olabileceği açıkça görülmektedir. Bu sebeple demokrasinin gelişimini Luhmann gibi tek taraflı olarak sistemik gelişmelerin sonucu olarak açıklamak dar bir bakış açısı olacaktır. Mutlaka başarılı olmasalar da elit tabakaya ait kişilerin demokrasinin gelişimine yön verebildikleri görülmektedir. Bu sebeple demokrasinin gelişiminin sistemik sebeplere sahip olduğu; fakat bunun yanında bireylerin niyetlerinin ve menfaatlerinin de dikkate alınması gerektiği söylenebilir. Luhmann'ın beşerî faktörü

⁴⁹ Demokrasinin evriminin aşılmasında beşeri faktörü dışlayan tutumuyla Luhmann aslında yalnız değildir. Mesela Luhmann ile tartışmalarıyla bilinen Habermas'a göre "Karmaşık toplumlarda siyasi öz organizasyona yönelik en ciddi çabalar bile piyasanın ve idari gücün sistemik ayak diremesi sebebiyle başarısız olmaktadır". Ya da "Siyasi egemenlik bu arada kişisizleştirilmiştir; Demokratikleşme, artık esansiyel siyasi dirençlerle değil, aksine fonksiyonel farklılaşmış ekonomi sistemi ve idari sistemin sistemik buyruklarıyla uğraşmaktadır (Habermas, 1992: 607). "Siyasette ve iktidarda gerçekleşen şeyin, büyük ölçüde siyasi sistemin etkilerinin sonucu olduğunun ve bazı kötü adamların ve komplocuların entrikalarına dayanmadığının" sistem teorileri yardımıyla anlaşılabilceğine Karl Deutsch da işaret etmiştir (Deutsch, 1976: 308).

⁵⁰ Mesela Dahl, İngiltere'nin parlamenterleşmesini şu şekilde yorumlamaktadır: "Niyet ve planlamadan ziyade kör bir evrimin ürünü olan Parlamento, 1272'den 1307'ye kadar I. Edward'ın hükümdarlığı sırasında ihtiyaç baskısı altında ve ara sıra toplanan meclislerden doğmuştur" (Dahl, 1998: 21).

yeteri kadar dikkate almadığının söylenebileceği gibi, klasik demokrasi teorilerinin demokrasinin gelişiminde beşerî faktöre aşırı önem verip sistemik etkileri ihmal ettikleri de söylenmelidir.

Luhmann'ın demokrasi tasarımı, onun toplum teorisine dayanır. Bu sebeple klasik demokrasi teorileri gibi siyaset teorisi ile demokrasi teorisini eşit görme tehlikesiyle karşılaşmaz. Luhmann, demokrasiyi bağımsız bir sosyal sistem olarak tasarlamamış, aksine siyasi sistemin kendini açıklama formülü ve problem çözmenin spesifik bir uygulaması olarak tasarlamıştır. Bu sayede siyaset teorisi ile demokrasi teorisinin eşitlenmesi tehlikesini bertaraf etmiştir. Yani demokrasi, siyasi sisteme demokratik siyasi sistem olma niteliğini kazandırmaktadır. Buna alternatif olarak siyasi sistem altında bağımsız alt sistemler olarak demokratik, otoriter ve totaliter sistemler düşünülebilirdi; fakat Luhmann, Easton (1965), Almond (1979) ve Deutsch (1973) gibi sistem teorisyenlerinin aksine bu yolu denememiştir.

Luhmann, demokrasinin Sistem Teorisini geliştirme amacını gütmemesine rağmen, demokrasinin ve demokratik siyasi sistemlerin Sistem Teorisine önemli katkılarda bulunmuştur. Onun amacı, kendi Sistem Teorisi bakış açısından, demokrasinin bilimsel tasarımı için doğabilecek sonuçları göstermektir. Onun Sistem Teorisine dayanan demokrasi tasarımı, siyasi sistemlerin mantığı ve rasyonalitesinden hareketle Batılı demokrasileri yeniden tasarlama denemesi olarak görülebilir. Bu demokrasiler, fonksiyonlarını ancak demokrasiyi uygulamaları halinde ifa edebilirler. Böylece demokrasi, evrimin belirli bir aşamasına ulaşmış olan siyasi sistemlerin varlığını sürdürebilmelerinin şartı haline gelmektedir. Fakat Luhmann demokrasinin demokratikleştirilmesine ve siyasi sistemin karmaşıklığının artırılmasına karşı çıktığı için, demokratik siyasi sistemlerin evrimsel gelişmenin son aşamasına ulaştığı düşünülebilir. Bu durum Luhmann'ın mevcut siyasi ilişkileri onaylaması şeklinde yorumlanabilir; fakat Luhmann burada siyasetin içeriğinden değil, aksine karmaşıklık düzeyinden bahsetmekte ve karmaşıklığın daha fazla artmasıyla artık bir rasyonellik artışı sağlanamayacağından hareket etmektedir.

Buna göre demokratikleşme sürecini sürdürmek isteyen bir demokratik siyasi sistem, toplumsal evrime karşı çıkmalıdır. Fakat aynı şey, demokratikleşmeyi kısıtlamak isteyen gayretler için de söylenmelidir. Ancak demokrasiyi kısıtlamak için demokrasiye

karşı olmak bile gerekli değildir, aksine sadece siyasi sistemlerin karmaşıklığını aşırı derecede azaltması demokrasiyi tehlikeye atmak için yeterlidir. Luhmann'a göre demokrasinin kısıtlanması veya demokratikleştirilmesi gayretleri, doğrudan toplum tarafından değil, sadece siyasi sistemin kendisi tarafından gerçekleştirilebilir. Luhmann, tüm bu süreçleri açıklamadan evrim olarak nitelendirmiştir; fakat demokrasinin evrimini anlamak için toplumun evriminin ve siyasi sistemin evriminin çok iyi anlaşılması gerektiğini belirtmiştir.

Luhmann'ın Sistem Teorisinin demokrasiye yaklaşımı, normatif argümanlarla çalışan demokrasi teorilerinden ve ampirik yönelimli siyaset biliminden ayrılmaktadır. Luhmann, demokrasinin nasıl ortaya çıktığını, hangi özelliklere sahip olduğunu ve karşı karşıya olduğu tehlikeleri analiz ederek bir üçüncü yol denemektedir. Buradan hareketle demokrasinin ne olduğu ve ne olmadığına yönelik bazı bilgiler kazanılmaktadır.

Demokrasinin ne olmadığına yönelik olarak iki noktaya temas edilebilir. Her şeyden önce demokrasi, Luhmann'a göre, halkın halk üzerindeki egemenliği değildir (Luhmann, 1987c: 127) ve halk hiçbir zaman egemen olmamıştır (Luhmann, 1974: 139). Bir kere halkın halk üzerindeki egemenliği şeklindeki bu geleneksel demokrasi tanımı, halk egemenliğinin klasik paradoksunu içinde barındırmaktadır. Egemenlik kavramında sabit kalarak halkın kendisiyle ilişkisi ve böylece egemen olan ve egemen olunanın kişiliği çözülmez bir problem haline gelmektedir. Böyle bir demokrasi anlayışıyla normatif talepler ifade edilebilmekte; fakat reel bir problem açıklanamamaktadır. İkinci olarak demokrasi, Luhmann'a göre, kararların katılımcı bir şekilde alındığı bir prensip değildir (Luhmann, 1987c: 127). Katılımcı demokrasi teorilerinin bu demokrasi anlayışına iki argümanla karşı çıkılabilir. Bu demokrasi anlayışı, toplumun önemli bir kazanımı olan fonksiyonel farklılaşmayı tehlikeye atabilir ki bunun sonucunda tüm fonksiyon sistemlerinin özerklikleri tartışmaya açılacaktır. Bu durumda hukuki veya dini konularda demokratik olarak katılımcı bir şekilde karar vermenin önünde bir engel kalmayacaktır. Ayrıca siyaset, kolektif bağlayıcı karar verme fonksiyonuna yoğunlaşarak halkı karar verme yükümlülüğünden kurtaramayacaktır.

Luhmann'ın Sistem Teorisine göre demokrasinin ne olduğu konusunda da bazı argümanlar ileri sürülebilir. İlk olarak demokrasi, bütün halkın siyasi sisteme dahil edilmesini ifade eder. Hatta halk sadece siyasi sisteme değil, tüm fonksiyon sistemlerine

dahil edilmektedir. Herkes, alıcı veya satıcı olarak ekonomi sistemine, siyasetçi veya seçmen olarak siyasi sisteme ya da mahkemelerde hakkını arayarak hukuk sistemine dahil olabilmektedir. Demokrasi, bu evrimsel kazanıma verilen isimdir. Fakat halkın bu dahil olması elbette eşit katılım manasında bir eşitliği ifade etmemektedir

Diğer taraftan demokrasi, Luhmann'a göre, siyasi sistemin iktidar-muhalefet ayrımıyla çatallanmış zirvesidir. Tüm fonksiyon sistemleri gibi siyasi sistem de spesifik bir iletişim medyasına sahiptir ki bu iletişim medyası ikili bir koda sahip olan güçtür. Siyasi sistemdeki tüm iletişimler, iki taraflı bu kodun bir tarafında gerçekleşir. Buradaki temel güç kodu, güçlü-güçsüz kodudur. Geleneksel dönemde siyasi sistemin zirvesi kodun güçlü tarafını, tebaa ise güçsüz tarafını oluşturmaktaydı. Modern demokrasinin gelişmesiyle birlikte güçlü-güçsüz ayrımı geçerliliğini korurken, bu ayrımın güçlü tarafında iktidar-muhalefet ayrımı bir ikincil kod olarak eklenmiştir (re-entry). Siyasi sistem, bu ikincil kodla birlikte bilhassa seçimler üzerinden toplumsal etkilere açılmıştır. Seçimler sayesinde sürekli tekrarlanan bir yapı kırılması, siyasi sistemi belirsizlikle karşı karşıya bırakmıştır ki bu sayede siyasi sistemin topluma bilişsel açık olması sağlanmıştır.

Ayrıca zirvenin çatallanması, siyasi sistemin bilişsel açıklığı yanında operatif kapalılığını da sağlamaktadır. Seçimler, aynı zamanda siyasi sistemin operatif kapalılığını da sağlamaktadır. Siyasi sistem seçimler arasındaki dönemde etkilenebilmekle birlikte belirlenememektedir. Buna göre bilişsel açıklık, operatif kapalılığın ön şartıdır. Operasyonel kapalılık olmasaydı, kendi kriterlerine göre yapısını oluşturan ve spesifik fonksiyonunu icra edebilen bir siyasi sistem ve demokrasi mevcut olamazdı.

Luhmann'ın Sistem Teorisi kavramlarıyla siyasi sistemin ve demokrasinin analiz edilmesine çalışılan bu çalışmada Sistem Teorisinin siyaset bilimine verimli katkılar sunabileceği görülmüş, Sistem Teorisini temel alan analizlerin siyasi sistemin açıklanmasına ve siyaset bilimine önemli katkılar sunabileceği anlaşılmıştır. Luhmann bir taraftan klasik demokrasi teorilerinin gittiği yoldan ayrılmakta ve yeni yollar denemektedir. Bu denemelerinde her zaman cevaplandır(a)madığı; fakat klasik demokrasi teorilerinin açıklarının görülmesini sağladığı önemli sorular ortaya atmıştır. Bu soruların cevaplandırılması, demokrasi teorilerinin gelişimi için yeni alanlar açabilecektir. Diğer taraftan Luhmann'ın demokrasi hakkındaki düşünceleri, birbirinden kopuk ve bazen çelişkili fikirler içermektedir. Birçok kavram ve konu yeterince

açıklanmamıştır ki onun bunlarla ne kastettiği her zaman anlaşılamamaktadır. Fakat Luhmann'ın Sistem Teorisi, siyaset biliminin gelişimine katkı sunabilecek ilginç fikirlerle doludur. Siyaset bilimi, Luhmann'ın Sistem Teorisine ilgisizliğini ortadan kaldırarak önemli kazanımlar elde edebilir. Siyaset biliminin Luhmann'ın demokrasi tasarımını dikkate alması, demokrasi teorisine yeni bir yön verebilecek ve demokrasinin daha iyi anlaşılmasına ve demokrasi teorilerinin eksikliklerinin giderilmesine katkı sunabilecektir.

KAYNAKÇA

- Almond, G. A. (1979). Politische Systeme und politischer Wandel. W. Zapf içinde, *Theorien des sozialen Wandels* (s. 211-227). Königstein/Ts.
- Arendt, H. (2000). *Über die Revolution*. München: Piper.
- Atılğan, A. (2024). Anayasayı Sistemik Perspektiften Okumak: Luhmann'da Yapısal Bağlantılar ve Paradokslar. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2024(1), 65-98.
- Baecker, D. (2012). Niklas Luhmann: Der werdegang. O. Jahraus, A. Nassehi, M. Grizelj, I. Saake, C. Kirchmeier, & J. Müller içinde, *Luhmann-Handbuch: Leben – Werk – Wirkung* (s. 1-3). Stuttgart: Verlag J. B. Metzler.
- Baecker, D., Markowitz, J., Stichweh, R., Tyrell, H., & Willke, H. (1987). *Theorie als Passion. Niklas Luhmann zum 60. Geburtstag*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Baraldi, C., Corsi, G., & Esposito, E. (1998). *Glossar zu Niklas Luhmanns Theorie sozialer Systeme*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Barber, B. R. (1984). *Strong Democracy*. Berkeley: University of California Press.
- Bardmann, T. M., & Baecker, D. (1999). *Gibt es eigentlich den Berliner Zoo noch? Erinnerungen an Niklas Luhmann*. Konstanz: Universitätsverlag Konstanz.
- Bateson, G. (1981). *Ökologie des Geistes: Anthropologische, psychologische, biologische und epistemologische Perspektiven*. (H. G. Holl, Çev.) Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bell, D. (1979). *Die nachindustrielle Gesellschaft*. Reinbek bei Hamburg: Rowolt.
- Berghaus, M. (2011). *Luhmann leicht gemacht: Eine Einführung in die Systemtheorie*. Köln: Böhlau Verlag.
- Berkeley, G. (2004). *Eine Abhandlung über die Prinzipien menschlicher Erkenntnis*. Hamburg: Felix Meiner.
- Bobbio, N. (1988). *Die Zukunft der Demokratie*. Berlin: Rorbuch Verlag.

- Böckenförde, E.-W. (1992). Demokratie als Verfassungsprinzip. E.-W. Böckenförde içinde, *Staat, Verfassung, Demokratie* (s. 289-378). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bryce, J. (1923). *Moderne Demokratien I: Allgemeine Einleitung. Europäische Demokratien*. (K. Löwenstein, & A. M. Bartholdy, Çev.) München: Drei-Masken Verlag.
- Bryce, J. (1926). *Moderne Demokratien III: Der Demokratische Staat in der Praxis*. (K. Löwenstein, & A. M. Bartholdy, Çev.) München: Drei-Masken Verlag.
- Buchstein, H., & Jörke, D. (2003). Das Unbehagen an der Demokratietheorie. *Leviathan*(31), 470-495.
- Can, B. (2015). *Niklas Luhmann'ın Genel Sistem Teorisinde Din ve Toplum*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Can, B. (2022). Epistemolojik ve Metodolojik Bağlamda Niklas Luhmann'ın Sistem Teorisi ve Ana Argümanları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 10(32), 387 - 413.
- Capelle, W. (2012). *Vorsokratiker: Fragmente und Quellenberichte*. Stuttgart: Körner.
- Christian, W. (2000). Humanentwicklung, Systemwettbewerb und Demokratie. H.-D. Klingemann, & F. Neidhardt içinde, *Zur Zukunft der Demokratie* (s. 471-502). Berlin: Sigma.
- Corcoran, P. D. (1983). The limits of democratic theory. G. Duncan içinde, *Democratic theory and practice* (s. 13-24). Cambridge: Cambridge University Press.
- Czerwick, E. (2008). *Systemtheorie der Demokratie: Begriffe und Strukturen im Werk Luhmanns*. Wiesbaden: VS Verlag.
- Czerwick, E. (2011). *Politik als System. Eine Einführung in die Systemtheorie der Politik*. München: Oldenburg Wissenschaftsverlag.
- Czerwick, E. (2012). Politikwissenschaft. O. Jahraus, A. Nassehi, & et.al içinde, *Luhmann-Handbuch. Leben - Werk - Wirkung* (s. 384-389). Stuttgart: Metzler.

- Çelik, C. (2007). Neoklasik Din Sosyolojisi: Niklas Luhmann'da Sistem Olarak Din. *Marife*(1), 193-219.
- Çelik, C. (2007). Niklas Luhmann'da Sosyal Sistem Olarak Toplum ve Modern Toplumun Karmaşıklığı Sorunu. *bilimname*, XII, 51-74.
- Dahl, R. A. (1998). *On Democracy*. New Haven/London: Yale University Press.
- Dedekoca, E. (2022). *Yeni Ekonomi Politikası: Düşük Faiz ve Enflasyonla Büyüme*. Aralık 23, 2024 tarihinde Anka Enstitüsü: <http://ankaenstitusu.com/yeni-ekonomi-politikasi-dusuk-faiz-ve-enflasyonla-buyume/> adresinden alındı
- Deutsch, K. W. (1976). *Staat, Regierung, Politik*. Freiburg: Rombach Verlag.
- Diamond, L. (2000). The End of the Third Wave and the Start of the Fourth. M. F. Plattner, & J. C. Espada içinde, *The Democratic Invention* (s. 13-33). Baltimore/London: Johns Hopkins University Press.
- Dieckmann, J. (2004). *Luhmann – Lehrbuch*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Downs, A. (1968). *Ökonomische Theorie der Demokratie*. (R. Wildenmann, Dü., & L. Walentik, Çev.) Tübingen: Mohr.
- Dryzek, J. S., & Berejikian, J. (1993). Reconstructive Democratic Theory. *American Political Science Review*, 87, 48-60.
- Duncan, G. (1983). *Democratic theory and practice*. (G. Duncan, Dü.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Dunn, J. (1992). *Democracy. The Unfinished Journey 508 BC to AD 1993*. (J. Dunn, Dü.) Oxford: Oxford University Press.
- Durkheim, E. (1988). *Über soziale Arbeitsteilung. Studie über die Organisation höherer Gesellschaften*. (L. Schmidts, Çev.) Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Durkheim, E. (2013). *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*. (Ö. Ozankaya, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Easton, D. (1965). *A Systems Analysis of Political Life*. Chicago: Wiley.

- Ertong, G. (2011). Niklas Luhmann'ın Sosyal Sistemler Kuramı ve Güven Tartışmaları Bağlamında Sağlık Sistemi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 3-26.
- Fichte, J. G. (1997). *Grundlage der Gesamten Wissenschaftslehre als Handschrift für seine Zuhörer*. Hamburg: Felix Reiner Verlag.
- Flohr, H. (1968). *Parteiprogramme in der Demokratie*. Göttingen: Heiner Verlag.
- Foucault, M. (2001). *Yapısalcılık ve Postyapısalcılık*. (Ü. Umac, & A. Utku, Çev.) İstanbul: Birey yayıncılık.
- Fuchs, P. (1992). *Niklas Luhmann – beobachtet. Eine Einführung in die Systemtheorie*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Fuchs, P. (2012). Sphinx ohne Geheimnis – Zur Unkenntlichkeitsbiographie Niklas Luhmanns. O. Jahraus, A. Nassehi, M. Grizelj, I. Saake, C. Kirchmeier, & J. Müller içinde, *Luhmann-Handbuch: Leben – Werk – Wirkung* (s. 4-6). Stuttgart/Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- Fuhse, J. (2005). *Theorien des politischen Systems: David Easton und Niklas Luhmann. Eine Einführung*. Wiesbaden: VS Verlag.
- Gansel, C. (2011). *Systemtheorie in den Fachwissenschaften: Zugänge, Methoden, Probleme*. Göttingen: V&R Unipress.
- Gensicke, D. (2008). *Luhmann*. Stuttgart: Reclam.
- Giddens, A. (1988). *Die Konstitution der Gesellschaft. Grundzüge einer Theorie der Strukturierung*. Frankfurt/M./New York: Campus.
- Giegel, H.-J. (1999). Einleitung. D. Berg-Schlosser, & H.-J. Giegel içinde, *Perspektiven der Demokratie*. Frankfurt a.M./New York: Campus.
- Glanville, R. (1988). *Objekte*. Berlin: Merve Verlag.
- Greven, M. T. (1999). *Die politische Gesellschaft. Kontingenz und Dezision als Probleme des Regierens und der Demokratie*. Opladen: Leske + Budrich Verlag.
- Greven, M. T. (2001). Luhmanns "Politik" im Banne des Systemzwangs der Theorie. A. Demirović içinde, *Komplexität und Emanzipation. Kritische Gesellschaftstheorie*

- und die Herausforderung der Systemtheorie Niklas Luhmanns* (s. 197–215). Münster: Westfälisches Dampfboot.
- Gripp-Hagelstange, H. (1995). *Niklas Luhmann: Eine erkenntnistheoretische Einführung*. München: Fink Verlag.
- Habermas, J. (1981). *Theorie des kommunikativen Handelns* (Cilt 1 ve 2). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1985). *Der philosophische Diskurs der Moderne. Zwölf Vorlesungen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1992). *Faktizität und Geltung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J., & Luhmann, N. (1970). *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie – Was leistet die Systemforschung?* Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hegel, G. (1998). *Phaenomenologie des Geistes*. Berlin: Akademie Verlag.
- Hegel, G. (2022). *Tinin Görüngübilimi*. (A. Yardımlı, Çev.) İstanbul: İdea Yayınları.
- Hein, M. (2011). Systemtheorie und Politik(wissenschaft) - Missverständnis. C. Gansel içinde, *Systemtheorie in den Fachwissenschaften: Zugänge, Methoden, Probleme* (s. 53-78). Göttingen: V&R Unipress.
- Hellmann, K. U. (1996). *Systemtheorie und neue soziale Bewegungen: Identitätsprobleme in der Risikogesellschaft*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Hellmann, K.-U. (2002). Einleitung. K.-U. Hellmann, & R. Schmalz-Bruns içinde, *Theorie der Politik. Niklas Luhmanns politische Soziologie* (s. 11–38). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hellmann, K.-U., Fischer, K., & Bluhm, H. (2003). Niklas Luhmanns politische Theorie in der politikwissenschaftlichen. K.-U. Hellmann, & K. Fischer içinde, *Das System der Politik. Niklas Luhmanns politische Theorie* (s. 9-16). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Hennis, W. (1977). *Politik und praktische Philosophie*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Hofmann, W., Dose, N., & Wolf, D. (2015). *Politikwissenschaft*. Stuttgart: UVK Verlagsgesellschaft.

- Hohm, H.-J. (2006). *Soziale Systeme, Kommunikation, Mensch: Eine Einfuhrung in soziologische Systemtheorie*. Weinheim/Munchen: Juventa Verlag.
- Homann, K. (1988). *Rationalität und Demokratie*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Horster, D. (2005). *Niklas Luhmann*. München : Verlag C. H. Beck.
- Huntington, S. P. (1975). The democratic distemper. *The Public Interest*(41), 9-38.
- İmam Suyuti. (2013). *El-Camiussağır* (Cilt 1). (S. Avcı, Çev.) Konya: Serhat Kitabevi.
- Ingenieur.de. (2020). *Berliner Flughafen BER vor der Eröffnung: Eine Chronik des Scheiterns*. Kasım 16, 2024 tarihinde <https://www.ingenieur.de/technik/fachbereiche/verkehr/ber-flughafen-berlin/> adresinden alındı
- Isensee, J. (1985). Demokratie – verfassungsrechtlich gezähmte Utopie. (U. Matz, Dü.) *Aktuelle Herausforderungen der repräsentativen Demokratie. Zeitschrift für Politik* (Sonderheft), s. 43-53.
- Jahn, E. (2004). Demokratievorstellungen in der Geschichte des Sozialismus und Kommunismus. A. Kaiser, & T. Zittel içinde, *Demokratiethorie und Demokratieentwicklung* (s. 101-140). Wiesbaden: VS Verlag.
- Jensen, S. (2003). Die politische Gesellschaft. Von Luhmann zu Parsons. K.-U. Hellmann, K. Fischer, & H. Bluhm içinde, *Das System der Politik. Niklas Luhmanns politische Theorie* (s. 19–34). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Kabukçık, S., & Tosun, M. (2013). Çevirinin Sosyal Sistem İçindeki Rolünün Luhmann'ın Sosyal Sistem Kuramı Açısından Yorumlanması. *13. Uluslararası Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu: Basit Üslup* (s. 707-716). Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü.
- Kaelble, H. (2001). *Wege zur Demokratie*. Stuttgart/München: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Kant, I. (1969). *Kritik der reinen Vernunft. Cilt III. Akademie Textausgabe* (Cilt 3). Berlin/New York: De Gruyter.
- Karadut, İ. C. (2022). Demokrasi ve Teknokrasi İlişkisi: Koronavirüs Bilim Kurulu Örneği. *Ombudsman Akademik*, 9(17), 169-196.

- Karcı, Y. (2010). İletişim Meslek Lisesi Son Sınıf Öğrencilerinin Empatik İletişim Beceri Düzeylerine İlişkin Bir Araştırma. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, T. (2021). Luhmann'ın Sistem Kuramı Bağlamında Bir İletişim Sistemi Olarak Armağan Değiş Tokuşunun İncelenmesi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(26), 571-584.
- Kemper, U. (2015). *Politische Legitimität und politischer Raum im Wandel. Eine historisch-systematische Studie zu einem Kontextverhältnis*. Wiesbaden: Springer VS.
- Kielmannsegg, P. G. (1977). *Volkssouveränität*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Kiss, G. (1990). *Grundzüge und Entwicklung der Luhmannschen Systemtheorie*. Stuttgart: Ferdinand Enke.
- Kleve, H. (2005). *Systemtheorie: Theoretische und methodische Fragmente zur Einführung in den systemischen Ansatz*. Nisan 25, 2024 tarihinde Forschungsnetzwerk: https://ams-forschungsnetzwerk.at/downloadpub/Kleve_Systemtheorie_Fragmente_zur_Einfuehrung.pdf adresinden alındı
- Klier, P. (1990). *Im Dreieck von Demokratie, Öffentlichkeit und Massenmedien*. Berlin: Duncker u. Humblot.
- Kneer, K., & Nassehi, A. (1993). *Niklas Luhmanns Theorie sozialer Systeme Eine Einführung*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Krause, D. (1996). *Luhmann-Lexikon. Eine Einführung in das Gesamtwerk von Niklas Luhmann*. Stuttgart: Enke.
- Krause, D. (2001). *Luhmann-Lexikon*. Stuttgart: Lucius & Lucius Verlag.
- Lasswell, H. (1936). *Politics: Who Gets What, When, How, .* New York/London: Whittlesey House, McGraw-Hill Book Co.
- Lauth, H.-J., Pickel, G., & Christian , W. (2000). *Demokratiemessung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

- Linz, J. (1995). Authoritarianism. S. M. Lipset içinde, *The Encyclopedia of Democracy* (s. 103-106). London: Congressional Quarterly Books.
- Lipset, S. M. (1995). Introduction. S. M. Lipset içinde, *The Encyclopedia of Democracy* (Cilt I, s. IV-XXVI). London: Congressional Quarterly Books.
- Lipset, S. M. (2000). Conditions for Democracy. H.-D. Klingemann, & F. Neidhardt içinde, *Zur Zukunft der Demokratie* (s. 393-410). Berlin: Sigma.
- Luhman, N. (1964). *Funktionen und Folgen formaler Organisation*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Luhmann, N. (1966). *Recht und Automation in der öffentlichen Verwaltung. Eine verwaltungswissenschaftliche Untersuchung*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Luhmann, N. (1966a). *Theorie der Verwaltungswissenschaft. Bestandsaufnahme und Entwurf*. Köln/Berlin: Grote.
- Luhmann, N. (1968). *Zweckbegriff und Systemrationalität. Über die Funktion von Zwecken in sozialen Systemen*. Tübingen: Mohr.
- Luhmann, N. (1969). Funktionen der Rechtsprechung im politischen System. *Dritte Gewalt heute?*, (84), 6-17.
- Luhmann, N. (1972). Politikbegriffe und die „Politisierung“ der Verwaltung. *Demokratie und Verwaltung* (s. 211-228). içinde Speyer, Berlin: Hochschule für Verwaltungswissenschaften .
- Luhmann, N. (1972a). Verfassungsmäßige Auswirkungen der elektronischen Datenverarbeitung. *Öffentliche Verwaltung und Datenverarbeitung*, 2, 44-47.
- Luhmann, N. (1973). Politische Verfassungen im Kontext des Gesellschaftssystems. *Der Staat*, 12, 165-182.
- Luhmann, N. (1974). *Grundrechte als Institution: Ein Beitrag zur politischen Soziologie*. Berlin: Duncker & Humboldt.
- Luhmann, N. (1977). Probleme eines Parteiprogramms. H. Baier içinde, *Freiheit und Sachzwang. Beiträge zu Ehren Helmut Schelskys* (s. 167-181). Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N. (1979). Ähnlich wie Gehirne. *Vorwärts*(45), 15.

- Luhmann, N. (1981a). *Politische Theorie im Wohlfahrtsstaat*. München/Wien: Günter Olzog Verlag.
- Luhmann, N. (1981b). *Soziologische Aufklärung 3. Soziales System, Gesellschaft, Organisation*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N. (1981c). Machtkreislauf und Recht in Demokratien. *Zeitschrift für Rechtssoziologie*, 2, 158-167.
- Luhmann, N. (1981d). Selbstlegitimation des Staates. N. Achterberg, & W. Krawietz içinde, *Legitimation des modernen Staates* (Cilt 5, s. 65-83). Wiesbaden: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie.
- Luhmann, N. (1983). *Legitimation durch Verfahren*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1983a). *Politische Planung. Aufsätze zur Soziologie von Politik und Verwaltung*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N. (1984). *Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1985). *Soziale Differenzierung: Zur Geschichte einer Idee*. Springer Fachmedien.
- Luhmann, N. (1987a). *Archimedes und wir: Interviews*. Berlin: Merve Verlag.
- Luhmann, N. (1987b). *Rechtssoziologie*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N. (1987c). *Soziologische Aufklärung 4. Beiträge zur funktionalen Differenzierung der Gesellschaft*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N. (1988, Aralık 28). Das verlorene Paradigma. Über die ethische Reflexion der Moral. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, N3.
- Luhmann, N. (1989). Theorie der politischen Opposition. *Zeitschrift für Politik*, 136(1), 13–26.
- Luhmann, N. (1990a). *Die Wissenschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1990b). *Soziologische Aufklärung 5. Konstruktivistische Perspektiven*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

- Luhmann, N. (1990c). Über systemtheoretische Grundlagen der Gesellschaftstheorie. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*(38), 277-284.
- Luhmann, N. (1990d). Verfassung als evolutionäre Errungenschaft. *Rechtshistorisches Journal*(9), 176-220.
- Luhmann, N. (1991a). *Soziologie des Risikos*. Berlin: De Gruyter.
- Luhmann, N. (1991b). *Soziologische Aufklärung 1. Aufsätze zur Theorie sozialer Systeme*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N. (1991c). Wie lassen sich latente Strukturen beobachten? P. Watzlawick, & P. Krieg içinde, *Das Auge des Betrachters. Beiträge zum Konstruktivismus. Festschrift für Heinz von Foerster* (s. 61-74). München, Zürich: Piper Verlag.
- Luhmann, N. (1991d). Die Form „Person“. *Soziale Welt*(42), 166-173.
- Luhmann, N. (1992a). Die Beobachtung der Beobachter im politischen System: Zur Theorie der öffentlichen Meinung. J. Wilke içinde, *Öffentliche Meinung. Theorie, Methoden, Befunde* (s. 77-86). Freiburg/München: K. Alber.
- Luhmann, N. (1992b). *Universität als Milieu*. Bielefeld: Haux.
- Luhmann, N. (1992c). *Teoria della societa*. Mailand: Franco Angeli.
- Luhmann, N. (1993a). *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft I*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1993b). *Was ist der Fall? Und Was steckt dahinter? Die zwei Soziologien und die Gesellschaftstheorie*. StadtBlatt Verlags GmbH.
- Luhmann, N. (1993c). Die Form der Schrift. H. U. Gumbrecht, & K. Pfeiffer içinde, *Schrift* (s. 349-366). München.
- Luhmann, N. (1993c). Politische Steuerungsfähigkeit eines Gemeinwesens. R. Göhner içinde, *Die Gesellschaft von morgen, München/Zürich* (s. 50-65). München/Zürich: Piper.
- Luhmann, N. (1993d). Das Volk steigt aus. *Die politische Meinung*, 38(280), 91-94.

- Luhmann, N. (1993e). Die Unbeliebtheit der politischen Parteien. S. Umseld içinde, *Politik ohne Projekt? Nachdenken über Deutschland* (s. 43-53). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1993f). Die Ehrlichkeit der Politiker und die höhere Amoralität der Politik. P. Kemper içinde, *Opfer der Macht. Müssen Politiker ehrlich sein?* (s. 27-41). Frankfurt/Leipzig: Insel Verlag.
- Luhmann, N. (1994a, 10 22). Wie haben wir gewählt? Aber haben wir wirklich gewählt – oder hat das Volk gewürfelt. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
- Luhmann, N. (1994b). Der „Radikale Konstruktivismus“ als Theorie der Massenmedien? Bemerkungen zu einer irreführenden Debatte. *Communicatio Socialis*(27), 7-12.
- Luhmann, N. (1995a). *Das Recht der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1995b). *Soziologische Aufklärung 6. Die Soziologie und der Mensch*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N. (1996). *Die Wirtschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1996a). *Realität der Massenmedien*. Opladen: Springer.
- Luhmann, N. (1997a). Biographie im Interview. [Interview von Detlef Horster]. D. Horster içinde, *Niklas Luhmann* (s. 25–47). München: C.H. Beck.
- Luhmann, N. (1997b). *Die Kunst der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1997c). Politik, Demokratie, Moral. P. v. Zabern içinde, *Normen, Ethik und Gesellschaft* (s. 17-39). Mainz: Konferenz der deutschen Akademien der Wissenschaften.
- Luhmann, N. (1998a). *Die Gesellschaft der Gesellschaft I*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1998b). *Die Gesellschaft der Gesellschaft II*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1998c). Der Staat des politischen Systems. U. Beck içinde, *Perspektiven der Weltgesellschaft* (s. 345-380). Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- Luhmann, N. (1998d). Öffentliche Meinung und Demokratie. R. Maresch, & N. Werber içinde, *Kommunikation. Medien. Macht* (s. 19-34). Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1998e). Meinungsfreiheit, öffentliche Meinung, Demokratie. E.-J. Lampe içinde, *Meinungsfreiheit als Menschenrecht* (s. 99-110). Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Luhmann, N. (1999). *Ausdifferenzierung des Rechts. Beiträge zur Rechtssoziologie und Rechtstheorie*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1999b). Ethik in den internationalen Beziehungen. *Soziale Welt*, 50(3), 247-254.
- Luhmann, N. (2000). *Organisation und Entscheidung*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N. (2000a). Die Rückgabe des zwölften Kamels: Zum Sinn einer soziologischen Analyse des Rechts. *Zeitschrift für Rechtssoziologie*, 21, 3-60.
- Luhmann, N. (2002a). *Das Erziehungssystem der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (2002b). *Die Religion der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (2002c). *Short Cuts*. (P. Gente, H. Paris, & M. Weinmann, Dü) Frankfurt a.M.: Zweitausendeins.
- Luhmann, N. (2003). *Macht*. Stuttgart: Lucius & Lucius.
- Luhmann, N. (2004a). *Einführung in die Systemtheorie*. Heidelberg: Carl-Auer Verlag.
- Luhmann, N. (2004b). *Ökologische Kommunikation*. Wiesbaden: Springer Fachmedien.
- Luhmann, N. (2004c). Warum haben Sie keinen Fernseher, Herr Luhmann? . W. Hagen içinde, *Letzte Gespräche mit Niklas Luhmann* (s. 13-47). Berlin: Kadmos Kulturverlag.
- Luhmann, N. (2005). *Soziologische Aufklärung 2. Aufsätze zur Theorie der Gesellschaft*. Wiesbaden: Springer Fachmedien.
- Luhmann, N. (2012a). *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft III*. Suhrkamp: Frankfurt am Main.

- Luhmann, N. (2012b). *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft IV*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (2014). *Vertrauen*. München: UVK.
- Luhmann, N. (2015a). *Ausdifferenzierung des Rechts*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (2015b). *Politische Soziologie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (2016a). *Protest*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (2016b). *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft II*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (2019). *Die Politik der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (2021). *Funktion der Religion*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Macpherson, C. B. (1971). *The Real World of Democracy*. Oxford: Clarendon Press.
- Marti, U. (2006). *Demokratie*. Zürich: Rotpunktverlag.
- Maturana, H. R. (1982). *Erkennen*. (W. K. Köck, Çev.) Braunschweig/Wiesbaden: Vieweg.
- Maturana, H. R., & Varela, F. (2010). *Bilgi ağacı: İnsan anlayışının biyolojik temelleri*. (M. Ü. Eriş, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Maturana, H. R., & Varela, F. (1987). *Der Baum der Erkenntnis. Die biologischen Wurzeln des menschlichen Erkennens*. Bern/München/Wien: Wilhelm Goldmann Verlag.
- Mayntz, R. (1972). Funktion der Beteiligung bei öffentlicher Planung. 25 Jahre Hochschule für Verwaltungswissenschaften (Dü.) içinde, *Demokratie und Verwaltung* (s. 341-353). Berlin: Duncker & Humboldt.
- Mayntz, R. (2001). Steuerungstheoretische Metatheorie. Zur Selektivität Steuerungstheoretischer Perspektive. H.-P. Burth, & A. Görlitz içinde, *Politische Steuerung in Theorie und Praxis* (s. 17-27). Baden-Baden: Nomos.
- Meier, C. (1980). *Die Entstehung des Politischen bei den Griechen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Merkel, W. (1999). *Systemtransformation*. Opladen: Leske + Budrich.

- Meyer, G. (1979). *Sozialistische Systeme*. Opladen: Leske + Budrich.
- Michael, H. (2011). Systemtheorie und Politik(wissenschaft) – Missverständnis oder produktive Herausforderung? C. Gansel içinde, *Sytemtheorie in den Fachwissenschaften: Zugänge, Methoden, probleme* (s. 53-77). Göttingen: V&R unipress.
- Michels, R. (1970). *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*. Stuttgart: Kröner.
- Mittelstrass, J. (2008). *Der Konstruktivismus in der Philosophie im Ausgang von Wilhelm Kamlah und Paul Lorenzen*. Paderborn: Mentis.
- Montesquieu. (1967). *Vom Geist der Gesetze*. (K. Weigand, Çev.) Stuttgart: Reclam.
- Moore, B. (1969). *Soziale Ursprünge von Diktatur und Demokratie*. (G. H. Müller, Çev.) Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Morales, M. T. (2002). *Systemtheorie, Diskurstheorie und das Recht der Transzendentalphilosophie: Kant – Luhmann – Habermas*. Königshausen & Neumann: Würzburg.
- Mutlu, S. (2019). Niklas Luhmann’ın sosyal sistem kuramı ve çeviri sistemine yansıması. *International Journal of Human Sciences*, 16(3), 816-822.
- Nassehi, A. (2012). Soziologie. O. Jahraus, & A. Nassehi içinde, *Luhmann-Handbuch. Leben -Werk -Wirkung* (s. 399–407). Stuttgart: Metzler.
- Nitsche, L. (2011). *Backsteingiebel und Systemtheorie: Niklas Luhmann – Wissenschaftler aus Luneburg*. Gifkendorf-Vastorf: Merlin Verlag.
- Noelle-Neumann, E. (1996). *Öffentliche Meinung*. Frankfurt am Main/Berlin: Verlag Ullstein.
- Öntaş, Ö. C., & Akçay, S. (2014). Niklas Luhmann’ın Sistem Teorisi ve Teorinin Sosyal Hizmet Disiplinindeki Yansımaları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 25(2), 97-110.
- Özkan, A. (2018). MHP iktidar mı, muhalefet mi? *Milli Gazete*. Kasım 11, 2024 tarihinde <https://www.milligazete.com.tr/makale/1760222/abdulkadir-ozkan/mhp-iktidar-mi-muhalefet-mi> adresinden alındı
- Parsons, T. (1969). *Politics and Social Structure*. New York: Free Press.

- Parsons, T. (1976). *Zur Theorie sozialer Systeme*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Parsons, T. (1980). *Zur Theorie der sozialen Interaktionsmedien*. (S. Jensen, Dü.) Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Parsons, T., Bales, R., & Shils, E. (1953). *Working Papers of the Theory of Action*. Berlin: Free Press.
- Plessner, H. (2024). *Felsefi Antropoloji*. (S. Zeybekoğlu, Çev.) İstanbul: Küre.
- Popper, K. R. (1996). *Alles Leben ist Problemlösen*. München/Zürich: Piper.
- Przeworski, A. (1988). Democracy as a contingent outcome of conflicts. J. Elster, & R. Slagstad içinde, *Constitutionalism and Democracy* (s. 59-80). Cambridge: Cambridge University Press.
- Reese-Schäfer, W. (1996). *Luhmann zur Einführung*. Hamburg: Junius.
- Reich, K. (2001). Konstruktivistische Ansätze in den Sozial- und Kulturwissenschaften. T. Hug içinde, *Wie kommt Wissenschaft zu Wissen?* (Cilt 4, s. 356-376). Baltmannsweiler: Schneider Hohenshegen.
- Riker, W. H. (1982). *Liberalism Against Populism*. San Francisco: W.H. Freeman and Company.
- Ropohl, G. (2012). *Allgemeine Systemtheorie. Einführung in transdisziplinäres Denken*. Berlin: sigma.
- Rousseau, J.-J. (2020). *Toplum Sözleşmesi*. İstanbul: Karbon Kitaplar.
- Runkel, G., & Gunter, B. (2005). *Funktionssysteme der Gesellschaft. Beiträge zur Systemtheorie von Niklas Luhmann*. Wiesbaden: VS Verlag.
- Rusch, G. v. (Dü.). (1994). *Piaget und der radikale Konstruktivismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Saage, R. (2005). *Demokratiethorien*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Sarı, M. F. (2020). *Siyasi Partilerin Fonksiyonları ve Demokrasiye Etkileri*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Schmitt, C. (1963). *Der Begriff des Politischen*. Berlin: Duncker & Humblot.

- Schumpeter, J. A. (1993). *Kapitalismus, Sozialismus, Demokratie*. Bern: UTB.
- SWR.de. (2024). Stuttgart 21: Chronologie der Kostenexplosion. *Südwestrundfunk*. Kasım 15, 2024 tarihinde <https://www.swr.de/swraktuell/baden-wuerttemberg/s21-stuttgart-21-kosten-chronologie-100.html#baubeginn> adresinden alındı
- TC. 1982 Anayasası. (1982). 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. 09.11.1982 tarihli Resmi Gazete.
- TC. Siyasi Partiler Kanunu. (1983, Nisan 24). 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu. Resmi Gazete.
- Tilly, C. (2000). Struggle, Democratization, and Political Transformation. W. Schelke, W.-H. Krauth, M. Kohli, & G. Elwert içinde, *Paradigms of Social Change: Modernization, Development, Transformation, Evolution* (s. 95-110). Frankfurt am Main/New York: Campus.
- Tocqueville, A. d. (1990). *Über die Demokratie in Amerika*. (J. P. Mayer, Dü.) Stuttgart: Reclam.
- Uyanık, H. N. (2024). Talcott Parsons ve Niklas Luhmann'ın Sistem Teorisinin Unsurları Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Okuma. *Endüstri 4.0 ve Dijitalleşmenin Sosyal Bilimlerde Yansımaları* (s. 27-33). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı IV, 5-6 Temmuz 2024.
- Vanhanen, T. (2000). A New Dataset Compared with Alternative Measurements of Democracy. H.-J. Lauth, G. Pickel, & C. Welzel içinde, *Demokratiemessung* (s. 184-206). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Vilmar, F. (1973). *Strategien der Demokratisierung. 2 Cilt (Cilt I: Theorie der Praxis; Cilt II: Modelle und Kämpfe der Praxis)*. Darmstadt/Neuwied: Luchterhand.
- von Bertalanffy, L. (1951). Zu einer allgemeinen Systemlehre. *Biologia Generalis. Archiv für die allgemeinen Fragen der Lebensforschung*(19), 114-129.
- von Bertalanffy, L. (1956). General System Theory. (L. v. Bertalanffy, & A. Rapoport, Dü) *General Systems. Yearbook of the Society for the Advancement of General Systems, 1*, 1-10.

- von Foerster, H. (1987). Erkenntnistheorien und Selbstorganisation. S. J. Schmidt içinde, *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus* (s. 133-158). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- von Foerster, H. (1993a). Über selbstorganisierende Systeme und ihre Umwelten. S. J. Schmidt içinde, *Wissen und Gewissen: Versuch einer Brücke* (s. 211-232.). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- von Foerster, H. (1993b). *KybernEthik*. (B. Ollrogge, Çev.) Berlin: Merve Verlag.
- von Foerster, H. (1999). *Wahrheit ist die Erfindung eines Lügners: Gespräch für Skeptiker*. Heidelberg: Carl-Auer- Systeme Verlag.
- von Glasersfeld, E. (2000). Einführung in den sozialen Konstruktivismus. P. Watzlawick içinde, *Die erfundene Wirklichkeit* (s. 16-28). München: Piper.
- Watzlawick, P., Beavin, J., & Jackson, D. (1969). *Menschliche Kommunikation: Formen, Störungen, Paradoxien*. Bern, Stuttgart, Wien: Verlag Hans Huber.
- Weber, M. (1992). *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. Tübingen: Mohr-Siebeck.
- Willke, H. (1995). *Systemtheorie III: Steuerungstheorie*. Stuttgart/Jena: Fischer.
- Willke, H. (2005). *Systemtheorie I: Grundlagen*. Stuttgart: Lucius & Lucius.
- Wimmer, H. (2000). *Die Modernisierung politischer Systeme*. Wien: Böhlau.
- Yoldaş, Y. (2011). *Toplumun Siyaseti*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Yoldaş, Y. (2019). *Sistem Kuramı*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Yoldaş, Y., & Becerik Yoldaş, Ö. (2010). Niklas Luhmann'ın Demokrasi Teorisi. *Cankaya University Journal of Humanities and Social Sciences*, 7(2), 575-584.
- Yoldaş, Y., & Becerik Yoldaş, Ö. (2016). Niklas Luhmann'ın Din Teorisi. *Sosyal Bilimler: Yeni Bir Başlangıç* (s. 440-444). Uluslararası Sosyal Bilimler ve Kültürel Çalışmalar Sempozyumu 6–10. 11. 2016, Prague.
- Zariç, S. (2011). Demokratikleşme ve Etkin Bir Siyasal Sistem Oluşturma Bağlamında Türkiye'de Siyasi Partilerde Lider Hegemonyası Ve Lider Değişimi Sorunsalı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(8), 99-115.

Zeybekoğlu, S. (2020). Max Weber'in Plebisiter Lider Demokrasisi Anlayışı Üzerine Bir İnceleme. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Zeybekoğlu, S., & Alkan, Y. (2021). Max Weber'in Bürokrasi Modeli: Bir Yeniden okuma Denemesi. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 8(2), 651-681.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı : Sezai ZEYBEKOĞLU

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : Marmara Üniversitesi İİBF – İktisat Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Akdeniz Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü – Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Yabancı Dil ve Düzeyi :

Almanca : İleri

İngilizce : İyi

Arapça : Temel

İş Denevimi :

01.2000 - 03.2012 Özel sektörde yönetici, Hamburg, Almanya

09.2012 - 02.2022 Yeminli Tercüman, Alanya

03.2022 - Öğretim Görevlisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar :

ZEYBEKOĞLU, S., ALKAN, Y. S. (2021), Bilim ve Siyaset İkileminde Max Weber: Politik-Felsefî Bir İnceleme, Alternatif Politika, cilt.13, sa.1, ss.247-287.

ZEYBEKOĞLU, S., ALKAN, Y. S. (2021), Max Weber'in Bürokrasi Modeli: Bir Yeniden Okuma Denemesi, Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty, cilt.8, sa.2, ss.651-681.

Burdur, Şubat 2025